

YITİK HAZİNENİN KÂŞIFI
FUAT SEZGİN

PROF. DR. İRFAN YILMAZ

Yitik Hazinenin Kâşifi
FUAT SEZGİN
Prof. Dr. İrfan YILMAZ

YİTİK HAZİNENİN KÂŞIFI

FUAT SEZGİN

PROF. DR. İRFAN YILMAZ

*Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Biyoloji Eğitimi Bölümü
Buca – İZMİR*

YITİK
HAZİNE
YAYINLARI

Yitik Hazinenin Kâşifi
FUAT SEZGİN

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2010

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş. ye aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş. nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-9944-766-14-2

Yayın Numarası

32

1.Baskı: Mayıs 2009

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7

Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Kasım 2010

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey / İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No: 1

34676 Üsküdar / İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

GEÇMİŞİMİZİ SEVDİREN ADAM İÇİN BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ 7	
FUAT HOCA'NIN TÜRKİYE SENELERİ	11
Gençlik Yılları ve Tahsil Hayatı.....	11
Hicranlı Bir Hicret Hikâyesi.....	20
ALMANYA YILLARI	25
Aletleri Kopyalama Merakı.....	35
Düşünce Dünyası	46
RÖNESANS (MI)	55
İslâm Biliminin Batı'ya Girişi	63
DÜŞÜNCELERİ VE TAVSİYELERİ	67
Örnek Bir Davranış.....	67
Zaman Hususundaki Hassasiyeti	68
Okumak, okumak, okumak... ..	70
Eğitimde Hocanın Ehemmiyeti.....	70
Gelecek Hakkında Bazı Düşünceleri.....	75
Avrupa Birliği Hakkındaki Gelişmelere Bakışı.....	78
Medeniyetlerin Birbirine Tesiri	84
Duraklama ve Gerilemenin Sebepleri Üzerine	86
Tavsiyeleri.....	103
Mâziye Hürmeti	110
Oryantalistleri Birbirinden Ayırmak Gerekir	111
Başkalarından Alma, Bazı Ahlâk Prensipleri ve Sun'î Gündemler.....	112
BİLİM TARİHİMİZDEN ÖRNEKLER.....	115
İslâm Kültür Dünyasında Ortaya Çıkan Pseudo (Sahte) Eserler.....	116
İskenderiye Kütüphanesi.....	117
Matematik Sahasında	120
Geometri sahasında	123
Coğrafya Sahasında.....	125

Denizcilikte Öncülük.....	133
Amerika'nın Keşfi.....	139
Astronomi Sahasındaki Gelişmeler	149
İLİMLER ve ŞEHİRLER	153
REY.....	153
İSFAHAN	153
KIRŞEHİR	154
SİVAS.....	156
ULUĞ BEY.....	158
Usturlaplar (Astrolab):	160
Mekanik ve Otomat Âletler	163
Enteresan Bir Saat	164
Hidrolik Aletler	169
Silah ve Harp Teknolojisi.....	171
Su dolapları ve tulumbalar.....	173
Kimya Dalında.....	175
Mineraloji	178
Tıp ve Hastaneler	178
Fizik Dalında.....	184
Optik Fiziğindeki Gelişmeler	185
Fuat Hoca'nın Aldığı Takdirler	187
Emr-i Hak Vaki Olursa	188
PROF. DR. FUAT SEZGİN'İN BAŞLICA ESERLERİ	189
Eserlerin Listesi.....	192
YAZARINDAN SON SÖZ	291
KAYNAKLAR.....	29'

GEÇMİŞİMİZİ SEVDİREN ADAM İÇİN BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ

Fuat Sezgin ismini ilk defa 1990'lı yıllarda duymuştum. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi'nde doktora programı çerçevesinde açmış olduğum “*Biyoloji Tarihi*” dersimin notlarını hazırlarken Ege Üniversitesi Tıp Tarihi Kürsüsünden dostum ve ağabeyim, merhum Prof. Dr. Ali Haydar Bayat ile sohbetlerimiz sırasında adını iştiştim. Birkaç kere de Almanya'da kendisini ziyaret eden Türk gazetecilerden kütüphanesi hakkında anlatılanları dinlemiştim.

Daha sonra Fuat Sezgin Hoca'ya geçmişte yapılanları öğrenince kendisine olan alâkam daha da arttı. Fuat Hoca, haksız bir şekilde memleketini terk etmek mecburiyetinde kalmıştı, ama neticesinin böyle hayırlı olacağını bilse ve bugünleri o zamandan görebilseydi, herhâlde İstanbul'dan hüzünle değil, sürûr içerisinde ayrılırdı. Tabii ki bugünkü durumuna göre böyle bir hüküm veriyoruz, ama kırk beş sene önce böyle bir neticeyi aklımızdan bile geçiremezdik.

Her sene Ekim ayında dünyanın en büyük kitap fuarının düzenlendiği Frankfurt'a 2004 senesinde davetli olarak katılmıştım. Dünya Kitap Fuarı organizasyonu komitesi her sene bir dünya ülkesini şeref misafiri olarak kabul ediyor ve ayrı bir binada, müstakil salonlar tahsis ederek o ülke kitaplarının ve kültür faaliyetlerinin çok daha geniş sergilenmesine imkân veriyordu. 2004 senesinin şeref misafiri ise Arap ülkeleriydi. Her sene bir ülke tek başına şeref misafiri olurken, Arap ülkelerinin hepsini tek bir ülke gibi kabul edip, çeşitli faaliyetlerle kendilerini tanıtmalarına imkân verilmişti.

Fuar programını görünce çok sevinmiştim, çünkü bu senenin şeref misafiri Prof. Dr. Fuat Sezgin Hoca'ydı ve kendisine Arap ülkeleri içinde büyük bir salon tahsis edilerek, İslâm Bilim Tarihi'ne ait geçmişte yapılmış icatların, yeniden yapılmış kopyalarını sergileme imkânı verilmişti.

Hoca'ya karşı gıyabında olan muhabbetimi nihayet vichahîye çevirme imkânı doğmuştu. Fuar'a gidince kendisinden randevu alan Almanya'da televizyon programcısı olan arkadaşım Savaş Genç'le (şimdi Fatih Üniversitesi'nde öğretim üyesi) birlikte eserlerin sergilendiği büyük salona gittik, uzaktan hocanın etrafının kendisiyle konuşmak için sıra bekleyen büyük bir kalabalık tarafından çevrilmiş olduğunu gördük.

Kalabalığa girmeden bir müddet uzaktan seyrettik ve ortalığın tenhalaşmasını beklerken de sergideki eserleri dikkatle incelemeye başladık. Henüz kendisinden bir şey dinlemeden bile Fuat Hoca'nın yaptığı çalışmanın büyüklüğü anlaşılıyordu; insan bu eserlere bakmaya kıyamıyordu. Bir anda kendimi Endülüs'te, Kahire'de, Bağdat'ta, Semerkant'ta medreseler arasında gidip gelen bir talebe gibi hayal ettim. İbn'ün Nefis'ten, Bîrûnî'den, İbn-i Sîna'dan veya Zehravî'den ders dinlediğimi düşünerek bu muhteşem medeniyete ait teknik âletleri hayranlıkla inceledim.

Fuat Hoca'nın etrafı tenhalaşınca yanına varıp kendimizi tanıttık ve sohbet etmeye başladık. Eşi Ursula Sezgin Hanım, aynı zamanda doktora yapmış bir meslektaş olup, candan bir Türk dostu olarak bizleri çok sıcak karşıladı. Ursula Hanım İstanbul Beyazıt'taki 1620 yılında yapılan Sefer Ağa Çeşmesi'ni Fuat Hoca'nın annesinin hayırına yeniden tamir ettirerek eski güzelliğine kavuşturmuş.

Birkaç cümleden sonra, küpün içindekinin dışarı sızması gibi, Fuat Hoca'nın derinliği de kendini hemen belli etmeye başladı. Almanya'da yayın yapan bir Türk televizyon kanalı kendisiyle canlı yayında röportaj yapıyordu. Fuat Hoca kamerayı yönlendiriyor, gösterdiği her âletin ne işe yaradığını, hangi safhalardan geçerek icat edildiğini, emsallerinden ne kadar üstün olduğunu vecd içinde anlatıyordu. Yaklaşık iki saat kadar süren çekimin ilk bölümü bitmiş ve ara verilmişti. Bu aradan istifade Fuat Hoca'ya biraz da zihnime takılan bazı soruları sorma fırsatı buldum.

Sohbetimiz esnasında şunu çok açık olarak fark ettim ki eski hocalar hakikaten donanımlı ve bir o kadar da gayretli insanlarmış. Rahmetli Hocam Prof. Dr. Muhtar Başoğlu aklıma geldi, Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji bölümünün kurucusu olan hocamla aynı topraktan mayalandıkları belliydi. Her ikisi de Osmanlı bakiyesi olan Devlet-i Aliyye'nin kültür birikiminden izler taşıyan İstanbul Üniversitesi'nde yetişmişlerdi. Eskilerin "allâme" dedikleri evsafı, kendi sahası ile birlikte komşu sahalara da oldukça derinlemesine bilen bu insanlar, tevazularının büyüklüğü

ölçüsünde, ilimlerinde derinleşmişlerdi. Konuşmaları, hâl ve tavırları, sahip oldukları ilmin ağırlığı ile mütenasip düşüyor.

Fuat Hoca'mla epey görüştük. Daha sonra birkaç defa fuara yakın olan meşhur enstitüsüne giderek, kütüphanesini ve eserlerin tamamını görme, kendisiyle daha geniş sohbet etme imkânım oldu. Bundan sonra Fuat Sezgin Hoca'mız Türkiye'ye değişik vesilelerle geldi ve birçok sohbet programına katıldı. Bunların büyük çoğunluğunu takip ettim ve bazı yeni sorular çıkararak kendisiyle 2005 Ekim'inde Frankfurt'ta tekrar görüştüm. Bizden yarım saat önce de Kültür Bakanı Atilla Koç ve müsteşarı Mustafa İsen yanındaydılar; onlar çıkarken biz girdik. Hocayla sohbetlerimizin sonunda ciddi bir malûmatın biriktiğini, âdeta bir ilim hazinesinin gün yüzüne çıkmak için beklediğini görünce, bunların nesillere kazandırılmasının üzerimize vazife olduğunu düşündüm. Bu hususta yapılacak bir çalışmanın bilim adamı adayı genç nesillermize ufuk göstermesi açısından faydalı olacağını söyleyen arkadaşların teklifi istikametinde biyografik bir eser yazmaya karar verdim.

Kitabın tamamlanmasına yakın 2006'nın Ekim ayında kendisini tekrar ziyaret ettiğimizde merak ettiğimiz birkaç hususu daha sorduk ve kendisi hakkında biyografik bir eser yazdığımızı, izin verirse yayınlamak istediğimizi arz ettik. İlk önce böyle bir eserin kendisi sağken yazılmasını arzu etmediğini söyledi. *"Ben öldükten sonra kim ne yazarsa yazsın, fakat hakkımda böyle methiyeler dolu bir eseri sağlığımda arzu etmiyorum."* dedi. Biz biraz emr-i vâki yaparak kitabın hazır olduğunu, gelecek nesillere böyle bir tarihî mirası bırakmanın bizim için bir borç olduğunu, kitabın başlığını bile *"Mağduriyetten Muzafferiyete veya Mazlumiyetten Muzafferiyete"* şeklinde düşündüğümüzü söyledik. Fuat Hoca bu başlığı duyunca canı daha da sıkıldı. Başlığı beğenmediğini söylerken kitabın yayınlanmasına razı olduğunu zımnen gösterdi. Kendisinin çektiklerine, mâruz kaldığı haksızlıklara ve zulümlere karşı böyle bir başlığın uygun olduğu hususunda biraz daha üstelememize rağmen, ısrarla böyle bir başlığı arzu etmediğini, kendisine yapılanları unuttuğunu, büyütülecek çok fazla bir şey olmadığını, sonunda hayırlı işlere vesile olduğu için kader açısından şükredilmesi gereken bir mevzuu çok fazla manşete çekmeye gerek olmadığını tekrar etti; biz de bu hususta daha fazla ısrar etmekten vazgeçtik.

Fuat Sezgin Hoca, bilhassa son yirmi-otuz yılda yaşanan darbeleri, post modern teşebbüsleri yaşamadığından; üniversitelerde geçmişteki

antidemokratik uygulamaları görmediği ve kendi çektiklerini de artık unutmak istediğinden olacak bizim koyduğumuz başlığı biraz radikal bulmuştu.

Allah'tan dileğimiz, Fuat Sezgin Hoca'mızın kayıp bir neslin aşağılık kompleksinden kurtulması yolundaki gayretlerinin devamı adına sıhhat ve afiyetle hayırlı uzun bir ömür yaşaması ve elindeki projeleri neticelendirebilmesidir. Fuat Hoca koskoca bir İslâm medeniyetini öğrenmemiz için çok büyük bir çağır açmıştır. Bu çağırdan ilerleyecek takipçilerin her geçen gün artarak gelmesi lâzım. Bu kitap vesilesiyle bazı gençlerimizde İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi'ne merak uyandırabilir ve bu sahada ilerlemeleri için onları şevklendirebilirsek maksadımıza ulaşmış olmayı ümit edeceğiz.

2009 yılı Mart ayında yazdığım yukarıdaki önsözün yer aldığı bu kitabın birinci baskısı aynı yılın Haziran ayında matbaadan çıkarak piyasaya verilmişti. Bir yıl içinde bu baskı tükenince ikinci baskıyı yapma zarureti doğdu. Ancak bu arada benim de Fuat Hocamız ile yeni sohbetlerim olmuştu. Birinci baskıdan sonra da bazı televizyon kanallarında hocamızın birçok sohbeti oldu ve bu konuşmalarında enteresan gördüğüm ve daha önce zikretmediği hususları eklemek zarureti doğdu. Bu yeni bilgileri de ekleyerek aynı veya benzer soruları kendisine tekrar sordum ve cevapları aynı olanları hızla geçerek hocamızın da vaktini fazla almamış olduk, fakat kitap daha da zenginleşmiş oldu. Belki hocamız konuştuğunda ileride üçüncü baskı nasip olur ise daha da zengin bir muhteva ile buluşmak dileğimle, sizleri bir ilim deryasının kenarına davet ediyorum.

Prof. Dr. İrfan YILMAZ

Kasım 2010-İzmir

FUAT HOCA'NIN TÜRKİYE SENELERİ

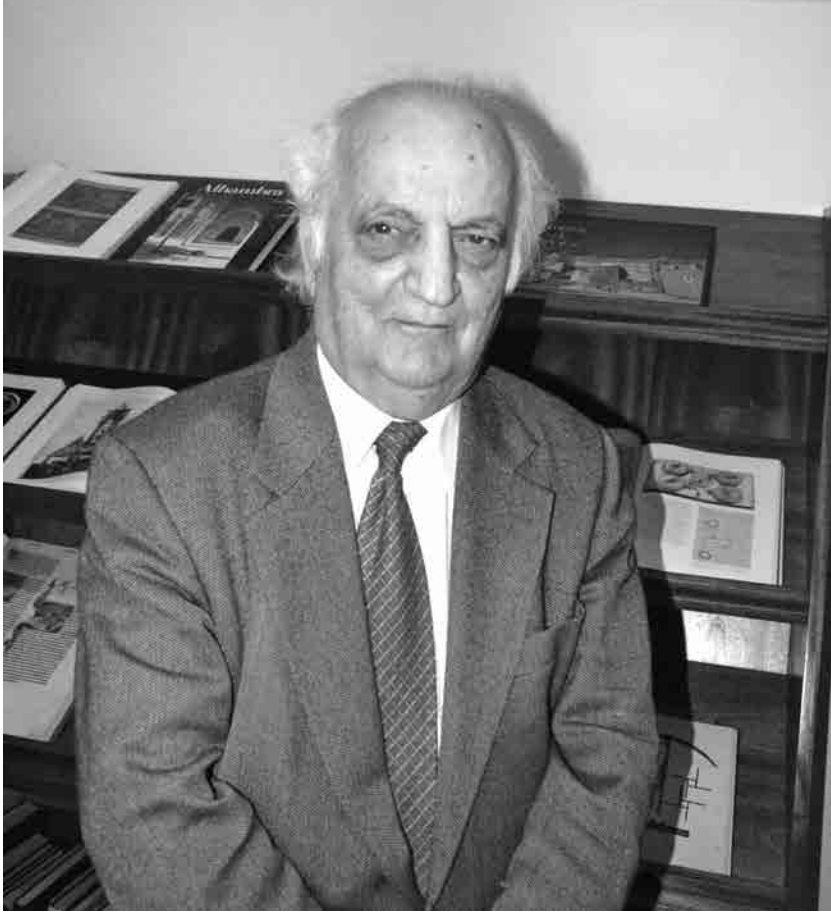
Gençlik Yılları ve Tahsil Hayatı

Fuat Sezgin Hoca, 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğmuş; şu an seksen beş yaşında, öğretim üyeliğinden emekli olduğu hâlde, 1981 yılında Frankfurt'ta kurduğu Johann Wolfgang von Goethe Üniversitesi Arap-İslâm Bilimi Tarihi Enstitüsü ve Müzesi'nde çalışmalarına devam ediyor. Arkasında boşluk bırakmamak için inançla ve şevkle emeritüs hoca olarak aynı yerde çalışarak emeklilik kavramını reddediyor. Babası Mehmet Sezgin, Osmanlı döneminde kadılık yapmış fakat daha sonra mevcut kanunlarla adaletin tahakkuku hususunda şüphe duyduğu için kadılığı bırakmış ve hocalık yapmış. Mehmet Bey Bitlis'te medfundur. Küçük kardeşi Re'fet Sezgin (1925-1992) Adalet Partisi'nden milletvekili olmuş devlet bakanlığı ve enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı yapmıştır. Büyük ağabeyi Servet Sezgin ise İstanbul'da sahip olduğu fabrikayı işletmektedir. Ancak son zamanlarda aldığım haberlere göre ağır hastaydı ve daha sonra da vefatını öğrendim.

Fuat Sezgin, İlkokulu Doğubayazıt'ta, Ortaokul ve Lise'yi Erzurum'da tamamladıktan sonra, 19 yaşındayken (1943) mühendis olmayı düşünürken akrabalarından birisi kendisini İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde bir seminere götürüyor. Diğer ismiyle Şarkiyat Enstitüsü olarak bilinen bu binada dünyanın en büyük oryantalistlerinden kabul edilen Alman Hellmut Ritter'in seminerini dinlerken hayran kalıyor. Bir anda mühendis olma hayallerini tekrederek Ritter'in talebesi olmayı kafasına koyuyor. Daha sonra da bütün gençlik yıllarını Beyazıt çevresinde geçiriyor.

Ritter'in resmi, hocanın çalışma odasında hâlen asılı duruyor. Üniversiteye geldiğinde esas merakı matematik olan Fuat Sezgin Ritter'le konuşurken nasıl bir şahısla karşı karşıya olduğunu anlıyor. O anki hislerini şu kelimelerle ifade ediyor: *"Biraz konuştuğuktan sonra içimden, 'Büyük bir adammış!' dedim. O küçük hâlimle bile, çok büyük bir adamın*

karşısında olduğumu hissettim. Ritter zor bir adam olduğu için onun seminerlerine ancak üç-beş kişi giderdi. Talebeler sıkıntıya girmek veya hocadan ters bir tavır görürüz korkusuyla seminerlerinden kaçarlardı. Çoğu zaman tek bir talebe olarak seminerde yalnız başıma hocayı dinlediğimi hatırlarım. Bana, “Gelin, biraz konuşalım. Çok zor bir şeye talipsiniz. Araçça öğrenmelisiniz. Ben zor bir hocayım. Bu sebepten talebelerim hep benden kaçar, biliyor musunuz?” dedi. “Biliyorum, bana bunları anlattılar. Ben bunlara rağmen bu tehlikeye girmek istiyorum” dedim. Güldü, “peki” dedi. Böyle bir hocanın talebesi olma şansına sahip oldum. Nasıl bir havası varsa bu adam bana çok tesir etmiş adeta büyülemişti. Bütün bildiklerini büyük bir gayretle aktarıyordu. Çok iyi dinler ve hiç not tutmazdım. Söylediklerini kafama yazardım. İnanır mısınız anlattıklarımın büyük kısmı hâlâ hafızamdadır.”

Prof. Dr. Fuat SEZGİN

Ritter'in hâl ve tavırları Fuat Hoca'ya tesir ediyor, Ritter de Fuat Sezgin'deki parlak cevheri sezmiş olacak ki ona tabîî bilimlerle, bilhassa matematikle meşgul olmasını, modern matematiğin temelinde İslâm âlimlerinin kitaplarının bulunduğunu söylüyor. Harezmi, İbn-i Yunus, Ebû'l Vefâ Buzcânî, İbnü'l-Heysem ve el-Bîrûnî'den sitayişle bahsediyor. Ritter, Fuat Sezgin'in hayran hayran kendisini dinlediğini görünce: "*Bunlar ve daha pek çok isim büyük âlimlerdi ve daha sonraki Avrupalı âlimlerle aynı seviyedeydiler; hatta yer yer onlardan da üstündüler.*" diye noktayı koyuyor.

İşittiklerinden hayrete düşen Fuat Sezgin'in o güne dair anlattıklarını kendisinden dinleyelim: "*O gün işittiklerimden hayret ve dehşet içinde eve gittim, gözüme uyku girmiyordu. Bir taraftan genç hafızamda götürdüğüm dört isim dışındakileri de öğrenmek ve yaptıklarını bilmek aşkı; diğer taraftan, ilkokul dönemimde süslü püslü hanım öğretmenimden duyduğum: 'İslâm âlimlerinin, dünyanın bir öküztün boynuzu üzerinde oturduğuna inandıkları ve dünya biliminde Müslümanların hiçbir katkılarının olmadığı' mealindeki sözleri... Sabahın olmasını ipe çektim ve bu derya gibi hocadan daha fazla istifade etmenin nasıl mümkün olabileceğini düşünmeye başladım.*" Fuat Hoca, o gecenin sabahı Şarkiyat okumaya karar veriyor ve Ritter'le çalışmaya başlıyor.

Ritter'in Fuat Hoca'ya 1940'lı yıllarda söyledikleri sanırım çoğumuz için hiç de yabancı değil. Birçoğumuz tahsil hayatımızın değişik safhalarında, bütün bilimlerin temelinde Batı'nın ve bilhassa eski Yunan'ın bulunduğunu dinleyerek büyüdük. Bu milletin bir ferdi olduklarını iddia eden "çağdaş öğretmenlerimizden" kendi tarihimizin ne kadar değersiz, bir talan, kan ve vahşet tarihi (!) olduğunu, her şeyin Batı'dan geldiğini, medeniyetin beşiğinin Batı dünyası olduğunu öğrendik. Benzer bir hâdiseyi Fuat Hoca'mız da yaşıyor, ama onun talihi yaver gidiyor; kader karşısına dürüst ve insafli bir bilim adamını çıkarıyor. "*İslâm'ın bilimle alâkasının olmadığına dair şeyler, Ritter'in söylediklerine tamamen aykırıydı. Modern dünyanın gelişmesinde İslâm Dünyası'nın hiçbir katkısının olmadığını düşünmüyorduk. Bir oryantalist olmasına rağmen, hakkı teslim eden Ritter'in bu sözleri, İslâm ilimleri tarihine merak sarmam ve öğrenmem için beni kamçıladi. Dünya adına bütün işleri terk ederek gece gündüz bunun için çalıştım.*" diyor, Fuat Hoca.

O dönemlerde İstanbul Üniversitesi'nde bilim tarihi bölümü olmadığından Ritter, Fuat Hoca'yı hemen yanlarındaki Fen Fakültesi Matematik Bölümü'ne ders almaya gönderiyor. Ritter, matematik

ilimlerinden anlamadığından, Fuat Sezgin'in matematik kabiliyetinden istifade edebilmek için bir an önce Arapça öğrenmesini istiyor.

Bütün büyük hocaların nev-i şahsına münhasır huyları olduğu gibi Ritter de Fuat Hoca'ya göre "çok zor bir adam"dır. "Çalışmaya başladıktan bir iki gün sonra bana: 'Fuat! Günde kaç saat çalışıyorsun?' diye sordu. '13-14 saat çalışıyorum.' dedim. O zaman bana: 'Bu çalışmayla âlim olamazsın. Eğer âlim olmak istiyorsan bu zamanı artıracaksın. Benim hocam Wiedemann günde 24 saat çalışırdı. Gün 24 saatten fazla olsaydı daha da çok çalışırdı' dedi. "Ben de bu konuşmadan sonra giderek çalışma saatlerimi artırarak 17 saate kadar çıkardım. Uzun zaman böyle devam ettim. Son senelerde, malum, artık yaşlanınca çalışma tempomu biraz yavaşlattım." Fuat Hoca böyle diyor, ama onun yavaşlamış hâline ait bir iki hikâyeciği zikretmekte fayda var.

Dünyanın neresinde olursa olsun, İslâm Bilim Tarihi ile alâkalı fizik, kimya, biyoloji, tıp, astronomi, coğrafya ve matematik, hâsılı hangi bilim dalı olursa olsun herhangi bir eser veya orijinal bir âlet hakkında haber duysa, müdakkik bir dedektif titizliğinde iz sürerek, her türlü engelle göğüs gererek eserin peşine düşüyor. Hiçbir masraftan çekinmeden, gerekirse kendisine tahsis edilen özel uçakla oraya gidiyor, değeri ne olursa olsun o kitabı alıyor ve isterse gece saat 02.00'de seyahatten dönmüş olsun, bulduğu eseri hemen okumaya başlıyor.

Hoca'nın ilim aşkı ve gayreti anlatılamaz, belki yanında yaşamakla anlaşılabilir. Kendisiyle ayaküstü gerçekleştirdiğimiz sohbet uzayınca, bacaklarıma binen yükü hafifletmek için bir sağa bir sola ayak değiştirerek kıvranıyorum; fakat hoca oturmadığından biz de oturamıyoruz. Nihayet dayanamayıp: "Hocam ayakta yorulmuşsunuzdur, biraz otursunuz..." dediğimizde, sabaha karşı 04.00'te kalktığını, fuarda sergilenecek eserlerin ve katalogların hazırlanmasına nezaret ettiğini ve hâlâ oturmadığını anlatıyor. Biz de ayaklarımızın ağrısını unutmak mecburiyetinde kalıyoruz. Seksen küsur yaşındaki bir insanın bu enerjisinden ve gayretinden çok dersler çıkarıyoruz.

İkinci Dünya Harbi'nin hengâmesinde ortalık büyük bir kargaşa içindedir, Almanlar Bulgaristan'a kadar dayanır ve tabii ki Türkiye'de de derhal bir teyakkuz hâli başlar. Her ne kadar Türkiye harbe katılmasa da Hitler'in bir çılgınlık yaparak Türkiye'ye girebileceği endişesi bütün ülkeyi bir anda seferberlik havasına sokar. 1942 senesi Nisan ayında başta üniversiteler olmak üzere bütün eğitim kurumları tatil edilir. Mektepler tatil olduğunda büyük ekseriyetle sokaklarda haylazlık

yapanların aksine, hocası Ritter'in Arapça öğrenmenin ehemmiyeti hakkındaki ikazlarını dikkate alan Fuat Sezgin, bu mecburi tatili de fırsat bilip altı ay evden çıkmaz ve günde yaklaşık 17 saat çalışır, babasından yâdigâr 30 ciltlik Taberî Tefsiri'ni okur. Başlangıçta hiç anlamadan sadece okumakla meşgul olur ve mevcut Türkçe Kur'an tefsirlerindeki ve meâllerindeki âyet tercümelerini orijinal metinlerle karşılaştırarak altı ayda Arapçayı rahatça okuyup anlayacak bir seviyeye gelir. Gençliğindeki azmi bugün de devam eden Fuat Hoca, Arapça öğrenme ile geçirdiği o altı aylık sürede zaruri ihtiyaçları dışında çalışmasına sadece yakındaki camide ezan okunurken ara vermektedir.

Nisanda başladığı bu sıkı çalışmadan sonra eylülde okula döndüğünde Ritter'in ilk seminerine katılır. Gerisini kendi ifadelerinden takip edelim: *"Ritter'in ilk seminerlerine o zamanın büyük âlimleri de zaman zaman katılırlardı; beraber münakaşa ederlerdi. Derste bana bir yandan, 'Bu yaz ne yaptın bakalım.' diye sorarken diğer yandan önüme Gazâlî'nin İhyâ-yı Ulûmi'd-dîn'ini koyuverdi. Ben hemen hocanın maksudunu anladım ve okumaya başladım. Şaşırды ve 'Hayatta bir lisanı bu kadar süratle bu kadar iyi öğrenen bir insan görmedim.' dedi. Çok sevinişti. Gerçekten de talebelerimin başarısı karşısında bu kadar çok seven bir hocayı hayatım boyunca tanımadım."*

"Hocam Hellmut Ritter'den öğrendiğim önemli bir bilgi de onun Arapça konusundaki enteresan tesbitidir. Arapça hakikaten güzel bir dildir. Bilim dili olmaya başladıktan sonra da çeşitli terminolojiler ortaya çıktı ve tekâmül etti. Her bakımdan desteklenen bir dil haline geldi. Arap yazısını aşk derecesinde seven bir insan olan Ritter, 1944-45 gibi olabilir, bir gün 'Arap yazısında üç vites vardır ve bunu herkes bilmez, dedi. Sonra devam etti: Çok hızlı yazmak isterseniz, noktasız yazıyorsunuz, fakat bu şekil okumada tam tersinedir, yani zor okursunuz, bu âlimler vitesi olup, bu şekilde noktasız yazılmış kitapları ancak âlimler okuyabilir. İkinci viteste ise noktalı, ama harekesiz yazarız. Bu yazının okuması da yazması da aynı ikinci vitestir. Bu umumi halk için geçerli bir vitestir. Üçüncü vites ise, hem noktalı hem de harekeli yazarız. Bu da en acemiler içindir. Bunun iyi tarafı okurken eğer hata varsa çok kolay fark edersiniz, ancak yazması tabii zaman alıyor. Ondan sonra Ritter, bir kâğıt aldı ve kendi ismini, Latin harfleriyle yazdı; "bu da eşek vitesidir" dedi ve ancak eşek süratiyle yazılabiliyor, diye bir de espri yaptı. Arapça'daki viteslerle kitaplar müthiş bir süratle yazılıyordu."

Tam otuz üç dil bilen Ritter'in Fuat Hoca'yı diğer hocaların önünde takdir etmesi o yaşlarda bir insan için herhâlde çok teşvik edici bir

husus olsa gerek. Fuat Sezgin Hoca ilim tarihi gibi geniş bir sahada çok sayıda milletin katkısının olduğunu gördükçe o konudaki eserleri orijinalinden okuyup anlamak için Arapça, Süryanice, Farsça, Latince ve İbraniceyi öğrenmiş. Üniversite hocası olduğundan Almanca ve İngilizceyi zaten biliyormuş. Ancak tevazuundan olsa gerek, kaç dil bildiği hususunu pek açmıyor. Yanında çalışanlar Fuat Sezgin Hoca'nın yirmi yedi dili iyi derecede bildiğinden ve bu dillerdeki yazılı belgeleri okuyabildiğinden bahsediyorlar. Ancak kendisine sordüğümüzda, "Abartıyorlar!" demesine rağmen, eserlerinde kullandığı belgelerden 6-7 dilde çok rahat okuyup yazdığı anlaşılıyor.

Fuat Hoca o talebelik dönemlerinde Süleymaniye Kütüphanesi'ne Ritter'le beraber gidip gelmeye başlar. "Geçinmesi zor bir adam olan" Ritter'in nadiren yanına aldığı tek-tük talebeler de kendisine katlanamayıp gittiklerinden, hocasının huylarını kabullenen Fuat Hoca'nın bu sabrı onun için bir avantaja dönüşür. Belki de ilmin ancak böyle sıkıntılı yollarla talim edileceğinin farkında olan Fuat Hoca, etrafta başka talebe kalmadığından çoğunlukla hocası ile baş başa kalmaktadır. Kendisini ilime adanmış bir insan için büyük bir talih olan bu durumu Fuat Sezgin Hoca'nın çok iyi değerlendirdiği zaman içerisinde anlaşılacaktır. Zira başta İstanbul kütüphanelerinde bulunanlar olmak üzere, Türkiye'deki yazmaları dünyada en iyi bilen kişi Ritter'dir.

Fuat Hoca'daki sabır ve çalışma azmi Ritter'e tesir eder, üçüncü sömestreden itibaren Fuat Hoca'yı yanına alıp kütüphanelere götürmeye başlar. Birlikte giderek çalıştıkları kütüphanelerde en nadide el yazmalarını Fuat Hoca'ya tanıtır ve birlikte incelerler. Böylece yavaş yavaş kitapları, yazarları tanımaya başlar. Müthiş bir hafızası olan Fuat Hoca, hiçbir şeyi de unutmaz, Ritter'in her söylediğini hafızasında tutar. Burada çok önemli bir hususa işaret etmek gerekir: Büyük birikimi olan değerli hocaların her sözü, yılların tecrübesi ile oluşmuş sağlam kanaatler ihtiva eder. Dolayısıyla böyle hocaların yanında çalışmak nasip olan talebenin, hocasını sanki başının üzerinde bir kuş var da kaçacakmış gibi hassas ve dikkatli şekilde dinlemesi gerekir. Bu hususa Fuat Hoca da şu sözleriyle parmak basıyor: "*Senelerce okuyamayacağımız kaynaklardan süzülmüş bilgileri anlatan bir adam, size birçok nesilden gelen birikimini, öğrendiği her şeyi veriyor, aktarıyor. Öyle bilgiler ki hiçbir yerde bulamaz, hiçbir kitapta okuyamazsın. Zaten okumaya vaktin de olmaz. Bütün bunları hesap ederek, hocamın söylediği her şeyi kafama almaya çalışıyordum.*"

Prof. Dr. Fuat SEZGİN

Fuat Hoca kısa bir müddet sonra doktora başlar, fakat doktora tezi bilim tarihiyle alakalı olmayan *Mecâzu'l-Kur'ân*'dır. Belki de Kur'ân'ın bereketi ile işe başlaması için bir tevafuktur bu tez konusu. Bu hususta da şöyle diyor: “Beni yazma eserlerle tanıştıran bir çalışmaydı. Bu kitabın bir nüshası Ankara’da İsmail Saib’in Kütüphanesi’nde bulunmuştu. Hocam Ritter de İsmail Saib’i çok severdi. İsmail Saib’in kitapları Ankara’ya taşınca, hocam da Ankara’ya gitmiş orada aramış, bulmuştu. Çalışmaya başladım. Fakat bu el yazması eser çok eski olmasına rağmen sadece tek nüshasına göre neşretmek zordu. Bunun üzerine iz sürmeye başladım, aradım taradım sonunda kitabın ikinci bir nüshasını buldum. Hocam çok şaşırmıştı:

‘Ben 30 senedir bu kitabı arıyorum, sen nasıl buldun, vallahi aferin sana!’ dedi. Böylece hocamın teklif ettiği bu kitap benim tezim oldu ve 1951 yılında bitirdim. Bu tezi hazırlarken *Mecâzu'l-Kur'ân*'ın kaynaklarını ara-maya başladım. Bu sırada da İbn Hâcer el-Askâlânî'nin ‘Tehzib’ adlı eseriyle

karşılaştım. Muammer bin Müsemma'yı Buhari'nin, kitabında 'Muammer' diye zikrettiğini öğrendim; 'Buhari'nin ne alâkası var bu kitapla?' dedim.

Buhari'nin kitabının sekiz büyük bölümü vardır, bir kısmı tefsirdir. Buhari'nin kitabına baktım, 'Kâle: Muammer' diye (yani, Muammer dedi ki) alıntılar yapıyor. Bunu okuyunca baktım ki Buhari, Mecâzu'l-Kıur'ân'dan da cümleler iktibas ediyor. Yani bir hadis kitabında, bir filoloji kitabından alınma uzun uzun cümleler var. Hatta yer yer, aşağı yukarı, kitabı ihtisar etmiş. Bu durum, bütünü hadisler hakkındaki tasavvurumu allak bullak etti. Bunun üzerine karar verdim, tezi bitirince Buhari'ye bakacaktım: Acaba Buhari ara sıra da olsa yazılı kaynak kullandı mı? Böylece Buhari çalışması başlamış oldu."

Daha sonra İslâm Tarihi için çok meşhur olan **Carl Brockelmann**'ın (1868-1956) **Geschichte der Arabischen Literatur** isimli (GAL) (Arap Edebiyatı Tarihi) eserini tetkik ederken, İstanbul'da ve Türkiye'nin diğer şehirlerinde bulunan ve kendisinin de bildiği çok mükemmel durumdaki yazmalara, nadiren atıf yapılmış olduğunu fark eden Fuat Sezgin Hoca bu eserle alâkalı mühim bir tespit bulunur: Bu eserdeki eksikler telafi edilirse daha faydalı olacaktır. Bu düşüncelerle eserin eksikliklerini tamamlayıp daha faydalı kılacak bir zeyil yazmanın şart olduğuna karar verdiğinde takvimler 1944'ü göstermektedir.

"Bu eksiklikleri ve zeyl yazma hevesimi hocama açınca, 'Sen yap!' der gibi bana baktı. Ben de işe başladım. Zannedersem bana biraz güveniyordu. Bir gün de seminerde Brokelmann'ın yazdığı Arap Edebiyatı Tarihi'nin, Türkiye kütüphanelerindeki yazmaların okunarak tamamlanması zamanının geldiğini söyleyerek bana baktı. Kendisinden aykırı bir şey de çıkmayınca o zaman karar verdim. Hem zaten yazma kütüphanelerine Ritter'le beraber giderdik. O tarihlerde İstanbul'da, hatta Türkiye'de, bilhassa Arapça yazmalarla ciddi mânâda meşgul olan herhâlde sadece ikimizdik. Üzülererek söylüyorum, ama başka kimse yoktu. Beni 55 yıldan beri zincirleyen 'İslâm İlimleri Tarihi' isimli çalışmanın kararı işte böyle bir zamanda verilmişti. Ritter'le birlikte Ayasofya Kütüphanesi'ne gider, meselâ yirmi yazma kitap aldysak aramızda on-on taksim ederdik. Sonra da kapağına, cildinin kalitesine, kâğıdının cinsine, tabii ki yazısına bakarak tarihini bulmak için yarıştık. Önce Hoca tahmin ederdi, sonra da ben. Tabir caizse sanki iki çocuk gibi hem tatlı bir şekilde hem de son derece heyecanlı olarak yarıştık. Umumiyetle o benden daha isabetli tahminler yapıyordu, ama bazen de ben tutturuyordum.

Çok insaflı bir adamdı. Talebesinin muvaffakiyeti karşısında bahtiyar hissedirdi kendisini. Benim tahminim daha iyi çıkarsa 'Ooo! Bakıyorum boynuz

kulağı geçti' gibi lâtifeler yapardı. Ritter de tam bizden birisi gibi olmuştu, fakat ilmî ciddiyetinden hiç tavizi yoktu. Hem de lâtife yapsa bile hocalık seviyesini hiç düşürmezdi. Bu şekilde yazma eserlerle içli dışlı olduk. O zaman Ayasofya Kütüphanesi henüz Ayasofya Camii'nde idi. Fakat Hocam Hellmut Ritter, 30 yılını verdiği İstanbul'dan 1949'da ayrılarak Frankfurt'a yerleşti. O zamanlar ismi Yeşilköy olan Havaalanı'nda ayrılırken ağlamaklı bir sesle bana vasiyet gibi şöyle söyledi: "Ben kendimi bu şehrin kütüphanelerinin kralı hissediyordum; şimdi tahtımı sana devrediyorum. Onun değerini iyi bil!"

1954'te doçent olan Fuat Sezgin, gönlündeki büyük proje için yanıp tutuşmaktadır. Fakat üniversitenin de kendisinin de imkânları kısıtlıdır. Bu devreyi de şöyle anlatıyor: "Bir sürü dil bilmem gerekiyordu, ben sadece beş dil biliyordum. Bu çok azdı. Hazırlanmam gerekiyordu. Mesele bir İsveçli makale yazmışsa onu okumak lazımdı. Polonyalı bir makale yazmışsa onu da onların dilinde okumak lazımdı. Hep şunu düşündüm: Acaba bu işin altından kalkabilir miyim? O zaman ki Türkiye şartlarında bu cevabı bulmak zor oldu, ama bu işi üzerime almaya karar vermiştim. Malzemeleri toplamaya devam ettim. 1954'de doçentlikten sonra çok ciddi bir şekilde toplamaya başladım. 1961'e kadar devam etti. Ondan sonra asistanlarım vardı onlar bütün katalogları fişliyorlardı. O zamanlar bu tip çalışmaları destekleyecek ne bir akademik müessese, ne de para verecek bir merci vardı. Para yoktu, kadro yoktu; ama kafama koymuştum bir kere. Brocekelman'ın eserine zeyl diye başladığımdan bu yana tam 60 sene oldu. Ancak işin içine iyice girince fikrim değişti. Brockelmann'ın atladığı yazmaların çok olmasından dolayı biraz da gecikmiştim. Sonunda gördüm ki, eser bir zeyli çok çok aşacak kadar geniş, müstakil yeni bir eser olmalı ve dünyadaki bütün yazmaları ihtiva etmeliydi.

1956 yılında Ritter Türkiye'ye gelmişti. Fikrimi ona açtım: 'Hocam, Ben artık zeyli bıraktım. Dünyadaki bütün yazmalara dayalı müstakil, yeni baştan bir eser yazıyorum.' dedim. O zaman bana: 'Bunu dünyada hiç kimse yapamaz. Bırak bu işi; boşuna kendini yorma!' dedi. İlk defa ona inanamadım; çünkü kararımı vermiştim. Karar verdim, Allah da mahcup etmedi beni. Kitaba bu şekilde başladım. Sonra Türkiye'yi terk edip Almanya'ya gitmek göründü kaderimizde. Gittim ve orada başladım çalışmalarına. O zaman Arap Edebiyat Tarihi olarak düşünüyordum ama sonra bilim tarihçisi oldum. Bütün dünya kütüphanelerini göz önüne alacaktım ve Almanya'nın şartları buna müsaitti. Ben dünya kütüphanelerini gezmeye başladım. Amerika'dan Hindistan'ın en güneyindeki Madras şehri kütüphanelerine

kadar bütün dünya kütüphanelerini görmeye çalıştım. Aşağı yukarı mübalağa değil, 400.000 cilde yakın yazma gördüm. Ben böyle bir kitabı düşünemiyordum bile. Bütün dünyadaki Arapça yazmalara dayanan Arap Edebiyatı Tarihi ortaya çıksın diye.

İstanbul'daki kütüphaneleri tanıyordum? Hocamla bu kütüphanelere zaten gidiyorduk ve yazmaları tanıyordum. İstanbul'da o zaman 200.000'den fazla yazma eser vardı. Onların hemen hemen hepsini görmek lazımdı. Ne yapıyordum? Her kütüphanenin muayyen temizlik günlerini kaydetmiştim. Kütüphanecilere tembih etmiştim, temizliğe başlayacaklarında bana haber veriyorlardı, ben de gidip o yazmaları görüp not alıyordum. Bu bir fırsattı benim için. Onlar iki-üç bin ciltlik kütüphaneyi temizlerken, ben de onların eline geçen her yazmayı elime alıp kaydediyordum. Daha sonraları belki 60 ülkenin kütüphanelerini gezdim. Bütün Avrupa'nın kütüphanelerini gördüm. Fas'tan Kahire'ye kadar bütün kuzey Afrika'nın, Suriye ve İran'ın kütüphanelerini gördüm. İran kütüphaneleri de çok zengindir. Hindistan, Rusya ne varsa bütün ihtimalleri denedim.

Kitabın birinci cildi 1967 yılında çıkar çıkmaz Hocama gönderdim. Bu hâdisе benim Almanya'ya hicretimden sonra oluyor tabi. Aksine o dönemde Hocam da bir müddet için yine Türkiye'deydi. Epey bir müddet geçti, sanırım üç-dört ay kadar bir cevap alamayınca kendisine Almanya'dan bir mektup yazdım: 'Ne oldu hocam? Size kitap göndermiştim, henüz cevap alamadım.' dedim. O zaman 'Ne acele ediyorsun? Koca kitabı okumak lazım.' şeklinde bir cevap gönderdi. Daha sonra, 'Şimdiye kadar böylesini hiç kimse yapamadı. Senden başka da hiç kimse yapamayacak. Tebrik ederim!' cümlelerini yazdığı bir kart gönderdi. Önceleri hiç inanmıyordu, ama görünce, 'Sadece siz yaparsınız.' dedi.

Hicranlı Bir Hicret Hikâyesi

Fuat Sezgin Hoca'nın yurt dışına çıkması başlı başına ibretlik bir macera... Fakat ibret alması gereken Fuat Hoca değil, ona bu meşakkâtli süreci revâ görenler... Türk aydınının hazin macerasını görüyoruz Fuat Hoca'nın şahsında. Takvim yaprakları 1960 yılının Mayıs ayını gösterdiği günler, bu ülke insanı için sıkıntılı ve karanlık bir tünelin ilk işaretlerini veriyor. Bu necip milletin çileli ve bir o kadar da bilge halkı, tek ülke bölünmesin, anarşi çıkmasın diye antidemokratik uygulamalara boyun eğiyor. Halka rağmen, demokrasiyi ve insan haklarını rafa kaldıranlar, kendi kafalarına uymayanları, her yerden olduğu gibi

üniversitelerden de uzaklaştırıyorlar. Toplamı 147 kişi olan bu insanların içinde benim başta zikrettiğim hocam Prof. Dr. Muhtar Başoğlu'nun abisi olan Muzaffer Şerif Başoğlu da var. Üniversiteden atılınca Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşiyor. Daha sonra da dünya çapında bir bilim adamı olarak Sosyal Psikoloji sahasında lider oluyor ve Britannica Ansiklopedisi'ne *Muzaffer Sheriff* olarak geçiyor. Fakat bilim adamı kimliği ile muvaffak olarak dünya literatürüne geçse de akıbeti çok iyi olmuyor, Amerikalı bir hanımla evleniyor, ABD vatandaşı oluyor ve -bir rivâyete göre Hristiyan veya ateist- kaybedilen bir değerimiz olarak sessiz sedasız göçüp gidiyor bu dünyadan.

İşte o 147'liklerden birisi de Fuat Sezgin Hoca... 27 Mayıs 1960 sonrası üniversitede çalışanlardan bir şahıs tamamen hasetlik ve çekememezlik sebebiyle eşinin de Millî Birlik Komitesi üyelerinden birisinin kızı olmasından istifade ederek, Fuat Hoca'yı ihbar ediyor. Kardeşi de Demokrat Partili olduğu için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki görevine son verilince, akademik kariyerine Almanya'da devam etmek üzere karar alan ve oraya yerleşen Fuat Hoca, tabii ilimler sahasında ikinci bir doktora ve doçentlik çalışması yapıyor. Türkiye'den ayrılıp Almanya'ya giderken, kıyafetlerinin dışında sadece iki bavul dolusu fiş ve belge alabilmiş.

1951'de doktorası bittikten sonra biriktirdiği çalışma notları ve fişlerinin sayısı yüz bini aşmıştır. Üniversiteden ayrılmasını kendi ağzından dinleyelim: *"Enstitüye gitmek için evimden çıktım. Baktım elden gazete satan bir çocuk bağırıyor; 'Yazıyor! Yazıyor! 147 profesörün üniversiteden çıkarıldığını yazıyor!' Gazeteyi aldım elime. Baktım benim de ismim var. Enstitü yerine Süleymaniye Kütüphanesi'ne gittim. Kitap okumaya başladım. Öğrencilerim, asistanlarım nerede olduğumu merak etmişler. Beni aramışlar, bakmışlar ve Süleymaniye kütüphanesinde çalışırken buldular beni. Aslında böyle bir şeyi beklemiyordum ama Türkiye'de atmosferin değiştiği realitesini de görmüştüm. Hatta bazen de dışarıya çıkmayı istiyordum, ama kendi kendime de çıkamazdım. Memleketimi çok seviyordum, çok şeyler yapmak istiyordum. Bir enstitü kurmuştum, saat gibi çalışıyordu. Tamamıyla Avrupa'da öğrendiğim her şeyi oraya getirmiştim. Daha evvel misafir doçent olarak Avrupa'ya gitmiştim. O gün artık Türkiye'de yaşayamayacağıma inandım. Amerika'daki, Almanya'daki dostlarıma, 'bugünden itibaren ben üniversitesinden atılmış bir insanım, yanınızda çalışmak isterim, benim için bir yer var mıdır?' diye birkaç kısa*

mektup yazdım. Aşağı yukarı 10-15 gün içerisinde Frankfurt Üniversitesi, Kaliforniya'da Berkeley Üniversitesi ve Yale Üniversitesi olmak üzere üç üniversiteden cevap geldi. Daha kitabın malzemelerini tamamlayamamıştım. Türkiye'den fazla uzaklaşmayayım, sık sık Türkiye'ye gelmek zorunda kalırım diye ve bir de Hocam Ritter'in muhabbetiyle Frankfurt'u tercih ettim. Doğudan yani Mısır'dan, İran'dan da uzaklaşmak istemiyordum. Çünkü daha toplamam gereken bir sürü malzemeler vardı. Frankfurt'ta karar kıldım. Zira dünyanın tek Bilimler Tarihi Enstitüsü oradaydı. Müdürü benim dostumdü. Eskiden rektörlük yapmıştı. Mektubumu ona gönderdim. En kısa zamanda, Almanya'ya misafir doçent olarak davet edilmişim. Yavaş yavaş işlerimi bitirip oraya gittim.

13 Mart 1961 günü İstanbul'u hazin bir şekilde terk eder: "Ayrılmadan önceki son gece Galata Köprüsü'ne gittim. Karaköy'e yakın bir taraftan, yüzüm Anadolu Yakası'na çevrili, yarım saat kadar parmaklıklara dayalı olarak derin derin düşünmeye başladım. O kadar çok sevdiğim İstanbul'dan ayrı, bütüm hayat boyunca nasıl yaşayabileceğimi, memleketimi altüst eden hâdiselerin sebeplerini kendime soruyordum. Aradan geçen kırk yedi yıldan beri İstanbul'a uğradığım her seferde o köprüniün kuzey köşesinde geçirdiğim yarım saatlik muhasebeyi ve nemli gözlerle oradan ayrılışımı hep hatırlarım."

Prof. Dr. Fuat SEZGİN'in
İstanbul'dan ayrılmadan evvelki son durağı Galata Köprüsü

'İnsanlar zulmeder, ama kader adalet eder.' vecizesi meşhurdur. Kudsî beyanda ifade edildiği gibi, *bizim için şer görünen şeyleri hayra tebdil etmek Kudreti Sonsuz'a çok kolaydır* (Bakara 216). İşte Prof. Dr. Fuat Sezgin Hoca'mıza yapılan haksızlık, Allah'ın takdiriyle çok güzel bir neticeye dönüşür. Yaptığı büyük hizmet, İslâm âleminde; hatta bütün dünyada takdirle karşılanır. Yeri gelmişken Fuat Hoca'mın en çok takdir ettiğim bir yönünü zikretmeden geçemeyeceğim. Şayet aynı sıkıntı ve zorluklara bir başkası maruz kalsaydı ve bir gün kaderin eliyle aynı şekilde muzaffer bir hâlde insanların takdir ve iltifatlarıyla gazetecilerin röportaj için sıra beklediği bir konuma gelseydi; herhâlde bunları revâ görenleri, insanların önünde rezil etmekten geri durmazdı. En azından özür dilemeye mecbur ederdi. Fakat Fuat Hoca hakikaten kendini aştığını burada da belli ediyor. Bakın ne diyor o hâdise için *"İhtilâl günlerinde Türkiye'de atmosfer hiç iyi değildi. Herkes birbirini ihbar ediyordu. 'Fılan Demokrat Partili, falan Millî Birlik Komitesi hakkında şunları söyledi.' gibi sözlerle, birbirlerine düşmanlıkları ve hasetlikleri olanlar, ihbarda bulunuyorlar. İsmimi zikretmeyeceğim, bir adam Şarkiyat'ın atmosferini çok kirletti. Bizim çalışmalarımızı kiskanırdı. Devir askerî ihtilal devri. Hükümeti Yassıada'ya mahkûm etmişler. Siz gençsiniz bu olayları bilmezsiniz, ama okumuşsunuzdur. Millî Birlik Komitesi içerisinde bulunan bir subay, bizde Şarkiyat tahsili yapan bu adamın hanımının akrabasıymış. Bu yolla benim ismimi vermişler. Zaten böyle ortamlarda bu işler de kolaydır."* Bu kişinin ismini vermesi için, ısrarlarımıza rağmen, tam kimliğini vermedi ve *"Artık geçmiş, boş verin nasıl olsa Allah'a hesabını verecek, uğraşmaya değmez."* diyerek de önümüzü kesti. (Hoca ismini vermemişti, ama sonra bir ara ağzından kaçırды, ben de bu sırrı şimdilik saklıyorum).

Kendisine zulmedenleri bile affeden Fuat Hoca 27 Mayıs ihtilâli için *"çok çocukça bir şeydi"* diyor ve *"insan çocuklarının yaptığı hataları affeder. Ben de bu sebepten çocukça bir hareketi diyorum. Zaten neticesi de benim açımdan iyi olduğu için böyle düşünebilirim. Bu yüzden bana fazla bir menfi tesiri olmadı diyebilirim. Tam aksine Almanya'ya giderek müthiş bir çalışma ortamının içerisine girmiş oldum. Onun için bugün de bir kızgınlık duymuyorum. Fakat şu hatırayı anlatmadan geçmeyeyim. 1971 senesi olabilir belki 12 Mart dönemi olarak hatırlanan süreçti galiba. Kardeşim Re'fet Sezgin o sıralarda bakandı. Üstün zekâlı Türk çocuklarının geliştirilmesi amacıyla, Almanya'da bir vakıf kurmak istiyordum. Vakıf vasıtasıyla da, senede on kadar Türk talebesini finanse ederek, onlara*

bilimler tarihini öğretme düşüncemiz vardı. Vakfa yardım sağlamak ve talebe istemek için Devlet Bakam Mehmet Özgüneş'e gittik. 1960 darbesinde Milli Birlik Komitesinde vazife yapanlardan biri de o idi. Daha sonra tabii senatör olmuştu. 1971 muhtırasından sonra da Devlet Bakanı oldu galiba. Ona "Siz askeri darbe yaptığınız andan itibaren daima sizin yanlış yaptığınıza inandım ve size karşı hep muhalif oldum. Maalesef her şeyi yanlış yaptınız, ama bir şeyi doğru yaptınız... Bu da beni memleketten çıkarmış olmanızdır" dedim, kıpkırmızı oldu.

ALMANYA YILLARI

Almanya hayatında da çok zorlanan Fuat Hoca, Frankfurt ve Marburg gibi iki ayrı üniversitede ders vermiş. Zaten daha önce 1957-1958'de misafir doçent olarak Almanya'ya gittiğinde Bilimler Tarihi kürsüsünün derslerine iştirak ettiği için 1961'deki hicretinden iki yıl sonra Bilimler Tarihi Enstitüsü'ne geçmiş ve orada Bilimler Tarihi Kimya bölümünde yeniden bir doçentlik çalışması daha yapmış, bir sene sonra da profesörlük unvanını almış. Bu safhayı da kendisinden dinleyelim: *Frankfurt'a gelince tabii ilimler tarihi derslerini takip ettim. Aynı senelerde de bilim tarihçisi olmaya karar vermiştim. Enstitü'de ikinci bir doçentlik çalışması yaptım. Doçentlikten sonra da 1965'te 'Bilimler Tarihi Profesörü' ünvanını verdiler. Frankfurt'ta Şarkiyat Enstitüsü'nün müdürü altı aylığına Kahire'ye araştırmaya gidecekmiş, bu vesileyle altı ay orada ders okutmam için alalacele onun yerini bana verdiler. Fakat bana "altı aylığına geleceksiniz" dememişlerdi. Deselerdi, o zaman Almanya'ya mı gideyim yoksa Amerika'ya mı diye düşünürdüm. İyi ki de söylememişler. Bana davetiyeyi gönderen zat, Profesör Willy Hartner çok faziletli bir adamdı, dosttuk. Neyse gittim, orada dersime hemen başladım. Dördüncü ayında, o dostum Hartner ki benim zamanımda rektör vekilliği yapıyordu, bir gün beni çağırdı: "Gelin bir kahve içelim" dedi. Bir müddet sohbetten sonra bana dedi ki; "Biz sizi altı ay için çağırdık, altı aydan sonra ne yapmayı düşünüyorsunuz?"*

Ben dedim ki : "Beni altı ay için çağırdığınızı bilmiyordum." O Kahire'ye giden, benim de arkadaşım. Aynı zamanda kendisiyle senli benli konuştuk. Üniversiteye şu şartı koşmuş; "Sezgin Frankfurt Üniversitesi'nde ancak altı ay kalabilir!... Onlar da bana yardım etmek için bu şartı kabul etmişler. Hartner bana bu detayı anlattı ve biraz telaş ve utanma içinde "Amerika'ya gitmek ister misiniz? Frankfurt'ta kalmanız mümkün değil. Maalesef size yardım edebilmek için böyle bir yanlılık yaptık" dedi.

Ben çok rahat bir şekilde dinledim onun söylediklerini. Türkiye'de o

ihtilalden sonra ben yeni bir insan olmuştum. O yeni insanım ne olduğunu Willy Hartner'e anlatmaya başladım. O da şuydu: "Hiç üzülmeğin" dedim. "Ben hayatımı daima planladım. Liseyi şu zamanda bitireceğim, Üniversiteyi de öyle... Şu yaşta doçent olacağım, dedim ve bütün bunlarda muvaffak oldum. Baktım her şeyde muvaffak oluyorum, bende bir şımarma başladı. Ondan sonra bir askeri darbe geldi. Bir balığın üzerine atılan ağ gibi ben de o ağın içinde kaldım. O zaman baktım ki beşer olarak benim irademim bir sınırı varmış. İşte bu hâdiseden sonra ben şuna karar verdim: Hayatımda eğer altı haftalık bir geleceğim garanti edilse, yani o kadar yaşayabilecek kadar maddî imkânım varsa, yedinci haftayı düşünmeyeceğim. Onun için daha önümde iki ay daha var. Para da biriktirdim. Onları düşünmüyorum" dedim. Adamcağız bana baktı baktı... Ayağa kalktı, beni kucakladı. Ben de kalktım. Yine oturdu. Ben de oturdum. Bana dedi ki:

"Ben ateistim, Allah'a inanmıyorum. Fakat bu kadar inanan bir insanı ne kadar gıpta ediyorum!" Sonra adam bana hissettirmeden çalışmış, kimlerle görüşmüş bilmiyorum. Frankfurt'a 100 km. kadar bir mesafede Marburg şehrindeki üniversitenin Hititler bölümü başkanı geldi ve bana dedi ki; "biz burada yeni Şarkiyat Kürsüsü kurduk, orada ders verecek kimse yok, siz bu dersleri üstünüze alırmısınız?" Ben de, "peki, tamam" dedim. Daha altı hafta bile geçmeden oldu bütün bunlar! Böylece hayatımda çizdiğim yeni yolun doğru olduğuna inanmaya başladım. O inanç hâlâ hayatımın esasını teşkil ediyor. O zaman gençtim, sağladım, diriydim, bugün de çok şükür iyiyim. Yapacağım daha çok iş var belki o yüzden Allah bana güç, kuvvet, sıhhat veriyor. O günler şöyle bir kararım da vardı: Yarım gün gidip bir yerde inşaat işçisi olarak çalışacaktım. Ondan sonraki yarım gün ve geceyi kitabımı yazarak geçirecektim. Bu düşünce bana müthiş bir kuvvet veriyordu! Uçuyordum biliyor musunuz? Sadece memleketimin perişan hâli beni rahatsız ediyordu.

Sonra Marburg Üniversitesi'nde iki sene kadar profesörlük yaptım. O adamcağız da mütemadiyen uğraşıyormuş beni o kürsünün başkanı yapımlar diye. Bana bir iki şey sordu: "Doçentlik Türkiye'de nasıldı?" diye. Bütün bunları senatoya anlatıyormuş. O adamcağız hedefine varmasına çok az bir zaman kala Frankfurt Üniversitesi'nden bana bir misafir doçentlik kadrosu verdiler. Ben ilimler tarihi yapmak istiyordum. Orası da İlimler Tarihi Enstitüsü'yü. Oraya başladığımın birinci ayı Marburg Üniversitesi'nden geldiler. Dediler ki; "senato sizin ordinaryüs profesörlüğünüzü kabul etti, gelip başlamanız lazım. Yalnız, Kültür Bakanı'yla bir konuşmanız gereki-

yor.” Çünkü ordinaryüs profesör olacak bir insan Kültür Bakanı’yla konuşur, maaşının pazarlığını yapar. “Özür dilerim, ben gelemeyeceğim. Ben burada ilimler tarihi yapmak istiyorum.” dedim. Bana; “siz burada doçentlik kadrosundasınız, bizim orada profesör olacaksınız”, “bunlar benim için hiç mühim değil. Ben bilimler tarihiyle uğraşmak istiyorum.” dedim. Adamcağıza çay ısmarlamıştım, onu içmeden ayrıldı yanımdan ve benimle bir daha hiç konuşmadı. Onbeş sene sonra 1978’de Kral Faysal Mükâfatını kazandığım zaman bana telefon etti, yanıma geldi ve kucaklayarak “Ben o zaman odanızdan size kızarak çıkmıştım ama sizin hakkınız varmış” dedi.

Sonra kürsüde kalmaya karar vermiştim. O zaman arkadaşım Hartner, Tabii İlimler Fakültesi’ ndeydi. Onlar beni bütün kuvvetleriyle destekliyorlardı. Hartner çok değerli dünya çapında bir adamdı. Onun istediği her şey kabul edilirdi. Willy Hartner bana dedi ki; “sizden doçentlik tezi istiyoruz.” Ben; şu anda bir kitap yazıyorum” deyince adamcağız; “ne yazdıysan hepsini topla getir!” dedi. Onları topladılar, adına bir doçentlik tezi koydular. Sonrasında beni doçent ilan ettiler ve dört ay sonra da profesörlük verdiler. Şikâyet ettiğim hususlar var ama böyle kolaylıklar da gösterdiler.

Türkiye’de ilim aşkıyla Ritter’in yanında koştururken evlenip çoluk-çocuk sahibi olma fırsatı bulamayan Fuat Sezgin Hoca, Almanya’ya geldikten bir müddet sonra (1966) da dağ gibi yığılmış işlerinin arasında bir ara evlenmeye fırsat bulabilmiş (!) Eşi Ursula Hanım da Müslüman ve güler yüzlü hâliyle bizlerden birisi gibi olmuş. Bu süreci de kısaca hocamızdan dinleyelim: *Almanya’ya gidişimin dördüncü ayında eşimi tanıdım. Eşim coğrafya ve siyasî bilgiler alanında tahsilini yapan genç bir Alman hanımdı. Benimle tanışmadan evvel Müslüman olmuştu. Daha sonra coğrafya ve siyasî bilgileri bırakarak şarkiyat tahsili yaptı. O olmasaydı işim çok zordu. Benim imanım vardı. Allah’a karşı mutlak inancım vardı. Bir de eşimin çok yüksek insanî vasıfları ve benim hedefime ulaşmamdaki bana olan inancı ve beni desteklemesi. Kitabımı yazarken, eşim yazdıklarımı alıyor, inceliyor tashih ediyordu. Almancam pekiyi değişti, tashih ederek matbaaya gidecek hâle sokuyordu. Eşim benim için çok mühimdi! Esasında hanımlar insanların hayatında büyük rol oynarlar.*

1970 yılında kızları Hilâl Sezgin dünyaya gelmiş. Almanya’nın harika veya dâhi çocuklarından olan Hilâl Hanım henüz bekâr ve Fuat Hoca’nın esprili ifadesiyle, ‘Kendi çapında ve geçinebilecek bir eşi biraz zor bulacak gibi görünüyor.’ Yazarlık, gazetecilik ve TV programcılığı yapıyor.

Fuat Hoca, Frankfurt'a ilk geldiğinde milletlerarası bir heyetin 'İslâm Bilimleri Tarihi'ni yazma faaliyetlerini görür; bu durum, moralinin bozulmasının aksine, çalışmalarını hızlandırmasına sebep olur. Nihayet 1967'de **Geschichte des Arabischen Schrifttums**'un (*Arap-İslâm İlimleri Mecmuası*) birinci cildi yayınlanınca önce kurulan bilim heyeti kendisini lağvederek bu sahayı Fuat Sezgin Hoca'ya bırakırlar.

Fuat Sezgin Hoca kitabın ilk cildi çıkmadan önce konuşulanları şöyle aktarıyor: *Türkiye'yi daha terk etmeden evvel, Avrupalılar Brockelmann'ın kitabını yeni baştan yazacak bir komisyon kurmayı düşünüyorlardı. Oryantalistler kongrelerinde bunu mütemadiyen müzakere ediyorlardı. Bu kitabı Hollanda'nın Leiden şehrinde Brill diye bir firma basmıştı. UNESCO da bu işi Brill firmasına vermişti. Fakat benim böyle bir işe soyunduğumdan haberleri yoktu. Ben Türkiye'yi terk etmeden 20 gün evvel bu firmadan bana bir mektup geldi: "Böyle bir kitap hazırlıyormuşsunuz. Bizimle görüşmeye gelir misiniz?" diye. Ben de onlara mektup yazdım. Zaten Türkiye'den ayrılmak üzereydim. Almanya'ya gidişimin dördüncü gününde Hollanda'ya gittim. Onlarla müzakere ettik. Bana kitabın finansman meselesini UNESCO'nun halledeceğini söylediler. Bu arada Hollandalı oryantalistler toplanmışlar, bir sohbet ortamında adeta beni imtihan ettiler. Sonra; "bu adam bunu yapar" diyerek beni desteklediler. Buna rağmen Alman ve Fransız oryantalistler arasında şu kanaat hâsıl olmuştu: "Bunu ancak bir komisyon yapar! bir fert tarafından yapılamaz." diyorlardı. Birgün Cambridge'de oryantalistlerin kongresinde bu kitabın yazım işinin hangi komisyona havale edileceğinin müzakere edileceği haberi geldi bana. Dostum Profesör Hartner bunu öğrenince heyecanlandı, çok sinirlendi: "Gidin, hakkınızı müdafaa edin!" diyerek bir bilet aldı ve apar topar beni gönderdi. Orada Prof. Albert Dittrich diye bir arkadaşım vardı. İnsaflı bir adammış. Cambridge'de bir nehir kenarında oturduk. Ben ona hazırladığım iki cildin yazmalarını, müsveddelerini gösterdim. Dedim ki; "Ben bu işi bu kadar ilerletmişim. Artık bir komisyona lüzum yok." O adamcağız bana inanmış, beni müdafaa etmiş. Onu başkan yapmışlardı, başkanlıktan istifa etti adamcağız. Sonra tekrar Londra'da toplandılar, beni de çağırdılar. O toplantıda minakaşalar ettik. Biri Fransız, diğeri Alman iki adam vardı: "Biz bunun bir şahıs tarafından yapılacağına inanmıyoruz." dediler. Sonra, Komisyon üyelerinden bizim Türklerin de tanıdığı Bernard Lewis: "Bu işi bir Türk'ün yapacağına inanmıyorlar" dedi. Neyse oradan böyle ayrıldım ve bir sene sonra Brüksel'den bir mektup geldi bana. O arada komisyonun başına bir Fransız âlimi geçirmişler. Mektupta*

bana: “duyduğumuza göre siz de bu işlerle meşgulmüşsünüz, böyle bir kitap yazıyormuşsunuz, bizimle görüşmek ister misiniz?” diyor. Ben de cevap olarak; “Benim kitabımın iki cildi matbaaya gitmek üzeredir. Bunun bir komisyonla olacağını düşünmüyorum. Bunu ancak bir fert yapabilir, komisyonun yapması mümkün değildir. Bu bir ansiklopedi değildir. Bir zihniyetin, bir aklın bu işin baştan sona kadar harmonisini sağlaması lazımdır” dedim. Ondan sonra bana haber geldi, aralarında konuşmuşlar ve “biz bunu bir Türk’ün, bir Müslüman’ın yapabileceğine inanmıyoruz” demişler. Sonra komisyon başkanlığını Mainz şehrinde şarkiyat müdürüne vermişlerdi. O da bir gün benim kitabı basmakta olan matbaanın sahibi ile konuşurken demiş ki; “Bir zamanlar bir Türk vardı. Ben böyle bir kitap yazacağım, diyordu. Böyle palavraları çok duyduk biz!” Adamcağız ona demiş ki; “Siz ne diyorsunuz! Ben o kitabın 35 formasını bastım bile!” Sonunda kitap çıktı. Oryantalistler kitabı gördüler ve inanmaya başladılar.

Kitabımın ilk cildi çıktıktan sonra tekrar bir toplantı daha yapmışlar ve ‘Bizim devam etmemize artık gerek kalmadı.’ diyerek komisyonu lağvettiler. UNESCO’nun bu proje için ayırdığı finansman yardımını da vermediler. Ancak kitabın ilk cildi çıktıktan sonra Alman Araştırma Kurumu gezilerimi finanse etti ve bana yardımcı asistanlar verdi. O yıllarda Türkiye’de bulunan hocam Hellmut Ritter, ‘Böyle bir kitap, ne daha önce yazıldı, ne de bundan sonra bu mükemmellikte yazılabilir.’ diye bana mektup yazdı. Ben de gönülüm rahat ve bahtiyar bir şekilde yoluma devam ettim. Brockelmann’a birçok yönden şükran duyuyorum. Fakat bu adamcağız İslâm dünyasını sevmiyordu. Kitabında maalesef hiçbir müspet hüküm yoktur. Başka oryantalistlerin menfi hükümleri vardır. Kendisine ait hükümler değil bunlar, hepsi başkalarına ait. Eser de bibliyografik bir kitaptır. Ben ise kitabımda uzun önsözlerle Müslümanların bu sahada neler yaptıklarını belirtmeye çalışıyorum.

Birinci cilt dini ilimlerdir. Mesela tefsir ilmi, hadis ilmi, tarih ilmi, akide, ke-lam ve tasavvuf... Bunları ihtiva ediyor. Zaten önsözünde, bu kitabın benim için bir tecrübe mahiyetinde olduğunu yazdım. Aynı metodu takip edeceğimi kimseye garanti edemem dedim. “Fikirlerimin değiştiği anda bu metodumu değiştirebilirim” diyorum önsözümde. İyi ki de onu söylemişim. Nitekim ondan sonra metodumu tamamıyla değiştirdim. Bizim Türk okuyucuları bunu sadece yazmaları bakımından tanurlar. Kısa adıyla “GAS” olarak bilirler. Bunun bir bilimler tarihi olduğunu bilmezler. Bu bir katalog değildir. Mevcut şartlara göre yazılmış bir bilimler tarihi kitabıdır. Bu bir denemeydi ve 1967 yılında çıktı. Hakkında çok müspet yazılar yazıldı. “Diğer ciltler nasıl olacak bekliyoruz” denildi.

Bugün 16 cilde ulaşan kitabımın çıkışıyla İslâm Bilim Tarihi araştırmalarının sınırları çok genişledi. Birçok yeni problemleri, kaynakları ve bilinmeyen hususları veriyorum, ayrıca kendi düşünce dünyama dair de çok yeni şeyler sunuyorum ve oryantalistlerin mevcut bilgilerini de münakaşa ediyorum.”

Bu vesileyle Arap Dünyası'nın devlet adamlarıyla tanışmış ve aklından geçen büyük projeyi onlara aktarma imkânı bulmuş. Düşüncelerinin destek görmesi sayesinde, Frankfurt'taki Goethe Üniversitesi bünyesinde kurduğu ve bugün dünyada sahasında bir numara olan **Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften** (Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü) ortaya çıkmış. Enstitüde yapılan çalışmaların neşredildiği **Geschichte des Arabischen Schrifttums** (Arap-İslâm İlimleri Mecmuası) yayımlanmaya başladıktan sonra, sahasında dünyanın bir numarası olur ve mütehassıslarının vazgeçemediği bir konuma gelir.

Prof. Dr. Fuat SEZGİN İstanbul'da bir konferansta

Bu dev eser, hâlen iğneyle kuyu kazar gibi yazılmaya devam ediliyor. Bazılarının bibliyografya olarak görmemesine rağmen bu eser, mevcut en sahih kaynaklarla yazılmış bir İslâm Bilim Tarihi'dir. Müslüman bilim adamlarının bilimler tarihindeki yerlerini kronolojik olarak, başlangıcından 16. yüzyıla kadar ilk defa bu eserde görebilmek mümkün. “Birinci cilt tefsir, hadis, fıkah gibi dini ilimlerden bahsederken, ikinci cilt

şiiirden bahsediyor. Muazzam bir cilt yazdım, Arap şiiri, muazzam bir şiir, müthiş bir şiir! Yunan şiiriyle mukayese etme cesaretini Yunancam ilerledikten sonra gösterdim. Size şu kadarını söyleyeyim: Bazen kafamda birçok Arapça beyitler var. Güzellerinden bir tanesini tekrarlamaya çalışıyorum, bakıyorum ki bir kelimesini unutmuşum ve saatlerce o kelimeyi bulmaya çalışıyorum, ama bakıyorum ki o kadar güzelini bulamıyorum. Sonra kaynağına bakıyorum ki başka bir kelime karşıma çıkıyor. Hayretlere düşüyorum, gerçekten müthiş bir şiir. Derslerim için bol malzemeye ihtiyacım olduğundan ve o zamanlar da bu bilgiler çok az olduğundan, Arap şiirinin ikinci cildini biraz geciktirdim. Astronomi ve kimya ciltlerini daha evvel yazdım. Bugün artık bütün araştırmaları toplayıp, neşrettik. O zaman bu imkânlar olmadığından ders vermekte zorluk çekiyordum. Onun için şiiri bıraktım, tabii ilimler ciltlerini yazdım.

Arap edebiyatı tarihini Brockelmann yazdı. Bu seride yeni olan nedir? Mesela İslâm'da kimya tarihini ilk defa ben yazdım. Kimya tarihi daha önce yazılmamıştı. İslâm botanik tarihi yazılmamıştı. İlk defa onu ben yazdım. Tıp tarihi diye bir şey yazılmıştı, ama Zooloji tarihini de ilk defa ben yazdım. Dördüncü ciltte şu neticeye vardım: Müslümanlar kimya tarihi bakımından modern kimyanın temelini atmışlar. Bu muazzam bir şeydir. Beşinci ciltte matematik tarihini ele aldım. Matematik tarihini başkaları da yazıyordu. Ben de başka şekilde ele aldım.

Burada mühim olan astronomi tarihidir. Astronomi tarihini ilk defa yazan İtalyan Nellino diye bilinen dâhi bir adam. Bu adam 1909-1910 yılında Kahire Üniversitesi'nde altı ay boyunca İslâm Astronomisi yani "İlmü'l-Felek" ismiyle Arapça konferans verdi. Bu kitap hâlâ elimizde, faydalanılacak bir kitap. Muh-tevası çok geniş değil ama en büyük işi o yaptı. Onu şiikranla zikretmek isterim. İlerde inşallah müzemiz kurulursa, bu İtalyan bilginin bir rölyefini oraya asacağım ve neler yaptığını göstereceğim inşallah. Böyle bir planım var.

Mühim olan bir konu daha var. Yedinci ciltte ilk defa İslâm meteoroloji tarihini yazdım. Böyle bir konu hiç ele alınmamıştı. Meteoroloji tarihini yazarken gördüm ki Avrupa'nın 18., 19. yüzyılında vardıkları neticelere Müslümanlar 9. yüzyılda varmışlar. Mesela rüzgâr nasıl ortaya çıkar? Med ve cezir nasıl olur? Dolu nasıl oluşur? gibi bu türden meteorolojik meseleleri Müslümanlar 9. yüzyılda biliyorlardı. Mesela rüzgârın nasıl ortaya çıktığı meselesini Avrupa'nın modern bilimler tarihi, Emanuel Kant'a dayandırır. Ama Müslümanlar bunu daha önceden en mükemmel şekilde hem de 9. yüzyılda biliyorlardı. Meteoroloji tarihi bu bakımdan son derece mühimdir."

Bu eseri okuyan yabancılar, Fuat Hoca'ya takdirlerini ilettikten sonra bir de teknoloji müzesini gezdikleri vakit hayrete düşüyor. Mefhumların yanında, daha müşahhas olan bu âletler, yavaş yavaş insanların tasavvurlarına yerleştikçe, yanlış malûmatları tashih edecek bir tesir icra ediyor. Bu mühim noktada Fuat Hoca dikkatimizi bir hususa çekiyor ve bu çalışmalara canla başla katkıda bulunması gereken Müslümanların mevzua ilgisinin şimdilik çok zayıf olduğunu ifade ediyor. Hatta Avrupalılar bizim adımıza araştırma yaparken bugün dünyada yaşayan Müslümanların varlığını bile kabul etmiyorlar, muhatap olarak görmüyorlar. Sanki İslâm Dünyası diye bir şey yok. Ancak Fuat Hoca'ya göre, bu işte sadece Avrupalılar suçlu değil; ilmî çalışmalara katkıda bulunmayan Müslümanlar çok daha fazla suçlu.

Dünyanın bu konudaki birinci mercii olan bu enstitüyü kurma fikrinin nasıl geliştiğini hocamızdan dinleyelim: *"Kitabımı yazarken gördüm ki İslâmî İlimler Tarihi'ndeki çalışmaların ortaya çıkışı, hep şahsî merak ve gayretlere bağlı kalan tesadüflerle sınırlı. Aslında bir bakıma hâlâ da öyle devam ediyor. Avrupa'da zaman zaman çok büyük âlimler fırsat bulurlarsa araştırmalar yapmışlar ve Müslümanların keşiflerini insaflı bir şekilde ortaya koymuşlar. Fakat bir süreklilik görülüyor, meraklısı olan veya akademik olarak işi biten kişi ortadan çekilince her şey öylece kalıyor. Buna rağmen bizim de insafla vurgulamamız gerekir ki, bu âlimlere de bir şükran borcumuz var. Eğer Müslümanlar olarak bizler bugün ilimler tarihinde bir yerimizin olduğunu ve çok mühim köşe taşlarını teşkil ettiğimizi biliyorsak, bunu bazı fedakâr oryantalistlerin çalışmalarına borçluyuz. Bu çalışmaları 19. yüzyılda başlatan öncelikle Fransızlardır. Baba-oğul iki Fransız (J. J. Sedillot, L. A. Sedillot) oryantalist, Paris'teki yazmalardan hareketle İslâm Medeniyeti'nde astronominin ulaştığı seviye ve yaptıkları keşifler hakkında çalışıyorlar. Hayretle fark ediyorlar ki, Avrupa'ya ilk dönemde giden ne kadar bilgi varsa hep Müslümanlardan gelmiş. Hasan el-Merrâkuşî'nin Câmî'ul-mebâdî ve'l-ğayat fi ilmi'l-mîkât adlı eserinin bir nüshasını bulup Fransızcaya tercüme ediyorlar. Bu ve benzeri çalışmalarının neticesinde, bilimlerin gelişmesine dair tarihî tasavvurlarının yanlış olduğunu ileri sürüyorlar. Her şeyi Yunanlılara nispet etmeyi yahut İslâm medeniyetini görmezden gelip atlayarak, her şeyi Avrupa'dan başlatmayı yanlış buluyorlar. Bazılarından tenkit görseler de Müslümanların ilim tarihinde takdirden uzak kalmış bir yerlerinin olduğunu söylüyorlar. Hatta bu hakikati Fransız ilim dünyasının kabul etmesi için de çalışıyorlar. Fransız Akademisi bunların iddialarına karşı çıkıyor ve neticede bir çatışma başlıyor. Türkiye'den çok kişi bilmez, fakat baba-oğul*

Sedillot'lar bu çatışmayı elli yıl fâsulasız sürdürüyorlar. Neticede bu çatışma Fransa hudutlarının ötesine taşıyor. J. Reinaud adlı bir araştırmacı, benzer bir çalışmayı coğrafya sahasında ortaya koyuyor. Bu sırada Almanya'da bu çatışmayı yakından takip eden ve daha sonra kurduğu vakıfla bilhassa tabiat bilimcilerine burslar veren meşhur zengin ve aynı zamanda son derece insafli olan, ilme saygı duyan Aleksandr von Humboldt isimli zat, Woepcke adlı talebesini İslâm İlim Tarihinde yetişmek üzere Paris'e gönderiyor.

Her şeyden önce ilimler tarihinin çok geniş bir çapta ele alınması zaruretine inandım. Bunun da bir müessesese çatısı altında yapılması şarttı. Çünkü parçalı ve bölünmüş çalışmaların değeri çok fazla anlaşılamiyor ve koordinasyon olmuyordu. Böyle bir müessesese de her şeyden evvel maddî bir kaynağa dayanmalıydı. Bugün bile enstitü kurmanız çok kolay bir hâdise değildir. Bir de o zamanın Almanya'sında, yabancı bir memlekette, henüz kendinizi tam olarak göstere-memişseniz, çok zor bir iş. Bu sırada Allah'tan ortaya bir fırsat çıktı. Yazdığım kitaptan dolayı, İslâm âleminin Nobel'i sayılan 'Kral Faysal Mükâfati' verildi. Milletlerarası bir mükâfat olduğu için, törene birçok devlet adamını çağırılmışlar-dı. Bu törende Arap âleminin ileri gelenlerini ve zengin imkânlarını tanıma fırsatı buldum. Onlar da beni daha yakından tanıyınca, bu fırsatı değerlendirdim.

'Önce bir vakıf kuralım daha sonra da bu vakıf, ileride teşekkül edecek Enstitü'nün malî altyapısını hazırlasın.' diye kafama koymuştum. Siz yeter ki aklınıza koyun, himmetinizi âlî tutun, cehd ü gayretinizi ortaya koyun. Bu vakıf düşüncesini iyice olgunlaştırıp, o zamanki dekana gidip mevzuu açtım. O ikna olunca rektör ile görüştü. Rektör hayret etti. Beni çağırttı. Ben ona da projemi açıkladım. Biraz düşündükten sonra, bana, 'Fuat Bey! Siz meş-hur bir insansınız; ancak zannediyorum yanlış bir şeyin peşindedesiniz. Başarısız olursanız, şu an sahip olduğumuz şöhreti de harap edebilirsiniz.' dedi. Netice olarak, rektörü de ikna ettim. Sıra para bulmaya geldi. Şu anda içerisinde bulunduğumuz bu binayı bulduk, satın almak için de, Kuveyt'te katıldığım bir konferansın akabinde yaptığım uzun görüşmelerden sonra Kuveyt devleti yardımcı olmayı kabul etti, rektörün de yardımıyla bu binayı aldık. 'Kral Faysal Mükâfati' olarak aldığım parayı bütün bu seyahatlerde kullandım. İki sene süren uzun bir mücadeleden sonra bu vakıf kuruldu. Ancak bu yet-miyordu, Enstitü'nün işlevi için dönmesi gereken bir paraya ihtiyaç vardı. Çalışanların yıllık masraflarının karşılanması gerekiyordu. Bu hedefle vakfın sermayesini artırmak için çalışmalara giriştim, hem Arap dünyasından, hem de Avrupa'dan para bulmak zordu. İnsanları birçok şeye ikna etmek çok zorlu bir şeydir. O zaman Avrupa'da bu işe inanan yoktu, Arap Dünyası'nda ise

bu vazîfenin ehemmiyetini anlayan bulamıyorduk. Hâsil-ı kelâm işimiz zordu; ancak Allah'ın inâyetiyle bütün bunlar başarılı ve 1982'de Enstitü kuruldu. Ancak o zaman ben hem genç hem de dinçtim. Gece gündüz çalışarak Enstitü'yü bu seviyesine getirdik. Hedefimiz İslâm İlimler Tarihi'ni bütün genişliğiyle araştırmak ve tanıtmaktı. Kurulduğu günden bu yana gâyesine uygun çalışmalarını sürdürüyor. Nitekim bugüne kadar tutunabildi, yaşadı ve çok meşhür oldu. Vakıf ve Enstitü kurulduktan, maddî gelir sağlandıktan sonra gerisi insan unsuruna bağlıydı. Projelerimizden birisi de İslâm İlim Âletleri Müzesi idi. Çok şükür bunu da başardık ve 800'ü aşkın âleti yeniden imal ederek Enstitü içerisinde çok önemli bir müze kurduk.”

Fuat Hoca, enstitüde bulunan bütün eserleri kataloglar hâlinde yayımlayarak çok önemli bir hizmete daha imza atmış, beş ciltlik **Wissenschaft und Technik im Islam** “İslâm'da Bilim ve Teknoloji” isimli eserini, mükemmel bir özet olarak ve İslâm Medeniyetinin gasp edilmiş hakkını teslim alma adına insanlığa takdim etmiş. 2003 yılında Almanca, 2004 yılında da Fransızca, 2006'da Türkçe neşredilen bu muhteşem eserin, kanaatimce bütün üniversitelerimizin tıp, diş hekimliği, fen, mühendislik, ziraat ve veterinerlik fakültelerinin bütün bölümlerinde bulunması gerekmektedir. Eserin birinci cildinde, çok muhtevalı bir giriş ve genel bilim tarihi anlatıldıktan sonra, 2. ciltte astronomi, 3. ciltte coğrafya, denizcilik, saatler, optik ve geometri, 4. ciltte tıp, kimya ve mineraloji, 5. ciltte ise fizik, mekanik, mimarî ve harp âletlerinden bahsedilmektedir.

Çok net ve anlaşılabilir fotoğraflarla yapılan izahlar, İslâm Medeniyeti'nin söz konusu ilim dallarının gelişmesine yaptığı katkıları ve kullanılan âlet ve teknolojinin hangi safhalardan geçerek icat edildiğini gözler önüne sermektedir. Ancak burada üzerinde durmamız gereken en mühim husus, Fuat Hoca'nın titizliği ve her âletin geçmişteki aynıyla, kullanılan hâliyle yapılıp, bu medeniyetin hayal olmadığının, elle tutulan müşahhas bir hâdise olduğunun gösterilmesidir.

“Ben bu kataloğu 30 sene evvel yazamazdım. Bu 50-55 senenin birikiminin bana bıraktığı bilgilerin bir kısmı. Ben 55 yıldan beri İslâmî Bilimler tarihiyle uğraşıyor ve sürekli bir şeyler öğreniyorum. İnsan hayatında sürekli öğrenmek çok mühimdir. Mesela bir işe başladıktan bir hafta sonra, insanın kendi kendisine sorması lazım: “Bu hafta ben bir şey öğrendim mi?” diye. Bazen seyahatlerde olduğum zaman o hafta hiçbir şey öğrenemedim gibi gelir bana! Aşağı yukarı her gün bu soruyu kendime soruyorum. Her gün çalıştığım için, her gün soruyorum. Zaten çalışmadığım zaman, sormama lüzum

yok. Bazen müspet bir cevap gelmiyor. Çünkü yeni bir şey öğrenmek de kolay değil. Ama buna rağmen zaman birikimi de mühim. Çünkü bir ay sonra bakıyorsunuz ve önceye göre bir fark var.

Şimdi düşününüz; siz bir dinin mensubusunuz ve o dinin peygamberi ne diyor; 'İki günü birbirine eşit olan insan zarardadır' Bunu Müslümanlar kâfi derecede göz önüne almadılar. İnsanların dikkatini buna çekmediler. Demek ki İslâm dini sizden her gün yeni bir şey istiyor. Bu soruyu her Müslüman'ın kendisine sorması lazım. Nasıl ki bir tüccar, 'Bugün kazancım ne oldu ?' diye her gün kendisine sorarsa, bizim gibi bilimle uğraşanlar, hayır yapmak isteyen insanlar da her zaman 'Bugün ne öğrendin bugün yeni bir hayır işledin mi?' diye kendine sormalıdır."

Aletleri Kopyalama Merakı

Fuat hoca bugün müzede sergilenen bilim tarihine ait yüzlerce âletin bu seviyeye gelmesi hususunu da tamamen kendisiyle sınırlamıyor ve hakperestlik yaparak bir tevazu örneği de bu hususta sergiliyor: "İslâm bilim tarihine ait bu müşahhas eserlerin kitaplardan yeniden üretilerek modeller halinde insanlara tanıtma gayreti ilk olarak benimle başlamış değil. Bu husustaki ilk teşebbüs bir Alman fizikçisi olan Eilhard Wiedemann'a aittir. Bu âlim insan 1900 yılında İslâm bilim âletlerinin modelini yapmaya başladı ve hayatının yaklaşık 30 yılında, yani 1928 yılına kadar beş âletin modelini yaptı. Bunlar hâlen Münih'deki meşhur bilim müzesindedir. Yalnız o zamanın tekniği ile bu âletler çok güzel yapılamamıştı. Mesela buradaki bir usturlap âletini ancak kağıttan yapabilişti, çünkü levhaya yazılması gereken isimleri, rakamları ve şekilleri madenî bir levhâya kimyevî tekniklerle nakletme gibi bir teknik o gün için henüz bilinmiyordu. Bugün ise bunu çok kolay yapıyorlar.

Ben de ilk önceleri bu âletleri daha basit maketler halinde, tanımaya ve tanutmaya başladım. İlk senelerde acaba 30 kadar âleti bir araya getirerek sergileyebilir miyim? Hiç olmazsa bir odayı doldurabilir miyim? diye çok mütevazı bir şekilde başladım. Başlangıçtan yaklaşık 9-10 ay sonra 7-8 âletin modellerini yapabiliştim. O zamanki Üniversite rektörü enstitünün kurulmasına çok önem veriyordu. Onu davet ettim, bana şu soruyu sorduğunu hatırlıyorum: "Acaba kaç âlet yapabileceksiniz?", "İlk hedefim 20 âlet yapabilmek" diye cevap vermiştim. Gittikçe iş hızla ilerledi. Enstitümüzde yapmış olduğumuz âletlerin sayısı zaman içinde 800'ü geçti. Bu benim tasavvur edemeyeceğim bir merhale oldu. Allah'a şükrediyorum bu merhaleye ulaşabildiğimiz için." Bu uğurda enstitü bütçesinden büyük paralar ayrılarak

yaptırılan usturlapların, tıbbî teşhis ve ameliyat âletlerinin, astronomik gözlem vasıtalarının, mekanik ve askerî sahada kullanılan tertibatların ve büyük sulama projelerinin çalışır hâldeki modellerinin de aralarında bulunduğu yüzlerce âletin orijinali, Frankfurt'taki müzede, bilim dünyasına vurulan silinmez mühür olarak bulunmaktadır. Sadece 100 kadarı da dünyanın her tarafından Frankfurt Kitap Fuarı'na gelen binlerce insanın takdirlerine arz edilmiştir.

Frankfurt'taki Enstitüde kurulan İslâm İlim Âletleri Müzesi'nden bir köşe

Uzun yıllar uğraşarak İslâm âlimlerinin kimi kaybolmuş, kimi sadece kitaplarda teorik olarak kalmış icatlarını âletleştirmeyi başarmak, sanıldığı kadar kolay bir şey değildir. Fuat Sezgin Hoca, aralarında Osmanlı âlimlerinin eserlerinin de yer aldığı ilim ve teknoloji tarihimizin bu nadide eserlerini el yazması kitaplardan çıkarıp önce ne olduklarını ve nasıl çalıştıklarını keşfediyor. Sonra ustalara, yapılacak âletin şeklini ve çalışma sistemini anlatarak yol gösteriyor; zaman zaman da düzeltmelere giderek üzerinde çalışılan parçaların orijinalleriyle birebir aynı olması için büyük emekler harcıyor; bu gayretinin semeresini, bütün bir dünyanın İslâm Medeniyeti'nin ihtişamı karşısında hayret ve takdir hisleriyle kendinden geçmelerini seyrederek alıyordu. Fuat Hoca'ya göre bunlar kitaplarda yer alan icatların yüzde biri bile değildir. Arap ülkeleri, memleketlerini tanıtan bir açılıştaki bu sekiz yüz eseri sergilemek için Fuat Sezgin ile temasa geçmiştir. Yine İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları toplandığında Türk Dışişleri'nin davetlisi olarak İslâm İlimleri Tarihini anlatması için davet almıştır.

Almanya'da 2 Nisan 2003'te açılan "Haçlı Seferleri" sergisinde bu icatları teşhir etmeyi başaran Fuat Hoca'ya sergiyi gezen eyaletin önde gelenleri, sergide sadece altmış tanesini gördükleri Müslümanların icatlarına önce inanamamışlar. Atalarının savaş için gittikleri İslâm ülkelerinden buluşları alarak döndüklerini öğrenince çok şaşırılmışlar. Bu yüzden kendisini aramışlar ve çeşitli sorular sormuşlar. Bunun üzerine Fuat Hoca, eyalet yöneticileri ve din adamlarını sekiz yüz eserlik müzeyi gezmeleri için üniversiteye davet etmiş. Enstitüdeki sekiz yüz eseri görünce de gözlerine inanamamışlar. Eski Rusya devlet başkanlarından Gorbaçov başta olmak üzere birçok Alman ve diğer ülkelerin devlet adamları da enstitüyü ziyaret edenler arasındaymış.

Frankfurt'taki Johann Wolfgang von Goethe Üniversitesi'ne bağlı Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü'ndeki müzede bulunan âletler arasında Halife Me'mun'un meşhur dünya haritasının yer aldığı yerküresi, Sufi'nin ünlü gökküresi, Osmanlı âlimi Takîyyüddîn'in su pompası ve saatleri, dünyanın ilk tankı gibi eserler yer alıyor.

Fuat Hoca, bu sergiler sayesinde gizli kalan bir medeniyeti günümüz insanının gündemine getirmeye çalıştıklarını anlatıyor. Nitekim bin yıl önce gerçekleştirilen bu icatları görenlerin şok olma derecesinde şaşırıldıklarını söyleyen Fuat Sezgin Hoca, "*Sergi adeta sihirlî bir tesir icra ediyor ve görenlerin dünya görüşleri alt-üst oluyor. Bizâtihi ben binden fazla*

insandan dıymışumdur: ‘Bizler İslâm medeniyetinin bu kadar ileri olduğunu bilmiyorduk. Madem bu medeniyet bu kadar ileriydi neden bize yanlış tanıtıldı’ diyorlar.” beyanıyla bu durumu tasdik ediyor.

Bu sergiyi gezerken Fuat Hoca’nın tespitlerinin ne kadar doğru olduğunu gördüklerimiz ve duyduklarımız neticesinde o anda kendi fikir dünyamızda yaşadık. Bir medeniyetin, üzerindeki geri kalmışlık ve ezilmişlik düşüncelerini atmasının ne kadar zor, bu silkinişe destek vermenin ise ne kadar büyük bir hizmet olacağını, saatler içinde dinlediklerimizle, ruhumuzda hissettik. Fuat Hoca bir âletin başında, o ilim dalı ile alâkalı keşifleri ve âletin nasıl geliştirildiğini anlatırken âdeta kendinden geçiyor ve o neşveyle yorgunluk hissetmiyordu. Her biri ayrı bir kitap mevzuu olabilecek çapta devasa ilim adamlarını ve keşiflerden özet mahiyetteki bilgileri çok rahat bir üslûpla bizlere sunarken, o çağlar sanki bir film şeridi gibi gözümüzün önünden geçip gidiyordu.

Frankfurt’taki Enstitü’de İslâm İlim Âletleri Müzesi

Arap ülkelerinden kitap fuarına gelen bazı bakanların Fuat Hoca’nın elini öpme teşebbüsleri karşısında hayretimiz daha da arttı ve o zaman Arap ülkelerinde hocanın çok yakından tanındığını ve hürmet

gördüğünü anladık. Bu hayırlı teşebbüsün başlamasında Arap dünyasından gelen nakdî yardımın ne kadar ehemmiyetli olduğunu bir kere daha müşahade ettik. Arap Emirlikleri ve Kuveyt başta olmak üzere Arap dünyasının medeniyetimizin en temel dinamiği olan İslâm Bilim Tarihi'ne yaptıkları bu yatırımın değeri, harcanan para ile kıyas edilemeyecek kadar büyüktür. Kendi öz değerlerimize dört elle sarılıp, tarihî birikimimizden güç alarak bütün bir İslâm dünyasının üzerindeki ölü toprağının silkelenmesinin, bu ve benzeri çalışmalarla geri kalmışlık psikolojisinin ortadan kaldırılmasının ne derece büyük bir ehemmiyet arz ettiği zaten izahtan varestedir.

İslâm Bilim Tarihi hakkında kendi eserlerimiz ve bu eşsiz eserler hakkında yazılmış yüzlerce araştırma makalesi ve kitaptan teşekkül etmiş Frankfurt'taki kütüphane ve müzenin, son zamanlarda çok daha fazla dile getirilmesinin en mühim sebebi, eserlerin artık her yerde sergilenip müşahhas bir realite olarak medyanın da gündeminde yerini almasıdır. Fuat Hoca'nın dünyada benzeri bulunmayan kütüphanesindeki İslâm Bilim Tarihi'ne ait koleksiyonundan, bugüne kadar sadece bilim tarihi ile meşgul olan uzmanlar ve Arapça bilenler istifade edebiliyordu. Çeşitli bilim dallarında uzman olan binlerce bilim adamı ise, çalıştıkları bilim dalının tarihî geçmişi konusunda çok sathî bir bilgiye sahipti. Bilhassa ülkemizde geçmişimize ve kendi öz değerlerimize yüz çeviren çarpık bir anlayışla yoğrulmuş nesillerce, bilimin başlangıcı Antik Yunan'a dayandırılıyor, arada çok uzun süren bir kesinti döneminden sonra Rönesans'la birlikte Batı, büyük bir hamle ile tekrar bilim dünyasında söz sahibi oluyordu. Bu arada koskoca bir İslâm Medeniyeti görmezden geliniyor hatta bazıları tarafından yok kabul ediliyordu. Bir mânâda güneş balçıkla sıvanmaya çalışılıyordu. Bu büyük haksızlığa dikkat çeken Fuat Sezgin Hoca, durumu şu sözleriyle ifade ediyordu:

“Benim mensubu olduğum bir ilim, kültür ve medeniyet dünyası var, bizler köksüz ve sahipsiz değiliz. Çok derinlere inen sağlam bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini, tahkir edilip, bütün yaptıklarının da elinden alındığını ve ona zulmedildiğini gördüm. İslâm medeniyetinin bu göz kamaştırıcı birikimini ve dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı gâye ittihaz ettim. Bu gayretimin bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet, ama diğer çok mühim bir gâyesi ise koskoca bir İslâm

âleminin yitirmiş olduğu kendine hüürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak, kaybettiklerini iade etmek içindir.”

Öğretim üyesi iken enstitüde talebe yetiştiren Fuat Hoca, şu an emekli olsa da fahrî olarak çalışmaya devam ediyor; enstitünün de doktora verme hakkı var. Seksen yaşını aşmasına rağmen hâlâ yapacak işlerinden insanlarla çok fazla konuşmaya vakit ayıramıyor. Kitap basımı, hem mevcut eserlerin yenilenmesi hem de yeni projelerle ortaya çıkan eserlerin devamı olarak sürüyor. Müzede yürütülen çalışmalar da oldukça yoğun.

Ders verme işini bıraktığından kendisini tamamen bu işlere teksif etmiş ve böylece uhdesindeki işlerin yoğunluğuna karşı biraz rahatlatma imkânı bulmuş. Keşke ders vermeyi bırakmasaydı diyesimiz geliyor, ama her işine aşırı titizlik gösteren ve mükemmeliyetçi bir yapıya sahip birisinin bu enstitüde olan her şeyi bütün safhaları ile takip etmesi de başka türlü mümkün olamazdı.

Enstitünün yapısının ve işleyişinin oturmasıyla birlikte benzer çalışmaların değişik ülkelerde yapılıp yapılamayacağını ve bu vetirenin ne gibi yeni tesirlere önyak olabileceğini sordüğümüzda, Fuat Hoca'nın sözleri hem ümit vericiydi hem de düşündürücüydü:

“İslâm İlimler Tarihi araştırmaları hakkında henüz çok şuurlu, bir hedefe götüren çalışma, diünyanın hiçbir yerinde yok. Sadece bu enstitüde var. O da, mütevazı olmaya hiç gerek yok, şahısla alâkalıdır. Araplar kendi ülkelerinde daha henüz bu işe ayak uyduramadılar. Tek tük Amerika'da, Fransa'da veya başka ülkelerde ferdî olarak bir şeyler yapılmaya çalışılıyor. Elbette, tekrar edeyim, ferdî çalışmalar var. Yeni keşifler yapılıyor. Ancak, mesela Almanlar bile yetmiş-seksen sene evvelki Wiedemann gibi bir insanı yetiştiremiyorlar. Nasıl bir insan? Bu işin heyecanını duyan, kendini bu işe veren bir insan. Maalesef, diünyada böyle bir insan yok.

Çalışmalar ya akademik rütbe almak, yahut zevk için yapılıyor, hoşlarına gidiyor. Mesela bir matematikçi Araççadan da biraz anlıyorsa, İslâm Matematik Tarihi'yle uğraşüyor ve bundan zevk alıyor. Hedef yok demek istiyorum. Hedeften de şunu kast ediyorum -bence bu işin püif noktası da budur-: 800-1000 yıl devam etmiş zirvelerdeki bir medeniyetin hakkını verelim, kıymetini ortaya çıkaralım şeklinde bir maksat yok. Bu maksat etrafında bir araya gelmiş bir müessese yok. Bunu başarmaya azimli bir heyet yok. ‘Sadece bu enstitüde var.’ derken kastım buydu. Evet, bu hedef sadece bu enstitüde var.

Dört sene önce Fransızlar geldi ve Fransa'da bir ilmî âletler sergisi açmak istediler. Üç sene çalıştık; ama neticede, maalesef, olmadı. Bu esnada bir Fransız profesör bana şöyle dedi: 'Pek çok ülkede iddialarımız kabul görmeye başladı; Müslümanların ilimler tarihinde önemli bir yeri olduğuna inanmaya başlıyor insanlar. Fakat biz Fransızlar, aynı kanaatte değiliz.' Demek istediğim, bunca çalışmaya rağmen hâlâ bir mukavemet var. Elbette mukavemet olabilir; ancak hakikat benim dediğim gibiyse, yani hakikaten Müslümanların ilimler tarihinde bir yeri varsa, bu mukavemet ne olursa olsun bir gün çöker. Buna eminim.

Ben şahsen Müslümanların katkısının çok büyük olduğuna inanıyorum. Ancak hakikatleri çarpıtmamak için, yani hiçbir yalan ve mübalağa katmamak için de daima kendimi kontrol etmeye çalışıyorum. Müslümanların yeri gerçekten çok büyük... Bunu göstermeyi hedef edinmeliyiz. Bu bakımdan bizim müzemizin çok tesirli olacağına inanıyorum. Nitekim geçen sene bir Alman TV kanalı "Dünyanın Mucizeleri" adlı bir programda bizim müzenin 30 dakikalık kısa bir belgesel gösterimini yaptı. Programın yapımcısının bu programdan dolayı ölüm tehditleri aldığı söylendi. Bize tehdit gelmedi ama o yapımcı, "bu işe girerseniz hayatınız tehlikeye girer" diye tehditler aldığını bize anlattı. Demek ki tesirleri görülmeye başladı"

Fuat Sezgin Hoca'nın yeni hazırladığı beş ciltlik **Wissenschaft und Technik im Islam** "İslâm'da Bilim ve Teknoloji" isimli eseri Türkçeye kazandırmak için, bizi Frankfurt'a getiren holdingin bünyesinde faaliyet gösteren özel bir yayınevının tercüme ve basım işlerinde çok hassas olduğunu ve bu hususta her türlü yardımı yapabileceğimizi söyledik. Ancak kendisi bu tip çalışmaların özel yayınevlerinden ziyade devlet müesseselerinin desteğinde çıkmasının daha doğru olduğunu, onun için de Kültür Bakanlığı ve TÜBİTAK gibi kuruluşların bünyesinde yayınlanmasını tercih ettiğini beyan etti.

Daha sonraki ziyaretlerimizde devletle işlerin maalesef çok güç ve geç yürüdüğünden şikâyet ettiğinde biz de kendisine her zaman yardıma hazır olduğumuzu tekrarladık. En son olarak Kültür Bakanlığı'na altı ay süre verdiğini bu zaman içinde harekete geçilmezse kitabın tercüme ve yayın hakkını bize vereceğini söyledi. Neyse ki, sonunda bakanlık harekete geçip kitabın basım işini hızlandırmaya başladı. Aslında biz de hocamıza bu teklifi yaparken endişe etmiyor değildik, çünkü hocamızın titizliğine ve hassasiyetine bizim basım ve tercüme elemanlarımızın dayanmaları da kolay bir iş değildi.

İstanbul Topkapı Sarayı'nda açılan İslâm İlim Âletleri sergisi (2005)

Buna paralel olarak İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesinin Türkiye'de bir benzerinin özel bir kuruluş olarak açılması hususunda teşebbüslerimiz oldu. Fuat Hoca'mızın müzesinin devlet eliyle kurulmasının zor olacağı ve bürokraside takılacağı düşüncesiyle özel bir müze teşkil etmek için İstanbul'daki bazı holdinglerden maddî destek ve mekân sözü aldık. Ancak teklif edilen arazi Maltepe Belediyesi sınırları içindeydi ve İstanbul'un tarihî mekânlarına uzaktı. Binaların yapılması da uzun süre alacaktı. "İstanbul'daki sarayların birisinde olabilir mi?" diye bu saraylardan sorumlu dönemin TBMM Başkanı Sn. Bülent Arınç ile görüşmek için randevu aldık. Sayın Meclis Başkanımız 'İstanbul'da bir sarayın böyle hayırlı bir hizmet için tahsis edilebileceğini, Fuat Hoca'mızın taleplerini yerine getirme gayreti içerisinde olacağını, ilim adamlarımıza hürmetin gereği ne ise yapmaya hazır olduğunu' söyleyip randevu verdi. Fakat Fuat Hoca'mız, kanaatinin daha çok Süleymaniye, Topkapı ve Gülhane gibi bir muhitte eski bir Osmanlı medresesi veya bir vakıf külliyesinin böyle bir müze ve enstitü için daha uygun olacağı istikametinde olduğunu beyan etti.

Ayrıca kendi imkânlarıyla tanıdıkları vasıtasıyla bu hususta arayış içinde olduğunu söylüyordu. Bunun için aynı anda ikinci bir teklif olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı olan ve Fuat Hoca'mızın da çok arzu ettiği Gülhane Parkı içinde Topkapı Sarayı tarafındaki eskiden Has Ahırlar (at ahırları) olarak kullanılmış ve Sur-u Sultanî ismiyle bilinen mevkiin bulunduğunu bizlere duyurdu. Bu yerin durumunun nasıl olduğu hususunda İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Daire Başkanı Sn. Nevzat Bayhan vasıtasıyla Büyükşehir Belediye Başkanı Sn. Kadir Topbaş Bey'e müracaatta bulunduk. Kadir bey de o sıralarda Avrupa'ya gideceğini ve bir ara Frankfurt'a uğrayacağını Nevzat Bayhan Bey vasıtasıyla bize iletti. Frankfurt'a gittiğimde bu müjdeyi Fuat Hocamıza ilettik. Fakat Türkiye'deki bürokrasiden ve aldatılmalardan ağzı çok yandığı için başta bize de pek inanmamıştı.

Eski at ahırlarının Büyükşehir Belediyesince bu işe tahsis edilebileceği müjdesi Fuat Hoca'mızın aklına daha fazla yatmıştı. Burası hem târihî bir mekân hem de ulaşımı kolaydı. Fuat Hoca'mız belediye ile birlikte "TÜBİTAK ve TUBA" gibi iki devlet kuruluşunun da işin içinde olmasını baştan beri arzu ediyordu. Biz ise devletin böyle bir işin içinde olmasının sağlam destek ve ciddiyet bakımından iyi olacağını, fakat bürokrasinin hocamızı pes ettirebileceğini düşünüp korkuyor, fakat hocamızı da üzmemek için bunu çok fazla telâffuz etmiyorduk.

Şükürler olsun ki böyle hayırlı bir işte tahminimizin aksine çok fazla bürokrasi engeliyle de karşılaşmadı sanıyorum. Bilhassa TÜBİTAK Başkanı Prof. Dr. Nüket Yetiş Hanım'ın yakından ilgilendiği ve işleri kolaylaştırdığı hususunda hocamızdan zaman zaman iyi haberler alıyorduk. Gerçekten İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş bey, Londra dönüşünde Frankfurt'a uğramış, oradaki müzeyi görünce onun da aklına yatan bu işi Sayın Başbakan Tayyip Erdoğan beye iletterek, işin ete kemiğe bürünmesine vesile olmuştu. Neticede bu hayırlı müessese için protokol çalışmaları bitmiş, ön açılış yapılmış ve âletler yerleştirilmeye başlanmıştı. Hollanda'da bilim tarihinde doktora yapan ve çalışmaları için zaman zaman Fuat Hoca'mızın yanına giden Hüseyin Şen isimli bir Türk gencinin altı aylığına TÜBİTAK'tan burslu olarak kuruluşa yardımcı olmak üzere görevlendirildiğini duyunca çok sevindik. Ayrıca Çukurova Üniversitesinden Felsefe doktorası yaparken Almanya'da hocamızla tanışmış ve beş ciltlik kataloğu Almanca'dan

Türkçeye çeviren Abdurrahman Aliy isimli genç arkadaşımız da müzenin kuruluşu için büyük gayret gösteriyorlardı

En büyük problem 800 kadar âletin her birinin büyük paralarla ve uzun zaman alarak yapılmasıydı. Bu problem de Allah'ın lûtfuyla çok kolay bir şekilde aşıldı: Yaklaşık bir milyon dolar tutabilecek bu âletleri zengin bir Arap iş adamı Washington'da böyle bir müze açmak için uzun yıllardan (belki 20 yıldır) beri Fuat Hoca'ya sipariş etmiş ve yapılması hususunda hiçbir maddî fedakârlıktan çekinmemiş. Ancak 11 Eylül 2001 hadisesinden sonra Arapların ABD'ye girmelerinde sıkıntılar çıkmaya ve para transferlerinde zorluklarla karşılaşılmaya başlayınca bu zengin iş adamı, biraz da kendisine yapılan kötü muamelelere kızarak, müzeyi ABD'ye açmaktan vazgeçmiş.

İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi

Fuat Hoca üç sene önce bu bilgiyi de bize verip, “*uygun şekilde konuşulup ikna edilirse bu Arap iş adamı âletleri Türkiye'ye verebilir, belki para da almayabilir.*” demişti. Daha sonraki görüşmemizde ise Arap iş adamına bir faks çektiğini ve durumu anlattığını, 10 dakika sonra hemen cevabın geldiğini söyledi. Aletlerin %80 kadarını kendisi için yaptırtmasına rağmen Fuat Hoca'nın ricasını kırmayıp “*O âletleri ben size hediye ediyorum, siz de o müzeye hediye edin, zira o âletler Türkiye'ye daha çok yakışır !*” diyen, ismini dahî bilmediğim Arap iş adamına da

buradan teşekkür etmenin bir insanlık borcu olduğunu hatırlatmam gerekiyor. İslâm bilim tarihinin medâr-ı iftiharî olan âletler, Topkapı Sarayı'nda ilk defa sergilendiğinde, burayı gezenlerin intibalarını yazdıkları beş cilt hâlindeki defterlerde yazarlar ise bu müzenin yeni nesillerde uyandıracak tesirin müjdecisi olarak görülebilir. Ancak Fuat Hoca'mızla 2007 Ekim'inde Frankfurt'taki görüşmemizde bazı sıkıntılardan bahsetmesi karşısında ister istemez üzüldük. Anladığım kadarıyla, genç sayılabilecek bir yaşta İstanbul'dan ayrılmış ve hayatının yarısından fazlasını Almanya'daki akademik disiplin içinde sıkı çalışma prensipleriyle geçirmiş, titiz bir insanla karşı karşıya bulunduğumuzu unutuyoruz. Hele bir de bu hayırlı teşebbüsü bitirmeden ömrünün her zaman sona ereceği endişesi eklenince, bu durum dışarıdan "sabırsızlık ve kimseyi beğenmezlik" gibi görülebiliyor, ancak bunları hesaba katarak hocamıza karşı daha anlayışlı davranmak gerekiyor. Washington'dakiler müzeyi ABD'ye kurmak için yalvarırken, Türkiye'dekilerin bu kadar müstağni davranmasını anlayamıyor ve şu misâli veriyordu:

"Afganistan'la ilgili bir film seyrettim. İdealist bir Alman Doktor Afganistan'a gidiyor ve yedi yıl karşılıksız, fedâkârca doktorluk yapıyor, dini ve dili farklı olmasına rağmen canla başla Müslüman Afganlara yardım ediyorken üstelik bir de istiskâl görüyor, yaptığı iyiliklere teşekkür etmek yerine kendisine hep ters davranıyorlar, fakat doktor hep sabrediyor. İşte ben de o doktoru düşünüyorum ve anlayışsızlıklara karşı sabrediyorum. Diyorum ki; Alman doktor yabancı olduğu hâlde insanlık borcu olarak sabrederken, ben kendi milletimin, dili ve dini aynı olan insanların cevrine niçin katlanmayayım."

Fuat Hoca'nın tez canlı mizacı ve çalışkanlığı, paraya ve şöhrete değer vermeyen dervişâne tavrı, Almanya'daki sistem ve disiplinle birleşip bizler için çok farklı bir model ortaya çıkarınca, bazı insanların kendisini anlaması oldukça zor görülüyor. Türkiye'deki bürokratik işleyişe bir türlü akıl erdiremeyen, dediğinin hemen olmasını isteyen Fuat Hoca, müze için yapılan masraflar için sık sık kurulan komisyon ve bilirkişilerin çalışma temposundan rahatsız olmuş, her şeyi belgelen-dirmek mümkün olmadığı için birçok masrafı kendi cebinden yapmasına rağmen, bunun da anlayışla karşılanmadığını düşünüyor. Müzede sergilenecek âletlerin büyük çoğunluğunu Frankfurt Üniversitesi'nde mesai saatleri dışında çalışan bir ustaya yaptırdığından ve üniversitenin

de bunu bildiğinden fakat fatura veremediklerinden dolayı sıkıntı yaşadığından bahsetti.

Düşünce Dünyası

Fuat Sezgin Hoca, bu büyük teşebbüsün ve hizmetin altında yatan ve kendisini harekete geçiren hislerin ne olduğunu öğrenmek için sorduğumuz soruya şu cevabı veriyor: “Müslümanların ilim dünyasındaki yeri bilinmiyordu. Bütün bilinenler birkaç tane usturlap (veya astrolab) ve birkaç rub’u tahtasından ibaretti. Batı dünyası bu hakikatleri bilerek gizliyordu, bizimkiler bunların farkında bile değildi. Ben İslâm dünyasının böyle olmadığını hep ifade ettim. Öteden beri İslâm’ın insanlara aktarıldığı gibi ilimle alâkasız bir din olmadığını düşünüyorum. Bunun aksini hiç düşünmedim. Daha önce de belirttiğim gibi Ritter’le ilk buluşmamızdaki konuşmadan itibaren bu hususu araştırıyorum. Geri kalmışlığımızın sebebi olarak da İslâm dininin suçlanmasını kabul edemiyor ve geri kalmışlığımızın sebebinin dinimiz olduğuna inanmıyordum. Bütün bu yanlış anlayışları tashih etmek için bu çalışmalara başladım.”

“George Sarton’un beş ciltlik İlim Tarihi kitabında belirttiği gibi bilim ve felsefe tarihi açısından M.Ö. 450 ile 400 yılları arasındaki çağ, Eflatun Çağı olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra el değiştiren bu meşale M.S. 600-700 yılları arasında Çin’e geçmiş ve bu dönem de Çin çağı olarak tarihteki yerini almıştır. M.S. 750-1100 arasındaki 350 yıllık müthiş döneme ise tamamen İslâm âlimleri damgalarını vurmuşlardır. Müslümanlar tarih sahnesine çıkışlarının ilk 20 yılı içinde önce Romalıların, daha sonra Bizanslıların elinde bulunan Suriye ve Mısır’daki kültür merkezlerini ele geçirdiler. Böylece Müslümanlara Yunan bilimlerinin ilk kapıları açılmış oldu. Hemen ardından gelen 10 yıl içinde ise gemilere sahip oldular. Bu gemilerle Kıbrıs’a, Rodos’a uzanıp çok kısa zamanda Sicilya sahillerine dayanmaları tarihin şaşırtıcı hâdiseleri arasında sayılmaktadır. Bu durum, her şeyden önce onların, yeni vatandaşlarına –yeni dini ister kabul etsinler, ister etmesinler- çok iyi muamele etmelerinin, hürmet ve hoşgörü göstermiş olmalarının neticesiydi. Müslümanların, azınlık din mensuplarına karşı tanıdıkları tam hürriyet, inşa ettikleri medeniyetin yapıstırıcı düsturlarından biriydi. Bizler Osmanlıların bu paha biçilmez düsturu iyi değerlendirmiş olmalarıyla iftihar edebiliriz. Bu önemli prensibin yüksek kıymeti ancak diğer kültür dünyalarıyla mukayese edildiğinde daha iyi idrâk edilebilir.

İslâm'ın henüz birinci yüzyılında Yunancadan, Süryâniceden ve Farsçadan ilk tercümelemler yapıldı. Bunu yapanlar eski medeniyet merkezlerinin kendi mensuplarıydı. Onların teşvik edilmeleri ve gayrete gelmeleri için desteklenmesi işini ise Emevî halifeleri yerine getiriyordu. Müslümanlar evvela, Bizanslılardan papirusları aldılar, sonra kâğıt fabrikalarını kurdular. Çinlilerden bazı şeyler aldılar ve büyük kâğıt fabrikalarını kurdular. Semerkant'ta, Bağdat'ta, Mısır'da kâğıt fabrikaları yapıldı. Mütemediyen yazan insanlara kâğıt yetiştiriyorlardı, çünkü herkes, belki lüzumundan fazla yazıyorlardı.

Câbir, Harizmî, Râzî, Mesudî, Ebu'l Vefa Buzcânî, İdrîsî, Bîrûnî, İbn-i Sînâ, İbn'ül Heysem, Ömer Hayyâm, Nasîreddîn Tûsî gibi ilim adamlarımız tam 350 yıl dünya ilim mirasının en önemli ve vazgeçilmez şahsiyetleri oldular. Câbir bin Hayyân'ın yaşadığı yüzyılda bütün tabiat bilimleri bir tarafa, filoloji inanılmaz bir seviyeye ulaştı. Arapçanın çok iyi şekilde grameri yapıldı. Mesela şu anki Türkçemizde böyle bir gramer kitabı yoktur. Onun için herkes doğruyanlış yazıyor, yazdıklarının doğru olup olmadığı hususunda birçok insan bir hükme varamıyor, çünkü gramer bilmiyorlar. Ama daha milâdî 8. yüzyılda Sibeveyh denen âlim "el-Kitâb" adlı gramer kitabını yazdı. Basit bir gramer kitabı olmayan, çok ciddi olarak gramerin felsefesinin yapıldığı bir kitaptır. Avrupa da böyle bir gramer kitabı yoktu. Çinlilerde de yok. Ritter de böyle inanıyordu. Ne Yunanlılarda ne Avrupalılarda ne de Çinlilerde böyle bir kitap yoktu. İşte bu müthiş bir gramer kitabı Arap dünyasındaki kültür ortamında ortaya çıktı. 12. asırdan 17. asra kadar devam eden dönemde öncülerinden kaynaklanan hamlenin itici gücüyle hızı yavaşlasa da gelişme sürdürülmüştür. Abbâsî ve Selçuklu'dan tevaris eden miras Osmanlı'nın dünya imparatorluğu döneminde, bilhassa Fatih'ten sonra, tekrarlar ve şerhler artmaya başlasa da medeniyetin aydınlatici meşalesi olarak bilim revaçtaydı."

Nastulus'un Usturlabı

İslâm'ın Mukaddes kitabı Kur'an-ı Kerim'de 250'den fazla âyet-i kerime insanlara akıllarını kullanmayı ve ilmî araştırmalarda bulunmayı emrederken İslâm âlimlerinin bu âyetlere kulaklarını tıkaması düşünülemezdi. Avrupa'da insanların, dini inançları yüzünden vahşi hayvanların önüne atıldığı veya diri diri yakıldığı devirlerde İslâm, dinde zorlamayı şiddetle reddediyor, yaratılanı Yaratan'dan ötürü hoş görüyordu. Galileo gibi, Dünya'nın yuvarlak olduğunu ve döndüğünü iddia eden ilim adamlarının, mahkeme kararıyla öldürülmek istendiği bir dünyada İslâm ümmeti, bütün zamanları aydınlatan ilim adamlarını el üzerinde tutuyordu.

Fuat Sezgin Hoca, tam elli beş senedir “*Modern bilimin kuruluşunda ‘Doğu’nun ve bilhassa İslâm medeniyetinin payı nedir?’* sorusunun cevabını arıyor, buna paralel olarak da tarih mevzuunda hiç duymadığımız veya çok sık telaffuz edilmeyen tezler öne sürüyor. Ve diyor ki: “*Batı medeniyeti İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler eski Mısır, Babil, Yunan, İslâm ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi adna ortaya konulanlar, İslâm bilimlerinin bir devamıdır.*” Fuat Hoca, Rönesans'ın Eski Yunan medeniyetinden kaynaklandığını söyleyen ve bütün bir bilim dünyasını Eski Yunan'la irtibatlandırarak bundan ibaret sayan teoriyi sağlam delillerle reddediyor. Rönesans'tan çok önce Sicilya, Güney İtalya ve Endülüs'teki İslâm medeniyeti ile kurulan temasların modern Avrupa medeniyetine yol açtığı hakikatini vurguluyor. Batının bizden tercümelerini hangi şekillerde yaptıklarını da bakın nasıl anlatıyor: “*Din adamları, manastırlarda İslâm bilim kitaplarını tercüme ettiler. Hatta Yahudi araçlara tercüme ettirip Latince'ye çevirdiler. Buna başlarken çok zaman “düşmandan mal kaçırmak” anlayışıyla yaptılar. Onları Müslümanlara yönelik silah maksatlı kullanıyorlardı. Hâdiseye böyle bakınca, kaynak gösterip göstermemek problem arz etmiyordu. Meselâ daha onuncu yüzyılda İspanya'da yayınlanan kitapların müelliflerini tanımıyoruz. Fakat Müslümanlardan çevrilen kitapların muhtevası, Avrupa'nın çeşitli bölgelerine ve doğu Avrupa'ya doğru yavaş yavaş yayılıyordu. Mesela İtalya'ya büyük çapta İslâm bilimlerinin kitaplarını sokan Constantinus Africanus denen bir Arap'tı. Avrupalı kaynaklara göre Tunus'tan Sicilya'ya oradan Napoli'ye gidiyor. Kendisinin Bağdat'ta tıp tahsili de var. O zaman Avrupa'da bilimsel tıp yoktu. Yalnız o adam Hristiyan bir Arap mıydı, yoksa sonradan mı Hristiyan olmuştu onu bilmiyoruz. Orada Hristiyan dünyasına sempati duyuyor. Geri dönüyor ve dönüşünde birçok kitap*

getiriyor gemilerle, ancak bir kısmı denizde batıyor. Kitapların bir kısmı kayboluyor bir kısmını kurtarıyor. Geriye kalan 80 kadar kitabı getiriyor ve kitaplarla bir manastıra kapanıyor. Latince'yi bilen diğer din adamlarıyla birlikte tercüme ediyorlar. Constantinus Africanus 25 önemli tıp kitabını Arapça'dan Latince'ye tercüme ediyor. Bu çevrilen 25 kitabın hiçbirisinin üzerinde Müslüman müelliflerinin isimleri yok. Kitapların üzerine ya kendi adını yazıyor ya da başkalarının. Constantinus Africanus kasıtlı olabilir. Avrupalılar bu konuyu münakaşa ederlerken diyorlar ki; "Eğer kitaba Müslümanların adı konsaydı, kitaba daha az rağbet gösterilirdi. Onun için kendi adını koydu." Ben bunu kabul etmiyorum. Tabirimi mazur görün adam Avrupalıları çocuk yerine koyuyor, onlara her şeyi yutturabileceğini zannediyordu. Ne veririm kabul ederler diyordu. Bu kitapları piyasaya sürüyor, büyük şöhret kazanıyordu. Manastırdaki din adamlarının tercüme ettiklerini bildikleri halde, o adamın adını koyuyorlardı. Onun kölesi haline gelmişlerdi. Adamın orada onlara bir üstünlüğü vardı. Çünkü "O bir Arap! İslâm dünyasından geldi. Onun her söylediği kanundur" şeklinde bir algılayış vardı.

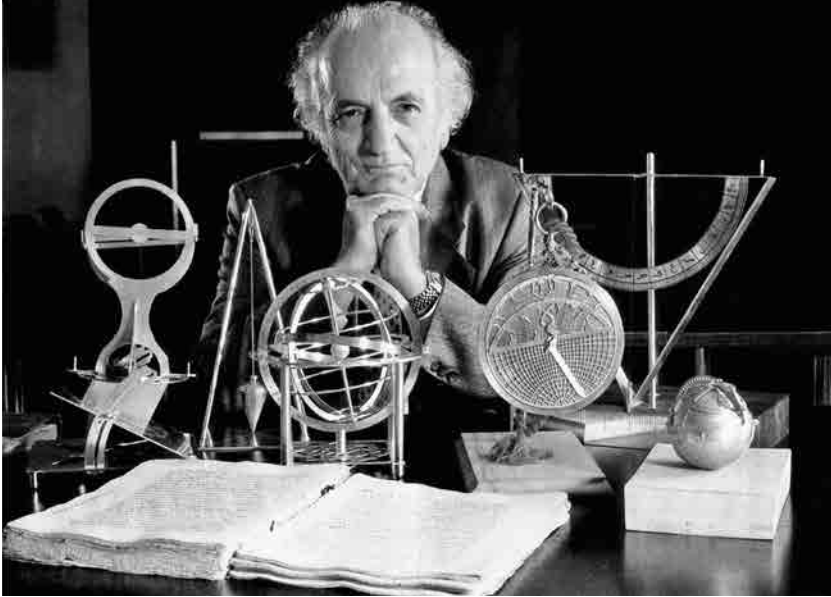
15. yüzyılın sonuna kadar, bilimlere ulaşmak bir kör döviş, yağmacılık şeklindeydi. İslâm dünyasında ise ilmî bir şuur vardı. Avrupalılar bilgiye ulaşmayı onur meselesi olarak görüyorlar ve bunu da bir mücadele ruhuyla yapıyorlardı. Ben buna hümet duyarım. Zaten bugün Avrupa medeniyeti böyle bir gayrete dayanıyor."

İslâm âlimlerinin orta çağlarda bile kullandıkları çeşitli kürelerin, cetvellerin, usturlapların ve güneş saatlerinin Avrupa müzelerini süslemesiyle Batı dünyası bilim adamlarının çok şaşırıldıklarını söylüyor. Türkistan'da ve Orta Doğu'da, Hive, Buhara, Semerkant, Cundişâpûr, İsfahan, Bağdat ve İskenderiye'nin bir zamanlar bütün dünyanın yeni ilim merkezleri olduğunu gösteriyor. Bağdat, Endülüs, Semerkant ve Buhara ekollerinin bilim tarihinde sarsılmaz izler bıraktığını buralardan yetişen dünya çapındaki bilim adamlarımızın insanlığı bir güneş gibi aydınlatmaya devam ettiğini ısrarla vurguluyor. Destekleme için de yine Batı'daki insafılardan örnekler veriyor: George Sarton (1884-1956), büyük bir bilim tarihçisi. Bütün kültür dünyalarının bilim tarihlerini yazacak kadar cesur bir adam. Ben sadece İslâmî bilimler tarihini yazıyorum. Çok hümet duyduğum insanlardan biridir. Oryantalistlerin İslâm bilimlerine dair müspet tespitlerini ilk defa bilimler tarihine sokan kişidir. İslâm bilimlerini çok iyi bildiği için gördüğü medeniyet ve kültür ortamını anlatmak

için Frankfurt Sempozyumu'nda "bu İslâm bilimlerinin mucizesidir ve bu mucizenin sebeplerini ben çözemedim" diyor. George Sarton; "bu mucizenin sebebini bilemiyoruz" diyordu.

Fuat Hoca'nın bilim tarihi hususundaki tezleri de birçoğunun yaptığının aksine belli bir kavme veya millete ağırlık verme yönünde değil. Belki her millete katkıları ölçüsünde bir pay verilmesi, kimsenin inkâr edilmemesi, fakat hakkı yenen İslâm dünyasının bu mevzudaki ağırlığının kabul edilmesi düşüncesi etrafında odaklanan tam objektif bir bilim adamı portresi çiziyor. Bu durum biraz da bizim değerlerimizi iyi tanıyıp bu değerlere güvenmesinden kaynaklanıyor. Dolayısıyla objektifliğin zaten bizim lehimize bir netice vereceğini bilerek şunları söylüyor: "Bilim tarihi ne demek? Bilim tarihini çok çeşitli şekillerde tarif edebilirsiniz, ama bugün aklıma geleni size söyleyeceğim: Beşeriyetin, başlangıçtan bugüne hayat şartlarını geliştirmek ve hayatı, içinde yaşadığı kâinatı tanımak hususundaki bütünlük çalışmalarının neticesini gösterme gayretidir. Benim burada (Frankfurt) çok hürmet ettiğim Matthias Schramm isimli çok büyük bir ilim adamı dostum vardı, birbirimizi çok severdik. "İbnü'l-Heysem'in Fizîğe Götüren Yolu" diye bir kitap yazdı. Fizîğin kurucusu diye İbnü'l-Heysem vesilesiyle Arapçayı çok iyi bilirdi. Benden biraz gençti ancak birkaç sene önce vefat etti. Onun kaybıyla hakikaten çok yıkıldım. Matthias'ın kullandığı bir tabir vardı ve ben de onu çok severek kullanıyorum. O diyor ki: **'Geschichte der Wissenschaften der Ganzen Menschheit.'** 'Tek Bir Beşeriyetin Bilgilerinin Tarihi' diyor, yani birçok beşeriyet kabul ediyor, 'tek bir beşeriyet, tek insanlığa ait, bilimlerinin tarihi' diye bir kavram koyuyor. İnsanlık büyük bir küttedir. Birçok kavimler muhtelif şartlar altında gelmişler, şartlar yardımcı olacak şekilde talihleri yaver gitmişse, kendilerini ortaya koyarak, güzellikler, keşifler ve icraatlar ortaya koymuşlar. Vazifelerini yaptıktan sonra geri çekilmişler. Bunların bazılarının katkıları çok büyük, bazıları orta derecede, bazıları ise küçük olmuş. Fakat bütünlük bunlar, yine de insanlığın müşterek eseridir. Aynı bilim duvarına değişik kavimler, değişik medeniyetler, farklı toplumlar farklı zamanlarda tuğlalar koyarak inşa etmişler ve inşaya devam etmekte. Bilimler tarihiyle daha nice uğraşanlar vardı. Mesela Johannes Philoponus (490-570) adında bir Yunanlı 6. yüzyılda tıp tarihi hakkında bir şeyler yazdı. Ama çok fakirce şeyler. Müslümanlarda ise 9. yüzyılda bazı gayretler oldu. Tam bir bilimler tarihi denen ilk eser İbnü'n-Nedim'in "el-Fihrist" kitabıdır. Bu kitap tam mânâsıyla bir bilimler tarihi kitabıdır. Kitabında sadece Müslümanlardan

değil Araplardan, Yunanlılardan, Babillilerden, Hintlilerden hatta Çinlilerden bile bahsediyor. En önemlisi bütün bunları objektif bir dille anlatıyor. Bilimler tarihinin kurucusu İbnü'n-Nedim'dir, diyebiliriz. İbn Ebî Useybi' a diyor ki: Karşımıza çeşitli iddialar çıkabilir, tıp şurada burada icat edildi diye. Buna sakın inanmayın. Her milletin kendine mahsus bir tıbbı vardır, kimse kimseye tıp burada icat edildi diyemez. Tıp bütün insanlığın ortak malıdır. Bunu 13. yüzyılda İbn Ebî Useybi' a söylüyor. Fakat ilmin ve medeniyetin bu kadar geliştiği günümüzde, bu mefhum henüz hâkim değil maalesef.”

Prof. Dr. Fuat Sezgin, çok eski kitaplardan istifade ederek yaptırdığı modellerden bir kısmıyla

Fuat Hoca'nın canını çok sıkan diğer bir husus da Batı biliminin bugünkü üstünlüğü karşısında, entelektüel geçinenler başta olmak üzere Müslümanların tarihteki kendi başarılarını unutarak şuaşuz bir şekilde aşağılık duygusuna kapılmaları. Buna karşılık çok vakûr ve dimdik bir duruş sergilenmesi gerektiğini ısrarla vurguluyor. Müslümanların ilim dünyasına katkılarını küçük veya ehemmiyetsiz görme yönünde yazılan görüşlere itibar etmiyor ve buna karşılık kendi iddiasını ortaya koyuyor: “Klasik görüşe göre Müslümanlar, sadece yedinci yüzyıldan itibaren diğer kültür çevrelerinden gelen bilimleri alma hususunda büyük bir gayret gösterdiler. Cesur bir kitle hareketi olarak ortaya çıktılar ve bu bilgi bize zararlı olur mu diye bir korkaklık göstermediler. O gün bilinen kültür merkezlerinden ne

kadar müspet unsur varsa onları almak hususunda çekingen durmadılar. Bu çok mühim bir duruştur. Kendileri dışındaki ‘öteki’ dediğimiz kültür merkezlerinin adamlarına büyük bir hürmet duydular, onları hoca olarak kabul ettiler, eserlerini tercüme ettiler. Tabiidir ki kendileri tercüme edemezlerdi. O dili bilenlere tercüme ettirdiler ve bunlardan faydalandılar. Bu yolla çok süratli bir şekilde, yani iki yüzyıl içerisinde ilim gelişti ve Müslümanlar iki yüzyıl sonunda alıcı olma durumundan çıkarak kreatif olma, orijinallik ve yenilik üretici olma durumuna geldiler.

Benim itirazım esas bundan sonrasına, yani Müslümanların sorgulayan, yenilik üreten, orijinal keşifler çıkaran aktif devrini bazı Batılı bilim adamlarının tarihleme hususundaki yanlışlarıdır. Benim tespit ettiğim tarih ise bu aktif dönemin sekiz yüzyıl kadar sürdüğüdür. Bilimle meşgul olma tarihini yedinci yüzyılda başlatsak, iki yüzyıl tercüme ve öğrenme devri, onu takip eden dokuzuncu yüzyıldan itibaren de keşifler ve icatlar devridir. Her sahada orijinal düşüncenin, kreativitinin sergilendiğini ve bunun hızının artarak devam ettiğini görüyoruz. On beşinci yüzyılın sonuna kadar devam etti bu gelişme: hatta on altıncı yüzyılda bile tamamen kaybolmadı. Ne var ki Müslüman cemiyet muhtelif sebeplerle artık bu araştırma hamlesini, keşif ve icat arzusunu kaybetme merhalesinin eşğine adımlarını atmaya başlamıştı.

Benim bu fikrimi destekler mâhiyette meşhur Rus âlimi Berthold diyor ki: ‘Avrupalılar ancak on yedinci yüzyılda ilk defa kendilerini üstün görmeye başladılar, ama bazı bakımlardan meselâ matematik, coğrafya, kartografya bakımından İslâm dünyasından alma işinin ben on sekizinci yüzyıla kadar hâlâ devam ettiğine inanıyorum.’ Berthold diyor bunları, bunları bilmedikleri için aşağılık duygusu oluşuyor bizimkilerde.”

Fuat Sezgin Hoca bu hususları konuşmaya başlayınca hakikaten coşuyor ve içinde biriktirdiği bütün sıkıntıları, bilim adamlarının yanlış anlayışlarını ortaya koymak istiyor: “Bir de şunu tam izah edemediğime üzülüyorum. Avrupa’da onüçüncü asırdan itibaren bütün ilimleri İslâm dünyasından alma cereyanı hızlandı, hem de müthiş bir şekilde alıyorlardı, bazı bilimleri kademe kademe alıp uygulamaya koyuyorlar, bazısını kör dövişü şeklinde alıyorlardı. Doğuya giden herkese, ilim adına başta kitap olmak üzere, bir şeyler sipariş ediliyordu. Bu hızlı alma dönemleri onaltıncı yüzyıla kadar devam etti. Fakat teessüfle belirteyim ki, Batı dünyası bütün aldıklarını bir düşmanlık içerisinde alıyordu. Şu çok mühim noktaya işaret etmek isterim ki, Müslümanlar, ilimleri başka kültür merkezlerinden aldıkları zaman, bunlar onları hiçbir aşağılık duygusu olmadan aldılar,

bunları düşmanlarından değil, kendilerine bağlı kendi memleketleri içerisinde olan, kendi tebaalarından alıyorlardı. Onun için hiçbir düşmanlıkları veya eksiklik duyguları yoktu. Fakat onuncu yüzyıldan itibaren Batılılar da, İslâm dünyasının ilimlerini alma hareketleri başladığında Avrupa'da anlaşılma bir 'düşmanlarından alma' şuuraltı hâli vardı. Batının zihniyat yapısının gerisinde hep 'İspanya'ya kadar girmiş, Hristiyanlığı dünyadan kaldırma gâyesiyle gelen bir dinin mensuplarından alma' düşüncesi vardı. Alıyorlardı ve kızarak alıyorlardı. Meselâ; Müslüman âlimlerin eserlerinde Aristo'nun ismini görürsünüz: 'Muallim-i Evvel', 'Birinci Öğretmen', 'Büyük Üstad' derler, hiç kompleksiz bir şekilde, ondan iktibaslar yaparlar, tenkit ederler, ama Aristo'ya hiç hakaret etmezler. Aynı şekilde Galenus veya Galen'den bahsedince 'Calinos-u Fazıl' derken hiç çekinmezler; varsa birisinin fazileti bahsederler. Hâlbuki Batılılar hem Müslümanlardan alırlar hem de mütemadiyen, düşmanlıklarını izhâr ederler; meselâ İbn-i Sina'dan Avicenna olarak bahsederken bile yanına bir 'Gâvur' sıfatını takiverirler. Maalesef bu daima böyle oldu. Hem alırlar, hem tahkir ederler. En inşafı tahkir etmese bile kimden aldığını söylemez, kaynağını gizler. Avrupalılar böyle geldiler onyedinci yüzyıla kadar. Bu yüzyılda kendilerini üstün görmeye başlayınca da İslâm dünyasını kötü şekilde tanıtmaya ve aleyhinde çalışmaya başladılar.

Malezya'da kendisine verilen fahri doktora töreninde (31 Ocak 2007), daha sonra başka bir konuşmasından da yaptığı iktibasda duygularını şöyle ifade etmektedir: "Bilimler tarihi yazını sahası Batılı dünya için bir lüks gibi görünebilir. Ama aynı şey İslâm dünyası için büyük bir önemi haizdir. Yaratıcı geçmişini bilmek, şuur (üstünlük duygusuna kapılmadan) ve şahsın yetkinliğine güven temin edecektir. 1982 yılında Frankfurt Üniversitesi bünyesinde kurulan ve bazı Arap ülkelerinin bir defaya mahsus katkılarıyla oluşan vakıf tarafından finanse edilen Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü, Avrupalı seleflerimizin açtığı yolda mümkün olduğu kadar uzun yol almayı vazife ve maksat ittihaz etmiştir. Yeni, hiç bilinmeyen veya henüz yayımlanmamış kaynakları neşretmeye, incelemeye ve onları muasır meslektaşlarımızın araştırmalarının hizmetine sunmaya çalışıyoruz. Bu hedefe giden yolumuzda ilerlerken, Arap-İslâm kültür çevresinin sekiz asırlık yaratıcılık dönemi zarfında geliştirilen ve icat edilen aletleri, tarif ve resim şeklinde bize ulaşan kaynaklardan hareketle yapılacak maketlerle yeniden hayata döndürme düşüncesine vardık. Ve Frankfurt'ta şu anda 800'den fazla parçadan oluşan bir müze gerçekleştirebildik.

Burada özellikle vurgulamak isterim ki, bütüin bu çabalarımızda ve ulaştığımız sonuçlarda “biz bulduk” heyecanı ile değil, bilakis, -özellikle Arap-İslâm kültür çevresi söz konusu olduğunda tashihe muhtaç olan insanlık bilim tarihinin bütünlüğü inancıyla hareket ediyoruz. Bu anlamda, bu bilimlerin son yüzyıllarda Avrupa’da başlayan safhasını yabancı tanımıyor, tam aksine, Arap-İslâm dünyasında gerçekleştirilmiş olan gelişimin bir devamı olarak tanıyoruz. Şimdi ise Müslümanlar bir yabancılık duygusuna kapılmadan bu kültür çevresinin başarılarından o denli çok şey öğrenmeli ve almalıdır ki, sonunda kendi emekleriyle ona katkıda bulunsunlar.”

RÖNESANS (MI)

'Rönesans' kelimesi onsekizinci yüzyılda ilk defa birden bire ortaya çıktı. Bir Fransız ilim adamı var: Mösyö Etienne Gilson. O diyor ki: 'Rönesans tabiri profesörlerin bir kuliste düşünüp taşınıp uydurdıkları bir kelimedir. Katiyen hakikatle ilgisi olmayan, fakat hakikati bastırmak için zorla aranmış sun'î bir tabirdir. Rönesans tamamıyla uydurma bir kelimedir ve böyle bir hâdise katiyen yok. Rönesans'ı şu mânâda alıyorlar: Yunanlılarda büyük bir ilim birikimi var -ki bunu biz de kabul ediyoruz- sonra bu sekiz-dokuz yüzyıl devam ediyor, ondan sonra aradaki koca bir İslâm medeniyetinin bilime katkılarını hiç kabul etmeden, yok farz edip atlayarak; onüçüncü yüzyılda aldıklarını da Yunanlıların ilmi olarak tanıtıp alıyorlar, sonra da buna Rönesans diyorlar. Hâlbuki hakikat bu değil. Gerçekte ise önce İslâm dünyasından Arapça yazılmış eserleri alarak okuyorlar, Müslümanların felsefe kitaplarını tanıyorlar ve sonra yavaş yavaş İbn-i Sînâ'nın tercümeleri ile Yunan ilimlerini, Aristoteles'in felsefe kitaplarını tanıyorlar. Esas hocalarını, bir tarafa atıp unutuyorlar, çünkü onları 'gâvur' olarak niteliyorlar. Diğer taraftan Aristoteles'i tutuyorlar, hâlbuki onların inancına göre Aristoteles daha çok 'gâvurdur', 'ateisttir'. Bizim dünyamıza bakışlarındaki mantık ve anlayış budur. Bu şekilde kalıyor. Fakat diğer taraftan Aristoteles'e de yüklenenleri vardır. Ona da 'gâvur' falan derler. Düşünüünüz ki onüçüncü yüzyılda Paris'te Aristoteles'in kitaplarının okunmasına kilise bir yasak koyuyor ve bir müddet Aristoteles'in kitapları yasaklanıyor. Ben Aristoteles'in birçok kitabının Türkçe tercümesini gördüm, hiç yasaklanmamıştır.

Müslümanlar onaltıncı yüzyıla kadar Avrupa'nın çok ilerisinde, dünyada en yüksek medeniyeti temsil ediyorlardı. Bugün gözünüzde büyüüttüğünüz Londra, Paris, Viyana, Zürich, Washington, Boston ne ise, o günün şehirleri İstanbul, Bağdat, Şam, Kahire, Semerkant, Buhara ve daha nice merkez odur. Neden sonra gerilemeye başladılar Avrupa geliştii."

İnsanımızın birçoğunda yerleşmiş yanlış bir kanaat olan "dinin bi-zi geri bıraktığı düşünce"ne de katılmıyor Fuat Hoca. Klasik hüküm

kalıplarını kırarak hâdiselere bütün buutlarıyla bakılması gerektiğini ifade ediyor. Dinin geri bıraktığı anlayışına karşılık, dinin yorumlanmasındaki farklılıkların ve yanlışların tesiri olabileceğini ancak her şeyin buna bağlanmasının da yanlışlığını ısrarla vurguluyor.

“Evvvela, umumiyetle dinin veya dinî bir müessesenin gerilemede mesul olduğuna inananlar var. Ben bunu tamamıyla reddediyorum. İslâm dini, ilimleri hiçbir medeniyette tanımadığım bir şekilde geliştirdi ve zirveye çıkardı. Himâye etti. Tabii bu, İslâm dünyasında mutaassıplar yoktu mânâsında değil. Mutaassıplar çıksa bile İslâm’ın tesis ettiği sağlam müesseseler karşısında hiç tesir icra edemediler. Din, ilmî teşvik ediyordu, asla baltalamıyordu. En büyük âlimlerin tabii ilimler sahasındaki kitaplarını okuduğumuz zaman şunu görüyoruz: ‘Bismillah’ ile başlanıyor, ‘Elhamdülillah’ ile bitiriliyor. Modern bir bilim adamı nasıl çalışıyorsa onlar da öyle çalışıyorlardı. Bu şartlar altında Müslüman dünyada ilim büyük bir gelişme gösterdi. İslâm dünyasının Hindistan’dan Endülüis’e kadar her yerinde ilim vardı, hem de yüksek seviyede ilim vardı. Köylerde de ilim vardı. Bir Alman ilim adamı ‘İslâm’ın Rönesansı’ diye bir kitap yazmaya başlamıştı, ama maalesef hayatı bunu tamamlamaya yetmedi. Kitabını kendisi öldükten sonra yayımladılar, tarafsız bir müşahit olarak onun da tespiti, Türkiye’de köylerde ilim hayatı olduğudur. 16. yüzyılın sonlarına doğru İslâm medeniyeti ve bilimi duraklamaya başladı.”

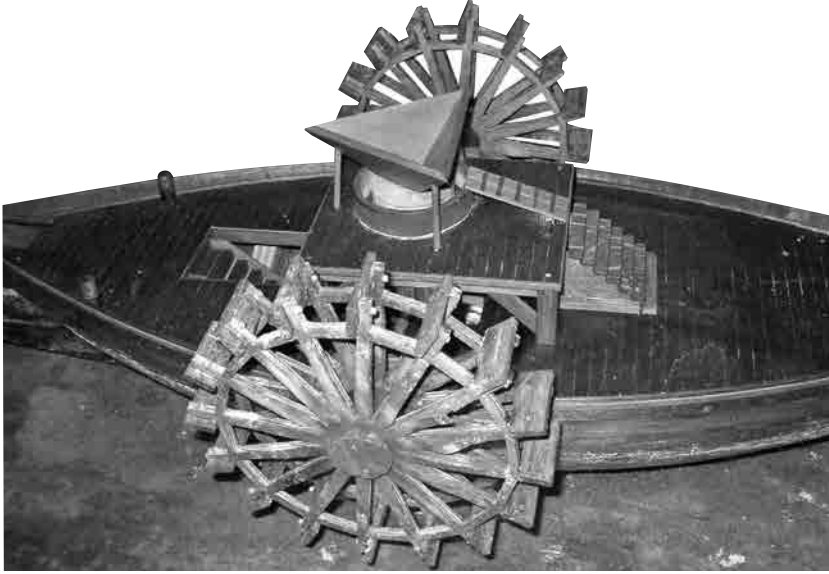
İslâm’da bilim ve teknik adlı katalog çalışması ve bu çalışmanın özeti ve gâyesi hakkında girişte su cümlelere yer vermektedir: “Farklı çevrelerin ilimler tarihindeki ehemmiyetiyle ilgilenen ilim tarihçerince, maruf hakikatın hilâfına olarak, birkaç asırdır hâkim olan şu katı tasavvur, genel tarih kitaplarında hâlâ mevcudiyetini sürdürmektedir: İlimlerin gelişmesi, özellikle Akdeniz havzasında baslıca iki merhalede olmuştur. Kadim Grek aşaması ve Rönesans olarak isimlendirilen hâdiseyle başlayan Batı âlemi safhası... Beşerî düşüncenin tarihini ortaya koyma hususunda son asırlarda yapılan araştırmalar, hafife alınmayacak bazı sonuçlar elde etmiştir. Bu sonuçlar, ilimler tarihçerinin ilgisini çekecek ve süregelen mezkûr kanaatte değişiklikler yapabilecek önemdedir. Gerçekte asrımız, 1954’lerden bu yana, Danimarkalı âlim Otto Neugebauer tarafından gösterilen ve Greklerin ilimler tarihindeki yerinin ta başlarda olmayıp, fakat onların kendilerinden önce yaşamış başka nesillerin bilgilerine mirasçı oldukları düşüncesini benimsetemeye yönelen, önemli bir çabaya şahit olmuştur. Bu ilim adamı şikâyet ederek şöyle demek zorunda kalmıştır: ‘Greklerin başarılarını, kendilerinden

önceki milletlere bağlama yönündeki her türlü teşebbüs şiddetli bir muhalefet ile karşılaşmaktadır. Kadim Yunan çağından evvel 2500 senenin geçtiğini ve bu süre içinde onları ilimler tarihinin basma değil de ortasına koyacak kadar çeşitli ilmi başarıların bulunduğunu ispat eden bütünü araştırmalara rağmen, Greklerin ilimler tarihindeki alışılmış konumunun şeklini tadil etmeye hiç kimse yanaşmamaktadır.’‘Araçların kadim Yunan ile Rönesans devrinin başlatıcıları olan Latinler arasında köprü rolünü oynamaktan ibaret bir hizmeti olduğu’ mütevazi itirafını aşmayan ilimler tarihindeki bu yanlış kanaatin sarsılmasında, Araçların ilme olan katkıları hususunda, son iki asır boyunca yapılan şarkiyat araştırmalarının tesiri olmuştur. Ben burada, söz konusu mevzuda hakikati gözden geçirip – hâlâ sınırlı olmasına rağmen – yeni araştırmaların, hakikate ulaşıp onu ortaya koymaya çalıştığını da itiraf ederek, vakıayı özetle ortaya koymak istiyorum.” “Yanlış anlaşılmayı önlemek maksadıyla, başlangıçta şuna işaret etmek istiyorum ki, bu konferansın amacı bir dine davet değildir. İnsanların dinî inançları beni ilgilendirmiyor. Tek amacım İslâm topluluğuna bağlı insanlara, özellikle Türklere, ister dindar, ister dinsiz olsunlar, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, onları benlik duygularını hırpalayan yanlış yargılardan kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına karşı olan inancı kazandırmaktır.”

12 Nisan 2004’te Türkiye Bilimler Akademisi’nin organize ettiği ve konuşmacı olarak Fuat Sezgin Hoca’nın katıldığı konferansın metninde (TÜBA Akademi Forumu, 29. İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri) kendisine tevcih edilen Mûtezile hareketi, İmam Gazzâlî ve Fatih devrinden sonra bilim ve teknolojiye geri kaldığımız iddiaları gibi, klâsik Türk aydınlarının sahip olduğu bakış açısıyla sorulan sorulara verdiği cevaplar, bu hususlardaki yanlış değerlendirmelere bir cevaptır. Fuat Hoca bu sorulara verdiği çok dengeli ve uzun cevaplarda özet olarak şunu söylüyor:

“Sizler onları (Mûtezile’yi) çok seviyorsunuz galiba, ben de onlara karşı düşmanlık duymuyorum. Onlara rasyonalist bir zümre denir, içlerinde büyük insanlar var; fakat gelişmekte olan bir medeniyetin bir tezahürü, bir parçası olarak görülmeli. Meselâ; Câbir ibn Hayyan gibi bir insan da çıkıyor, atomizmle uğraşıyorlar, tecrübeyle uğraşıyorlar falan; onu ne mübalağa edelim, ne de küçümseyelim. Yani o büyük İslâm medeniyetinin enteresan görünüşlerinden biri olarak değerlendirelim... İmam Gazzâlî’nin İslâm medeniyetinin çöküşünde bir tesiri yoktur, bütün bunlar İslâm medeniyetinin büyüklüğü bilinmeden söylenmiş küçük şeylerdir...”

16. yüzyılda bile matematik, fizik ve astronomide büyük gelişmeler vardı, siz onları bilmiyorsunuz; sadece okul kitaplarında öğretilen ‘Fatih’ten sonra bir şey olmadı’, anlayışı var. Bunu bir kelimeyle anlatayım, hakikaten Fatih’ten sonra bir yıpranma var, bu bütün medeniyetlerde olduğu gibi yavaş yavaş baş göstermiştir. Bunu Fatih devrine teşmil edemezsiniz, 15. yüzyılda bilimde Semerkant’tan, Hindistan’a kadar İslâm dünyası bir bütündü, fakat Osmanlılar hepsini temsil etmiyorlardı. Ayrıca genellikle sebeplerle neticeler karıştırılmaktadır.”

Gemi şeklinde dizayn edilmiş su değirmeni

Benzer şekilde Avrupa’nın öne geçmesinde ve İslâm dünyasının geri kalışındaki faktörlerin her birinin ayrı ayrı tartışılması kanaatini belirtiyor. Bir hâdisenin hemen çok acele edilerek bir tek faktöre bağlanmasındaki yanlışlığa dikkati çeken Fuat Hoca, İstanbul’daki Takiyyüddîn Rasathanesi’nin 1580’de yıkılmasının da bu gerilemenin başlangıcında bir tek hâdise olarak görülmesine katılmıyor. “Evet, bu müthiş bir darbe oldu. Fakat zaten bir müddetten beri Avrupa, Osmanlı Devleti’nin gözünü kamaştırıyordu.” diyor. Umumi bir bozulmanın işaretçileri olarak da kayıtlara geçmiş bazı hâdiseleri örnek veriyor:

“Meşhur Jakob Golius denilen bir bilim adamı Avrupa’dan geliyor. Hollanda’dan gelen bu adamı IV. Murad’a takdim ediyorlar. IV. Murad, Fergani’nin kitabını tercüme eden bu adama itimat ediyor, hürmet ediyor.

Ona, ‘Anadolu’muzun bir haritasını yapabilir misiniz?’ diye soruyor. Adam şaşkınlık içerisinde cevap veriyor: ‘Efendim ben yapamam, özür dilerim. Anadolu’nun haritasını yapmak yüzyılları alır.’ Hâlbuki Kâtip Çelebi’nin eserleri içerisinde Anadolu’nun haritası var. Gerçekten Osmanlılardan başka dünyada Anadolu’nun haritasını yapacak olan başka millet yoktu, çünkü Osmanlılar bu coğrafyada yaşıyorlardı. O günkü Kâtip Çelebi haritasını bugün modern haritayla mukayese ettiğimiz zaman görüyoruz ki hemen hemen hiç fark yok. Fakat bizler kendi değerimizden habersiz, Avrupa’dan gelen adama harita siparişi vermeye kalkıyoruz. Demek ki, o dönemde artık psikolojik savaşı kaybedilmiş, yani Batı’nın üstünlüğü kabullenilmeye başlanmış.”

“Kâtip Çelebi çok çalışkan ve büyük bir âlimdir. Keşfüz-Züinûn diye kitap yazmıştır. Çok büyük bu kitapta 16 bin Farsça ve Arapça kitabın künyesi vardır. Bir de “Cihannüma” ismiyle yazdığı kitap vardır, bu eser Osmanlı İmparatorluğu’nda İbrahim Müteferrikanın ilk bastığı kitaplardan biridir. Cihannüma, bütün dünyanın çok önemli saydığı bir coğrafya kitabıdır. Ben de de çok güzel bir nüshası vardır. Acaba Cihannüma’da ne orijinallik var diye hep düşünürdüm.

Kitabımın 14. cildini yazıyordum, Osmanlı coğrafyacıları hakkında bilgi toplamam lazımdı. Kâtip Çelebi’yi etti ettiğimde büyük bir faciayla karşı karşıya kaldım. Facia da şu; Kâtip Çelebi, genç öldü. Çok çalışkan, gayretli bir insan fakat İslâm coğrafyasının tekâmülünü o zaman bilemezdi, bilmiyordu. Kâtip Çelebi Avrupalılarla temasa geçmeden evvel, bir dünya coğrafyası yazmayı düşündü. Cihannüma “dünyayı gösteren” demektir. Balkanları tanıtmakla başlamış ve bir kısmını yazmış. Yazdıktan sonra Fransalı Mehmet İhlâsî diye ihtida etmiş bir Müslüman İstanbul’a gelmiş, Kâtip Çelebi’yle tanışmış. Kafasında birçok Avrupalı âlimlerin, bilginlerin kitaplarının adları var. Onlardan bahsetmiş Kâtip Çelebi’ye. Kâtip Çelebi’yle Mehmet İhlâsî kitapları tercümeğe başlamışlar. Mercator diye bilinen Hollandalı bir coğrafya bilimcisi var. Büyük bir harita kitabı var. Ben %100 inanıyorum ki Mercator’un, bütün haritaları, keşifleri İslâm dünyasından gelmiş kendisine. İslâm dünyasından gelen haritaları değiştirmiş, kopya etmiş. Akıllı ve çalışkan bir adam, ama Flemenk’te bulunan bir adam Orta Asya’nın haritasını nasıl yapabilir. Bugüne kadar bütün coğrafya tarihi bu haritaları bu adamın yaptığına inanıyor. Aslında ben de inanıyor ve bunları nasıl yaptığını merak ediyordum. Onların koordinatlarını, enlem, boylam derecelerini bulabilirim diye bütün haritalarını, kitaplarını topladım. Coğrafya bilim tarihiyle uğraşımın 8.-10. senelerine kadar Mercator’un ve bazılarının, hakikaten enlem boylam derecelerine dayanarak

haritaları yapacaklarını sanıyordum. Ancak sonradan, Hollanda'daki adamın Orta Asya'daki göllerin, nehirlerin enlem ve boylamlarını nereden bileceğini, kendi kendime sormaya başladım. Hakikaten ben şimdi kendime güliyorum. Düşünsenize insanlar ne kadar gaflet içersinde olabiliyorlar! Hâlen coğrafya tarihlerinde bu inanç mevcuttur. Nitekim ben bu konudaki fikirlerimi yazdım ve şimdi onlardan cevap bekliyorum. Yazımın üzerinden yedi sene geçti ve bir iki müspet yazının dışında hâlâ bir cevap gelmedi.

Kâtip Çelebiyle birlikte Mehmet İhlâsî, Mercator'un kitabını tercüme ediyorlar. Kitabı bitirmeden evvel Kâtip Çelebi'nin fikri alt-üst oluyor ve bugün elimizde olan o meşhur kitabı yazıyor. Tabii ki, Kâtip Çelebi İslâm'ın bilime neler kazandırdığını bilmediği için Mercator'a karşı müthiş bir hayranlık, müthiş bir aşağılık duygusu içerisine düşüyor. Düşününüz Kâtip Çelebi gibi önemli bir insan bile İslâm dünyasını tam mânâsıyla tanımıyor. Avrupalıların bugün bizden üstün oldukları doğru ama o günlerde böyle değillerdi. Onlar, nasıl 10. yüzyıldan 16.-17. hatta 18. yüzyıla kadar İslâm âlimlerinden buldukları bütün müspet bilimleri, aldılarsa, biz Müslümanlar da hiç korkmadan bugün Avrupalıların ulaştıkları ve bizde olmayan bütün buluşları almak için bir yarıç içersine girmeliyiz. Mesela Japonlar bunu yaptılar. Biz Müslümanlar kadar bilimsel bir geçmişe sahip değilken, müthiş şeyler yaptılar fakat biz hâlâ yerimizde sayıyoruz.”

“Kâtip Çelebi'ye karşı çalışkanlığından ve gayretlerinden dolayı büyük bir hüürmetim vardı, ama ondaki aşağılık duygusunu gördükten sonra benim gözümde coğrafyacı olarak çok küçüldü. Daha sonra Evliya Çelebi'yi elime aldım, baktım müthiş bir adam. Dünyanın en büyük coğrafyacılarından biri olduğu halde haksız bir şekilde “palavracı ve mübalağacı” olarak anılıyor, hâlbuki alâkası yok. Richard Mordmann adında Osmanlı coğrafyasıyla ilgilenen birisi vardı. 1920 senelerinde Türkiye'ye geldi. Evliya Çelebi hakkında çok kötü bir makale yazdı: “bu adam palavracıdır.” diye... “Ben Türkiye'ye gittim, İstanbul'da herkes Evliya Çelebi aleyhinde konuşuyor “ diyor... Hâlbuki kim konuşabilir, kim bilebilirdi ki, Evliya Çelebi'nin nasıl bir adam olduğunu da aleyhinde konuşsun. Ondan sonra başka bir makalesinde okudum. Eski hocalarımızdan Mükrimin Halil muhterem bir insandı, biraz da Arapça bilirdi. Mükrimin Halil “bu herif tamamen palavracı yalan söylüyor, demiş”...o zaman Mükrimin Halil genç, henüz 22-23 yaşlarında... Mordmann 1922'de onunla görüşmüş ve bir kahve içerken yaptıkları o sohbeti bütün dünyaya yaymış, “mübalağa ediyor” diyen de oydu. Hâlbuki Evliya Çelebi inanılmaz bir coğrafyacı!...

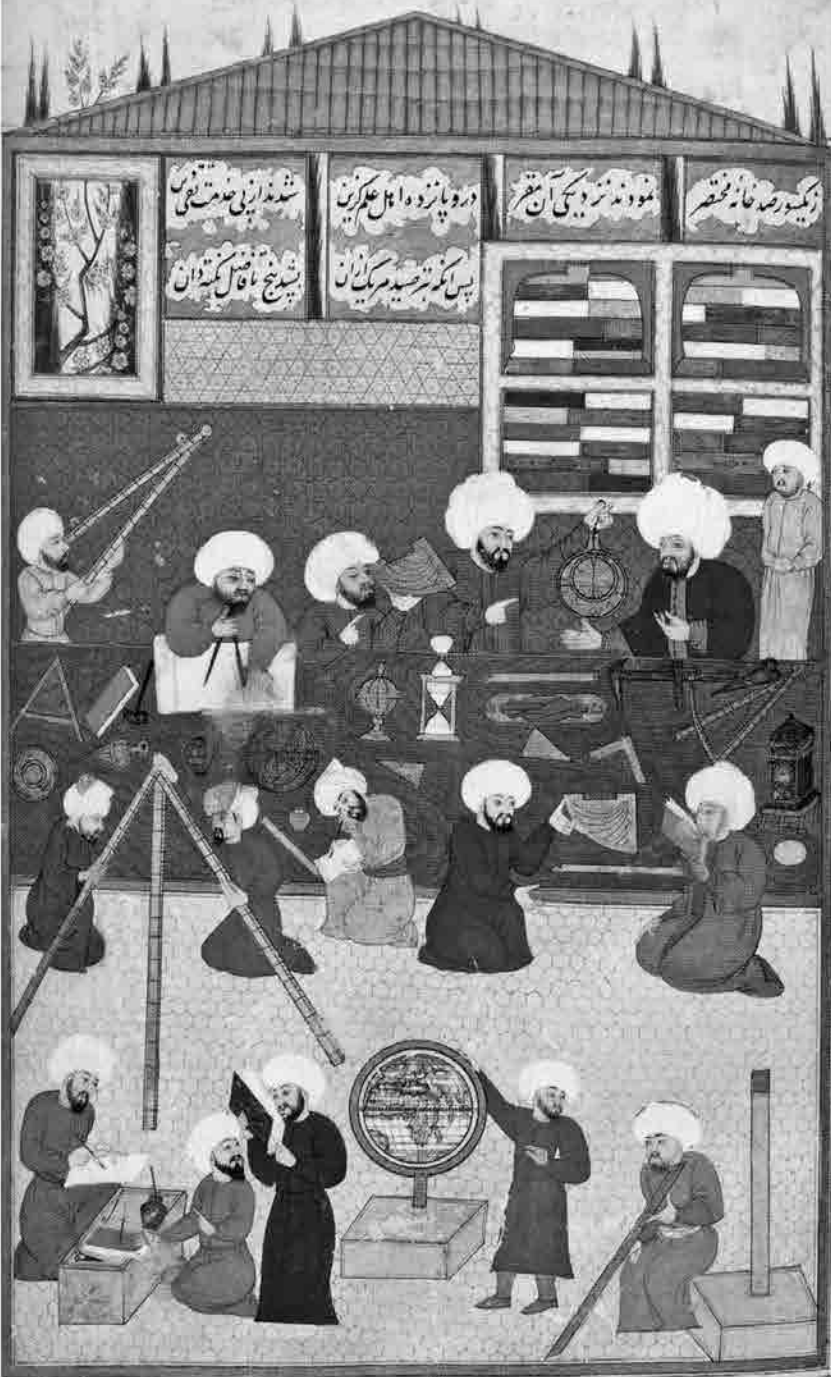
Evliya Çelebi aynı zamanda arkeolog yönüyle öne çıkan bir şahsiyettir. Arkeolojiye dair öyle şeyler söylüyor ki, mesela Bağdat'a giderken, yollarda kayaları tetkik ediyor, bu bilgileri insanlığa sunuyor. Almanların kaya arkeolojisi dedikleri sahada konuşuyor. Diğer taraftan bakıyorsunuz, öyle nazariyeleri gündeme getiriyor ki, bilinmeyen çağlarda, Karadeniz'in Adriyatik Denizi'ne kadar uzandığını söylüyor. Bunun arkeolojik izlerinin nereden geldiğini bize vermeğe çalışıyor.

Diğer sahalarda da böyledir. Meselâ müzik sahasında Kâtip Çelebi bize Osmanlı çalgılarından 15 âletin bilgisini veriyor. Evliya Çelebi tam 77 âleti tarif ediyor bize. Bunları bize, İslâm müzik tarihini en iyi bilen İngiliz bilgini G. Farmer anlatıyor. Böylesi vasıflarını her sahaya tatbik edebiliriz. Kısacası Evliya Çelebi abidesi dikilecek bir adamdır!"

Fuat Hoca, Batı'nın teknolojik üstünlüğünün altında yatan faktör olarak, farklı şartlar altında değişik bir yönüyle ortaya çıkan İslâm medeniyetini görüyor.

"Bugünkü Avrupa medeniyeti, İslâm medeniyetinin muayyen şartlar içerisinde, muayyen bir devirden sonra, farklı inanç dünyası, iktisadî ve jeopolitik şartlar altında ortaya çıkan devamından ibarettir. Ben Avrupa medeniyetini, bazı âdetleri bir tarafa bırakılırsa, yabancı bulmuyorum. Avrupa medeniyeti İslâm medeniyetinin bir çocuğudur. Bu çocuğu düşman bulmamak, onu sevmek, o çocuğun geliştirdiği bazı şeyleri görmek, müspetse almak ve onlara dayanarak yeni hamleler yapmak lazım." diyerek hedefi de gösteriyor. Bu durumu, tıpkı temelini ve duvarlarını bizim tamamladığımız bir bina-ya, Batı'nın kendi tarz ve üslûbuyla çatıyı kondurması gibi görebiliriz. "Bugünkü Avrupa medeniyet ve biliminin temelinde, bilinenin aksine Yunan medeniyeti olmayıp İslâm medeniyeti vardır. 16. yüzyılın sonlarında İslâm bilim ve medeniyeti duraklama içine girmeseydi insanlık 20. asırda yakaladığı teknolojik ve ilmî seviyeye iki yüzyıl önce ulaşırdı. İnsanlık nükleer enerjiyle de 200 yıl önce tanışırdı. Ama atomun daha erken dönemde kullanılması insanlık için iyi mi olurdu kötü mü olurdu bilemem."

Anladığımız kadarıyla Fuat Hoca Müslüman bilim adamlarının temellerini attığı fizik ve kimya anlayışıyla, deney ve gözlem metotlarıyla bilimde gelişmenin başladığını fakat Batı dünyasının şartlarında bunun bir atom bombası şeklinde tezahür ettiğini unutmuyor. Ancak ilmin öncülüğünü biz devam ettirebilseydik atomdan bomba yapmak yerine ona derç edilmiş muazzam enerjiyi insanlığın faydasına kullanacağımız görüşünü ortaya koyuyor.

Takıyyeddin Rasathanesi'nde ilmî çalışmaları gösteren bir minyatür

“Batı bilimini, İslâm ilimlerinin Avrupa’daki başka şartlar içerisindeki gelişmesinden ibaret telakki ediyorum. Enstitümüze gelen birçok Alman meslektaşına, enstitü içindeki müze ve kütüphane şartlarında, bu husustaki iddialarımın dayanaklarını, ilim adamlarının isimlerini ve eserlerini açarak anlatınca, onların hiçbiri bunu yadırgamadı ve itiraz edemedi. Bu durum aslında temellerini İslâm’ın attığı bilimin bir gelişmesidir ve bir kazaya uğramadan devam etmiş ve bugünkü hâle gelmiştir. Tabii, başka gelişmeler ve faktörler de var, ama ana hatlarıyla Batı bilimi İslâm ilimlerinin gelişmesidir. Bugün okuduğum, devam ettiğim etütler sırasında bu inancım hiç değişmiyor ve günden güne de gelişiyor.”

Bazı kimselerin Müslümanların kurdukları bilim ve teknoloji medeniyetinin altında Antik Yunan eserlerinin tercümelerinin bulunmasını bir eksiklik olarak görmesine karşı şöyle söylüyor:

“Bizanslılar Yunanca bilmesine ve Yunanlıların bütün kitaplarını ellerinde bulundurmasına rağmen herhangi bir gelişme gösteremediler ve geçmiş birikim üzerine bir şeyler koyup devam edemediler. Ortaya kayda değer bir şey koyamadılar. İslâm dünyasında ise tercüme yapıyordu. Mevcut ilmî birikim tam olarak anlaşılmuş, dönüştürülmüş, geliştirilmiş, yepyeni katkılar yapılmış, yeni ilmî disiplinler kurulmuş. Yunanlılardan aldıkları şeyler çok az kalmış, tamamen değişmiş. Batıların ilk tanıdığı işte bu İslâm medeniyet tarlasında geliştirilmiş ilimdir.

Batılılar Müslümanlardan aldıkları kitapları Yunan eserleri diye tercüme ediyorlar. Önceyi bilmedikleri için İslâm ilmî birikimini de anlayamıyorlar. İlk tercümeleri yapan Avrupalıların bir kısmı ise eserlerin üzerine Yunanca âlim isimleri yazıyorlar.”

İslâm Biliminin Batı’ya Girişi

Batı’nın gelişmesinin üç ayrı yoldan gerçekleştiğini vurguluyor Fuat Hoca. Birinci yol olarak da İspanya (Endülüs) üzerinden geçen düşünce ve fikir eserlerini görüyor. Bu durumu tıpkı Müslümanların Hint, Eski Yunan ve Süryani eserlerini tercüme ederek kendi medeniyetlerine kazandırmaları gibi bir gelişme olarak görüyor. İkinci geçiş yolu olarak Sicilya’yı; üçüncü yol olarak da Tebriz, Erzurum, Trabzon ve İstanbul üzerinden yapılan tercüme olarak görüyor.

İslâm dünyasından yapılan tercümelerin rolünün hakikaten Avrupa’da yepyeni bir medeniyet doğuracak çapta olduğunu ifade ettikten sonra, başka da bir yolun olmadığını söyleyen Fuat Hoca’ya

göre, bu yolların dışında başka bir görünüş ve geçiş tarzı olarak Haçlı Seferleri'nden sonra ortaya çıkan doğrudan bir tanışma ve temasın önemi de inkâr edilemez. Billhassa İtalyanların Suriye ve Anadolu Selçukluları ile temaslarının önemli olduğunu vurguladıktan sonra şöyle söylüyor:

“Enstitünün müzesinin katalogunu ve giriş cildini yazdığım zaman, bende şöyle bir görüş geliştirdi: ‘Avrupa İtalyanlara ne borçlu olduğunu bilmez, ilimler tarihinde İtalyanlar kadar becerikli, akıllı, çalışkan, kurnaz biraz da hilekâr bir cemiyet az görülmüştür. Ne götürülebilirse İslâm’dan onu götürdüler. Bilimi de götürürler ve daima da saklarlar. Mesela büyük bir matematikçi ve büyük bir optik âlimi İbnü’l Heysem’in iki büyük kitabı vardır. Bunlar İspanyolcaya tercüme edilmişti. Bakıyoruz bundan elli sene evvel İtalyanca tercümesi ortaya çıktı. Bu tercümelerin Leonardo da Vinci’nin elinde olduğunu görüyoruz. Buna göre Leonardo da Vinci, İbn’ül Heysem’i okudu. Zaten Leonardo da Vinci’nin kitabında âletlerin krokileri var, fakat o hiçbir alet yapmadı. Buna rağmen ona dâhi diyebiliriz, ama kitabında bulunan hemen her şey İslâm dünyasından geliyor. Ben bu durumu son yıllarda yaptığım tetkiklerle anladım.”

Bu bilgilere istinaden de dünya bilimler tarihinin yeniden yazılması gerektiğini söyleyen Fuat Sezgin Hoca’ya göre, yanlış yazılan bu bilim tarihinin tashihi gerekli.

“Avrupalılar; Sicilya ve Endülüis’te tercüme edilen İslâm bilginlerinin eserlerini kaynak göstermeden intihal etmişler. Bu yüzden bugün Batı uygarlık ve biliminin temeli aradaki İslâm bilimi atlanarak ondan önceki yüksek medeniyet olan Eski Yunan’a izafe ediliyor. Hâlbuki Eski Yunan ile Avrupa bilimi arasındaki dönemde, diğer medeniyetlerle kıyaslandığında bilimin en hızlı şekilde ilerlediği döneminin, İslâm dünyasına ait olduğunu ve Müslümanların dünya sahnesine çıktıkları ilk on yıldan itibaren diğer medeniyetlerdeki ilmî gelişmelere de görülmedik bir hızla katkıda bulunduğunu görürüz. Bugün bilinenin aksine çoğu modern bilim dallarının kuruluşu bundan yüz, iki yüzyıl öncesine değil, 9 ile 16. yüzyıllarda yaşamış İslâm bilginlerine dayanıyor.” Portekizlilere mal edilen modern denizcilik bilimi için Fuat Hoca, “Bundan hiç şüpheleniz olmasın ki, modern denizcilik İslâm dünyasının bir malıdır. Yüzde yüz İslâm âlimlerine ait gayretlerin neticesidir; İslâm dünyasının öz başarısıdır.” diyor.

Türkiye’deki akademisyenlerin ve entelektüellerin bilim tarihimize

bakışları, yanlışları ve ilgisizliğine çok üzüyor. Devlet müesseselerinin bile meselenin hiç farkında olmadan, hâlâ Batı'daki belli başlı kaynaklara bağlı olarak, kendi değerlerimizden ve köklerimizdeki zenginlikten bîhaber olduğunu fark eden Fuat Sezgin Hoca bu hususta da ister istemez hayıflanmadan edemiyor:

“Maalesef Türk insanı, İslâm Tarihi ve Medeniyeti içerisinde ne kadar büyük bir yeri olduğunu bilmiyor. Türkiye’de İslâm uygarlığı hakkında büyük bir bilgisizlik var. Hayretler içerisinde kalıyorum. İslâm’ın, tabii bilimler sahasında, matematikte, astronomide, fizikte, kimyada, coğrafyada, jeolojide yaptıklarını neredeyse kimse bilmiyor. Biliyorum sananların bilgisi de yarım yamalak, sathî bilgi kıvrımlarından öte geçmiyor.

Birkaç ay önce Taha Akyol Bey ile bir televizyon kanalında sohbet ettiğimde TÜBİTAK’ın bastığı ve reklâm edilen bir ‘Bilim Tarihi’ eserinden söz etmişti. Colin Ronan imzalı bu eserde Müslümanların bilim tarihine katkısına çok az yer ayrıldığından Taha Bey biraz şikâyet eder gibi sormuştu. Batı dünyasının umumi bakışıdır bu, çok hayret edilecek bir mesele değil. 60 yıldan beri bilimler tarihi ile uğraşıyorum, bu adamın ismini bilmiyorum. Yani ilimler tarihi sahasında ciddi bir kitabı benim tanımamam mümkün değildir. Bu bir amatördür. Bu tip kitaplarla ortaya çıkmış, yani ilimler tarihini bir bütün olarak bilmeyen yüzlerce insan vardır. Türkiye’de böyle bir kitabın tercüme edilerek tanıtulmasını, Türkiye’de ilimler tarihi hususunda dünyaya bakışım zayıflığının bir alâmeti kabul ediyorum.”

DÜŞÜNCELERİ VE TAVSİYELERİ

Örnek Bir Davranış

Bilim adamlığının en büyük vasıflarından birisi öğrendikçe tevazuunun artmasıdır. Biraz okuyup yarım âlim olanlar, başkasını beğenmeye başlarlar. Kendi yazdıklarından ve düşüncelerinden başka ‘doğru’ bilmeyen bu tipler, başkalarının yazdıklarına da değer vermezler. Başkalarının da parlak fikirleri olabileceğini kabul edemeyen bu enaniyet abidesi insanların ne kendilerine ne de bilim âlemine bir hayırları dokunmuştur.

Enstitüde bulunan yazmalarından biri.

Fuat Sezgin Hoca, bu hususta da örnek olabilecek çok önemli bir davranış biçimi sergiliyor. Herhangi bir kitabı okurken temel bir yanlış olarak, anlayamadığımız yerleri kitabın eksikliğine ve değersizliğine atfedip o konuda bilgi eksikliklerimizi, fikrî donanımızdaki noksanlığı hiç hatıra getirmememiz karşısında Fuat Hoca'mızın şu davranışı dikkate

şâyândır. Fuat Hoca, ilk defa okuduğu bir kitabı anlayamadığı takdirde birçok kere okuduğunu, 20 kere okuduğu hâlde hâlâ anlayamadığı kitaplar olduğunu söylüyor ve şöyle devam ediyor:

“Eğer bir kitabı okuyup da anlamadıysam, onu hemen yanlış veya anlaşılmasız bir kitap deyip kenara atmıyorum. ‘Demek ki ben henüz bu kitabı anlayacak seviyeye gelmemişim.’ deyip tekrar tekrar okuyorum; zira bazı âletlere ait hususî tarif ve tabirler bugün Araççada bile yok, çok hususî bir gayret istiyor. Bu kitaplardan çıkardığım ve hâlen ne olduğunu anlayamadığım 10-12 kadar âlet var. Onun için tekrar tekrar okumam gerekiyor.”
Örnek bir ilim adamı ahlakı...

Zaman Hususundaki Hassasiyeti

Fuat Hocamızın zaman hususunda müthiş bir hassasiyeti var. Bugün birçok insana aşırı gelebilecek bu hassasiyet aslında tam bir Müslüman ahlâkının göstergesi. Başkasının hakkını almama, insanları bekletip onların en değerli varlıklarından birisi olan zamanlarını israf etmeme aslında bir Müslüman ahlâkı olmasına rağmen bu anlayıştan çok uzaklaşmışız. Almanya’da ve bütün gelişmiş Batı ülkelerinde çok önemli bir düstur olan zamanın hakkını verme prensibini Fuat hocamız en güzel şekilde sergileyerek bizlere örnek oluyor: “Ritter’in talebesi olurken onun seminerlerini takip ediyordum. İlk tanıştıktan sonraki ikinci hafta seminerine gittiğimde üç dakika gecikmişim. Cebinden altın saatini çıkardı ve bana doğru uzatarak ‘üç dakika geciktiniz, bu bir daha tekerrir etmemeli!’ dedi. Ben ona ‘tamam’ dedim ama ondan sonra bu hassasiyeti kazanmak için çalıştım ve o günden itibaren randevularıma gecikmeme prensibine azami dikkat ettim. O günden bugüne de kırk senedir belki ancak üç randevuya, zamanında ulaşamamanın ıstırabını hâlâ yaşıyorum! Bir seferinde hanımla daha yeni nişanlı idik, buluşup bir yere alış-verişe mi gidecektik geçmiş gün unuttum. O zaman yalnız yaşıyordum. Uyuyup kalmışım, o istasyonda beni bekliyor, benim gelmediğimi görünce telefon etti ve ‘neredesin?’ diye sordu. Tabii ki, çok utandım hanımdan. İkincisi Irak sefiriyle Bonn’da bir randevum vardı. İhmalim yüzünden yetişemedim. Adamcağızın canı sıkıldığı için haklı olarak söylendi. Üçüncüsü de yine eşimle olan bir randevumdu. Randevuya riayet hususundaki bu üç hâlâ benim vicdanımı sıkar. Şimdi tekrar hatırlayınca bile utanıyorum. Bugün İslâm dünyasında işte bu şuuru zaman ahlâkı şuurunu, zaman mefhumunu uyandırmak gerekiyor. Maalesef şimdi bu zamanı kullanma ve değerlendirme mefhumu çok zayıf. Birisine randevu verdiğimizde o

randevuya ulaşma ahlâkı da bugün maalesef yok. Avrupalılar ise bu hususda bizden çok daha dikkatli. İtiraf etmeliyim ki, gençliğimde bende de yoktu bu anlayış. Fakat ben, Almanya'da yaşamaya başladıktan sonra gördüm ki, bu medeniyetin önemli bir dinamiği zaman şuuru mefhumu.

Müslümanlar bugün hayatlarını nakliye vasıtalarıyla gezmeyle geçiriyorlar. Hâlbuki onların, düşünmeleri ve fikirler geliştirmeleri gerekir. Biraz feragat etmesini bilmek gerek, yoksa bu devâsa işler yapılmaz. Ben bu kitapları yazarken bazen yorulduğum oluyor masa başında. Ara sıra biraz dinlenmek istiyorum. Sonra hemen aklıma şu gelir; Vakit geçiyor vakit! Bir daha ele geçmesi mümkün olmayan, para ile alamayacağımız olan en kıymetli zamanlar geçiyor! “Kendine nasıl zaman tanıyabilirsin!” diye kendime kızırım.

İnsanlar hayatlarının çok kısa olduğunu unutuyorlar. Allah'ın kendilerine bir lütuf olarak verdiği bu zamanı faydalı olarak doldurma vecibesinin şuurunda değiller. Müzenin kuruluş çalışmaları sebebiyle son aylarda Türkiye'ye sık sık gelip gidiyorum. Umumiyetle hafta sonları geldiğim için aradığım arkadaşlar veya dostlar, “Efendim bu hafta sonu gelmeyin, benim düşüncüm var!” İyi tamam evlensinler de fakat bu kadar telaş, masraf ve en mühimi zaman kaybı, çok yazık! Bu düşüncüler bizim insanımızın, hayatını bitiriyor. Sadece evlilik olsa iyi, bir de sünnet düşünceleri var ki, hiç sormayın. Akademisyenler de dâhil buna maalesef! Geçenlerde bir geldiğimde sevdiğim bir dostumu göremedim. Neden? Düşünceleri varmış o yüzden. Benim televizyon konuşmalarımı takip eden bir dostum var. “Bugün sizi dinleyemeyeceğim! Çünkü düşünceme gideceğim” diye haber veriyor, hem de bana çok değer veren bir insan olduğu hâlde, varım gerisini siz düşünün! Böyle bir sözü bir Almandan duyamazsınız. Ben evlendiğimde nikâh dairesine sadece iki şahitle gittik. Bunların birisi kayımpederim, diğeri de bilim tarihçisi arkadaşım. Yemek yedikten sonra arkadaşım bizi Frankfurt'taki evimize götürdü. Ben evleniyorum diye bu kadar insanın o kadar değerli zamanlarını alamam! Zamanın Allah'ın bize verdiği büyük bir nimet olduğunu unutuyor ve boş şeylerle uğraşıyoruz.

Benim tatilim yoktur. Sene 365, haftam yedi gündür. Bunun da cumartesi, pazarı olmadan sabah saat yedi buçukta enstitüdeyim. Bilim adamı olacak insanların buna yakın çalışma zamanı ayırmaları gerekir. Eğer böyle yapamazsak ülkemizi kalkındıramayız. Zamana hâkim olmak lazım. Başta politikacılarımız olmak üzere Türk milleti çok geziyor. “Hiç gezmeyip oturup, içe kapansınlar” demiyorum. Dünya ile temas etsinler ama biraz da masa başında oturup, okumak ve fikir üretmek lazım”.

Okumak, okumak, okumak...

Hayatını okuma ve yazma üzerine inşa etmiş bir insanın zamanını almak da çok riskli olduğundan ve her an terslenebilme tehlikesi olduğundan Frankfurt'a geldiğimizde hocamızın zamanını çok fazla almadan sorularımızı en kısa ve kestirmeden nasıl sorarım diye bayağı gayret ediyordum. Her geldiğimde hocamızı muhakkak masa başında bir şeyler okurken görüyordum. Konuşmalarımız arasında sık sık hayıflandığı ve üzüldüğü bir hususun da Türkiye insanının büyük ekseriyetle hiçbir şey okumaması olduğunu gördüm. Hayretle müşahede ettiği bir hususu şöyle vurguluyor Fuat Hoca “*Almanya’dan Lufthansa ile gelirken bakıyorum uçakta herkes okuyor, fakat yolcular arasında Türkler varsa onların okumadığını görüyorsunuz. Böylece kimin Türk, kimin de Avrupalı olduğu kolayca anlaşılıyor; elinde kitap varsa Almandır, kitap yok da pencereden dışarı bakıyor veya yanındakiyle sohbet ediyorsa yahut uyuyorsa o da Türk’tür. Türk Hava Yolları’yla Almanya’ya giderken de bakıyorum kitap okuyan birkaç kişi ya var, ya yok. Böyle bir anlayışla, okumadan ilerleme olur mu?*

Bu işte baştan sona herkes suçludur. İlk evvel ilkokuldaki hocalara okumanın önemini öğretmeliyiz. Öğretmenlere okumanın ne kadar mühim olduğunu anlatacak sosyologlarımız, pedagoğlarımız olmalı. Camide vaaz eden din adamlarımızın ellerine verilen kağıtlarda her konudan bahsediliyor. Onların cemaati eğitim adına yaptığı bu konuşmalara ibadet hayatına ait bilgiler yanında cemiyet hayatına tesir eden başta okuma olmak üzere çalışma ve zamanı doğru kullanma gibi müspet diğer unsurları da ilâve etmek lâzım. Aynı şekilde televizyonlarda da bu hususlarda, okumayı teşvik eden programlar yapılmalı ki, insanımız okumayı kendine önemli bir şiar edinsin.”

Eğitimde Hocanın Ehemmiyeti

Fuat Sezgin Hoca’ya İstanbul Üniversitesi’nin çok eski bir talebesi olması hasebiyle kendisinde müşahede ettiğimiz bazı hususiyetlerin bugünkü hocalarımızda görmediğimiz yönlerden kaynaklanabileceğini düşünerek soruyoruz. O da şöyle cevap veriyor:

“Bu yol çileli bir yoldur, bitmeyen bir azim ve gayret ister. Kitapların hangi kütüphanelerde veya özel koleksiyonlarda olduğunu takip etmek, araştırmaların izini sürmek; fakat bilhassa ehil bir hoca bulmak... Bunların hepsi birlikte olmazsa olmaz. İslâm Medeniyet dünyasının bu kadar inkişafında

en büyük ve temel unsurlarından birisi Müslümanların ilimleri hocalardan öğrenmeleridir. Hoca, eğitimin vazgeçilemeyecek baş ustasıdır.

Sadece tercüme kitaplara dayanarak ilim yapılmaz. Bunun en tipik misâli Avrupalıların yaşadıklarıdır. Onlar 10. yüzyılda Müslümanların kitaplarını tercüme etmeye başladılar, ama yaptıkları tercümelerin büyük çoğunluğu zaten doğru değildi. Çoğu metinleri anlamadan yakıştırarak tercüme ediyorlardı. Bu tercümeleri okuyanlar da ancak yarım yamalak anlama imkânına sahiptiler.

Ne zaman ki kendi hocalarını yetiştirip, bu hocaların önünde dersleri onlardan almaya başladılar, metinleri hakkıyla anlamaya ancak o zaman muvaffak oldular. Bu da ancak 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başlarında vuku buldu. Bir mevzuu hocadan öğrenme son derece mühimdir ve İslâm diynyası bunun farkına vardığı için bu gelişmeleri sergileyebildi. Hoca merkezli bu eğitim-öğretimde intihal da çok zordur. Bundan dolayı İslâm medeniyetinde intihal nisbeti çok azdır.

Bu meselenin ahlâkî boyutu yanında hocaların ağırlığı ve otoritesi çok mühimdi. Böyle olunca intihal de olmuyor ve kaynaklarını zikrediyorlardı. Hangi dilde olursa olsun iktibaslarını belirtiyorlardı. Kaynak zikrederek ilim yapma geleneği tarihte belki de ilk defa İslâm medeniyetinde teşekkül etti. Bu geleneğin yerleşmesindeki en önemli sebep, hadis rivayetlerindeki hassasiyettir. Bu nokta son derece önemlidir ve pek çok oryantalist bu noktayı anlayamamıştır. Aslında Hocam Ritter dâhil, pek çok Batılı âlim İslâm medeniyetini hakkıyla anlayamadı ve hâlâ anlayamıyorlar.

Bilginin kaynaklarının nakledilmesi hususunda benim bir hadis teorim var, birçok insan bu iddiama şaşırır. Daha evvel oryantalistler, hatta son yüzyıllarda Müslümanlar bile bütün hadis kitaplarının muhtevasının şifahî olarak, kulaktan anlatma yoluyla insanlara ulaştığını zannederlerdi. Bugün Müslümanlar umumiyetle ve hatta Ezher Üniversitesi'ndeki hadis profesörleri bile Peygamberimiz'in sözlerinin şifahen nakledildiğini sanırlar. Yani Peygamberimiz'den duyulup ondan, bir başkasına nakledilmiş olduğunu. Dolayısıyla böyle nakledilen bir sözün doğruluk ihtimali zamanla zayıflar. Mesela Oryantalistlerin en büyük hadis bilgini Goldziher'e göre Buhari'deki bütün hadisler o devirde yaşamış olan fikir ekollerinin düşüncelelerinden ve icatlarından ibarettir, yani 'bunun peygamberle bir âlâkası yok' demeye getiriyor. Bunlar sadece devrin fikirlerini aksettirir. Buhari bu fikirleri toplamıştır! Rivayetler zinciri de ilave etmiştir, yani uydurmuştur.

Bazıları bunu kabul etmekte zorlansa da, bazı bilim adamları bu teoriyi reddedemediler. Buharî'nin kaynaklarının, ta birinci yüzyıla kadar yazılı olduğuna inandım ve bunu ispat ettim. Doçentlik tezi olarak da bu konuyu ele almıştım. Almanca olarak, 1967'de ilk cildi çıkmış olan kitabımda bütün ilim dünyasına bu hadis teorimi anlattım. Dediler ki "böyle bir teori getiriyorsun ama bunun doğruluğunu, yanlışlığı ancak zaman içinde ispat edilecek." Başta böyle ihtiyatlı bir üslup kullandılar. Onbeş-yirmi sene geçti, kimse bu iddiamı çürütme adına bir şey yapamadı, Bu süre içerisinde tezimin yanlış olduğunu ispatlamaya çalışan Almaya'da, Hollanda'da, İngiltere'de, Amerika'da bir grup, ortaya çıktı. Bunların karşısında müdafaa eden daha küçük bir zümre de oluştu. İslâm'da Bilim ve Teknoloji adıyla Türkçe'ye de çevrilmiş olan beş ciltlik Kataloğumun birinci cildin önsözünde biraz temas ediyorum o tezin % 100 doğru olduğuna bugüne kadar inanıyorum ve yine şuna inanıyorum ki bu hadis teorisinin anlaşılmasında, İslâm tarihinin temellerinin Avrupalılar tarafından tanınmamasının sebeplerinden biridir.

Meselâ, bir Taberî Tarihi var, 13 ciltlik bir tarih, oradaki bütün haberler şeklen mi bir râviler zincirini takip ederek, yoksa şifahî olarak mı geliyor? Bir yanlışla göre şifahî yani sözlü olarak. Hâlbuki ben onların dipnotları olduğuna inanıyorum. Böyle olunca ben Müslümanların ta ilk yüzyıllarında dipnot metodunu ortaya koyduklarına inanıyorum. Onlar da diyorlar ki, "hayır bunlar uydurmaldan ibarettir. Müslümanlar 9. yüzyılda bir tarih kitabı yazdıysa bunun muhtevası sadece muayyen zümrelerin uydurdukları bilgileri kitap haline sokmaktan ibarettir". Ben bütün bu bilgilerin dipnot olarak verildiğini düşünüyorum. İslâm dünyasında da bunun müdafaa başladı. Bütün bu kritiklere cevap vereceğim. Doğruluğuna hâlâ çok inanıyorum. Beni biliyorsunuz, oryantalistleri daima hürmetle anırım. Onlardan çok şeyler öğrendik. Ama bazı sahalarda, özellikle teoloji sahasında, onlar Hristiyan oldukları için başka gözle bakmalarını affediyorum. Fakat bu riva-yet zinciri meselesini anlamamış olmaları affedilemez bir şey. Bugün Ezher Üniversitesi profesörleri de bunu yanlış anlıyorlar. O bakımdan Müslümanlar matematikte, astronomide, fizikte nasıl büyük merhaleler kat etmişlerse, tarih ilminde de Yunanlılardan sonraki bütün Avrupalıların tanıyamadığı bir merhaleye ulaşmışlar aslında. Biz bunu gözden kaçırıyoruz. Bugün maalesef bu durumu müdafaa edecek bir Müslüman yok. Zaten Avrupalılar da henüz bunu tamamıyla kabul etmediler. İşin en mühim tarafı budur. Bunu tanımlayamadığımız müddetçe biz bütün İslâm bilimlerinin nasıl geliştiğini anlayamayız, kavrayamayız.

Müslümanlar da dâhil, günümüz insanlarının İslâm medeniyeti tasavvurlarında problem var. Hem küçümseme hem de ciddi mânâda anlama sıkıntısı var. Tefsir ve hadis geleneği, kısaca ‘Rivayet Geleneği’ son derece ilmî usullerdir. Bu gelenekten kaynaklanan ‘Rivayet Usulü’ tarih ilminde de uygulanmış ve yüksek seviyede ilmî tarih yazılması geliştirilmiştir. Avrupalılar maalesef bu noktaları hâlâ anlayamadılar. Müslümanlar bile anlayamadığına göre, onların anlamamasına da çok gücenmemek gerek. Bu hususlara ait en iyi örnekleri Taberî Tefsiri’nde müşahade edebilirsiniz.”

“Büyük medeniyetlerin kültür dünyalarının kendine has karakterleri bugüne kadar ortaya çıkarılmış değildir. Benim çalışmalarımın edindiğim intibalara göre, İslâm bilimlerinin ve medeniyetinin kendine has karakterleri vardır. Bunlardan birisi “adil tenkit prensibidir”. Bu konu bugüne kadar ele alınmış değildir. Bunu ilk defa ben ileri sürüyorum. Belki de yanlıştır, ama bu benim fikrim. Latin dünyasına baktığımızda, kaynağa işaret etmek, kim kimden almış bu türden bir mefhum orada yok. Başkalarının malını bir başkasına mal etmek Latinlerde normal çalışma tarzı gibi bir şey. Ama Müslüman dünyasında öyle değildi. Müslüman dünyasında başka bir alma-verme vardı. Müslümanlarda bir “adil tenkit” var. Latin dünyasında böyle bir şey yok. Avrupa’da 16. yüzyılda literatürde müthiş bir küfürbazlık başlıyor: “O sersem adam” “O hiç bir şey bilmez adam” gibi tenkitler var. Bu tenkit değildir, küfürbazlıktır. Bunu İslâm dünyasında bulamazsınız. İslâm dünyasında hakikaten “tenkit ahlâkı” vardı. Bunun kaynağı nedir diye baktığım zaman Allah korkusunun tesiri olduğunu görüyorum. “İnsaf mefhumu”, “adil olma mefhumu” var. Yani Müslümanlar öyle gelişi güzel “bu hırsızdır, benden aşırıldı” diyemiyorlar. Bunu yıllarca, binlerce kitaba bakarak takip ettim ve hep aynı şeyi gördüm; Müslümanlar çok ihtiyatlı tenkit ediyorlar. Siz Avrupa literatüründe böyle bir şey bulamazsınız.

Siz böyle bir şeyi 21 yüzyılda dahi Avrupa’da bulamazsınız. Ben hakikaten böyle bir medeniyete mensup olmanın gururunu taşıyorum. Ben bunları aradım, gördüm ve bende bu gurur hasıl oldu.

Fuat Hocanın İslâm bilimi ile ilgili diğer bir enteresan iddiası da “tecrübe ile teori arasında denge kurma prensibidir”. Bilhassa pozitif bilimlerle meşgul olanların içinde bulunduğu pekçok tartışmada mesele bu noktada giriftleştigi için kendisinin bu mevzudaki intibalarını dinlemek istiyor ve bu husus biraz daha açmasını rica ediyoruz: “Bu sadece benim fikrim değil. Bu hususta birçok Avrupalı âlim de yazılar yazdı. Ancak bu hususta en veciz neticelere varan âlim Wiedemann’dır. Daha sonra

arkadaşım Matthias Schramm da, İbnü'l-Heysen'in, tecrübenin en veciz tarifini yaptığını ortaya koydu.

Birçok âlime göre Müslümanlarda bir tecrübe, bir de teori vardır. Müslümanlara göre ne tecrübe, ne de teori tek başına bilim yapmaya kâfidir. Tecrübe, eğer kendisinden evvel bir teori tarafından desteklenmiyorsa hiçbir ilmi neticeye ulaştırılmaz. Bu sadece bir kuru güdültü ve uğraşmadan ibaret kalır. İlmün konusu olamaz. Bu sadece benim fikrim değildir, Müslümanların böyle söylediğini Wiedemann ortaya koydu, Schramm da aynı şeyi söyledi. Ancak bütün Avrupalılar Müslümanların bu prensibi ortaya koyduğunu kabul etmezler. Avrupa'da ilimler tarihi okursanız; bu prensibi 13. yüzyılda Paris'te yaşamış İngiliz âlimi Roger Bacon ortaya koyduğunu veya 16. yüzyıl İngiliz âlimlerinden Francis Bacon'ın metodu olduğunu söylerler. Bu bir safsatadır. Çünkü Cabir İbi Hayyan ve İbnü'l-Heysen gibi Müslüman bilginlerde tecrübe, çalışılırken sistematik olarak daima faydalanılan bir vasıta. Bunlara göre tecrübeyi tesadüfen değil, sistematik olarak kullanacaksınız ve bir teori tarafından da desteklenmiş olacaktır.

Heinrich Schipperges adında bir Alman bilgini de İslâm dünyasında uygulanan Farabî'deki "tahayyül" mefhumunu ortaya çıkardı. Buna göre teoriden evvel hayal etmek çok mühimdir. Önce hayalinizde geliştireceksiniz, ondan sonra teori ortaya çıkacak, sonra da tecrübeyle desteklenecek. Bir de tecrübeyle teori arasında denge var ki, Müslümanlar buna "mizan" diyorlar. Bunu bir kitapta "tecrübeyle teori, bir atın üzerindeki heybe gibidir. Bunların birbirine denk olması lazımdır. Biri diğerinden ağır basarsa binici atın sırtından düşebilir." şeklinde ifade ediyorlar."

Bundan başka "Tekâmül kanunu düşüncesi" de, çok mühimdir. "İki günü birbirine denk olan zarardadır" şeklindeki hadis-i şerif aslında bir anlamda "bir tekâmül kanunudur". Böyle bir anlayışı öngören dinle başlayan bir medeniyet, tabii ki bu hususta takip edilmesi gereken yolu da hazırlıyor. İslâm âlimlerinin "tekâmül kanunu"nu veciz şekilde gösteren sözleri vardır. Mesela, İbni Rüşd diyor ki: Biz bugün birçok şeyi bilemiyoruz. Ama bu demek değildir ki böyle kalacak. Gelecekte yeni imkânlar ortaya çıkacak ve bizim çözemediğimiz problemler çözüme kavuşacaktır. Başka misâller de vardır. Müzeye bu sözlerden bazılarını asacağım. İnşallah benim benden sonraki nesiller binlerce misâl bulup "İslâm'da tekâmül kanunu" diye bir kitap neşrederler. Ben bu hususta çok az şey biliyorum ama varlığına inancım çok kuvvetli."

Gelecek Hakkında Bazı Düşünceleri

Fuat Sezgin Hoca'yla birkaç gün süren zevkli ve dolu dolu geçen sohbetlerimizin sonunda maziye bakıp ağlalım mı, yoksa ihanet ettiğimiz kendi dünyamızın zenginliklerine bakıp "Biz neymişiz be !" diye hamasî havalara mı girelim, diye şaşırдық. Hocamızın gelecek hakkındaki düşüncelerini alıp geniş birikiminden istifade etmenin ve gelecek nesillere çok faydalı tavsiyeleri olacağını düşünüyoruz. Sağ olsun bu konuda da bizleri kırmıyor ve kısa bir moladan sonra tekrar sohbe başlıyor:

"Türkiye'de son yıllarda bir yönelme olduğundan bahsetmiştim. Ancak bunların çalışma tarzları çok iptidai, bizim tecrübemiz, enstitü tecrübesi dik-kate alınarak başlanabilir. Onun için, evvela bir ilimler tarihi müzesi kurulmalı ve bir heyecan meydana getirilmeli. Bu müze zamanla da enstitüye dönüşebilir. Sizin gibi hem meraklı, hem samimi hem de geçmişine saygılı insanlarla 15-20 sene önce karşılaşmayı çok isterdim!

Her şey insana bağlı... Değişik yerlerde sizin Biyoloji Tarihi okutmanız gibi İslâm ilimler tarihinin muayyen dallarını üniversitelerde okutan hocalar var. Öncelikle bu isimlerin sayısını artırmalı ve meraklı gençlerin bu sahaharda araştırma yapmaları için onları yanınıza almalıyız. Biz Enstitü'de ders veremiyoruz, ama buraya araştırmaya gelebilirler, bunlara sizlerin vakıfları vasıtasıyla burslar sağlanabilir.

Ancak her şeyden önemlisi Türkiye'de araştırma kütüphaneleri yok. Mesela Kültür Bakanlığıyla, temasa geçip, çok büyük bir kütüphane kurmasını tavsiye edebilirim. Bildiğiniz gibi geçenlerde, sizden önce Kültür Bakanı Atilla Koç Bey ziyaretime gelmişti. Konuşkan ve neşeli bir insan, inşallah konuştuklarımızı hayata geçirebilir. Sizin talip olduğunuz beş ciltlik ansiklopedinin tercümesini yapmaları hususunda anlaştık. Zannediyorum, şu sıralar Türkiye'de siyasî şartlar da çok müsait. En azından koalisyon yok; karar verince tatbik edebilecek bir hükümet söz konusu"

Burada Fuat Hoca'nın eserinin tercüme edilmesinin ülkemiz insanının bilhassa akademisyenlerinin böyle bir kaynaktan faydalanmaları için çok isabetli olacağını söyledim.

"Önce Türkiye'deki zihniyetin değişmesi gerek. Son on- on beş sene içerisinde, Türkiye'de de bir faaliyet var. Ancak dil bilmiyoruz; gerekli kitaplar mevcut değil. Yunanlıların bile İslâm ilimler tarihi konusunda bizden ileride olduğunu biliyor muydunuz? Düşünmemiz lazım, niye böyle diye.

Prof. Dr. İrfan Yılmaz, Prof. Dr. Fuat Sezgin ile Frankfurt'taki Enstitü'de

Kaynaklara kolay ulaşmanın yolu açılmalı, burada en büyük avantajlardan birisi, her şeyi çalışanın emrine seferber ediyorlar. Türkiye'de muhtelif üniversitelerden kitap getirtmek diye bir şey yok. Kendi çalışmalarından örnek vereyim: Matematik tarihi ciltlerini yazdığım zaman, mesela bir kitap ve makale ismi tespit ediyorum. Bizde var ise ne âlâ, yok ise hemen asistanlarıma söylüyordum. Almanya'daki bütün kütüphaneler taranıyor. Tespit edilen kütüphaneye ya faks çekiliyor ya telefon ediliyor veya elektronik posta gönderiliyor. Nerede olursa olsun kitap veya makale en geç yetmiş iki saat içerisinde Enstitü'ye ulaştırılıyor. Türkiye'de de bu sistem olmalı. Kitabı çoğaltmak lazım... Onun için bütün bu işlemleri de yapabilecek, büyük bir kütüphane kurulması şart. Ayrıca Türkiye'deki mevcut kütüphaneleri dünyaya kütüphaneleriyle, büyük kütüphanelerle, dünyayla alışveriş edebilecek bir hâle getirmek lazım.

Böyle bir kütüphanenin İstanbul'da olması önemlidir. İstanbul'un ruhu tesir eder çalışmalara, Ankara'da siyasilerden çok karışan olur. Kurulacak böyle bir kütüphanede Türkiye'deki bütün yazmaların toplanması gerektiğini düşünüyorum. İleride kaotik bir ortamda veya bir talana uğrarsa dağılmış hâldeki ötede beride bulunan yazmaların hâli nice olur!"

Sohbetin burasında yabancı dilin ehemmiyeti konusu açılıyor ve

kendisinin bildiği dillerin çalışmalarındaki katkısına temas etmesi için mevzuu buraya getiriyoruz. Fuat Hoca dil öğretiminin Türkiye’de çok başarısız ve verimsiz olduğunun farkında, önce bunun aşılması gerektiğini en az birkaç dil bilmenin ehemmiyetini vurguladıktan sonra devam ediyor: “Evvvela, Almanca bilmeden İslâm ilimler tarihi yapılamaz. Bugüne kadar en mühim araştırmalar Almanca yapılmıştır. Almanca bilmek lazımdır. Kardeşimin bakan olduğu dönemde, kırk seneden fazla oluyor, Süleyman Demirel’e yaptığım bir teklif vardı. ‘Bursa’da Alman diliyle tedrisat yapan bir üniversite kırılsun’, dedim. ‘Tamam’ dedi, ama sonu gelmedi. Böyle bir üniversite açılmış olsaydı çok yol kat etmiş olurduk. Ayrıca Latince de şarttır. Arapçaya gelince onsuz zaten hiç olmaz. Üstünde çalışılacak ilim dalının teknik muhtevasını, tabirlerini, alt yapısını da bilmek şarttır.”

Türkiye’de üniversitelerin sayısı çoğaldı, bir gelişme de var fakat biraz kaliteye ve derinliğe dikkat edilmediğine şahit oluyorum. Üniversitelerimiz zayıf ve maalesef Türklerde dil öğrenmeye karşı bir kompleks var. Bu mesele bir şekilde aşılmalı. Avrupa’da İngilizce konuşup yazamayan bir üniversiteliyi düşünemezsiniz, ama bizde maalesef bırakın talebeyi, hocalar bile dil bilinmiyor. Umumi olarak bir dil kompleksi var. En başta insanlar konuştukları dilin gramerini bilmiyor. Ben ilkokul üçüncü sınıfındayken 1934-35 yıllarında hangi kültür bakanıydı tam hatırlamıyorum ama maalesef, sivri kafalı bu bakan Türk mekteplerinden grameri kaldırdı. Hâlbuki gramer çok önemlidir. Kendi dilinin gramerini bilmiyorsan dil öğrenemezsin. Grameri bildiğiniz zaman faili, mef ulu falan, yeni bir dil öğrendiğiniz de bu kavramları ararsınız. Bizim Türklerin bunları aramak gibi bir alışkanlıkları yok. Bizim Türk milletinin yapacağı en büyük işlerden biri tekrar mekteplerimize gramer dersini sokmak. Almanya’da Türklerle konuşuyoruz ama onlara bir dil meselesini anlatamıyorum.

Rahmetli babam bana “Sarf-ı Türkî’yi öğreteyim dedi. O zamanlar gramere Sarf-ı Türkî derlerdi. Bugün belki bilimler tarihçisi olabildiysem, babamın Sarf-ı Türkî’yi öğretmiş olmanın çok büyük tesiri vardır. Alman Ritter’in ilk derslerini anlayabildiysem belki bende biraz gramer düşüncesinin gelişmiş olmanın büyük payı vardır.

Maalesef Türkiye’de birçok hocalarımızda dil bilme konusunda bir tembellik var. Bunu üzülerek söylüyorum. Türkler dilin masa başında öğrenildiğini bilmiyorlar. Zannediyorlar ki Almanca öğrenmek için Almanya’ya gitmek gerekiyor. Biraz konuşma öğreniyorlar ama ama ne kadar yazabiliyorlar. Almanya’ya Türkler geliyorlar 30-40 sene kalıyorlar, Almanca

öğrenemiyorlar. Lisana karşı hem bir korkumuz, hem de tembelliğimiz var. Almanya'ya giden bir adam konuşmasını öğreniyor o kadar büyük bir şey bildiğini zannediyor ki, tek dil bilmek nedir ki? Büyük bir marifet değil. Alman liselerinde üç dil öğreniliyor. Benim kızım lisedeyken Yunanca ve Latince öğrendi, hatta biraz da Rusça öğrendi ama sonradan bıraktı, sonra da İngilizce öğrendi. Biz de sadece bir dille öğreniyoruz. Karşımıza profesör geliyor konuşmıyor. Çok acı bir realite. Bazen iyi konuşuyorlar fakat yazamıyorlar. Bu bizim milletimizin önemli problemlerinden biridir.

Profesör meslektaşların bana telefon ediyorlar ama sekreterimle İngilizce konuşamıyorlar. En sonunda sekreterime üç dört kelime Türkçe öğrettim; günaydın, iyi günler, güle güle vs... Sekreterim onlarla konuşmaya çalışıyor. Böyle bir şey olur mu!

Avrupa Birliği Hakkındaki Gelişmelere Bakışı

Kendisine 40 seneyi aşkın bir süredir Avrupa'da yaşayan bir insan olarak AB hususundaki düşüncelerini almak istediğimizi söylüyoruz. İfadelerinden ve mimiklerinden bazı çelişkiler yaşadığını hissediyoruz. Gerçekten de bu hislerini tahmin etmede yanılmadığımızı görüyoruz. Daha önce Zaman Gazetesine 01.Ekim.2005'te de yazmış olduğu yazıda belirttiği istikamette düşüncelerini açıyor:

“Ülkemin uzun zamandan beri kendisini AB’de vaat edilen yerini alabilmesi hususunda şu on yılda harcadığı gayretleri takip ederken bende birbirine tamamen zıt iki duygu çarpışma hâlindeydi: Girişi arzulamak veya arzulanmak. Giriş gayretleri gerçekleşir mi? Gerçekleşmediği takdirde bunun Türk halkı üzerindeki tesirleri ne kadar zararlı olabilir? Gerçekleşme ihtimalinin oldukça arttığı bu yolda bazı kayda değer kararlara varıldığı görülmüyor. Son iki yıl sırasında şiddetini gittikçe artıran, devamlılığını hiç kaybetmeyen bir tepki ortaya çıktı. Bu tepkinin en çok aydınlatıcı tarifini hafızamda kaldığına göre Alman eski Şansölyesi Hellmut Kohl’ın **Frankfurter Allgemeine Zeitung**’da 10 Nisan 2004 tarihli makalesinde okudum. Kohl, Türkiye’nin AB’ye kabul edilmemesi gerektiğini üç sebebe dayandırıyordu:

- a) Türkiye nüfusu çok kalabalık bir ülkedir,
- b) Çok fakirdir,
- c) Avrupa’ya yabancı bir kültür dünyasına sahiptir.

Bu yabancı kültür dünyası sözü onun partisinin üyeleri tarafından çoğu zaman yabancı bir din diye kullanıldı ve kullanılıyor. Bunu burada hiçbir öfke

duymadan çağımızın uzun, fakat çok uzun ömürlü olamayacak bir realitesi anlayışıyla hatırlatıyorum. Bugün şartlar iyi değil, daha da kötüleşecek gibi görünüyor. Türk hükümeti kararlı bir şekilde yoluna devam edeceğini belirtiyor. Türkiye için çok önemli bir devre başlamıştır. Bu fırsatı iyi kullanmak lazımdır. Türkiye'nin, modern uygarlığın ideal değer ve müesseselerini kazanma hedefinde, taklide düşmeden şuurlu bir şekilde başarılı olması, devlet adamları kadar Türk üniversitelerinin, din adamlarının gayret ve mesuliyet hislerine de bağlıdır.

Her şeyden önce Türk halkının büyük bir çoğunluğunun benimsediği bir gerçeği dile getirmek gerekir ki; AB'ye girme baskısı altında çok önemli reformlar başarıldı. Bunlar modern dünyanın gerçek bir üyesi olmanın dâvâsını güden Türkiye için kaçınılmazdı. Ben bu başlanan yolda daha büyük mesafelerin aşılabacağına, bunları Türkiye'nin kendi arzusu ve sağduyusu ile yapmaya devam edeceğine inanıyorum. Reformların yapılması hususunda gösterilen gayret ve çalışmalarla Türkiye hiçbir şey kaybetmedi, sadece kazandı. Türkiye dışarıya açılarak milletlerarası tecrübesini artırdı. Kısa zamanda büyük ve çok sayıda reform gerçekleştirebileceğini dosta düşmana gösterdi. Türkiye eğer bu gayretleri sırasında farklı kültür dünyasına mensup olduğu ihtarı ile karşılaşırsa öfkelenmeden bundan ders çıkarmalı.

Avrupalıların üzerinde durdukları 'kültür dünyası farkı' düşüncesinin altında, onların İslâm dünyasına karşı 17. yüzyılda uyanmaya başlayan üstünlük duygusu vardır. Üzerinden geçen dört yüzyılda giderek gelişen üstünlük meselesi, bir realite... Diğer bir realite de, bu üstünlüğü gören Müslümanlarda, bhusus Türk aydınlarının birçoğunda bir aşağılık duygusunun uyanması. Bu üstünlük gerçeğinin nasıl mümkün olduğu hususu kültür ve medeniyet tarihinin en önemli ve maalesef en çok yanlış izaha uğrayan problemlerinden birisi olarak önümüzde duruyor.

Bu gerçeğin ortaya çıkışından iki yüzyıl kadar sonra, Arap dilini öğrenip, İslâm bilimlerini öz kaynaklarından veya onların Latince tercümelerinden tanıyan birçok hümanist Avrupalı bilim adamı, Avrupa'da bilimlerin 17. yüzyıldan beri tanınan gelişmesinin arkasında, İslâm dünyasında sekiz yüzyıl kadar süren bir çalışmanın bulunduğunu duyurmaya başladılar. Bu gayret hâlâ devam ediyor. Birçok Avrupalı aydının bunu kabullendiğini memnuniyetle görebiliyorum, ama büyük bir çoğunluk hâlâ bu hususta hiçbir şey bilmiyor. Kendilerine bazı misâller verdiğinizde bunu dehşetle karşılıyor, inanmıyor. Bazen de inanmak ve sizi dinlemek istemiyor. Onların bu durum ve davranışlarında tabiatıyla Müslümanların bugünkü durumu, görüntüsü,

hareketleri, reaksiyonları ve düşünce tarzları önemli bir rol oynuyor. Avrupalılar medeniyetlerini ve bilimlerini İslâm âlimlerine borçlu olduklarının farkında değil. Evvelâ İslâm dünyasını bilmiyorlar. Biz tanıtamadık. Üstelik de terör hareketleriyle ve geçmişte dinimizi iyi temsil edemeyenlerin zayıf davranışlarıyla kendimizi yanlış tanıttık. Frankfurt Üniversitesi'ne Enstitümüz müzesinde İslâm âlimlerinin yaptıkları ve kullandıkları âletlerin modellerini Alman ve diğer Avrupalı siyasetçilere gösterdiğimde, onlar Müslümanların bugünkü durumlarının sebeplerini hayretle soruyor.

Bundan sonra esas maksada yönelelim. AB'den tamamıyla veya nispeten menfi bir netice ile karşılaşma hâlinde, Türkiye'nin içindeki ve dışındaki Türklerin, hiçbir ümitsizliğe düşmeden, büyük bir inanç içinde medeni bir şekilde davranmaları gerekir. Burada olması gereken, kendine inancın devletten ziyade fertlerden gelmesidir. Mühim olan bir milletin fertlerinin muhtaç olduğu, kendine inancın şartlarını geliştirmektir. Bununla 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan ırkçılık mânâsında insanlığa çok pahalıya mal olan 'nasyonalizmi' kastetmiyorum. Türkiye her yıl, içinde yaşayanların gözünden kaçan büyük ilerlemeler kaydediyor. Birçok ferdin, yaşadığı zorluğa rağmen yaşama seviyesi yükseliyor. Türkiye'nin ekonomik gücü, ihracat-ithalat kapasitesi ve millî geliri muntazam bir şekilde birçok devlet tarafından gıpta edilecek nispette artıyor. Enflasyonun büyük düşüşü, Türk parasının değerini koruması inanılmaz bir gerçek. Bütün bunlardan daha önemlisi, insan haklarının korunması, antidemokratik kanunların değiştirilmesi hususunda atılan adımlar ve varılan neticeler, Türk ordusunun sıratla değişen dünya nizâmı içinde rolünü ideal bir şekilde değerlendirmesi anlayışı fevkalade şeyler.

Kırk yedi sene önce memleketimden ayrılmak mecburiyetinde kaldığım sırada iki büyük üniversite vardı. Şimdi üniversitelerin sayısının yüzü geçtiğini söylüyorlar. Bu tabiatı ile anormal bir tırmanma. Bu tırmanış daha önce de yüksek olmayan seviyenin ve kalitenin düşmesine sebep olmuştur ve olmaya devam edecektir. Şimdi yapılacak iş, mevcut müesseselerin seviyesini yükseltmeyi hedef edinmek. O müesseseleri her şeyden önce gerekli kütüphanelere kavuşturmalıdır. Eğer üniversiteler bilhassa küçük şehirlerdekilere, çevrelerinin geliştirilmesi işine seferber edilirlerse Türkiye'nin terakki etmesinde büyük rol oynayabilirler.

Bütün bunlarla birlikte memleketimin geleceği açısından en önemli bir probleme temas edeceğim. Bu problem çok zor ve çok hassas bir vaziyet almış durumda. Buna rağmen memleketine, dışardan bakan seksen yaşını aşmış bir bilim tarihçisinin vazifesini yerine getirmesi lazım. Muhtemelen her Türk

aydınının bildiği bir realiteye bir bilimler tarihçisinin zâviyesinden bakmaya çalışacağım. Bugün Türkiye’de birbirinden sanki bir uçurumla ayrılan iki aydınlar zümresi var. Bunları adlandırmak da çok kolay değil. Onları medeni dünyanın alıştığı, ‘normal’ karşıladığı sağ ve sol gruplar diye isimlendirmek de zor. Bunlar daha ziyade dini kabul eden ve etmeyen zihniyetin taşıyıcıları olarak görünüyor.

Birinci grupta toplananlar bin seneden beri İslâmiyet’i kabul eden bir milletin çocukları olarak kendilerini Müslüman olarak tanımlıyorlar. Onların arasında anayasanın temel maddelerinden biri olan laikliği benimsemeyen çok kimsenin bulunduğu sanmıyorum. Bu zümre içerisinde inanmamaya karşı tolerans göstermeyen, dinin de bir tekâmül kavramına tabi olduğunu düşünmeyen çok kimsenin bulunduğu sanmıyorum. Ama bu yıllarda Türkiye’de bütün İslâm ülkelerinden farklı olarak din müessesesinin kendisinde de açık ifadesini bulan tekâmül kavramının akademik seviyede açıkça, endişesiz tartışılabilirliğini gördük. Bu tartışmanın devam edeceğinde hiçbir şüphem yok. Bu müinasebetle bir gerçeğe dokunmamın yerinde olacağını sanıyorum. O da; sadece Türkiye’de değil, bütün İslâm dünyasında din adamlarının seviyesinin yüksek olmadığı gerçeğidir, fakat bu zayıflama yeni değil. Bunun iki-üç yüzyıllık tarihi var. Son senelerde azalsa da onların bir kısmı İslâm’ın çok yüksek ahlâkî prensiplerini, bu dinle gelişen yüksek medeniyetin varlık ve değerini tanıtıyorlar. Bu zayıf din adamı tipi, modern insan tarafından yargılanabiliyor, dine karşı yanlış hükümlere itebiliyor. Yadırgayan insan, seviye yüksekliğine topluluğun birçok alanında da ulaşamadığını, değışikliğin ekseriyetle şekilde kaldığını gözden geçiriyor.

Dini reddeden zümreye gelince, bir dine inanmamanın onların vicdanî hakları olduğunu, diğer taraftan beklemekle kalmayıp bütün toplumu dinden tecrit etmenin zaruretine, bunun mümkün olabileceğine inanıyor. Bu anlayış çok zaman mutaassıp, saldırgan, kendisini beğenmiş tiplerin gelişmesine götürüyor. Benim tarih ve insan anlayışına göre bu dünya görüşünün Türkiye’de ortaya çıkış ve gelişmesinin ardında yanlış bir medeniyet değerlendirmesi saklı. O da şu ki; İslâm toplumunun modern dünya içindeki geri kalışının sebebini dinin kendisinden ibaret sanmak ve ilerlemenin yolunu, Türkiye’nin dinden sıyrılmasında aramak. Bu düşünce, maalesef benim vatanımda yaşadığım zamanda da büyük bir aydın zümresinde vardı. Bildiğime göre bu görüş şimdi de az çok yaygın. Altmış yıldan beri uğraştığım İslâm Bilimleri Tarihi süresince her gün biraz daha vâzıh olarak bu bakışın yanlış olduğunu gördüm. Bu inanç bende sadece kendi araştırmalarımın sonucu

değil, onu daha ziyade yüzlerce Avrupalı büyük oryantalistlerin ve bilim tarihçilerinin etütlerinden öğrendim.

“Müslümanlık Araplarla başladı. İlk Müslümanlar Araplardı. Bunlar matematikte ne yapıyorlardı? Matematik parmak hesabıyla yapıyordu. Hicretin ikinci yüzyılında Hintlilerden sıfırı aldılar ve aynı yüzyılın sonuna doğru cebiri müstakil bir bilim dalı olarak kurdular. Böylece ilerlediler. Tabii ki Müslümanların hepsi Arap değildi. Şam’ı zapt ettiler, arkasından da Şam’daki Hristiyanlar Müslüman oldu. Müslüman olmayanlar da İslâm cemiyetinin bir parçası oluyor, toplumda iyi muamele ve hürmet görüyorlardı. Halifeler onlara değer veriyordu. Bunlar kendi bilgilerini Arapçaya taşıdılar. Meselâ bir prens olan Halid İbn-i Yezid, Mariyanus adlı bir Yunanlıdan İskenderiye şehrinde kimyayı öğreniyor. İlk öğrenilen şeyler basit, ancak bu adam Hicri 80 yıllarında kimyaya dair eserleri terciime ediyor. Sonra Hicri 180 yıllarına doğru Müslümanlar tecrübi kimyayı kuruyorlar. İşte buradaki tekâmül müthiş!

Öbür sahalarda da öyle... Mesela bakıyorsunuz alelaide Arapların güzel bir dilleri vardı. Güzel şiirler yazıyorlardı, ama gramerleri yoktu. İkinci yüzyılın ortalarında ise bakıyorsunuz, grameri yazmayı bırakın, gramerin felsefesini yazıyorlar. Müthiş bir gelişme. Büyük oryantalistler bile bu büyük medeniyeti, bu büyük bilimlerin tarihini her bakımdan tam manasıyla değerlendiremediler. Kimyada, matematikte birçok şeyleri buldular, ama mesela “Müslümanların tarih bilimindeki yeri nedir?” sorusunu kimse sormadı. Mesela gramer sahasında Müslümanların yeri nedir? Bütün bunlar cevapsız. Müslümanların gramer sahasında tarihteki yerini bulmak istediğimiz zaman, gramerin tarihini bilmiyoruz. Çünkü dünyada gramer tarihi diye bir şey yoktur. Bu sualler sorulmamış ve cevaplandırılmamıştır.

Şunu söylemeliyim size: Biz çok büyük bir medeniyetin karşısındayız, çok büyük bir bilimlerin tarihini karşısındayız. Bunu yavaş yavaş ve kazınarak anlamaya çalışacağız. Bu da birkaç yüzyıl sürecek. Avrupalılar buna çalışıyorlar. Ama Müslümanların da buna katkı yapmaları lazım. Maalesef bugünkü halleriyle Müslümanlar bunu yerine getirecek vaziyette henüz değiller.”

Daha önce de zikrettiğim üzere, İslâm Bilimler tarihinde 8. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar müthiş bir patlama hâlinde bilimin zirveye tırmandığı, orijinal keşif ve icatların, fikir ve düşünce akımlarının zengin bir medeniyete beşiklik ettiği bir devre yer aldı. Müslümanlar başka kültür çevrelerinden, bhusus Yunanlılardan aldıkları bilimleri geliştirdiler, yeni birçok bilim dalını

gerçekleştirdiler ve yeni bir kısmının yollarını döşediler. Bu işte din bizzat hâkim rol oynadı. Eğer İslâm toleranslı olmasaydı, çevresine aldığı yabancı din mensuplarına çok iyi muamele etmemiş, kendi mensuplarına ferdin hüriyetine ve üreticiliğine karşı inancı vermemiş, bilimi her mertebenin üzerinde tutmamış olsaydı, onunla tanıdığımız bu yüksek merhale gerçekleşemez, bilim bugün şahit olduğumuz seviyesine ulaşamazdı.

Müslümanların geliştirmekte olduğu bilimler 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya çeşitli yollarla ulaşmaya başladı. Bu bilimler 500 yıl kadar süren alma ve asimilasyondan sonra yeni bir cevvaliyet ve orijinalite üretme safhasına geçti. Müslümanların Yunanlı hocalarının yerini almalarına benzer bir şekilde, bilim bayrağını bugün bizim 'Avrupalı öğrencilerimiz' ellerinde başarıyla tutuyor.

Bütün uygarlıklar, tarihî sebeplerle yerlerini yeni bir dinamizmle ortaya çıkan haleflere bıraktılar ve bırakmaya devam edecekler. İslâm, ortaya çıkışından çok kısa bir zaman sonra Bizans topraklarına Suriye'de ayak basmakla yeni bir medeniyet kurmaya namzetliğini gösterdi. Sekizinci yüzyılda İspanya'ya girmekle yerini terk edeceği medeniyetin kurucularını kendisi tayin etmiş oldu. Bilimler tarihinde sekiz yüz sene bayraktarlık yapmak çok büyük bir başarıdır. Türk halkının bir kısmı da İslâm medeniyetinin bu bayraktarlığını bilemediğinden, mensup olduğu medeniyeti tanımadığından bir nevi aşâğılık duygusu yaşıyor.

Gâyem bunun yersiz olduğunu göstermek. Bunun yerine büyük bir medeniyetin vârisi bulunduğumuz gerçeğini göstermek. Bunun için herkesin Müslüman olması da şart değil. İstenen şey, tarihî bir gerçeği yanlış anlamlardan kurtarmaktır. Bununla ferdin üreticilik, çalışkanlık ve kendine güvenme özelliğini kazanmasıdır.

Türkiye bütün tökezlemelere, zaman zaman ayağına taktığı prangalara rağmen kendi kültür normlarına dayanan modern medeniyet yolunda büyük mesafe kat etti. Yeni nesillere aşılana maziye tanıma ve anlama, yapılanlara hüriyet duygusu içinde, çalışma metotlarını sürekli kontrol edip, geliştirerek, İslâm'ın geçmişten getirdiği referansları bilimin ışığı altında doğru değerlendirerek yola devam edildiği takdirde AB'ye alınıp alınmama hususunda titremeye gerek kalmayacaktır.

Avrupa'yı sihirli bir değnek gibi görmek de doğru değil, bu medeniyeti dinden tecrit ederek birden bire Avrupalılaştıracaklarını zannedenler yanılırlar. Hakikat ne menfî, ne de müspet anlamda mübalağayı kaldırmaz. Onun için

her iki kesime de yalnızca hakikati göstermek lazım. Ben bu bakımdan kurmuş olduğumuz müzenin muhtevasıyla çok faydalı olacağıma inanıyorum. Elbette Enstitü'nün yayımladığı kitapların tercümesi de büyük bir mesafe kat edilmesini sağlayabilir. Enstitü olarak bugüne kadar 1400 cilt kitap neşrettik.

Medeniyetlerin Birbirine Tesiri

Fuat Hoca'nın Batı medeniyetine bakışı teslimiyetçi ve inkârcı olmadığı gibi, kendi içinde yetiştiği İslâm medeniyetine bakışı da çok kompleksiz ve objektif; zira elli seneyi aşan bir süredir bu işin içinde, elini sürmediği kitap ve belge kalmamış.

“Bana, ‘Müslümanlar, Yunanlılar ve Avrupalılar arasında bir mukayese yapar mısınız?’ diye sorarsanız size şunu söylerim: Ben bilimlerin tekâmül kanununu, bir nehre benzetiyorum. Çok uzun zamandır kafamda böyle bir tasavvur var. Nehir küçük kaynaklardan çıkıyor, yavaş yavaş çoğalıyor, bir eğimden aşağı sîratle akıyor. Ovaya doğru hızla akıyor ve ovada hem genişliyor hem de sîrati azalıyor. Sonra bir daha toplanıyor ve yeniden hız kazanıyor ve bu şekilde sürüp gidiyor. Bilimler, farklı insanların elinden, farklı kültür dînyalarından geçerek yavaş yavaş gelişiyor ve bugünkü haline geliyor. Ben böyle tahayyül ediyorum.”

“İslâm medeniyetinin Batı medeniyetine tesirini hem bizinkilerin bir kısmı, hem de Batılılar hâlâ anlamadı. İlimler Tarihine Giriş adlı el kitabımda (İslâm'da Bilim ve Teknik isimli Türkçeye çevrilen beş ciltlik kitabım 1. cildi İ.Y.) bu hususta yapılması gerekenleri, nasıl bir usulle bu mühim mevzuu yaklaşılması gerektiğini yazdım. Bu kitabı okursanız sizlere iyi bir rehber olabileceğini düşünüyorum. Bu husustaki tespitlerimi her mahfilde dile getirmeye çalıştım ve bu yüzden olsa gerek, çıkan pek çok kitabımın girişlerinde bu mevzuu devamlı ele aldım, inceledim. Fakat bu çalışmalardan bütün meraklıların ve dertlilerin istifade edebilmesi için Türkçeye tercüme edilmeleri iyi olur.

Batılılar hatta Müslümanlar bu tesirimizi anlayamıyorlar; ya farkında değiller veya küçümsüyorlar. En insaflıları bile çok cüzî bir tesiri kabul ediyorlar. Pek çoğu itibariyle bilmiyorlar da diyebilirim. Problemin başlangıcı yanlış bir Rönesans tarifine kadar gidiyor.”

“Ben çok zaman kendi kendime Aristoteles'le, Cabir İbn-i Hayyan'ı mukayese etmek istedim. Meselâ Bîrûnî'yle Avrupalı âlimlerden kimi mukayese edebilirim? Kendimi çok zorladım ve bugüne kadar da zorladım ama hiç kimseyi bulamadım. Avrupa da büyük âlimler var, ama Müslüman âlimlerin çalışma tarzları başka, onların çalışma tarzları başka. Bîrûnî çok

daha tedbirli ve çok derin çalışan bir insan. Avrupalılarda, kusura bakmayım ama biraz atılganlık var. Bu kelimeyi söyleyeyim mi bilmiyorum ama biraz şarlatanlık var. Hepsinde değil tabii ki, ama bu durum var. Meselâ Kepler'le, İbnü'l-Heysem'i mukayese etmek istesem... İbnü'l-Heysem çok derin çalışan bir insan. Kendisinde tekâmül duygusu, fikri ve tekâmül kanunu çok derin olan bir insan. Çok uzun yürüttüğü çalışmalarından sonra yeni bir fikri ortaya atma çabasında bir insan. Kepler ise daha aceleci, daha çok gösterişçi! Yani böylesi farklar gözüme çarpıyor. Ama Keplere de hürmetim var İbnü'l-Heysem'e de.”

Latin dünyası ve Avrupa dünyası farklı tipler ortaya çıkarıyor. Müslüman dünyasının simaları ise daha başkadır. Mesela İbn-i Sina'yla, Birünî'yi mukayese edersek İbn-i Sina çok akıllı bir adam, çok daha süratli hükümler veren adam. Birünî daha çok, olaylara derinlemesine bakan bir insan. İkisi de dâhi ama ayrı ayrı tipler.”

“Daha önce de söylediğim gibi tabiri caizse, dayatılan bir tarih anlayışı var ve bunu bir türlü kıramıyoruz. Bir şablon hâlinde hepimizin bildiği ve sizlerin de okuduğu bu tarihe göre bütün ilimleri Yunanlılar kırmış, aradan hiçbir şeyin yapılmadığı asırlar geçmiş16. yüzyıl sonlarında Avrupalılar yavaş yavaş bu ilimleri tekrar elde etmiş ve geliştirmeye başlamışlar. Peki! Bu ilimler Avrupalıların eline nasıl geçmiş? Gökten mi inmiş, bir anda bilim adamlarına vahiy mi gelmiş? Yok, böyle bir şey! Hangi coğrafyadan geçmiş, hangi muhteva ile aktarılmış, bunları göz ardı etmişler, uzun zaman içinde de unutturdular. İlimler tarihi kitaplarında da bu hakikati görmezden geldiler. İbn-i Sina'nın kıymetli taşlara dair bir kitabı, 20. yüzyıla kadar Aristo adı altında tedavüldeydi. Aristo'ya isnat edilen bu kitaba 1928 senesinde Holmyard denilen bir İngiliz bilgini bakıyor ki, İbn Sina'nın “Kitab-ı Şifa'sının taşlara ayrılan kısmı.

Bir başka bilgin de bunu keşfetti. Anlatabiliyor muyum? Yani muhtelif şartlar, muhtelif kültür merkezlerini zamanın şartlarına uygun bir şekilde hareket etmeye, çalışmaya zorluyor.

Daha önce zikrettiğim birkaç isim büyük bir infafla bu tarife karşı çıkmış, onları da bu vesile yâd etmek gerekir. Ancak yanlış malûmatlar, düşünceler o kadar derine inmiş ki, bunları çok kolay bir şekilde tashih etmek mümkün değil. Bir neslin değil, birkaç neslin işi bu. Bu işin de çok şuurulu bir şekilde yürütülmesi lazım.

Her şeyden önce İslâm dünyasının bu çalışmalara yoğun olarak katılması gerek. İşin kötüsü, İslâm dünyası bile aynı anlayışla ma'lûl olduğundan, bu

yanlış düşüncelere karşı yaptıklarımızı anlattıp sergileyince şaşırıp kalıyorlar. İşte meselenin enteresan tarafı burada, önce bizim dünyayı, yani Müslümanları tarihte ne kadar büyük yerleri olduğuna inandıracağız. Bu da işimizin ne kadar zor ve karışık olduğunu gösteriyor.”

Fuat Hoca coşmuş, doludizgin mefahirden bahsederken, bizler de heyecanlı ve gözü yaşlı kendisini dinlerken, ister istemez sözün geleceği noktanın, “Nasıl oldu da, bu müthiş medeniyet çıkış rampasını tüketip, iniş ve gerileme vetiresine girdi?” sorusu olacağı belliydi.

Duraklama ve Gerilemenin Sebepleri Üzerine

İslâm dünyasının duraklama ve geri kalma sebepleri üzerinde Fuat Sezgin Hoca'nın değişik platformlardaki sohbetlerinden ve 2003 yılında, İSAM'daki açılış konuşmasından istifade edilmesi, bu şekilde yılların bilgi birikimi ve tecrübesinden azami derecede ders alınması gerektiği kanaatindeyim. Bu duraklama ve gerileme sorusunun ve ardından da dinin gelişmeye engel mi olduğunun kendisine çok sorulduğunu, söyleyen Fuat Hocamız önce şu tespiti yapıyor “Bu sorunuzu büyük oryantalistler 1956 yılında Fransa’da, bir de Frankfurt’ta iki kongreye konu yaptılar ve fakat cevabını veremediler. Herkes bir tarafın ihmaline, bir tarafın yanlış anlamasına filan bağlamaya çalışıyor. Fakat onların aralarındaki tenakuzlar bu işin gerçeğinin henüz bilinmediğini gösteriyor. Ben o iki kongre metinlerini okuduktan sonra mütemadiyen bu problemle meşgul oldum. Katalogun 1. cildinin 3. faslında bunu yazdım. Bu tarihî bir meseledir. Zira medeniyetler ebedî olarak yaşamıyorlar. Tahmin edilemeyen bazı tarihi hadiseler geliyor ve öncekilere son veriyor. Yunanlılar vardı, Yunanlıların yerine Bizanslılar onların bilgilerini taşıyorlardı. 9. yüzyılda mesela Bizanslılar Yunancayı çok iyi bildikleri halde eski Yunanlardan kalmış olan kitaplardan neticeler çıkaramıyorlardı. Müslümanlar geliyorlar ve üstelik çok iptidâî şartlardan geliyorlar. Yani Arabistan’dan, İran’dan, Türkistan’dan filan geliyorlar. Fakat yeni bir hızla, yeni bir kuvvetle geliyorlar, yeni bir inançla geliyorlar. Yunancayı bilmedikleri halde halifeleri, İstanbul’dan şıradan buradan Yunanca kitapları taşıyor, Bağdat’ta tercüme ettiriyor ve bu şekilde tercümelere dayanarak Müslümanlar Bizanslılardan daha çok neticelere varıyorlar ve onları geçiyorlar. Öbür taraftan Bizanslar hayalî şeyler içerisinde uyuyorlar. “Uyuyorlar” tabirinden kastettiğim; 10. yüzyıldan itibaren Bizanslılar Müslümanlardan bilimlerini alıyorlar, tercüme ediyorlar Yunancaya. Ancak Müslümanların yeni şeyler keşfettiklerinin farkında bile olmadan: “Bunlar hâlâ

bizim, Yunanlıların bilimleri.” Böyle bir rüya içersinde ta 13.-14. asırlara kadar geliyorlar. Ve 1453’te İstanbul’u kaybediyorlar. Bu tarihi şartlar şimdi bunları saymayacağım ama şu kadarını söyleyeyim bizde umumiyetle İslâm’ı din olarak bu geri kalmadan mesul tutarlar. Bunun tamamıyla tarihi bir hakikat olmadığım söylemeyi bir vazife telakki ediyorum. Buna inanıyorum. Mesela benim de dostum olan Franz Rosenthal isimli bir Yahudi Arabist var, üç sene önce öldü. 1938’de Almanya’dan kaçarak Amerika’nın Yale şehrine gelmişti. Bu adam çok inşafı bir bilgindi. Orada “Antik İlimlerin İslâm Dünyasındaki Devamı” diye çok güzel bir kitap yazdı. 1965 yılında yazdığı kitapta diyor ki: Eğer İslâm dini bir bilimi sadece bilim olarak bilim aşkı olarak himaye etmemiş olsaydı, eğer sadece onun faydacı tarafı bakımından bilimleri tutmuş olsaydı, bilimler bu kadar süratli ve bu kadar geniş şekilde gerçekleşmezdi. Birinci cildin belki ilk birkaç sayfasında Franz Rosenthal’in bu düşüncesini çok daha güzel bir şekilde ifade etmiş olduğunu görebilirsiniz. Kısaca diyor ki; “İslâm, bilimi bilim olarak tanımıştır.” Ben bu sözü kurmakta olduğumuz müzenin bir köşesine asacağım.

Biz bunu bilmiyoruz işte, öyle tipler yetişmiş ki İslâm dünyasında onları tanımıyoruz. Bîrûnî gibi bir insan meselâ. George Sarton, Bîrûnî için; “Beşeriyetin tanıdığı en büyük kafalardan biri” diyor. Bîrûnî Hindistan’a gidiyor, orada beş on sene kalıyor ve Hint medeniyetine dair muazzam bir kitap yazıyor. Hintlilerin adet ve an’aneleri Bîrûnî’yi rahatsız ediyor. Ama o bir Müslüman olarak diyor ki; “ben bunları tamamen objektif bir gözle, hissiyatımı bir kenara bırakarak, bütüin hakikatlere dayanarak göstermek istiyorum. Bütüin gayretim budur.” Öyle bir kitap yazıyor ki, bugün bile Bîrûnî ‘nin objektivitesi tarzında yabancı medeniyetlere dair yazılmış hiçbir kitap bulamazsınız. İslâm dünyasında Bîrûnî gibi çok muazzam insanlar vardı. Biz bunları bilmiyoruz. Biz okulda, lisede hocalarımızdan yalan, yanlış, hikâyeler duyardık. Ben ilkokula gittiğimde okulun ikinci haftasında benim süslü püslü bir hanım öğretmenim vardı. O bize diyordu ki; “Müslüman âlimler dünyanın öküziin boynuzunda olduğuna inanıyorlar” Ben bunun tashihini hiçbir lise kitabında görmedim. Ben bu bilgiyi üniversiteye kadar taşıdım. Alman hocam Helmut Ritter’in sayesinde araştırmalara girdim de, gerçekleri gördüm. Frankfurt’teki çalışmalarından sonra baktım ki Müslümanlar dünyayla güneş arasındaki en kısa mesafenin en uzak noktasının yıllık ne kadar değiştiğini saniyelerle hesaplayabilmişler. Yine Bîrûnî dört mevsimin süresini tutuyor, ondan sonra bunu diferansiyel matematikte çözüyor. Bunları öğrendik. Bu bilgiyle, benim ilkokul hocası hanımın söyledikleri arasındaki farkı daima düşünüyorum.”

Biz geriliğimizin sebebini yanlış olarak dine bağlarsak ta, benim burada yaptığım tarihi bir hakikati müdafaa etmekten ibarettir. Aksi takdirde biz kendi kafamızı tamamiyle kuma sokmuş bir devekuşu haline getirmiş oluruz.”

Fuat Hoca'ya göre İslâm dünyasının 16. yüzyıla kadar, farklı coğrafya ve iklim bölgelerinde, hemen her ilim dalında orijinal çalışmalar üretilmesi hususu birkaç safhada ele alınmalıdır. İslâm dünyasındaki tercüme faaliyetleri ile başlayan süreç boyunca geçirilen safhaların her birinin kendine has hususiyetleri üzerinde ayrı ayrı durulmalıdır.

Sekizinci yüzyılda Bağdat'ta başlayan tercüme faaliyetleriyle İslâm dünyasına ve Arapçaya kazandırılan Eski Yunan, İran ve Hint kültürlerine ait çok sayıda önemli eserin önce belli bir süre “kabullenme” safhası yaşanmıştır. Daha sonra bu tercümelere elde edilen bilgilerin kendi dünyamıza ait prensiplerin süzgecinden geçirilip özümserenerek “hazmedilmesi” gibi çok gayret gerektiren bir döneme geçilmiştir. 9. yüzyılla beraber birçok ilim dalında bize has (yaratıcı ve özgün) orijinal çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Kabullenme ve sindirme safhaları tercüme çalışmalarından itibaren iki yüzyılı geçmemiştir. Hâlbuki bu süreç Batı'da beş yüzyıl kadar sürmüştür, bütün ilim dallarında Arapça olarak yazılmış birçok kitap İspanya ve Sicilya olmak üzere çok önemli iki istasyon üzerinden 11. yüzyılda Latinceye çevrildikten sonra, ancak 16. yüzyıldan sonra yeni ve kendilerine has fikir ve sanat eserleri ortaya çıkarmaya başlamışlardır.

İslâm dünyasının 16. yüzyıldan sonra duraklama içerisine girmesinin sebepleri arasında birinci âmil olarak Haçlı Seferleri görülebilir. Haçlı Seferleri ile gelen Batılılar, istila ettikleri yerleri sadece askerî ve siyasî bakımdan tahrip edip insanları katletmekle kalmamış, bazı bölgelere yerleşmiş, Müslümanların kullandığı teknolojik ürünlere, bilhassa tıbbî âlet ve ilaçlara büyük ilgi göstermiş, bunları yanlarına alıp Avrupa'ya götürmüşlerdir. Haçlı Seferleri, bir yandan doğuya doğru yıkıcı bir şekilde devam ederken, diğer yandan kendilerinin inşası yönünde Sicilya ve Endülüs'e İslâm bilim ve teknolojisini öğrenmeleri için Kuzey Avrupa'dan öğrenci göndererek sürüyordu. Bu noktada Fuat Hoca, eğitim sisteminin bozulması, medreselerde zaman içinde fen ve matematik gibi sahalarda ihmal edilmeye başlanması gibi hususların üzerinde farklı yönleriyle uzun uzun durulması gerektiğini söyleyerek peşin hükümlü ve aceleci bir mazi tenkidinden uzak durmaktadır.

Ayrıca 23 Ocak 2010 Cumartesi günü Fatih Ali Emirî Efendi Kültür Merkezinde “Yitik Hazinesinin Kâşifi” isimli kendisine karşı bir vefâ borcu olarak İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. tarafından düzenlenen programda sunduğu **“İslâm Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı?”** tebliğın çok iyi şekilde tahlil edilmesi gerekiyor. Aynı konudaki bu ikinci müstakil tebliği buraya aynen almakta fayda mülâhaza ettiğimi belirtmeliyim:

“Benim için hazırladığımız bu takdirkâr toplantıda hangi konu üzerinde konuşma yönünde bir karara varma işi kolay olmadı. Bu konuyu 2005 yılında Arap Birliğinin büyük konferans salonunda ele almıştım. Oradaki konferans metnini göz önüne almadan konuyu arada geçen beş yılın kazandırmış olması muhtemel yeni bir açıdan size sunma arzusu ağır bastı. Bilimler tarihinin şu veya bu alanında Müslümanların basanlarının ne seviyeye ulaştıklarını sizlere daha kolaylıkla takdim edebilirdim. Bu sunumlar için elli beş yıldan beri 15 cildini tamamlamış olduğum Arap-İslâm Bilimler Tarihi bu konferansımı hazırlamayı daha çok kolaylaştırabilirdi. Ama ben onun herhangi bir cildinin topladığı veri ve sonuçlara dayanarak kolayca hazırlanacak ve dinleyiciye daha cazip gelebilecek bir konu yerine, daha zor bir yol seçtim.

Konferansımın başlıkta zikredilen konusuyla, henüz bu şehirde yaşadığım sıralarda, bilgi dağıtıcımın çok fakir olduğu yarım yüzyıldan daha önceki halimde meşgul olmaya başlamıştım. Benim hocam büyük oryantalist Hellmut Ritter “psikologlar ve sosyologlar insanı sadece temasa geçebildikleri çağdaşlarının davranış ve ifadelerine göre tanımaya ve tanıtmaya çalışırlar. Biz filologlar ise insanı bize ulaşmış kitaplarına göre bütün bir tarih boyunca kazanılmış tecrübeye dayanarak tanımaya çalışıyoruz. Her gerçek filolog insana dair bir kitap yazmalıdır.” derdi. Onun, bu sözünü birkaç sefer duyduğumda, bu hususta bir kitap yazmakta olduğumu biliyordum. O, büyük Fars şairi, sufisi ve düşünürü Feridüddin Attar (MÖ. 1142-1221)’ in şahsında ve kitaplarında insanı tanımak ve tanıtmak açısından en uygun verileri bulduğuma inanmış bulunuyordum. Hocam söz konusu eserini 1955’de “Das Meer der Seele” yani “Ruhun Denizi” adı altında yayımladı. Bu muhteşem eser ancak beş yıl kadar önce İngilizceye çevrildi.

Ben ise bilim ve medeniyet tarihçisinin vazifesini, tarihi realiteyi tanıma gayretinden başka, birkaç bin yıldaki başarı ve duraklamaların panoramasını öğrenerek bugünkü kalabalık insan toplumlarının kuvvetli veya zayıf olma sebeplerini araştırmakta buluyorum.

1957 yılında ilk sefer Almanya'ya gidişimde Frankfurt'taki Bilimler Tarihi Enstitüsünü tanımış, yirmi ay kadar süren bu ilk ikametim sırasında oradaki ders ve seminerlere katılmış ve artık gelecekteki yolumu çizmiştim. Bu, İslâm Bilimler Tarihi yoluydu.

Çok garip bir tesadüftür ki 1956'da biriFransa'nın Bordeaux şehrinde, diğeri de Frankfurt'ta olmak üzere İslâm Bilimlerinin duraklama sebepleri, iki kongrenin ana konusu olmuştu. Bu kongre metinlerinin ilki "Classicisme et declin culturel dans l'histoire de l'Islam" (İslâm tarihinde klasikleşme ve kültürel batış) 1957'de yayımlanmıştı. Bu kongreye katılan birçok ünlü oryantalist, bu arada benim hocam Hellmut Ritter, kendi tabirleriyle İslâm kültür dünyasındaki çöküşü veya batışı veya mafsal kireçlenmesini, kendi ihtisasları mânâsında ele alıyorlar, çok çekingen fakat büyük bir bilgi zenginliği ile muhtemel sebebi bulmaya çalışıyorlardı. 1960 yılında Frankfurt'taki konferansın metinleri "Klassizismus und Kulturverfall (Klasikleşme ve kültür çöküşü) adı altında yayımlandı. Ben bu katkıları yıllar boyu okudum. Her seferinde onlardan yeni birçok şey öğreniyordum ama onların temel konu üzerindeki, kendi ifadeleriyle "kültür batışının" veya "kültür çöküşünün" sebeplerine getirdikleri izahlar bana inandırıcı gelmiyordu.

Bu katkıların benim için en derini ve bana en çok yakın olanı hocam Hellmut Ritter'inkisiydi, o konuyu "Acaba ehl-i sünnet mi İslâm'daki çöküşü etkiledi?" şeklinde ele alıyordu. Ritter, sürükleyici üslûbuyla İslâm kültürünü ne kadar geniş tanıdığını ve onu ne kadar çok benimsediğini insana duyurmakta, ama diğer taraftan bir bilim tarihçisi değil de sanki bir edip veya filolog veya kendisini İslâm kültürünün büyük anekdotlar seline kaptırmış bir ansiklopedist olarak konuşmaktadır. Bu kültüre karşı duyduğu büyük hayranlık duygularının yanında, ondan bir de şunu duyuyoruz: "İslâm bilgininin vazifesi nedir? Hocasının kendisine öğrettiğini, mümkün olduğu kadar doğru olarak genç kuşaklara ulaştırmaktır." Peki, bu durum Almanya'da nasıldır? Bir Alman fakültesinde boşalan felsefe kürsüsü profesörlüğünü doldurmak gerektiği bir sırada, namzetler arasında çok ünlü bir profesörün sadık bir talebesi vardı. Bu namzet, fakülte tarafından şu sebeple reddedildi; "çünkü hocasından sonra sahasına yeni bir şey getirmemişti." Kesin olarak yeni bir şey, bir orijinallik dile getirmiş olan bir insan, mümkün olduğu kadar yeni bir felsefe taşıyan insan isteniyordu. Hellmut Ritter'in, İslâm kültürünü o kadar çok iyi tanıdığına inanmış olduğum bir insanın kaleminden bu sözlerin çıkabileceğine inanamıyordum. Galiba 1969 yılıydı, bir seyahat dönüşümde İstanbul'a uğradım, kendisine sordum; "Hocam böyle bir tahmini nasıl

dile getirebildiniz? Bu ifadeleri, İslâm kültür dünyasında her şeyin yerinde saydığını, yeni hiçbir şeyin gelişmemiş olduğunu siz söylemiş olamazsınız. Siz daha 1943 yılında, bana ‘yardıma dal olarak matematiği alınız. İslâm matematikçileri dünyanın en büyük matematikçileriydi’ diyordunuz. Bunlar arasında İbn ül-Heysem’i, el-Bîrûnî’yi, İbn Yunus’u ve el-Hucendî’yi saymıştınız. Peki, bunlar hicretin birinci yüzyılında ancak parmakla saymasını bilen Arapların bilgi seviyesinde miydi?” O büyük insan kızarmış, bir çocuk gibi utanmıştı ve bana Arapça olarak şu cevabı vermişti: “Bu birdenbire aklima gelen bir düşüncedydi. Hoşuma gitmişti, dile getirmiştim. Şimdi onun şeytanî bir vesvese olduğunu görüyor, Allah’tan mağfiret diliyorum.”

Gerçek şudur ki, İslâm bilimlerinin duraklama sebepleri ki haksız olarak “dekadans” veya “çöküş” veya “batış” veya “mafsal kireçlenmesi” olarak adlandırılır, çok geç ve çok az bilim tarihçisi tarafından ele alındı. Bilim ve medeniyetler tarihinin en zor ve en çetrefil sorularından biri olan bu realitenin kabulünü bile müspet adım olarak değerlendirmek gerekiyor. Zira modern insan 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa’yı İslâm dünyasına karşı daha ileri durumda görmeye başladı. Bu ileri durumun arkasında İslâm dünyasının bilim ve teknolojisinin en az beş yüzyıl süren bir alma ve özümleme sürecinin bulunduğunu hemen hemen hiç kimse bilmiyordu. Bu bilgisizlik atmosferi içerisinde muhtemelen 18. yüzyılın ortalarında, rönesans adı altında bir bilimler tarihi görüşü ortaya çıktı. Bu görüşün kesin olarak ne zaman ve kim tarafından ileri sürüldüğünü bilmiyoruz. Fransız filozofu Etienne Gilson 1924 yılında yazdığı bir kitabında bu, gerçekle hiçbir ilgisi olmayan görüşü “La Renaissance des professeurs” yani Profesörler rönesansı diye maskaraya alıyor, birkaç profesörün bir kulis toplantısında bu görüşü piyasaya sürdüklerini kastediyordu. Bu uydurma ve gerçek dışı anlayışa göre, Avrupa’da 12. yüzyıldan itibaren bilimlerde görülmeye başlayan ve hızını 16. yüzyıla kadar artıran gelişme, doğrudan doğruya Yunan eserlerinin tanınıp Latinceye tercüme edilmesine bağlıyordu.

Bu anlayışın Avrupa entelektüelleri arasında bir çığ gibi yayılmasının gerçekle hiçbir bağlantısının bulunmamasına rağmen, bugüne kadar otoritesini kaybetmemiş olmasının önemli bir sebebi vardı. O da bilimler tarihinde 9. yüzyılın başından, 16. yüzyılın sonlarına kadar 800 yıllık yaratıcı bir merhalenin sahibi olan İslâm kültür dünyası, önderlik durumunu 17. yüzyıldan itibaren kaybetmeye başlamıştı. Bırakın Avrupalıları bir tarafa, Müslümanların kendileri bile, yakın geçmişteki orijinal fikir üretme merhalesinin şuurunu artık taşıyorlardı. Onlar sadece her alanda yaşanan çağı görüyorlar,

Avrupa'da daha üstün bir bilim ve teknolojinin varlığını -bu bizim için her alanda gerçekleşmiş olmasa bile- kabulleniyorlardı.

Bilimler tarihinin dikkatini gerektiği şekilde çekmemiş olan bir realite daha var ki, o da 17. yüzyılın ortalarında, yani Arapçadan Latinceye yapılan büyük tercüme dalgasından bir buçuk yüzyıl kadar sonra, Arapça, Farsça ve Türkçeden yeni bir tercüme cereyanı başladı. Bu kitapları tercüme edenler, kalkınma çağına girmiş olan Avrupa'nın, İslâm dünyasından taşınacak daha çok büyük bir bilgi birikimi olduğunu, her geçen gün biraz daha iyi görüyorlardı. Bu alâka, 18. yüzyılda Doğu dünyasının bilimlerini tanımak, onları Avrupa dillerine çevirmek, araştırmak ve bilimler tarihindeki değerlerini belirtmek gibi genelde hümanist, kısmen de misyoner eğilimli bir akıma götürdü. Bu akım bilimler tarihinde oryantalistler adı altında tanınırlar. İslâm dünyası bu hümanist eğilimli oryantalistlere büyük bir şükranlık borcu taşımaktadır. Bu hümanist oryantalizmi, Türkiye'ye çok gecikmiş olarak 1935 yıllarından itibaren Hellmut Ritter soktu. Türkler, bilimler tarihinde önemli bir yere sahip olabildiklerini maalesef çok geç olarak, ilk defa 1940 yıllarından itibaren öğrendiler, Bu alandaki araştırmalar arzı edilen seviyenin oldukça altında bulunuyor. Hümanist oryantalistler İslâm dünyasının kültür mirasını tanımak ve tanıtmak yolunda büyük gayretler ve emek harcadılar. Bugüne kadar yüzlerce cilt Arapça, Farsça ve Türkçe kitabı yayımladılar, çok büyük bir kısmını Avrupa dillerine çevirdiler, araştırdılar ve değerlendirdiler. Biyografik ve bibliyografik eserler yayımladılar. İslâm Ansiklopedileri yaptılar. İslâm dünyasında ihmale uğrayan yazma kitapları, toplayıp Avrupa'da sayısız kütüphanelere taşıdılar ve onların değerli kataloglarını hazırlayıp, araştırmacıların hizmetine sundular. Bazı alanları "edebiyat tarihi", çok az sahaları da, o dalların tarihi olarak, toplu bir halde okuyucunun hizmetine sundular. Biz bugün bu oryantalistlerin binlerce eserine ve on binlerce makalelerine sahip bulunuyoruz. Daha ileri adımlar atabilmemiz için kendimizi çok iyi döşenmiş bir yolun üzerinde buluyoruz. Bu büyük işe karşı İslâm dünyasının gecikmiş şükran duygusunu Gülhane Parkı'nda kurulmuş olan İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'nde mütevacı bir şekilde belirtmeye çalıştım.

Elli beş yıldan daha fazla bir zamandan beri, büyük çapta Oryantalistlerin çalışmalarına, kısmen de kendi araştırma neticelerime dayanarak bugünün şartlarının müsaadesi nisbetinde bir "İslâm Bilimler Tarihi" yazıyorum. Bunun çok yakında eskিয়েceğini, yerini daha iyilerine bırakacağını biliyorum. Elli beş yıllık çalışmam sırasında oryantalistlerin araştırmaları üzerinde, gerçeğe bir derece daha yakın bir anlayış kazandığıma, kendimi inandırmaya

çalıyorum. Şu kadar var ki, onlar genelde yaptıkları büyük işlerde, İslâm bilginlerinin başarıları hakkında, bilimler tarihindeki yerlerine göre kesin hükümler vermekten nadiren kaçındılar. Onları bu tür hükümler vermekten korkutan bir sebep de, yanlış bir rönesans kavramıyla başlatılıp geliştirilen, zamanla bir kredo yani “amentü” haline getirilen konservativ ve realiteler yerine tamamıyla hislerin öne çıkarıldığı bir ilimler tarihiydi. Bu anlayışla yanlış çizilmiş sınırları, kesin hükümleri ve büyük boşlukları, oryantalistlerin ulaştıkları sonuçların genel bir bilimler tarihi açısından değerlendirilmesini güçleştiriyordu. İslâm Bilimleri lehine doğru hükümlere hiç varılmadığını söylemek istemiyorum, varıldı ama bunlar çok münferit kaldı, eski konservatif bakışın değişmesi yönünde hemen hemen hiç tesirli olmadı veya çok az oldu. Bundan bir yüzyıl hatta yarım yüzyıl önce bu tür hükümler için şartlar gerektiği kadar müsait değildi, hiç olmazsa bugünkü kadar olgun değildi.

Bu anlamda bundan yarım yüzyıl kadar önce, hemen hemen ilk defa ele alınmış olan İslâm bilimlerinin duraklama sebepleri konusunun, üzerinde epeyce durulduktan sonra tatmin edici bir cevaba götürme şansı belki olabildi. Ben bu konuyu ve beni tatmin etmeyen izahları, yarım yüzyıl önce omuzuma yazma sorumluluğunu aldığım İslâm Bilimler Tarihi kitabımın sayfaları, fasılları ve ciltleri ilerledikçe tanıma ve düşünme şansına sahip oldum. Bunları ifade etme imkânım da, kitabımın ciltleri ve temasa geçtiğim alanlar çoğaldıkça ve bu müinasebetle tanıdığım araştırmalarla, yavaş yavaş artmaya başladı. Ulaştığım daha doğrusu kendimi de inandırdığım duraklama sebeplerini size sunmadan evvel, çalışmam sırasında benim için aydınlanan bazı noktaları çok kısa bir şekilde öne almayı zaruri görüyorum.

1-İslâm bilimlerinin modern araştırmalarında, bu bilimler için milâdî 10. yüzyıl bir altın çağı olarak kabul edilir ve bunun uzun zaman devam etmediği ve 12. yüzyılda zevale, alçalmaya yüz tuttuğu düşünülür. Ben bu çağın daha 8. yüzyılda başladığına, 15. yüzyılın sonlarına kadar uzadığına, zeval çağının ise 16. yüzyılda kendini hissettirmeye başladığına inanıyorum.

Yukarıda sözünü ettiğim Bordeaux ve Frankfurt kongrelerinde konunun ele alınışlarının hemen hemen hepsinde sebeple ârâzım, bugünkü tâbirle “ilinek” in (belirti) yani rastlantı ile olan niteliğinin birbiriyle karıştığını gördüm.

Aynı toplantıdaki ele alışlarda, gerçekte ârâzlardan ibaret olan sebepler ileri sürülürken, İslâm bilim ve kültür mirasının bir bütün olarak göz önüne alınmadığı, daha doğrusu tanınmadığı realitesini gördüm. Konuyu ele alanlar, “gerileme” veya “batış” sebeplerini daha çok erken bir devirde ararlarken, İslâm kültür dünyasında bilimlerin yüzlerce yıl daha birçok sahada

büyük ve çok önemli gelişmeler yaşadığını gözden kaçırıyorlar, daha doğrusu bilmiyorlardı. Bugün İslâm bilimlerinin belirli bir andan sonra duraklamaya başlama sebeplerini münakaşa edebilme açısından yarım yüzyıl öncesine oranla çok daha avantajlı durumdayız.

İslâm bilimlerinin belirli bir çağda geri kalmış olmasının cevaplandırılması çok zor olan sorusuna karşı bir de bizim Türkiye’imizde birçok insanın rahatlıkla dile getirdiği bir izah var: o da İslâm topluluklarının bugünkü geriliklerinin sebebinin bizzat din olduğu şeklindeki tekrarlana tekrarlana ezberlenmiş olan cevaptır. Bunun gerçeği hiç yansıtmadığını münakaşa konusu yapmaktan kaçınarak, İslâm’ın bilimi nasıl teşvik ettiği hususunda Franz Rosenthal’ın 1965 yılında altın terazisine konacak bir ifadesi ile yetineceğim. Rosenthal 1938 den evvel Nazi Almanyasını terk edip Amerika’ya göçebilen Yahudi menşeli büyük bir ortayantalist idi. Benim de çok takdir ve hürmet ettiğim dostumdur. O şöyle diyor: “Belki de muhtevası hızla genişleyen tercüme faaliyetlerini temellendirmek için, Müslümanlara tıp, kimya ve pozitif bilimlerle tanışmayı çekici gösteren ne pratik faydacılık ne de felsefi ve teolojik meselelerle uğraşmalarına sebep olan, teorik faydacılık kâfi gelebilirdi. Eğer İslâm dini ta başlangıçtan itibaren ilmin rolünü dinin ve böylece bütün bir insan hayatının asıl itici gücü olarak öne sürmemiş olsaydı. İlim böylesine merkezî bir konuma yerleştirilmiş, hatta neredeyse dini bir saygı görmüş olmasaydı, muhtemelen tercüme faaliyetleri, olduğundan daha az çekici olurdu. Daha çok, yaşamak için sadece pek zaruri olanları almaya yönelik olarak, gerçekte bilinenden farklı bir şekilde sınırlanmış olarak kalırdı.”

Şimdi elli beş yıldan beri üzerinde durmak suretiyle doğruya yaklaşabildiğimi tahmin ettiğim izahıma geçeceğim: “Bir kısmı bedevi Araplardan ibaret olan Müslümanlar, daha milâdî 711 yılında, İberik yarımadasının büyük bir parçasını hükümleri altına almışlardı. Bu sadece İslâm dünyası için değil, Avrupa için çok büyük bir fenomendi. Avrupa, İslâm dünyasına karşı batısını sınırlayan büyük bir yarımadayı kaybetmişti, ama bu uzun süreli değerlendirildiğinde, bir üstünlük çağına geçmenin, Müslümanlar için ise 800 yıl kadar sürecek bir hâkimiyet çağının başlangıcıydı.

Müslümanlar burada yeni ve kendi özel karakter çizgileri bulunan bir kültür dünyası geliştirmişlerdi. Burada tanınan bilimin seviyesi, İslâm dünyasının merkez ve doğusundaki seviyesine ancak elli veya yüz yıllık bir gecikmeyle erişebiliyordu ve İslâm dünyasının diğer taraflarına vermeden ziyade, alıcı durumunda idi. Yunan büyüklerinin meselâ, Hipokrat’ın, Aristo’nun ve Galen’in bazı kitapları daha milâdî 5. ve 6. yüzyıllarda Avrupa’da Latinceye

terciüme edilmiş bulunuyorlardı. Ama Avrupa'yı kırbaçlama bu terciümelemlerle değil de, Müslümanların İberik Yarımadasına yerleşmesiyle başlamıştı. Bu yarımada da Arap medeniyetinin yerleşmesinden sonra, Hristiyanların biliminde kendisini gösteren gelişmenin bir hayli büyük olduğu anlaşılıyor. Müslüman İspanya'yla Arapların hükmü dışında kalan Barselona arasındaki pazarın, Hristiyan İspanyollar için, adeta Arap bilimlerinin öğrenildiği bir mektep rolü oynadığı anlaşılıyor. Daha İspanya dışı ortaçağ Avrupa'sına astronomi ilminin girmediği bir sırada, bu pazarda usturlabın çalışmasına dair kısmen Arapça ve kısmen Latince bir kitapçık 10. yüzyılın ilk yarısında karşımıza çıkıyor. Frankfurttaki Enstitümüzün mecmuasında bu çok nadir vesikayı yayımlamaktan başka, tarif edilen usturlabın modelini de yapmayı başardık. Bunun zaman bakımından Arap örneğinin bir rekonstrüksiyonu olarak katalanca bir usturlab karşımıza çıkıyor. Elimizde iddia edildiğine göre milâdî 990 yılında Fransa'da yapılmış olup Papa II. Silvester in adını taşıyan bir usturlab daha var. Bu 10. yüzyılda yapılmış bir usturlabın karakterini taşıyor. Bu papa, birçok işlerinin arasında Arap rakamlarını Avrupa'ya ilk taşıyan kimse olarak tanınır. Onun bu bilgileri adı geçen Arap-İspanya pazarında öğrendiği kabul ediliyor.

Böylece İslâm'da çok büyük bir süratle gelişen, milâdî 9. yüzyılın ortalarındaki seviyeyi geçmeye başlayan, eski kültür dünyasındaki bilimleri Avrupa'ya ulaştırın yolların ilk istasyonları kurulmuştu. Gerçi Arapça kitapların terciümesine 10. yüzyılda, belki de 9. yüzyılda Bizans'ta başlanmış idiyse de, Bizanslılar, başlarını kuma sokan devekuşları gibi realiteyi görmekten kaçarak, onları Yunan bilimlerinin kopyası addederek kendilerini kandırıyorlardı. Batıda gençleşen bir Avrupa'ya karşı, doğuda ihtiyarlayan bir Bizans mevcuttu. Evet, İslâm bilimlerini Avrupa'nın batısında güneyden kuzeye götüren yolun veya yolların üzerindeki istasyonlarının sayısı daha 11. yüzyılın başlarında artmaya başlamıştı. 11. yüzyıl sonunda Güney, orta ve kuzey Fransa'ya, 12. yüzyılın başlarında İngiltere'ye ulaşmıştı. Size sunduğum konu açısından çok büyük önem taşıyan realitelerden biri şudur ki; milâdî 11. yüzyılın sonlarına doğru, İslâm hâkimiyeti dört yüzyıla yakın bir hâkimiyetten sonra Portekiz'de ve Toledo'da, 250 yıldan fazla bir zamandan sonra Sicilya'da son bulmuştu. Bu İslâm hâkimiyeti altında yüksek kültür seviyesine ulaşmış bulunan yerler, artık Hristiyan dünyasına katılmış olacaktı.

Portekizliler, Müslüman seyyahların daha 10. yüzyılın ilk yarısında sık sık Büyük Okyanusu geçerek Asya'ya ulaşmaya kalkıştıklarını çok iyi biliyorlardı. Zira başkent Lizbon'da seyyahların adını taşıyan Darb al Mağrûrîn

'maceracılar caddesi' anlamında bir de cadde vardı. Aynı Portekizliler şüphesiz ki 9. yüzyıldan beri Fas'ın Massa şehrini, Afrika'nın güneyinden Çin sahiline bağlayan ticaret yolunu bildikleri gibi, bu işin Dicle sahilindeki Ubul-kasabasında, tahtaları dikişle birbirine bağlanan gemilerle yapıldığını bilmiş olmalıydılar. Zira onlar, birçok Avrupalılar arasında bu şehirle ticaret yapıyorlardı. Toledo'ya gelince, orada Arapça kitapların daha milâdî 11 yüzyılda başlayıp en az iki yüzyıl kadar daha devam edecek olan tercümeleri için bir merkez gelişmiş, birkaç yüz kitap Latinceye aktarılmıştı. Bu yönde Yahudiler büyük iş görüyorlardı. Onlar muhtevayı çoğu zaman sözlü olarak, Latinceyi iyi bilen birine iletiyorlar, onlar da bunu yazıya geçiriyorlardı.

1091 yılında Sicilya'nın Normanlara kaptırılmasıyla Müslümanların Akdeniz'deki hâkimiyetleri önemli derecede daralmış, bundan böyle İslâm dünyasına Haçlılar adı altında yapılacak seferler için çok önemli bir istasyon ortaya çıkmıştı. Daha 11. yüzyıl sonlarında Hristiyan dünyası kendisini İslâm dünyasına saldırıya geçecek kadar kuvvetli hissetmeye başlamış, 1096 yılından 1291 yılına kadar, yani iki yüzyıl süren sekiz savaş düzenlemişti.

Bir kısmı zafer, bir kısmı hezimet ile sonuçlanan bu savaşlardan istifade eden daima Hristiyanlar olmuştu. Zira onlar bu savaşları Müslümanların topraklarında geçiriyorlar, onların bilim ve iktisadî hayatlarını hurpalıyorlar, kendilerinden çok üstün olan bir medenî ve kültürel hayatı, yüksek tekniği ve harp teknolojilerini tanımak fırsatını buluyorlardı. Meselâ, İslâm dünyasında keşfedilen bombaları, el bombalarını, topları tanıyıp yarım yüzyıl sonra kullanmaya başlamışlardı.

Bu yetmiyormuş gibi, henüz Haçlı seferlerinin ortalarında, İslâm dünyası merkezinin savaş ve işgal altında ızdırıp çektiği sıralarda, doğu bölgeleri 1216 yılında Moğollar tarafından işgale başlandı. İran'a yaklaşık yedi yıl süren Moğol saldırıları sırasında -ki bu 1231 yılında ülkenin çok büyük bölümünün istilasıyla son bulmuştu- birçok kültür ve bilim merkezi tahrip edilmişti. İslâm Dünyasının merkez bölgeleri 1258 yılında Bağdat'ın Cengiz Han'ın torunu Hülagu tarafından alınmasında ve Suriye'nin diğer bölgelerinin fethiyle başka tahripler yaşamıştı.

1291 yılında sona eren Haçlı seferlerinin en önemli sonuçlarından biri, İtalya'nın İslâm dünyasının bilim ve teknolojisini 16. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa'ya kazandıran bir merkez hâline gelmiş olmasıydı. Gerçi İslâm tıbbı, İtalya'ya 11. yüzyılda sonradan Constantinus Afrikanus diye adlandırılan Kuzey Afrika'lı bir Arap tarafından taşınmıştı. Ama çok taraflı ve uzun süreli rolü 12. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştı. İtalya'ya bağlantılar

İberik Yarımadası'ndan, Kuzey Afrika'dan, Suriye'den, Anadolu'dan, Trabzon ve Bizans İstanbul'u yoluyla Maraga ve Tebriz'den oluyordu.

Hristiyan batının ilk büyük matematikçisi Pisa'lı Leonardo Fibonacci'nin (13. yüzyıl), uzun zaman Cezayir'de kaldıktan, Arap matematiğini öğrenip memleketine döndükten sonra, aritmetik, cebir ve geometri üzerine yazdığı kitaplar, o zamana kadar Avrupa dillerinde aynı konu üzerinde yazılanların en mükemmeliydi.

İslâm bilimlerinin 13. yüzyıldan itibaren daha ileri bir merhaleye ulaşmış olan orijinallik üretim gücü artık İspanya üzerinden değil de İtalya kanalıyla Avrupa'ya ulaşıyordu. Bazı çok önemli kaynakların İtalyanca tercümesinin yüzyıllarca İtalya'da kaldığına dair misâller vardır. Meselâ, İbn ül-Heysem'in Latince tercümesiyle Avrupa'ya 19. yüzyıla kadar çok büyük tesiri olan optik kitabının İtalya'yı, bu arada Latince bilmeyen Leonardo da Vinci'yi etkilediğini biliyoruz. Bu kitabın yüzyıllarca gizli tutulan İtalyanca tercümesi 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı.

Müslümanların, Hint Okyanusunda geliştirdikleri çok ileri denizcilik bilimi Portekizlilerden daha önce 15. yüzyıllarda İtalya'ya ulaşmıştı. Müslümanların en azından 1428 yılında Amerika'nın Antil adalarına ulaştıklarını, bunun gidiş ve dönüş yollarını İtalyan'lar iyi biliyor ve bu bilgi 1459 yılında Arapça orijinale dayanarak Portekiz kralı için Fra Mauro yani bir arap papazın yaptığı haritanın alt tarafında belirtiliyordu. Toscanelli adındaki astronom, İtalyanlara ulaşmış olan bu haritayı 1474 yılında İspanya'ya göndermiş, Okyanus üzerinden Asya'ya ulaşılmasını teşvik etmişti.

Bu harita 1492 ila 1504 yılları arasında Kristof Kolombus ve ekibinin batıya doğru yaptıkları dört seyahatte kullanılmıştı. Onlar yeni bir kıtaya değil de, Asya'ya ulaştıklarını zannediyorlardı. Müslümanların yaptığı bu haritalardan birini Portekizliler 1511 de Malezya'yı zaptederken bir gemide ele geçirmişlerdi.

Vasco dö Gama'nın 1498 de Ümit Burnunu geçip Hindistan'a ulaşan ilk şahıs olarak 19. yüzyılda ortaya atılan iddiayı bir tarafa bırakıp, onun yüzyıllardan beri bilinen yola Arapça bir haritaya dayanarak çıktığını söylersek, bunu Hint okyanusunu bir göl gibi kullanan İslâm Hâkimiyetinin oradaki sona erişiminin başlangıcı diye değerlendirmemiz gerekiyor. Bu son buluş 16. yüzyılın ortalarında evvela Piri Reis, sonra da Seydi Ali Reis kumandasındaki Basra Körfezindeki Osmanlı Donanmasının Portekizler tarafından tahrip edilmesiyle kendini göstermişti. Bundan böyle daha elli yıl Portekizliler Hint Okyanusuna hâkim olacaklar, daha sonra bu hâkimiyeti diğer bazı Avrupa

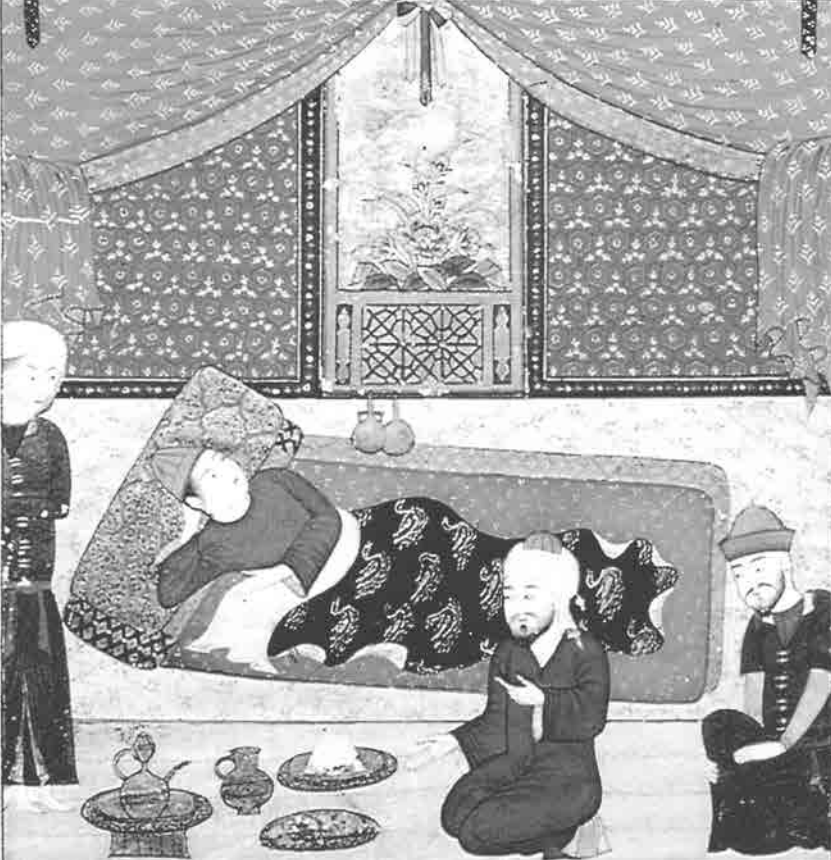
devletleriyle paylaşacaklardı. Kaderin realitelerinden biri de şudur ki, Müslümanlar Avrupalı haleflerine mükemmel bir Afrika, Hint Okyanusu ve Asya Haritası, 16. yüzyılın başlarında çok yüksek bir noktaya varmış olan denizcilik bilgisi ve bugünkü gelişmesine ulaşmış bir pusula bırakmışlardı. Hint ve Atlas Okyanusların kaybeden İslâm dünyasını 16. yüzyılda politik sahada temsil eden üç kuvvetli devlet vardı. Osmanlı İmparatorluğu, İran Safevi Devleti ve Hindistan'daki Moğol Devleti. Bu üçü bilim alanında büyük bir geçmişin devamı anlamında hâlâ kuvvetli idiler. Ama bu kuvvet Müslümanların 711 yılında İberik yarımadasına çıkmakla tayin ettikleri Avrupa'lı haleflerinin karşısında daha uzun zaman direnemeyecekti. Artık 17. yüzyılda bunlar önderlik durumuna geçeceklerdi ve gerçekten geçtiler.

Verdiğim bu bazı misallerle, 15. yüzyılın sonuyla 16. yüzyılın ilk yarısında esasında İslâm dünyasında yüzyıllar boyu gelişmelerin politik ve jeopolitik mahsullerinin Avrupalıların eline geçtiğini, onların daha iyi faydalandığını, bunun müslümanların gözünü kamaştırdığını, çok kısa bir süre sonra Avrupa'luların teknolojiye ve ilimde kendilerini geçtiklerinden başka, öteden beri ileride bulduklarını kendilerine inandırdıkları sonucuna götürüyorum. Bu bana çok zaman Müslümanların 8. ve 9. yüzyıllarda tercüme yoluyla tanıdıkları Yunanca kitaplardan, bunları anadillerinde okuyan Bizanslılardan daha çok istifade ettiklerini hatırlatıyor.

Tanudığımız bütün uygarlıklar ya çok uzun veya biraz uzun yahut ta kısa bir süre insanlık tarihindeki büyük veya küçük rollerini oynadıktan sonra yerlerini daha gençlerine bıraktılar. Bilimler tarihi onların önemini yaşadıkları zaman süresine göre değil de bilim ve teknolojiye orijinal yenilikler üretebilme verilerine göre değerlendiriyor. Bilimlerin İslâm'ın adına bağlı olan bu müthiş patlama merhalesi en az sekiz yüzyıl kadar sürdü. Onun bilimler tarihindeki büyük yerini değerlendirirken sadece bu sekiz yüzyıllık yenilikler dolu zirvedeki konumuna değil de, bilimlerin bu safhaya sıkı sıkıya bağlı olarak yeniçağın gittikçe hızını artıran baş döndürücü gelişmesine odaklanırsak, gerçeği gözden kaçırabiliriz. Bu gerçeği tıp tarihçisi Heinrich Schipperges 1961 yılında şu şekilde dile getiriyordu: "İslâm bilimlerinin Avrupa'ya taşınması, yüzlerce yıl çok güçlü tesirlerde bulunan ve hâlâ da bu tesirleri devam eden ve onsuz modern dünyanın kuruluşunu kavrayamayacağımız bir fenomendir."

Müslümanlar bahusus Türkler, bu değişen dünyada çok önemli bir yer almak istiyorlarsa, kendilerinin insanlığın ortak bilimler tarihinde çok önemli bir yeri olduğu inancını kazanmaları ve bunu yeniden gerçekleştirecek şartları tekrar nasıl elde ederiz sorusu üzerinde ciddi olarak durmaları gerekiyor."

Geri kalmışlık mevzuundaki yanlış bilgilerden dolayı, Fuat Hoca oldukça yaralı görünmektedir. Televizyon ve gazete kültüründen başka bir şeyden habersiz, okumayı unutmuş yeni nesillerin kendisini toparlaması için dil öğrenmenin ve okumanın vazgeçilmezliği üzerinde ehemmiyetle durmaktadır. Üzüntülü bir şekilde, “*Dünya coğrafya tarihini yazmaya başlayacağım sırada bildiğim dillerin bu hususta yeterli olamayacağını fark ettim ve elli üç yaşından sonra Rusça, altmış yaşından sonra da Portekizce öğrendim. Ancak ondan sonra bu konudaki kaynakları anlayabildim, gayret sarf edip emek harcadıktan sonra coğrafya eserlerini yayınladım. Allah aşkına, siz hiç okumuyor musunuz?*” şeklinde sitem ediyor ve haklı olarak ilk emri “Oku !” olan mukaddes bir kitabın müntesipleri olan bilhassa yeni nesilleri tenkit ediyor.

İbni Sina'yı temsil eden bir minyatür

“Bütün büyük medeniyetlerin başına gelmesi mukadder olan hâdise oldu: Yıpranma ve pörsüme. İslâm medeniyetinde de oldu bu durum. Bu pörsüme ve yıpranmanın sebeplerini eserlerimde izah etmeye çalıştım. Tekrar özetlersem, İslâm âlemi dünyanın merkezi hâlindeydi. Avrupalılar Hindistan’ı bulmak için çıktıkları yolda, Amerika’ya ulaştıktan sonra dünyanın şartları değişti. İslâm ülkelerinin siyasi ve bilhassa iktisadi gücü yavaş yavaş kayboldu. 1492 senesinde Müslümanlar İspanya’yı bütünüyle terk etmek mecburiyetinde kaldılar. Portekiz zaten daha önce kaybedilmişti; neticede bütün Avrupa terk edilmiş oldu. Tabii ki, bir yeri terk ederken her şeyi beraberinizde getiremiyorsunuz. Endülüüs’ü terk eden Müslümanların geliştirdikleri bütün teknik, âlet, kitap ve ilimler Avrupalıların eline geçti. Şunu belirtmekte fayda mülâhaza ediyorum: Müslümanlar sadece ilim üretmekle kalmadılar, kendilerinin yerini alacak insanları da yetiştirdiler. Müslümanların hem kendileri hem de dünya medeniyeti bakımından en büyük faydalarından birisi İspanya’ya ayak basmalarıydı. İspanya’ya yerleşmek ve Endülüüs medeniyetini tesis etmekle, Müslümanlar kendi haleflerini de seçmişlerdi, kaderleri de bu istikamette çiziliyordu.

Müslümanlar Bizans topraklarına ayak basarken de yeni bir medeniyetin kurucusu olacaklarını göstermişlerdi. Gittikleri ülke topraklarında asla pasif ve pısrık kalmamışlardı, hâkim kültür ve medeniyet hâline geliyorlardı, sahip oldukları inanç dünyasından kaynaklanan çalışma, araştırma ve insanlığa faydalı olma azim ve gayreti onları ister istemez üste çıkarıyordu, dolayısıyla içinde buldukları kültür dünyasını kendileri yetiştiriyorlardı.

Onların kullandıkları pusula İslâm dünyasında yapılmış pusulaydı; bütün bilgileri, müesseseleri, cemiyet içinde bulunması gereken her şeyi kendileri sergiliyor ve bu güzellikleri gören insanlar da kabul ediyordu. Bütün bunlardan sonra Avrupa medeniyetinin istikbalini biz hazırladık diyebiliriz. Fakat bütün bunlar şu anda Avrupa’nın geldiği noktadan biz mesul olduğumuz mânâsına alınmamalı. Atomdan, biyolojik silahlara kadar geldikleri noktada bizim bir dahlimiz yok, akıl alacak gibi değil, ama büyük bir hızla kendilerini hazırlıyorlar.”

Kendi ülkesinden anlayışlı ve meseleye müdahil olma azmindeki genç insanları bulunca Fuat Hoca’mızın sevindiğini hissediyoruz, ancak yaşının da ilerlemesiyle ömrünün vefa edip etmeyeceği ve projelerinin yarım kalması endişesi de hissediliyor. Fuat Hoca’yı dinleyince insanın elindeki, avucundakini bu uğurda harcama cehdine girmemesi mümkün değil.

Üzerinde durulması gereken yegâne husus, devlet ricalinin de bu cehd içerisinde bulunması, devlet millet bütünleşmesiyle Fuat Hoca'mızın dikkat çektiği çizgide ilerlenmesi. Haddi zatında inandığı bir dava için bizim insanımız himmetini esirgemez. Zira bunun canlı örneklerini dünyanın dört bir yanına dağılmış yüzlerce eğitim müessesesiyle gösteren geniş ve giderek büyüyen bir hizmet şuuru mevcut. Rical-i devlete düşen milletin önünde yürüyerek yolları açmasıdır.

Bu çerçevede hocamız ümidini artırıcı hizmetlerden bahsedip, meseleyi Osmanlı'nın son dönemine getiriyor, buradan hareketle yapılması gerekenleri ve tavsiyelerini almaya devam ediyoruz:

“Osmanlı medeniyetini İslâm medeniyetinin dışında düşünmemek gerekir. Böyle düşünürseniz hiçbir meseleyi halledemezsiniz. İslâm medeniyetinin dinamiklerini, yükselme ve zaaf noktalarını iyi bilmek ve anlamak gerekir, ancak ondan sonra Osmanlı medeniyetini tanıyabilirsiniz. Bizim çok iyi niyetli tarihçilerimiz var; fakat birkaçı müstesna Arapça bilmediklerinden İslâm medeniyetini hiç tanıyamıyorlar, dolayısıyla Osmanlı medeniyetini de bir türlü çözemiyorlar.”

Gülhane Parkı içinde yer alan İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi

Çok uzun yıllar Türkiye'den uzakta kalan Fuat Hoca da, bize Türkiye'deki üniversitelerin durumunu soruyor, son birkaç yıl içinde İstanbul'daki bazı temaslarından edindiği intibalarını genişletmek istiyor. Kendisine geçmişte şer ve felaket gibi gözüken mağduriyeti için

şükretmesini söylüyorum. Şâyet Türkiye’de kalsaydı belki de sıradan bir insan olarak kalacağını ve dolayısıyla, şu anki müktesebatına ve vesile olduğu hizmetlere bakarak, hebâ olup gideceğini söylüyorum. O da bizi hayretle dinliyor ve düşünceye dalıyor. Herhâlde 45 sene önce yaşadığı sıkıntıları gözünün önünden geçiriyor ve içinden, “*Bir de bana sorun çektiklerimi!*” diyor. Fakat bu sıkıntıların sonunda ortaya çıkan muhteşem eserleri, kendisine yapılan iltifat ve takdirleri görünce herhâlde rahatlıyordur. Nitekim bir sohbetimizde bahsettiği aşağıdaki mesele onun derdinin bağcı dövmek değil, üzüm yemek olduğunu göstermektedir: “*Benim bir talebem vardı Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak çalışıyordu. Oradaki Türk arkadaşlarıyla birlikte İslâm Bilimler Tarihinin ilk fasiküllerini tercümeyle başlamışlardı. Kitabın Türkçe baskısını kendi başıma karşılama imkânım olmadığından o zamanlar devlet bakanı olan kardeşimle eski dostum Milli Eğitim Bakanlığı müsteşarı Adnan Ötügene gittik; sene 1967 olmalı yani kitap daha çıkmamıştı, birkaç ay sonra çıkmış olacaktı. Kitabın tercümesinin Erzurum’da yapıldığını söyledim ve bu işi üzerinize alınız, dedim. Fakat ‘Bunun tercümesine ne lüzum var. Çıktıktan sonra, üç yüz nüsha alırız, kütüphanelere dağıtırız, o zaman daha çok faydalı olur’ diyerek, bu işi engellemiş oldu. Ben de bunun üzerine çektim gittim. Böylece kitabın Türkçe tercümesi yapılamadı. Neyse ki büyük bir sevinçle ve hürmetle bildirmek isterim ki Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) bana mektup yazarak ‘sizin bu kitabınızı Türkçe’ye tercüme etmeyi bir vazife kabul ediyoruz ve buna karar verdik, bize müsaade edin’ dediler. Ben de onlara müsaade ettim. Ama önce Katalogu tercüme edelim, ondan sonra büyük esere başlayalım, dedik. Katalog bitti, zannediyorum onlar da yakında ‘İslâm Bilimleri Tarihi’ nin tercümesine başlayacaklardır.*

Bir kere de Başbakan Erdoğan beyi ziyaret ettim. Beni ve kitabımı tanıdığını söyleyince çok sevindim. Çok kısa bir zaman içinde bütün ciltlerin Türkçeye tercüme edilmesi arzusunu ısrarla söylemeside ayrıca benim için iftihar vesilesi oldu. Bu tercüme bu kadar kolay iş değil, inşallah olur. Benim için mühim olan memleketimin başbakanının bu eseri tanıması ve değer vermesidir. Başta da söylediğim gibi Türkiye’yi terk etme, sıkıntı çekme, haksızlığa uğrama gibi çoğu meseleleri bana unutturdu bu gelişmeler”.

Fuat Sezgin Hoca, bir taraftan da büyük gayretlerle temin ettiği bu eserlerin tıpkıbasımını yapmak için uğraşılıyor ve her şeye rağmen ülkesine küsmediğini göstermek için, Frankfurt’taki müzesinde bulunan eserlerin 1.200’den fazlasını tıpkıbasım olarak, araştırmacılar istifade

etsin diye Süleymaniye Kütüphanesi'ne hediye ettiğini söylüyor. Hocamızın, bir zamanlar kimsenin bilmediği el yazması klasik bilim tarihi eserlerini gün yüzüne çıkararak yaptığı hizmet, nasıl bir medeniyetin vârisleri olduğumuzu hatırlatması bakımından, anlatılmakla bitmeyecek kadar büyük bir ehemmiyete sahiptir.

Tavsiyeleri

“Ben 60 yılımı verdim. Ama milletler için zaman bir insanın ömründen ibaret değildir. Türkiye’de genç dimağlara, okuyan nesillere bir tavsiyem var: İslâm dünyasının ne yapıp yapıp müspet yönleri itibarıyla Avrupa’yı, yani bugünkü modern medeniyeti anlaması, tanınması, ondan ilmî terakki adına bütünü unsurları mümkün olduğu kadar alması lazım.

Bundan 20-25 sene evvel Kuveyt Üniversitesi’nde bir konferans vermiştim. O zaman kitabımın 6. cildi çıkmıştı. Bir genç kalktı bana dedi ki; “Siz bu zor kitabı yazıyorsunuz, bize neler tavsiye ediyorsunuz” Ben de ona Arapça dedim ki;

“Gerçek bir züht, yani dünyanın nimetlerinden feragat edebilmek! Ben belki daha iyi şartlarda yaşayabilirdim, ama otuz yıldan beri evden çıkarırken çantama sadece küçük bir ekmeğin parçası koyarak gidiyorum enstitüme. Enstitüye geldiğimde dolabımdan ufak bir peynir parçası veya bir yağsız reçel çıkarır, onunla öğle yemeğini hallederim. On dakikayı geçmiyor benim öğle yemeğim. İkincisi ise “sabrın cemil”... Tatlı sabır, bunu hatırlarım daima. Ondan birkaç sene sonra Riyad’a gittim. Televizyoncular geldi, benimle konuşurken “Bize ne tavsiye edersiniz.” diye sordular. Onlara Arapça ‘Allah korkusunu, Allah’ın bütünü hareketlerimizi kontrol altında tuttuğunu bilme şuurunu tavsiye ederim’ dedim. Bir de, ‘masa başında oturmanızı ve okumanızı tavsiye ediyorum. Ancak masa başında otururken de aklınız Oxford caddesinde, Champ Élysée’ de veyahut da Kahire’nin Süleyman paşa caddesinde dolaşmakta olmasın! Aklınızla, bedeninizle masanın başında oturup okumanızı tavsiye ediyorum” dedim.

“Küçük gayretler var, bilhassa sizleri tanıyınca Türkiye’de bu hususta bir gayretin arttığı intibai uyandı bende. Türk insanının, benim milletimin bu hususta en büyük adımı atacağına inanıyorum. Bu istikbali yapacak olan bu milletin çocuklarına, gençlerine, ilim adamlarına bu hislerimi duyurma arzusunu hep taşıdım.

Benim artık ömrüm azaldı, her an bu dünyadan ayrılabilirim. Ölmeden önce son arzum devletimizin veya sponsorluk yapabilecek zenginlerimizin

sahip çıkararak, Frankfurt'taki İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin bir kopyası yaptırılarak İstanbul'da bir enstitü ve müze açılabilmesi. Hem ülkemiz yeni nesillerine gösterecek bir müessese kazanır, hem de burayı ziyaret edenlerin mazîye karşı duyacakları hürmet ve hayranlık hisleriyle yeni bir ruh kazanıp bir gayret hamlesiyle bu şanlı mazîyi asrımıza uygun şekilde tekrar canlandırma azmini kazanmalarına vesile olunur.”

Fuat Hoca bu arzusunu bizlere söylediğinde henüz Gülhâne'deki müze açılmamıştı. Çok şükür ki, bizim tahminlerimizin de üzerinde bir hızla ülkemizin hantal bürokrasisine takılmadan bu müze kurulabildi. Bu vesile ile hükümetin kurulacak müzeyi İslâm kültürünün bir mirası olarak benimsemesinin getirdiği kolaylıkları da şükranla yâd etmek gerekmektedir. TÜBİTAK'ın başında bulunan değerli akademisyen Prof. Dr. Nüket Yetiş Hanım'ın bu dönemde iş başında olması ise kanaatimce kaderin bir lütfudur. Zira bu kurumun başında yakın geçmişte örneklerini gördüğümüz kültür mirasına ve tarihine yabancı birisi olsaydı, sanırım bu müzenin kurulması henüz gerçekleşmezdi.

Fuat Hoca'm, alışık olmadığı bürokratik sıkıntılardan şikâyet ederken, sanırım Almanya'da alıştığı sistemi bulamamanın üzüntüsünü yaşıyordu. Ancak kırk senedir Türkiye'deki hayattan uzakta kalan Fuat Hoca'yı da mazûr görmek gerekir. Türkiye'ye kazandırdığı bu büyük eserin, geleceğini inşâ etmeye çalışan nesiller üzerindeki tesirini düşününce sanıyorum her türlü sıkıntıya katlanılır.

Dolayısıyla hizmeti geçen herkesi hayırla yâd etmek gerekir, diye düşünüyorum. Başbakan Sn. Tayyip Erdoğan ve Büyükşehir Belediye Başkanı Sn. Kadir Topbaş'ın bu meseleye bir tarih ve kültür mirası olmasının ötesinde, mukaddes bir vazifeyi yerine getirir gibi yaklaştıklarını ve ellerinden geleni yaptıklarını biliyorum. Fuat Hoca'mıza göre çok uzun ve sıkıntılı (Türkiye'nin geçmişte yaşadıklarını iyi bilen birisine göre ise çok kısa ve alışılmışın ötesinde kolay bir süreçten sonra) “**İstanbul İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi**” nihayet kuruluşunu tamamladı ve bazı küçük eksikleri tamamlanmak üzere 24 Mayıs 2008 tarihinde açıldı. Bazı âletler henüz eksik olsa da yakın bir zamanda tamamlanacağını sanıyorum.

Müzenin açılışında enfes bir takdim konuşması yapan Prof. Dr. Fuat Sezgin'in kısmen bir bilim, medeniyet ve teknoloji tarihi özeti denilebilecek konuşmasını aşağıda zikretmekte fayda mülâhaza ediyorum:

Sayın Başbakan, sayın misafirler,

Tarih anlayışının yeterli bir gelişme göstermeye başladığı anlardan itibaren birçok insanın zaman zaman şu veya bu aletin veya cihazın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı yönünde kafa yordığı ihtimaline bir gerçek nazarıyla bakılabilir. Ama tarih bilimi genelde ve çok uzum bir süre, alanını politik, askeri ve bir dereceye kadar da iktisadi olay ve değişmelerin toplanıp kaydedilmesinde gördü, bilim ve teknolojinin kazandığı gelişmelere bir üvey ana gözü ile baktı.

Bilim ve teknolojinin Yunanlılara kadar gerçekleşen gelişmesinin kademelerini takip etmek çok zor... Onlar, yani Yunanlılar bilimler tarihinde işgal ettikleri sekiz yüz kadar yıllık muazzam yapıcı safhada öncülerine dair çok az ipucu veriyorlar. Kaynaklara işaret etme geleneği kendilerinde çok zayıf.

Onların muazzam yerlerini başlangıç olarak görmeye alışkın modern bilimlerin tarihinin üç yüz yıldan beri alışılan görüşü, Simerlerin, Babillerin, Asurilerin, Hititlerin, Kenanîlerin, Aramîlerin ve Mısırlıların kültürlerinin arkeolojik araştırma ve bulunan kitabe çözümlerinin getirdiği ışığa rağmen, önemli bir değişme bulmadı.

Bilimler tarihinin büyük otoritelerinden Avusturyalı Otto Neugebauer'ın, yarım yüzyıl Yunanlıların başta değil ortada buldukları, onların bilim tarihindeki önderlik bayrağını ellerine aldıklarından beri geçen 2.500 yıllık devreye, geçmiş olan 2500 yıllık bir öncül devreyi daha eklemek gerektiği yolunda savındığı tez çok az dikkat çekti.

Yedinci yüzyılın ilk yarısında, Yunanlıların elinde çok yüksek bir düzeyde ulaşmış bilimlerin Doğu Akdeniz havzalarında ve Sasani İran'ında ağır adımlarla çok küçük mesafeler geriye bırakmakta olduğu bir sırada, İslâm bu kültür merkezlerini içine alan bir kudret olarak tarih sahnesine çıktı.

O kültür merkezlerinin mümessillerini, hangi inançta olurlarsa olsunlar büyük bir tolerans ve anlayışla entegre ve onların hocalığını kabul ederek, bilimlere yeni bir kıvılcım kazandırdı. Sekizinci yüzyılın ortalarında Hint kaynaklarına uzanıldı. İki yüzyıl kadar süren bir resepsiyon ve asimilasyon safhasından sonra yaratıcılığa ulaşıldı.

Bilimlerin İslâm dünyasında ulaştığı yaratıcılık safhası bazı alanlarda daha 8. yüzyılın ikinci yarısına bazı sahalarda ise 9. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiş oldu. Bu yaratılış safhası sonlara doğru süratin ve kantitenin düşmesiyle beraber 800 yıl yani 16. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Onların başardıklarının bugün küçük bir kesimini biliyoruz.

Ayrıntılı olarak saymaya kalkışmak yerine şu şekilde ifade edilebilir: Onlar diğer kültür dünyalarından, özellikle Yunanlılardan aldıkları bilimleri geliştirdiler, yeni bilimler ortaya koydular; önderlik durumuna geçecek kültür dünyasında ortaya çıkacak bazı bilimlerin yollarını döşediler. ‘Büyük’ ve ‘yaratıcı’ diye vasıflandırdığımız bilimin 800 yıl kadar süren bu safhasında Müslümanların Arapça yazan Hıristiyan ve Yahudi vatandaşlarının katkısı az olmadı.

Bilimler tarihine bu yaratıcı safhada nelerin kazandırıldığıın hepsini veya büyük bir kısmını bilmekten henüz çok uzak bulunuyoruz; tamamını tanımak belki hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Ama bugün bildiklerimiz, bilimler tarihinin en büyük birkaç safhasından biri karşısında bulunduğumuzu duymamıza yetiyor. Şüphesiz ki, içinde bulunulan devir faktörü ve diğer birçok koşullar, öncüllerle ardılların başarılarının yön, karakter ve tabiatlarını etkiliyor. Bilimler tarihçisi için, büyük safhaların kendine has temel değerlerinin belirtilmesi işi kolay olmuyor. Ben şahsen yıllar boyunca İslâm bilimler safhasının kendine has prensipleri olarak şunlara ulaşabildiğimi sanıyorum:

1. Adil tenkit prensibi
2. Vazih bir tekâmül kanununu düşüncesi
3. Kaynak zikretmede diğer kültür dünyalarında olduğundan daha çok gösterilen gayret
4. Bilim tarih yazarlığının 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkışı ve gelişmesi
5. Tecrübe ile teori arasında bir denge kurma prensibi ve tecrübenin araştırmada sistematikman kullanılacak bir vasıta olarak yer alması.
6. Uzun süreli gözetleme prensibi; bunun sonucu olarak rasathanelerin icadı
7. Bilimin sadece kitaptan değil, hocadan ve kitaptan öğrenilmesi; buna bağlı olarak ilk üniversitelerin ortaya çıkışı.

Bilimler tarihinin en önemli başlangıç İzgilerinden biri şudur ki, İslâm kültür dünyasının kitapları, aletleri ve ilaçları 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İspanya üzerinden Batı Avrupa’ya yollarını buldular. Müslümanlar m. 711 yılında İber Yarımadası’na ayak basmakla İslâm kültür dünyası ile Avrupa arasındaki bağlantıyı kurmuş, geliştirecekleri bilimlerin birkaç yüzyıl sonra ayrı bir kültür dünyasında yayılma kaderini çizmişlerdi.

İki kültür dünyasının birbirine bağlayan yollar zamanla artmaya devam

etti. Bunların ön önemlileri Sicilya, İtalya ve Bizans üzerinden geçiyordu; bahusus İslâm dünyasındaki teknolojinin Avrupa'ya ulaşmasında Haçlı Seferleri büyük bir rol oynamıştı.

Bilim ve teknolojinin İslâm dünyasından Avrupa'ya ulaşma safhası –ki, bu resepsiyon ve asimilasyon diye iki kademede gerçekleşti- en azından beş yüz yıl sürdü. Avrupa'da gerçek manada 16. yüzyılda kreativite ve aynı yüzyılın ikinci yarısında İslâm dünyasında bilimlerin duraklaması başladı. On yedinci yüzyılın başlarında Avrupalılar bilimde önderlik durumuna geçtiler.

Bu münebbetle bir tarihi realiteye istemeye istemeye işaret etmeyi zarurî buluyorum. O da şu ki, Latin kültür dünyasının Arap-İslâm kaynaklarından alma işi, Müslümanların Yunanca kaynaklardan alışındaki açıklıkla olmadı. Müslümanlar Aristo'yu "Büyük Üstad" diye adlandırmıyorlardı. Hipokrat'ın, Galen'in ve diğerlerinin kitaplarından "Faziletli Bukrât", "Faziletli Galen" diyerek alıyorlardı. Ama Arapça kitapların birçoğunun Latince tercümelelerinde gerçek müelliflerin adları kayboluyordu. Kaynak zikretme alışkanlığı hemen hemen hiç yoktu.

Bunun sonucu olarak, Avrupalılar 17. yüzyılda önderlik durumuna nasıl geldiklerini bilmiyorlardı. Gerek Avrupalılar, gerek Müslümanlar, bunu yüzyıllardan beri gelen üstün bir mazinin devamı sanıyorlardı. Bunun sonucu, Avrupalılarda Müslümanlara karşı bir üstünlük, Müslümanlarda ise yavaş yavaş bir aşağılık duygusu geliyordu.

Avrupalılarda doğan bu üstünlük duygusu, aradan çok büyük bir zaman geçmeden, daha doğrusu 18. yüzyılda Rönesans tabiri içinde, günümüze kadar geçerliliğini pek kaybetmemiş olan kalıplaşmış ifadesini buldu. Buna göre, bilimlerin birçok yüzyıldan beri tanınan yeni safhası, Avrupa'da doğrudan doğruya Yunan bilimlerinden kaynaklanan bir kalkınmaydı. Derin bir minnet duygusuyla anılmıyordu bu, 1955'te Fransız filozof Etienne Gilson'un "profesörler rönesansı" diye maskaraya aldığı görüşe karşı hümanist bir reaksiyon da aynı yüzyılda kendini göstermeye başladı. Bunların arasında Fransızlardan filozof ve tarihçi Voltaire, Almanlardan Johann Gottfried Herder, Johann Wolfgang von Goethe ve Aleksander von Humboldt vardı.

Felsefe alanında dinler ve felsefe tarihçisi Ernest Renan 1852 yılında yayımladığı "Averroes et l'averroisme" isimli kitabında Endülüslü İbn Rüşd'ün Batı Avrupa ve İtalya'da felsefi düşüncüyü ne kadar derinden etkilediğini çok mahir bir şekilde gösterdi. Onun çağdaşı filozof Heinrich Ritter İslâm bilimlerinin Avrupa'ya felsefe dışındaki etkisinin çok büyük olduğunu, Arap

felsefesinin futsal yönünün Hristiyan Ortaçağ bilimde bir değişimi sağladığı tezini savunuyordu.

Fransız J. –J.Sedillot ve oğlu L. –A. Sedillot 60 yılı aşan çalışmalarıyla Müslümanların astronomi alanında gösterdikleri başarımın büyük kısmını ortaya koymakla çağdaş meslektaşlarını hayrete düşürüyorlardı. Diğer taraftan J. T. Reinaud aynı zaman içinde İslâm kültür dünyasının coğrafya alanındaki başarılarını elli yıl kadar süren etüdleriyle tanıtıyordu.

Matematik alanında hümanist Alexander von Humboldt'un Paris'te adı geçen bilginlerin yanında doktora yapmaya gönderdiği Franz Woepcke başardığı kırkı geçen çok enteresan etüdleryle konservatif matematik tarihçiliğini çok ciddi tashiylere zorladı. Meselâ o çağın en ünlü matematik tarihi kitabında Müslümanların cebir alanında ikinci derece denklemlerin ötesine geçemedikleri iddia ediliyordu. Woepcke 11. yüzyılda yaşayan Ömer Hayyam'ın üçüncü derece denklemlerin sistematiik tanıtımını taşıyan Cebir kitabını yayımlayıp Fransızcaya çevirmekle üzerinde çalıştığı alandaki eski hükümlerin ne kadar geçersiz olduklarının çok açık bir misalini sunmuştu.

Gülhane Parkı içinde yer alan İslam Bilim ve Teknoloji Müzesi'nden bir görünüm

19. yüzyılın ikinci yarısı İslâm bilimlerini tanıtılması yönünde çok önemli gayretlere şahit oldu. Buna bir misal olarak coğrafya alanında çalışan Hollandalı Michael Jan de Geeje ve Alman Ferdinand Wüstenfeld

yarım yüzyılı aşan çalışmalarında günümüze ulaşmış olan hemen hemen bütün önemli Arapça coğrafya yazmalarını yayımlayıp kısmen de Avrupa dillerine çevirdiler.

Çağdaşları Alois Sprenger, daha 1864 yılında 10. yüzyılda yaşayan Makdisi'yi -kitabının bir yazmasını Hindistan'da bulduktan sonra- "yaşamış olan en büyük coğrafyacı" olarak ilan ediyordu. Daha sonraki etüdler gerçekten insan coğrafyasının 10. yüzyıl İslâm dünyasındaki düzeyine Avrupa'da ancak 19. yüzyılda rastlanabildiğini kolaylıkla gösterebildi.

1875 yılından itibaren İslâm tabii bilimler tarihi araştırmalarına Erlangen şehrinden Eilhard Wiedemann adlı fizik bilgini katıldı. Bu dinlenmek bilmeyen bilginin 1928 yılına kadar yayımladığı iki yüzden fazla etüdü bilimler tarihinde anısal bir yer alıyor. İslâm dünyası ona ne kadar teşekkür etse yetmeyecektir. Onun İslâm kültür dünyasının bazı âletlerinin modellerini ilk yapan kimse olduğunu anmayı bir borç biliyorum. Öğrendiğime göre, onun yaptığı modellerden birkaçı Münih Müzesi'nin arşivinde muhafaza ediliyor.

Oryantalistler birkaç yüzyıllık çalışmalarlarıyla Müslümanların bilimler tarihinde çok önemli bir yeri olduğunu göstermeye yetecek kadar önemli sonuçlara vardılar. Bununla beraber bu yerin ne kadar büyük olduğunu gerçeğe yakın bir şekilde öğrenebilmekten çok uzağız veya hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

Bu yolda birkaç adım ileriye gidebilme maksadıyla 1982 yılında Frankfurt Üniversitesine bağlı bir Arap-İslâm Bilimleri Tarihi Enstitüsü kurduk. Çalışmalarımız esnasında, Müslümanlar tarafından geliştirilen ve icad edilen âletlerin modellerini yapmak düşüncesi doğdu; böylece orada bir müze ortaya çıktı. O âletlerin benzerlerinin bugün açılmakta olan müzede çok büyük bir ziyaretçi kitlesi tarafından görüleceği ümidini taşıyor, onun bilimler tarihinin bütün insanlığın müşterek malı olduğu hususundaki temel düşüncemizi yansıtmak için müstesna bir yer olduğuna inanıyoruz.

İstanbul'un Büyükşehir Belediye Başkanı Sn. Dr. Kadir Topbaş'a sağladığı harikulade binadan dolayı teşekkür ediyorum. Binanın bağışlanmasından bu yana Sn. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu müzenin kurulması işini çok büyük bir ilgi ile benimsedi ve finansmanını sağladı. Kendisine en derin şükran duygularımı ifade etmek isterim.

Müze projesinin gerçekleşmesi, açılacak hâle gelebilmesi yolunda gösterdiği kesintisiz ilgi ve destekten dolayı Kültür ve Turizm Bakanı Sn. Ertuğrul Günay'a candan teşekkür etmeği zevkli bir borç biliyorum.

*İslâm Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin açılışında Prof. Dr. Fuat Sezgin
Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la birlikte.*

Müzenin kurulması ve açılışına buldukları değerli katkılarından dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Başkanı Sn. Prof. Dr. Nüket Yetiş'e ve Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı Prof. Dr. Engin Bermek'e samimi teşekkürlerimi dile getirmekle sözümü bitiriyorum.

Mâziye Hürmeti

Hocamıza bu büyük medeniyetin gelişmesinin altındaki en temel hususiyeti sorduğumuzda, şunları söylüyor: “Birinci husus, İslâm'ın hoşgörüsüydü. Her milletten ve dinden insan bir arada bulunabiliyor ve geçmiş bilgi birikimini öğreten kim olursa olsun, onu İslâm dünyasına getirip, bilgiyi ondan çok hızlı şekilde öğreniyorlardı. Batı dünyasında çok büyük insanlardan bahsedilir, bunlar bilimde çığır açan dev şahsiyetler olarak takdim edilir, mesela; **Aristoteles**, **Batlamyus**, **Descartes** ve **Newton** gibi. İnanın ki, bu gibi tiplerden İslâm dünyasında saymakla bitiremeyeceğimiz yüzlerce âlim var. İslam bilim adamları 350 yıl boyunca dünya ilim mirasının en önemli ve vazgeçilmez şahsiyetleri olmuşlardır”.

Fuat Sezgin hoca, bilim adamlarımızın her birini çok seviyor ve takdir ediyor olmasına ve birini diğerine tercih etmekte oldukça zorlanmasına rağmen, zirve şahsiyetler olarak en önde alınması gerekenleri

şöyle sıralıyor: Muhammed Bin Muhammed İbn Haldun (Sosyoloji, Tarih), Abdurrahman El-Hâzinî (Astronomi), Ahmed bin Kasım İbn Ebi Usaybi'a (Dini İlimler), Ebu'l-Hasan Ahmed bin Muhammed Et-Taberî (Rivayet Bilimi), Ahmed bin Muhammed bin Kesir El Ferganî (Matematik), Ebu Bekir Er-Razî (Felsefe, Tıp), Ebu Said Es-Sicî (Astronomi), Ahmed bin Musa bin Şakir Benu Musa (Mühendislik), Ali bin Muhammed El-Küşcî (Matematik), Amr bin Osman Es-Sibeveyh (Filoloji), Hüseyin bin Abdullah İbn Sînâ (Müzik, Felsefe, Tıp), Muhammed bin Ahmed Ebu Reyhan el-Bîrûnî (Coğrafya, Astronomi), İsmail İbn Er-Rezzaz El-Cezerî (Mühendislik), Abdurrahman el-Cü rcânî (Dinî İlimler, Felsefe), Ebu Abdullah el-İdrisi (Coğrafya), Ebul Ferec el-İsfehanî (Müzik), Hibetullah bin Malkâ Ebu'l Berekât (Dinî İlimler), Ebû Hâmid El Gazzâlî Felsefe, (Dinî İlimler), Muhammed bin Muhammed el Tarhan El-Fârâbî (Müzik, Felsefe), Fahreddîn er-Razi (Dinî İlimler), Gıyaseddin Cemşid bin Mesud el-Kâşî (Astronomi), Muhammed bin Musa el Harizmî (Matematik), Hasan bin Hasan İbn'ül Heysem (Fizik, Matematik), Yakub bin İshak İbn en-Nedim (Bilim Tarihi), Muhammed bin Ahmed İbn Rüşd (Felsefe), Kutbeddîn eş-Şîrâzî (Dinî İlimler), Hasan bin Ali el Marrakûşî (Astronomi), Halife Me'mun Cografyacıları (Dünya Haritası), Muhammed bin İbrahim Molla Sadra (Dinî İlimler, Felsefe), Muhammed bin Abdullah İbn Batuta (Gezi), İsa el Mâhânî (Astronomi), Muhammed bin el Leys Ebu'l Cûd (Dinî İlimler), Muhammed er Rassad Takîyedîn (Astronomi), Nasîreddîn et Tûsî (Felsefe, Matematik), Muhammed bin Yahya Ebu'l-Vefâ el Bûzecânî (Dinî İlimler), Ömer el Hayyam (Matematik), Sabit bin Kurra (Dinî İlimler), Şihâbeddîn es Sühreverdi (Felsefe), Yakub bin İshak el Kindî (Meteoroloji), Zekeriya Muhammed bin Mahmud el Kazvînî (Astronomi), İbrahim bin Yahya ez-Zerkâlî (Astronomi), Cabir bin Hayyan (Kimya, Genetik), Celâleddîn bin Reşîdeddîn et-Tabîb (Tıp, Eczacılık).

Oryantalistleri Birbirinden Ayırmak Gerekir

“Bazı Mısırlı âlimler vasıtasıyla teoloji alanında yapılan oryantalizm eleştirileri Türkiye’ye de geldi. Oryantalistler Hristiyan oldukları için araştırmalarında, Müslümanların hoşuna gitmeyen bazı neticelere varmışlardır. Bunları inkâr etmiyorum. Fakat teoloji, din, kültür ve ilim sahasında çalışan birçok oryantalistler vardır. Evet, hepsi de iyi değiller. Ama içlerinde geceli gündüzlü İslâm’ın, bilimler tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışan oryantalistler

var. Bu gerçekliği milletime duyurmayı, söylemeyi insanî ve dinî bir borç olarak telâkki ediyorum. Mesela Joseph-Toussaint Reinaud bir Fransız oryantalist vardır. İslâm coğrafyası üzerine çalışıyor. O zaman çok az sayıda basılmış Arapça coğrafya kitabı bulunuyordu. İslâm coğrafyacılarının dünya coğrafya tarihindeki izlerini göstermek adına o kadar çırpınmış ki? Elbette böyle bir adamın kitabını okuduğum zaman, bu adamla aramda mânevî bir bağ tesis ediliyor. Ben onları seviyorum, onlara karşı büyük bir hürmet duyuyorum. Adamların heyecanını bugün bile canlı buluyorum. Böyle çalışan insanlar çok büyük işler yaptılar. Biz enstitümüzde onların çalışmalarını, incelemelerini, yayınladıkları Arapça metinleri, vs. bunların hepsini neşrettik. Düşünün coğrafya alanındakileri tam 300 ciltte topladık. Bu muazzam bir hâdisedir. İşte böylesi oryantalistler İslâm coğrafyasının önemini ve neleri getirdiğini göstermeye çalışmışlardır. Bu oryantalistlerin en heyecanlılarından biri, 1951 yılında ölen Ignatij Krakovskij adında bir Rus araştırmacıdır. Bu adam 30 sene İslâm beşerî coğrafyası üzerinde çalıştı. Kitabını okuduğum zaman, araştırdığı konunun en ufak bir parçasını dahi kaybetmeksizin değerlendirmeye çalışan birisi olduğunu, heyecanla çalışan bir insan olduğunu gördüm ve kendime şunu sordum: ‘Acaba sen mi bu kültürü daha çok seviyorsun yoksa bu Rus mu?’ Zaten Arapça bir makalesinde mealen ‘Ben İslâm kültür dünyasına çok kuvvetli bağlarla bağlıyım’ diyor. Kitabı sürekli masamın üstünde durur. Daima bu adamla konuşuyorum. Benim onlarla ayrı bir münasebetim var. Enstitüme geldiğimde daima onlardan bir şeyler öğreniyorum. İslâm dünyasına karşı gösterdikleri bu sempatiyi ruhumda, bütiin canlılığıyla hissediyorum. Bu adamlar bizlere çok şey verdiler. Ben de onlara dayanarak GAS serisinin bu beşinci coğrafya cildini (14. cilt) yazdım. İlk dört cildi (10-13) matematik coğrafyaydı.”

Başkalarından Alma, Bazı Ahlâk Prensipleri ve Sun’î Gündemler

Ben ilmin, metodun, kaynakların başkalarından, yabancılardan alınmasının düşmanı değilim. Bilakis alınmasının zaruretine inanıyorum. Fakat aşağılık duygusuna kapılmadan ve şıurlu bir şekilde, bu almanın mahiyetini bilerek almalıyız. Tabi bunu her fert bilemez. Ama bir cemiyetin fikir adamları, yol tayin ederler. Başkaları da bu yolda giderler. Bizde bu tip yol gösterici insanlar çıkmıyor. Dolayısıyla bu yol da çizilmedi. Çizilmediği için biz mütemediyen öylesine yol alıyoruz. Tam da bu noktada aktüel bir olaydan bahsedeceğim size.

Bugünlerde siz Türkiye'dekileri en çok meşgul eden mesele nedir? Ergenekon meselesi. Ben de Almanya'dan kısmen takip ediyorum. Her gün kız kardeşimle telefonla konuşuyorum, 'Türkiye'de gündem nedir? anlat bana' diyorum. Bana Ergenekon'u anlatıyor. 'Bırak şimdi onu, bana başka şeyler anlat' diyorum. Dönüp dolaşiyor konu yine Ergenekon'a geliyor. Türkiyeyi bu kadar meşgul eden bu hadiseye, bilimler tarihçisi olarak bakmaya, bunu izah etmeye çalışıyorum. Sonra şöyle izah ediyorum; Müslümanlarda 400 yıldan beri başlayan yol arama hastalığı gelişigüzel yapıldığı için herkes muhtelif istikametlere gidiyor. Bir dairenin ortasını merkez kabul ediniz. O merkezden insanlar farklı yönere dağılıyorlar. Tuhafımıza gidecektir, yadrgayacaksmızdır belki, ama ben o adamların hepsine acıyorum. O adamcağz bir üniversite rektörü olmuş bir yol arıyor, bugün hapishanede. İki orgeneral, bu memlekette ne kadar işler yapabilirlerdi, şimdi hapishanedeler. Falanca gazeteci hapishanede belki bazı insanlar buna sevinebilirler, ama ben gerçekten çok üzülüyorum. Bu hâle düşmelerinin sebebini, yanlış yol tercih etmekten kaynaklandığını düşünüyorum.

İnsanlar bilmemenin kurbanı oluyorlar. İslâm dünyasını büyük bir topluluk olarak telâkki edelim. Ne olursa olsun Türkiye İslâm dünyasının, medeniyetinin bir parçasıdır. Türkiye'yi İslâm dünyasından tecrit edemezsiniz, koparamazsınız. Bazıları bunu yadrgasalar da bu böyledir. Herkes mütemadiyen bir yerlere tutunmaya çalışıyor. Ama bunun altında büyük bir bilgisizlik var. Yol ararken mensubu olduğumuz medeniyetin çok zararlı olduğunu, sanki orada hiç bir şey olmadığını düşünerek arıyoruz. 12. yüzyılda yaşamış meşhur bir İslâm mutasavvıfı Feridüddîn Attar, Simurg diye bir kuştan bahseder. Simurg hakikati aramaya çıkar ve bir iki sene dolaşır, tekrar yerine döner. Ama yolculuğu sırasında başına bir sürü hâdiseler gelir. Başka kuşlarla boğuşur. Velhasıl perişan bir halde geri döner. Bizim hâlimiz de buna benziyor. Biz Simurg kuşu gibi yola çıkıyoruz.

Ben aşağı yukarı memleketimde ayrılalı 50 yıl oldu. O zaman da cemiyetimizin şartları iyi değildi. Ama şimdi memleketimde bir ahlâki gerilik görüyorum. Kusura bakmayım bunu söylemek zorundayım!

İnsanlar şimdi daha çok yalan söylüyor, iftira ediyorlar. Hâlbuki İslâm dini iftira etmeyi büyük günah olarak ilan ediyor. Müslüman iftira ederken, yalan söylerken İslâm'ın bu aslî prensibini unutuyor. İnsanlar vefasız. İnsanlar takdir etmiyor, kendilerinden değil de hep başkalarından bekliyorlar ve materialist oluyorlar. Bugün Türkler, genelde de Müslümanlar maddeye çok yönelmişler. Maddeyi tamamen inkâr etsinler, demiyorum ama öncelik veriyorlar.

Maddenin peşinde koşuyorlar, ona ulaşmak için birçok ahlâkî prensipleri feda ediyorlar. Bir şey daha söyleyeyim; Türkler de ara haber yok Mesela birisinden bir şey istiyorsunuz, o size hakikaten hüsnü niyetle o işi yapacağını söylüyor. Ve bekletiyor. İhtiyaç sahibini düşünmüyor. Öbür bekleyen kişi ise, işi olsun olmasın bir haber bekliyor, ama diğeri bunun farkında değil. Bunun tam anlaşılması için kendi hayatımdan bir misal vermek istiyorum:

Ben bundan 30-35 sene evvel Fas'a gitmiştim. Orada birtakım işlerim vardı. Trenle Rabat'a dönerken oradaki Arap kondöktör yanıma geldi. Konuştuk. Frankfurt'ta olduğumu, Almanya'da yaşadığımı öğrendi. Bana; "Benim oğluma iş bulamaz mısın?" dedi. Ben de Almanya'da iş bulmanın zor olduğunu anlattım. Ama adresini verdi bana. Sonra mektup yazdı ve oğluna iş bulmamızı tekrar istedi. Durumu eşime söyledim. Bana," bu adama iş bulalım Fuat" dedi. Biz küçük bir şehirde kalıyoruz. Yakınımızda Alman Maliye Bakanı'nın şoförü de kalıyordu. O şoföre söyledik, şoför Bakana söyledi. Bakanın da büyük bir köşkü varmış. "Bir bahçiwana ihtiyacımız var." demiş. Eşim o Arap adamı görmüş bile değil, buna rağmen bana iki sene zarfında, inanır mısınız aşağı yukarı 20 mektup yazdırdı. 20 ay sonra işi oldu, adam Almanya'ya geldi ve işine girdi. İşte budur ara haber vermek. Bunu bizim Türklere kabul ettirebilirsek çok büyük bir mesafe kaydetmiş oluruz.

BİLİM TARİHİMİZDEN ÖRNEKLER

Frankfurt'taki İlimler Tarihi Müzesi ve Araştırma Enstitüsü'nün binası ve bulunduğu muhit ilk gidildiğinde insana huzur veren bir atmosfere sahip. Her ne kadar dar bir sahaya sıkışmış olsa da müzenin, insanın çalışma azmini tahrik eden bir yapısı olduğundan söz açtığımızda Fuat Hoca, ilim tahsili için gerekli olan mekân ve kütüphanelere de kısmen temas ediyor: *“Eğitim müessesesi olarak kurulan üniversitelerdeki dersler yanında önemli bir husus da ilim yapılacak mekânın şartlarıdır. Hicrî 2. yüzyılda, camilerde kürsüler ortaya çıktı. Bakıyorsunuz bir hoca “burası benim kürsümdür” diyor, çıkıyor oraya ders veriyor. Talebeler geliyorlar, ilim adamları katılıyor, camiler büyük bilim merkezlerine dönüşüyor. Böylece 2. yüzyılda İslâm dünyasında bir üniversite tipi ortaya çıktı. Camiler birer ilim merkezi hâline hatta bir üniversite statüsüne büründü. Devlet üniversiteleri ise hicrî 5. yüzyılda yani milâdî 11. yüzyılda ortaya çıktı.*

Bağdat'ta kalmış olan Mustansiriyye Üniversitesi'nin modeli bu açıdan incelenmeye değer. Bu üniversiteyi Abbasi Halifesi Mustansir Billâh 1227 milâdî senede tesis etmiştir. Üniversite, biri tıp olmak üzere altı fakülteden ibarettir. Eczacılık ve Tabii İlimler yanında matematik ve geometrinin de okutulduğu üniversitenin hastanesi vardı. Üniversiteye dair tarih kitaplarında aktarılan bilgiler bu üniversitenin çok modern seviyeye ulaştığını göstermektedir. Yunanlılar zamanında ise üniversite mefhumu diye bir şey yoktur. Üniversiteler Avrupa'da ancak 13. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupalı ilim tarihçileri 1950'li senelerde üniversitelerin çıkış tarihi üzerinde çok tartışılar fakat bir neticeye varamazlardı. Bakıyorlarki 13. yüzyılda birden bire üniversiteler ortaya çıkıyor. Bunu Yunanlılara bağlayamıyorlar, çünkü Yunanlılarda üniversite yok. Alâkasız tevil ve yorumlar yapmaya çalışıyorlar. Alman ilimler tarihçisi Heinrich Schipperges adında bir zat bu hususta çok önemli bir etüt hazırladı. Bu zat yapmış olduğu etütle Avrupa'daki üniversitelerin kaynağının İslâm üniversiteleri olduğunu bariz bir şekilde gösterdi. *“Üniversiteler tarihi hakkında neden yanlış izahlar yapılıyor, neden İslâm dünyası akla getirilmiyor? Üniversiteler, İslâm dünyasının bir mahsulüdür”*

diyor. Ben de buna inanıyorum. İstanbul Gülhane'deki müzemizde de Bağdat 'ta yapılmış Muntansırıye Üniversitesi'nin ki, modelini yaptık. Ama bu ilk devlet üniversitesi değil. Tıp fakültesinin de olduğu altı fakülteli bir üniversite. İlk devlet üniversitesi ise bundan yüzyıl kadar evvel yapılmış Nizamiye Üniversitesi olup Bağdat'ta yapılmıştır. Ezher Üniversitesi önceden vardı ama o devlet üniversitesi değildi. Vakıf üniversitesiydi. Demek istediğim şey şu: Bilim camiden çıkıyor! Üniversiteler camilerden ortaya çıktı. Bu müthiş bir şeydir. Bu kaynakları dikkatle okuyanlar, düşman gözüyle değil, canı gönülden okuyanlar o kadar güzel şeyler buluyorlar ki! Bilginin zevkine varıp okumak o kadar güzel ki. Başlayınca süriklüyor insanu!"

İslâm Kültür Dünyasında Ortaya Çıkan Pseudo (Sahte) Eserler

Oryantalistler tarafından yıllarca İslâm âlimlerine atılan bir başka iftirayı, yani Müslüman âlimlerin bizatihi kendilerinin hassaten İslâm'ın doğuşunun ilk yüzyılında bazı kitapları yazıp, yazar olarak kendilerini değil de antik Yunan üstadlarını gösterdiklerine dair iftirayı, Fuat Sezgin hoca şekilde cevaplayarak çürütmektedir. "Yunanca'dan yapılan erken dönem çevirilerin önemli bir özelliği, pseudo-epigraflardan oluşması, yani antik dönemin otorite kabul edilen Aristoteles, Sokrates, Ptoleme gibi meşhur isimlerin bu eserlerin sözde yazarları gibi verilmesidir. Bu eserler, en azından milattan önce II. Yüzyıla kadar geriye giden pseudo-epigrafik Yunanca kaynaklar geleneğinde doğmuşlardır. Bize Arapça çeviriler halinde ulaşmış bu uydurma epigrafların muhtevası, birçoğunun geç antik çağda yani İslâm'ın ortaya çıkışından kısa bir süre önce doğdukları intibamı vermekte, kazanılmış olan bilgilerin, tecrübelerin ve ulaşılan gelişmenin seviyesini bize aktarmaktadır. Muhtemelen bu eserlerin çoğunluğu Doğu Akdeniz ülkeleri menşelidir. Arapçaya aktarılmış bu pseudo-epigrafik eserlerin çok azının Yunanca orijinalinde tam veya parçalar halinde kalabilmiş olmasının sebebi, benim düşünceme göre, bu eserlerin çoğunun İslâm'ın tarih sahnesine çıkmasından çok kısa bir süre önce, 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren İslâm hâkimiyetine girecek olan önceki kültür merkezlerinde kaleme alınmalarındır. Bu tür eserlerin tercüme edildikten sonra Yunanca orijinallerinin muhafaza edilmeleri tamamen tesadüfe bağlı kalmıştır. Ne tercümanlar ne de okuyucular, bu eserlerin uydurma yazar isimleri taşıdığını bilebildiler ne de bilme imkânına sahiptiler. Arap-İslâm bilim adamları, sonraki dönemlerde bu eserlerin Yunanca orijinallerine veya Arapça tercümelerine ulaştıktan sonra bile, bu eserlerdeki sahte yazar isimlerini gerçek gibi iktibas ettiler. Mesela

Aristoteles'in, Platon'un, Ptoleme'nin adını taşıyan pseudo eserlerini hakikilerinden önce tanıdılar ve gerektiğinde hem pseudo olanı hem de hakiki olanı yan yana kullandılar. Bu eserlerin birçoğu sonraki dönemlerde, pseudo yazarların eserleriymiş gibi Arapçadan İbraniceye ve Latinceye çevrildi, daha sonraları Batı'da da yüzlerce yıl hakiki sanılarak kullanıldı. Yunan, Babil, Fars ya da başka menşeli yazar isimleri altında tam veya parçalar halinde korunarak bize ulaşmış pseudo-epigrafik eserlerin, Arap kültüründe ne zaman doğduklarına ve önemlerine ait soruları 'Geschichte des Arabischen Schrifttums' isimli kitabımda birçok vesileyle ele aldım. Orada söylediklerime atıfta bulunarak şunu belirtmekle iktifa ediyorum: Çoğu Arabist bu pseudo-epigrafik eserleri tercüme eserler değil, bilakis Arap-İslâm bilim adamlarının yaptığı düzmece eserler olarak görmektedirler. Bunun diğer bir mânâsı, 'bu bilim adamları sözü geçen pseudo- epigrafları, daha eski Arapça kitaplardan olduğu gibi, hakiki eserlermiş gibi alıntalamak için bizzat yazmışlardır. Ama burada şu soru cevaplanmamış olarak kalmaktadır: Araplar veya ilk Müslümanlar coğrafi veya kültür-tarihî bakımından, kısmen çok hacimli denebilecek bu eserleri uydurabilecek durumda mıydılar? Arap edebiyatında muhafaza edilerek aktarılmış bu pseudo-epigrafik eserlerin geç döneme tarihlendirilmeleri ve değerden düşürülmeleriyle, geç antik dönem bilim tarihi açısından önemli vesikalar kaybolmaktadır."

İskenderiye Kütüphanesi

Araplarda İslâm'dan evvel okuma yazma çok az. Ancak muayyen şahıslar okuyup yazabiliyorlardı. Şiirleri, divanları vardı ama İslâm'ın gelmesinden sonra bilime müthiş bir şekilde susama başlıyor. Herkes okumaya, yazmaya çalışıyor, hocaların peşinde koşuyorlar. 30-40 sene evvel bir kitapta okumuştum. İslâm'ın yetmişinci senelerinde bir hoca talebelerine okuma, yazma ve başka dersler öğretirken, öğrencilerin olduğu salon o kadar büyük ki, katır ve eşeğin sırtında dolaşarak onlarla ilgilenebiliyormuş. Böyle bir şey! Hicri birinci yüzyılın sonlarına doğru İslâm dünyasında okuma yazma bilenlerin sayısı bütün dünyadaki okuma yazma bilenlerin sayısından daha çoktu. Bunu bilim adamları umumiyetle gözden kaçırdılar. Müslümanların bilime susamışlıkları vardı. Eski ilim merkezleriyle temasa geçiyorlar ve bu ilim merkezleri İslâm imparatorluğunun bir parçası oluyordu. Burada kendilerinden daha bilgili ecnebi hocalarla karşılaşıyorlar. Müslümanlar bunları hoca olarak kabul ediyorlar ve bu insanlara hürmet ediyorlar, tam hürriyet veriyorlar ve onlar da yadırgamadan, kıskançlık duymadan Araplara,

Müslümanlara bilgilerini veriyorlardı. Bu durum İslâm dünyasında canlı bir şekilde devam etti. İslâm'ın henüz daha ilk yüzyılında okuma-yazma merakı her tarafa sirayet eden güzel bir koku gibi bütün İslâm dünyasında müessir olmaya başladı. Şahsen, aynı yüzyılın sonuna doğru İslâm dünyasında okur-yazar sayısının o çağda başka hiçbir yerle mukayese bile edilemeyecek bir seviyeye eriştiğine inanıyorum. İskenderiye; Mısır'ın Kahire'den sonra ikinci büyük şehridir. M.Ö. 332 yılında Makedonyalı İskender'in buyruğu üzerine kurulan kütüphane insanlık tarihinin en önemli eserleri arasında yer alır. Eski çağlardan beri kütüphane, felsefe okulu, kültür ve sanat eserleriyle bir medeniyet merkezi olan İskenderiye Yunan-Roma idaresinden sonra 7. yüzyılda Müslümanların idaresine girdi. 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle 1. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı idaresinde kaldı. Tarihte birkaç kere yıkılıp yağmalanan İskenderiye Kütüphanesi, bugün dış duvarlarını eski Mısır hiyeroglif yazılarının da süslediği modern bir yapıya kavuşmuştur. Eski İskenderiye Kütüphanesi günümüzden iki bin yıl önce çağının en büyük bilgilerinin ve yazarlarının eserlerine ev sahipliği yapıyordu. Kütüphane müdürü bulabildiği her eseri alma imkânına sahipti.

*Kütüphanesiyle meşhur İskenderiye şehrinin
19. yüzyıl sonlarındaki görünümü*

Mısır eski eserleri yüksek konseyi başkanı **Zahi Havas**, kazılarla ortaya çıkarılan eski kütüphanelerin sahip olduğu on üç konferans salonunun, beş binden fazla öğrenci alabilecek genişlikte olduğunu belirtiyor. Bugünkü İskenderiye Kütüphanesi ise üstü camlarla örtülü geniş ve ferah salonlarıyla araştırma yapan gençlere ve bilim adamlarına köklü geçmişini aratacak bir mekân olarak hizmet veriyor. Günümüz teknolojisinin imkânlarıyla da desteklenen İskenderiye Kütüphanesi yerli ve yabancı bilim adamlarının araştırmacıların gözde uğrak yerleri arasındadır. Günümüzdeki yayınlardan eski kitap ve el yazması eserlere kadar her türlü kaynağın bulunduğu İskenderiye Kütüphanesi, bilim dünyasının aydınlık yüzü olmaya devam ediyor. Eski kaynaklar İskenderiye Kütüphanesinde 900.000 cilt el yazması eserin toplandığını kaydediyor. İskenderiye kütüphanesinin el yazması bölümünde başta İslâm Dünyası olmak üzere Hint, Yunan, Latin ve Batılı âlimlerin el yazması eserleri bulunmaktadır. Okumak, öğrenmek, yazmak ve ilmi yaymak Müslüman âlimlerin temel prensipleriydi. Onların mum ışığında kaleme aldıkları yüzlerce, binlerce cilt eser fennî ve dînî ilimlerin gelişmesine, insanlığın yükselmesine ve aydınlanmasına kaynaklık etmişlerdir. Bilginlerimizin astronomi, matematik, tıp, geometri, fizik, kimya alanında ilim dünyasına kazandırdığı eserler Doğu ve Batıdaki okullarda yıllarca okutuldu. El yazması ilmî kitapların zenginliğiyle dikkati çeken İskenderiye Kütüphanesi, dünyanın sayılı kütüphaneleri arasındadır. Bilginin ve bilimin temel taşları olan bu yazmalar insanlığa armağan edilmiş yüz akı eserlerdir. İslâm dünyasında meydana gelen tıp ve diğer müspet bilimler alanındaki büyük buluş ve ilerlemeleri bu el yazması kaynaklar sayesinde öğreniyoruz.”

Fuat Sezgin Hoca ile sohbetin apayrı hususiyeti ve güzelliği var ve hiç sıkılmıyorsunuz. Her an yeni bir bilgi, enteresan bir keşif ve tespitle karşılaşacağımız hemen hemen kesin gibi. Dinleyeni daima diri tutan ve sıkmayan heyecanlı bir üslûbu var. Kanaatimce bunun kaynağı yaptığı işe ihlâsla kendini vermesinden kaynaklanıyor. Konuşurken yılların birikiminin üzerinize sağnak sağnak yağdığını hissediyorsunuz. Ancak karşı tarafın hâl ve davranışlarındaki en küçük bir umursamaz ve ilgisiz tavır karşısında hemen içine kapanıp sohbeti kibarca kesiyor. Billhassa alt yapısı olmadan ve bu konularda hiçbir şey okumadan sadece fantezi olsun diye gezmeye gelmiş olanlarla fazla ilgilenmeden, gerçekten meraklı olup yazılanlar hakkında biraz birikimi olanlara içini açıyor. Her dakikasını dolu dolu yaşayan gecesi-gündüzü binlerce cilt kitap arasında geçen ve yazdıkları eserlerin

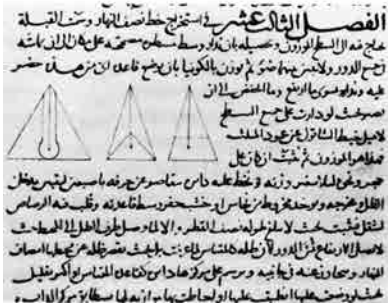
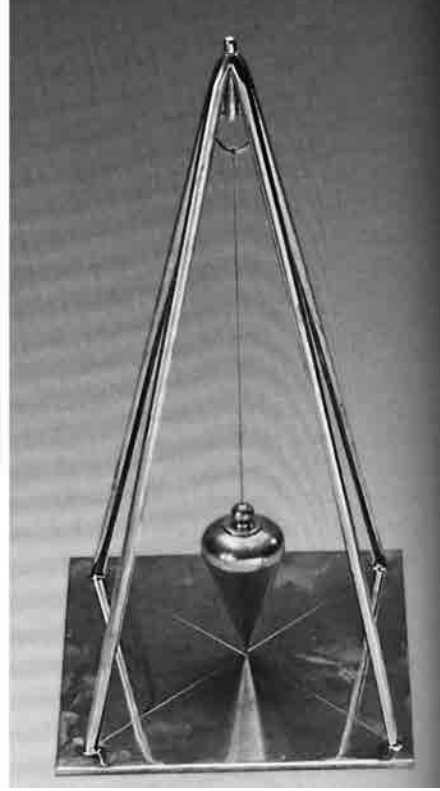
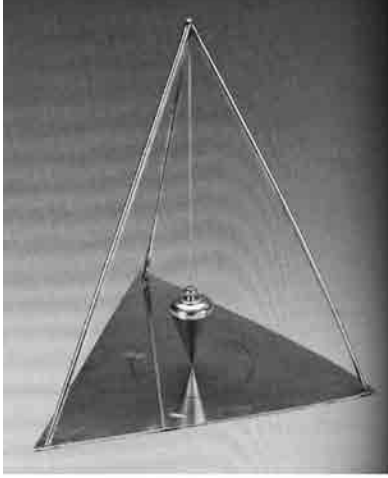

listesini yaparken bile zorlandığımız birisinin sohbet edeceği boş vak-
tinin olmadığını da tahmin edersiniz. Dolayısıyla hocamızın bütün
duygu ve düşüncelerini, eşsiz birikimini sağlamak için çok titiz ve hassas
olmak mecburiyetindedesiniz. Kendisi Almanya’da bizler Türkiye’de ve
her iki tarafın da geniş sohbet imkânı olmadığından sadece bizimle
olan sohbetlerinin de bir biyografiye kâfi gelmeyeceğini düşünerek,
Fuat Hoca’mızın başka vesilelerle ve farklı kişilerle yapılmış kayıtlı
sohbetlerinden de istifade etmeyi uygun buluyoruz. Bu sohbetlerin
bir kısmı müzedeki âletlerin arasında gezerek yapıldığından mecburen
farklı bilim dallarından parçalar hâlinde bazen de zuhurata tabi ola-
rak geliştiği için belli bir sistematığe oturtmak için hocamızın çeşitli
ilimlere dair örneklerini birbirinden ayırıp tasnif ederek zikretmenin
daha faydalı olacağını düşünüyoruz.

Matematik Sahasında

Bütün ilim dalları arasında matematik, herkesin kullandığı ve ihti-
yaç duyduğu temel bir bilim olması itibarıyla İslâm dünyasında üzerinde
en çok durulan sahaların başında gelmiştir. Bu yüzden Fuat Hoca’mız da
önce matematik, sonra da matematiğin çok kullanıldığı astronomi, coğ-
rafya ve mühendislik dalları üzerinde daha çok duruyor: “*Almanya’ya ilk
geldiğim yıllardan bahsederken baba-oğul Sedillot’lardan ve onların yanın-
da çalışması için Paris’e gönderilen, Aleksandr von Humboldt’un talebesi
Woepcke’den bahsetmişim. İşte bu Woepcke, çalışmalarıyla matematik tarihinin
çehresini değiştirmiştir. Onun çalışmalarının neticeleri o kadar tesir-
li olmuştur ki, artık Fransızlar bile o tarihten sonra İslâm ilimler tarihinin
kıymetini kabul etmeye başladılar. İslâm matematik tarihi, bilim tarihi içinde
mutena bir yere sahiptir. Woepcke ortaya koyduğu kırk etitle matematik tarihinin
yönleri değişmiştir. O zamana kadar Müslümanların ikinci dereceden
denklemlerin üzerine geçemedikleri söylenirken, Woepcke üçüncü ve dör-
düncü dereceden denklemlerin Müslümanlar tarafından çok normal prob-
lemler olduğunu ispat etmiştir. Yunanlıların tanımadığı ‘0’ (sıfır) sayısı ve
Hintliler arasında gelişen trigonometrik elemanlar tercümeler yoluyla İslâm
dünyasına girmiştir.*

Yüksek matematikçi **Ali Kuşçu**, **Gıyasüddin el Kâşî** ve rubaileriyile
yakından tanıdığımız ünlü matematikçi **Ömer Hayyam**, **Uluğ Bey**’le bir-
likte ilmin aydınlığı oldular, başta matematik olmak üzere astronomi alanın-
da buluşlarıyla Avrupa’ya tesir ettiler.

eş-Şīrāzī et-Tuhfe'nin Paris Yazması ve yazmadan hareketle, modellenen tesviye aletleri

Bilhassa cebir üzerine çalışan Ömer Hayyam, ilk defa üçüncü derece denklemlerin geometrik çözümlerinin İslâm dünyasında ortaya konduğunu tespit eden kişidir. Kırk kadar eser yazmıştır. Bu âlimin eserlerini toplu olarak birkaç cilt hâlinde enstitünün yayınları arasında neşrettik. 11. asrın sonlarında Ömer Hayyam'ın üçüncü dereceden denklemleri sisteme bağlayan kitabının benzeri, Avrupa'da 17. asırda Rene Descartes, Frans van Schooten ve Edmund Halley tarafından yazılabildi. Avrupalı matematik tarihçisi Johannes Tropfke 1920'lerde, Descartes'lerin yeni bulduklarını zannettikleri konuları Hayyam'ın çok önceden yazdığını, aradan geçen zamanda Avrupalıların boşuna çaba gösterdiğini yazdı.

950 yılında **Ebu Cafer el Hâzini** adlı matematikçi ve astronom, parabol konstrüksiyonu kullanmak suretiyle üçüncü dereceden bir denklemi çözdü. 11. asrın ilk yarısında optik hususundaki çalışmalarıyla tanınan **İbnü'l Heysem**, bir optik problemini dördüncü dereceden bir denklemle çözdü. Küçük bir yanlışlıkla Latinceye de çevrilen problem, Avrupalıları

'Problema Alhazeni' adı altında 13. asırdan 19. asra kadar uğraştırıldı. Avrupalılar İbnü'l Heysem'in çözümünü ancak 19. yüzyılda kavrayabildi. Halife Me'mûn zamanında üç adet cebir kitabı yazılmıştı. Daha sonra **El-Mâhânî**, geometrik bir problemi üçüncü dereceden bir denkleme çevirmiş, Ebû Cafer el-Hâzîni parabol kullanarak bu denklemi çözmüştü. 15. yüzyılın ilk yarısında, Gıyasüddin el Kâşî, dördüncü dereceden denklemlerin 70 tipini tanıyordu. Modern matematikte bu sayı 65'e indiriliyor. İnfinitemal matematiğe 9. yüzyılın ikinci yarısında yönelen Müslümanlar, Arşimet'in bu yoldaki gayreti kendilerine ulaşmadan, aynı yoldan giderek yüzyıllar boyu gerçekleşen bir gelişmenin en yüksek noktasını 15. yüzyılda Gıyasüddin el Kâşî ile yakalamışlardı. Kâşî, geometrik olan ve olmayan cisimlerin hacmini ve yüzeylerini ölçebiliyordu.

Trigonometri ilminin kurucusu olarak takdim edilen 15. asırda yaşamış Alman **Johannes Regiomontanus**'dan iki asır önce, 13. asırda yaşayan **Nasirüddin et Tûsî**'nin bu ilmin gerçek kurucusu olduğu, yine Alman matematik tarihçisi Anton von Braunmühl tarafından ortaya çıkarılmıştır. Gördüğümüz gibi bizim yapamadıklarımızı yine Batılılardan insaflı olan ve ilim ahlakı olanlar ortaya çıkararak hakkı teslim ediyorlar. Müslümanlar basit hâliyle Hintlilerden aldıkları 'jîva' tabirini 'gib' diye Arapçalaştırdılar. Bu sonradan Latinceye yanlış bir şekilde 'cep' manasına gelen 'siniis' olarak tercüme edilmiş ve trigonometri tabiri olmuştur.

Yarım daire çiziminde kullanılan pergel. İbnü'l Heysem'in kitabından modellenmiştir.

13. yüzyılda yaşayan ve Orta Çağ Avrupa'sının en büyük matematikçisi olarak bilinen **Pizalı Leonardo**'nun, hayatının büyük kısmını İslâm ülkelerinde geçirmesi sebebiyle, oralardan aldığı kitapların tesirinde kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ondan 200 yıl sonra yaşayan **Leonardo da Vinci**'nin çizdiği âlet, makine ve silahlarla ilgili bilgilerin kaynağının da İslâm dünyasından olduğu, bugün bulunan önemli bazı Arapça kitapların İtalyan-tercümelerinden anlaşılmıştır. Leonardo da Vinci'nin resimlerini çizdiği âletler ve matematik hesapları, İslâm âlimlerinin buluşudur. Da Vinci, bu bilgileri kullanarak devrine göre inanılmaz kabul edilen resimlerini çizebilmiştir. Hâlbuki Leonardo'nun İslâm bilginlerinin buluş ve bilgilerini kullandığı kabul edilse, resimlerinin çizilemeyen sırları aydınlanmış olacaktır.

Woepcke'yle beraber İslâm ilimler tarihi çalışmaları Fransa'dan Almanya'ya intikal ediyor. İngilizlere ise çok daha geç zamanda geçmiştir. Almanya'da en ileri gelen isim **Wiedemann**'dır. Bilhassa Fizik tarihi çalışmaları üç büyük cilt tutar. Wiedemann yalnızca kendisi çalışmakla kalmamış, talebelerine de vazife vermiştir. Mesela bir talebesine **Kemaleddin Farisi**'nin 'Tenkîhu'l-Menâzir' adlı optik kitabını çalıştırmıştır. Wiedemann ekolü kırk yıla yakın bir zaman Almanya'da faaliyet göstermiştir. O zamanlar, imkânları daha az olmasına rağmen âlimlerin birbirleriyle münasebeti daha sıkıydı. Birbirlerine bugünkünden daha çok hürmet ediyorlardı. Mesela, bir âlim bir yazma keşfettiğinde; kendisi anlamadığı zaman hemen kopyasını alıp anlayan birisine, mesela Wiedemann'a gönderiyordu. İslâm medeniyetinde kullanılan bazı ilmî âletlerin modellerini ilk çizen ve yapan Wiedemann'dır; yani bu hususta da rehberdir. Hülasa olarak bu âlimlere şükran borcumuzu unutmamalıyız. Bu realiteyi kabul etmemiz lazım. Oryantalistler aleyhinde farklı zâviyelerden fikirler ortaya konulabilir, ama bütün bunlara rağmen, bu çalışmaları oryantalistlere borçluyuz.

Geometri sahasında

Babil ve Mısır gibi eski kültür dünyalarından tevarîs ederek gelişen geometri, çok büyük bir ilerleme merhalesiyle, kitapların tercümesi vasıtasıyla 8. asırda Yunanlılardan Müslümanlara ulaştı. Euclides'in 'Geometri'si ve daha pek çok kitapla birlikte tercüme edildi. Müslümanlar kısa zamanda (9. yüzyılın ilk yarısında) geometrideki üstatlarını geçmeye başladılar. Tercüme-ler üzerinde şerhler ve tenkitler yazmaya başladılar. Devraldıkları geometri bilgisini teorik sahada çok ileri bir merhaleye ulaştırdıkları gibi, geometrik âletler sahasında da çok büyük adımlar attular. Müslüman geometricilerin

kullandığı pergel, cetvel, açtölçer, gönye ve bahçıvan pergeli denen bir âletin modellerini de kitaplardan çıkartıp yaptırdık ve müzemizde yer almaktadırlar. En başında zikredilmesi gereken, geometrik problemlerin çözümünde pergelin sistemli bir şekilde kullanma prensibini 10. yüzyılda bulmalarıdır. 1897 senesinde yapılan bir araştırmada Alman matematik tarihçisi Wilhelm Martin Kutta'nın tespitine göre geometrideki bu önemli adımı **Ebu'l Vefâ el-Buzcânî** atmıştır. Geometrik çalışmalarda pergelin sistematik olarak kullanılması çok mühimdir. Keşfedilen âletlerin en başında, belki de en önemlisi parabol, hiperbol ve elips yapma pergeliydi. Parabol ve hiperbol ancak tahminen bulunan noktaların aralarını birleştirmek suretiyle elde edebiliyordu. Bu şekillerin bir âletle çizilebilmesi ancak 10. yüzyılda Müslümanlara nasip olmuştur. Parabol, hiperbol ve elips yapan, elips yapmak için kullanılan bu âleti İslâm dünyasında keşfedilişinden ancak altı asır sonra, yani 16. yüzyılda Avrupalılar tarafından tanınmaya başlanmıştır. Bunun ilk izlerini Leonardo Vinci'de ve diğer bir İtalyan âlimde görüyoruz.”

İbn'ül Heysem'den öğrendiğimiz çok enteresan bir pergel ile kubbe-lerin daire şeklindeki temellerini çizmek mümkün olmuştur. Daha önce çok ilkel metotlarla çözülmeye uğraşılan bu problem ilk defa İbn'ül Heysem'in pergeliiyle çözülmüştür. **Takiyyüddin**'in kitabında da çok önemli bir açı ölçme âleti ve büyük yarıçaplı daireler çizmek için bir pergel bulunmaktadır.

Cezerî'nin 12. yüzyıldaki kitabından öğrendiğimiz önemli bir âleti, küre üzerinde bilinen üç noktadan bir üçgen meydana getirmek veya bir küre üzerine bir açı çizilemek için kullanmışlardır. Cezerî'nin icat edip kullandığı diğer bir âlet büyük binaların temellerin tam yatay olmasını temin için yapılan terazidir. Bakırdan yahut tahtadan yapılan bu büyük âletin içine su konulmakta ve suyun üzerine kül konulmaktadır. Külün su üstündeki akış istikameti takip edilerek zemin düzeltilmekte, kül hareket etmeyip bir noktada duruyorsa o zaman bu zemin düzdür neticesine varılmaktadır.

Matematik tarihinde adı geçmeyen ve **Bîrûnî**'nin kullandığı diğer bir âletle kürenin üzerine bir daire çizilemek mümkün olmuştur. Bîrûnî ayrıca herhangi bir dairenin veya sathın iki tarafına aynı şekli çizilemek için icat ettiği çift taraflı cetvel olarak tercüme edilebilecek bir âlet daha yapmıştır. Bu cetvel 18. yüzyıla kadar Batı dünyasının matematik tarihinde bilinmiyordu. “Kolay kolay bilinmeyecek büyüklükte bir insandır Bîrûnî. Sadece Bîrûnî değil, o kadar çok Bîrûnî var ki o altın çağda! Bakın

size şunu anlatacağım: Bîrûnî 27 yaşındayken 18 yaşındaki İbn-i Sina'yla 'ışığın sıratı ölçüsüz müdür yani namütenâhi midir, yoksa ölçülebilir mi, yani zamanla ölçülebilir mi?' konusunda yazılı bir münakaşaya giriyor. Ne müthiş bir şey değil mi! Bîrûnî 'nin İbni Sina hakkında çok güzel bir ifadesi var: "Fazıl genç Ebu Ali" yani faziletli genç diyor ona!"

İslâm dünyasında mimaride kullanılan birçok tesviye (su terazisi) âletleri vardır. Bunların muhtelif şekilleri kitaplardan çıkarılmıştır. İbnî Sina'nın icadı olan bir âletle herhangi bir yerin tesviyesi yapılmak istendiğinde âlet su ile doldurulur ve daha sonra suyun içine atılan mavi boya ile suyun hareketi daha kolay takip edilebilir.

Ebu'l Hasan el-Marrakuşî adlı Faslı bir âlim tarafından, 13. yüzyılda yazılmış '*Câmi'u'l-mebâdî ve'l-ğayat fi ilmi'l-mikât*' isimli kitapta astronomik ve mühendislik geometrisi ile ilgili âletlerden bahsedilmektedir. Bu kitabı ortaya çıkaran baba-oğul olan J.J Sedillot ve L.A Sedillot isimli iki Fransız astronom ve matematikçi kitabın astronomi tarihinde ne kadar büyük bir yeri olduğunu ispat etmeye çalıştılar. "İslâm Bilimleri Tarihi mecmuamızın 17. cildi çıktı ve seviyesi çok yüksek bir dergidir. Orada çeşitli âlimler makaleler yazıyorlar. Hollandalı matematik bilimi tarihiyle uğraşan Hogendijk adlı bir âlimin makalesi vardı. İslâm bilimleri tarihiyle bu kadar uğraşan birisi olarak ben onu okuduğum zaman dehşete düştüm. Çünkü adam; 10. yüzyılda küresel trigonometri problemlerini münakaşasına dair birtakım dokümanlar veriyor ve onları izah ediyor. Hakikaten 21. asırda bizim Türkiye'de bu yüksek seviyede tartışmalara, münakaşalara rastlayamazsınız."

Coğrafya Sahasında

Fuat Hoca coğrafya konusunda da çok haksızlığa uğradığımız kanatindedir. Hâlbuki Yunanlılar Afrika'nın güneyinden dönülebileceğini bilmiyorken, Müslümanlar 9. yüzyılın sonlarına doğru Afrika'nın güneyinden Çine ulaşabiliyorlardı. 18. yüzyılın başlangıcına kadar, Avrupalıların elindeki haritaların hepsi çok yanlış çizimler olup, tamamıyla İslâm haritalarının yarım, yanlış ve doğruya yakın taklitlerinden ibarettir. Bu çok önemli tespiti yapmasının sebebi ise coğrafya ve haritacılık mevzuunda Müslümanların katkısını büyük bir zihniyet inkılâbı olarak görmesidir. Bunun da en birinci delili eserlerinde ve konferanslarında çok önemle dile getirdiği bir haritadır. Topkapı Sarayı'nda bir ansiklopedinin içinde bulunduğu ve bilim tarihinde fevkalade önemli bir yeri olduğunu söylediği bu harita dışında başka haritalar da elinde

mevcuttur. Bu hususta şunları söylüyor: “Bu haritalardan birincisi Halife el Me'mun'un 813 ve 833 yılları arasında yaptırdığı dünya haritasıdır. 9. yüzyıl başlarında 20 yıl kadar halifelik eden son derece ileri görüşlü ve kudretli bu Abbasi halifesi çok yaşamamıştır. Bu 20 yıl içerisinde İslâm ilimleri tarihinde en büyük adımlardan birisini atmıştır. Kendisini çok iyi yetiştiren Me'mun, İslâm âlimlerinden başka Hıristiyan, Yahudi, Süryani âlimlerini de etrafında topluyor, onları çalıştırıyordu. Bu kadar çok âlimin daha verimli çalışmaları için 'Beytü'l hikmet' adı altında bir akademi kuruyordu. Bu büyük çalışmaların arasında Şam'da ve Bağdat'ta olmak üzere dünyada ilk defa rasathaneyi kurduyordu. Aynı zamanda matematiği ve coğrafyayı da devrinin birçok bilgininden daha iyi biliyordu.

Müslümanlar dokuzuncu yüzyıl başlarında Yunanlılardan kalan bilgilerden ne kadar mümkün olursa onu almak gayretleri içerisinde Batlamyus'un haritasının peşine düştüler ve ulaştılar. Bunun için Halife Me'mun Bizans'a birçok delegasyon gönderdi. Batlamyus'un haritasını alan Müslümanların, sıfırdan bir harita çizdiklerini söyleyemeyiz. Zaten bilimler tarihinde sıfırdan bir şey yapma yerine, o zamana kadar oluşmuş bilgi birikimi üzerine adım adım ilerleme vardır. Fakat çok önemli olan bir husus, bu haritayı alan Müslümanların çok büyük bir hamle ile bu harita üzerinde büyük değişiklikler yapmalarıdır. Çünkü Batlamyus'un haritasında büyük bir hata vardır. Batlamyus bu eski haritayı çizerken, mevcut durumun tam aksine olarak, okyanusları karalar tarafından çevrilen göller hâlinde düşünmüştür. Müslümanlar, bu haritayı çok mühim bir zihniyet değişikliği ile gerçek hâline döndürdüler. Batlamyus'un aksine, karaların adalar hâlinde gösterilmesi ve bu kara parçalarının okyanus kütlelerince çevrili olduğunun hissedilmesi ve bunun tespit edilmesi Müslümanlar sayesindedir. Bu keşif, seyahatlerin mantığını ve denizcilik anlayışını değiştirmesi ile bütün coğrafi keşiflerin habercisi olması bakımından çok mühim bir gelişmedir. Hâlbuki bu çok önemli keşif, son yıllara kadar maalesef hiç bilinmeyen bir husus olarak kalmıştı. Bu durum ancak Me'mun haritasının yirmi beş sene önce keşfiyle ortaya çıkmıştır. Astronomi bilimi ile birlikte coğrafya biliminin gelişmesi birbirine paralel yürüdü, fakat Eski Yunan'dan alınan bilgiler Batlamyus'ta belirtilen şekliyle aynen devam ettirilseydi, bu haritayı yapamazlardı.

Halife Me'mun bu haritayı yaptırmak için yetmiş kadar coğrafyacığı vazifelendirdi. Dünyanın o gün için bilinen yerlerine dağılan bu coğrafyacı âlimleri, birçok koordinatları ölçecek kadar bilgiliydiler. Bu kartografacılar bir derecelik boylam uzunluğunu tespit etmeye çalıştı. Suriye ve Irak ovalarında ölçümler yaptılar ve bir derecelik boylam uzunluğunun 56 2/3 ve 57

mil arasında olduğunu tespit ettiler. Bu, bugünkü ölçüm değerlerine çok yakın bir değer olarak kabul ediliyor. Büyük astronomi tarihçisi Carlo Alfonso Nallino “bu ölçümün ilk ciddi ilmî yeryüzü ölçümü” olduğunu bundan yüz yıl kadar önce belirtmişti.

Batlamyus zamanında Yunanlılar sadece İrbil ile Kartaca arasındaki bir çizgi hâlinde tek bir boylam derecesini biliyordu, bu da on bir derecelik hata ile ölçülmüştü. Hâlbuki Me'mun tarafından çalıştırılan coğrafyacıların, yüzlerce-binlerce yerin boylam derecesinin ölçümlerini yapmaları önemlidir. Boylam derecesi olmayınca enlem derecesini ölçmek biraz daha kolaydır.”

Bu harita bize on dördüncü yüzyıldan kalma bir ansiklopedi içerisinde ulaşılmış olup, haritanın ayrıca bir de koordinatlar kitabı mevcuttur. Birçok şehrin koordinatlarının belirtildiği bu kitaptaki 3.600 kadar koordinata dayanarak, Me'mun haritası Fuat Hoca'nın Enstitüsünde yeniden inşa edilmiş durumda. Bu haritadaki inkılâp niteliğindeki yeniliklere bakınca insan o devirdeki Müslümanların nasıl olup da birden bire bu hâle geldiklerini anlamakta zorlanıyor doğrusu.

19. yüzyıl sonlarında Semerkand Medresesi ve talebeleri

Fuat Hoca'ya göre; bu hususta birinci faktör Müslümanların Yunanlılara nispetle daha müsait bir yerde, dünyanın daha ortasında yaşamalarıydı. Asya ile çok daha yakın temastaydılar. Müslümanlar ilk defa kâğıdı 751 yılında Türkistan'da Semerkant şehrinde gördüler. İlk kâğıt fabrikasını

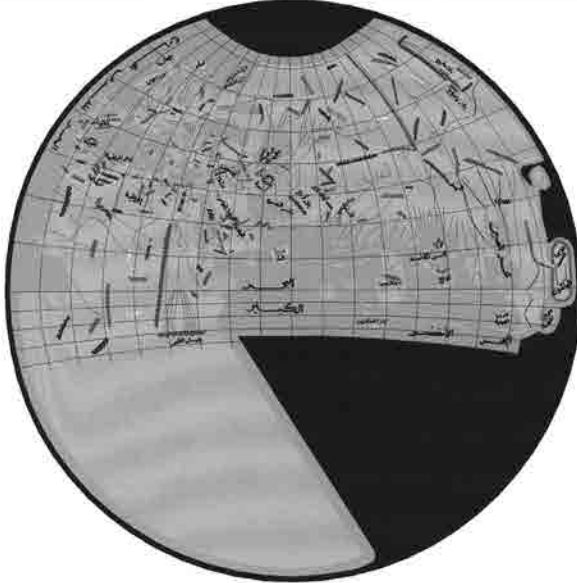
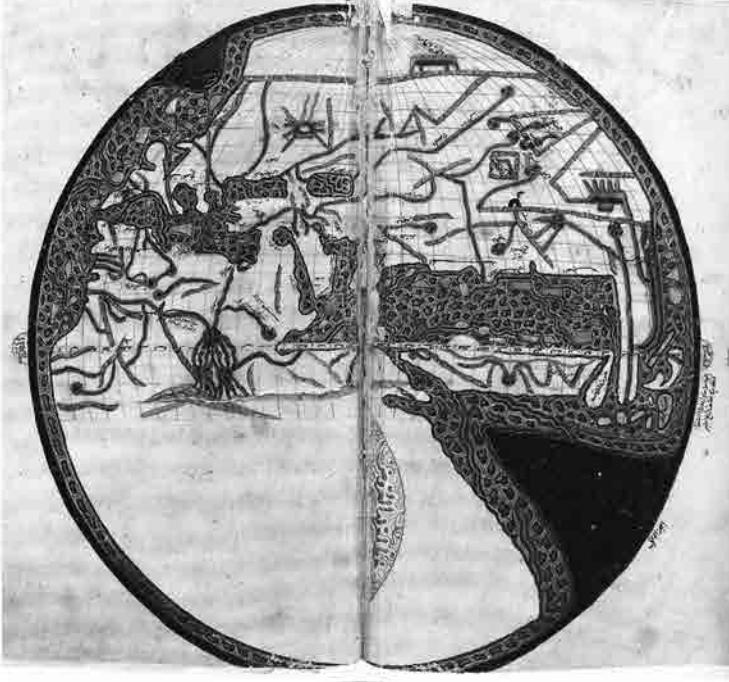

794 yılında Bağdat'ta kurdular. Kuzey Afrika ve Mısır yoluyla Afrika'da rahat gezebiliyorlardı, yani üç kıtayı daha kolay tanıyorlardı. Müslümanlar Atlas Okyanusu ile de yakın münasebet içinde olduklarından Fas'ın Massa şehriyle Çin arasında, 9. yüzyılda ticaret seyrü seferleri yapıyorlardı. Karadan Çin'e yapılan seyahatlerin çok eski bir geçmişi olduğundan, Müslüman tüccarlar Çin'i iyi biliyorlardı. Kuzey Afrika'dan deniz yoluyla büyük miktarda malı gemilerle taşımak daha kârlı olacağından Çin'e gitmek için Ümit Burnu'nu tarihte bilinenden asırlar önce dolaşmışlardı. "Portekizliler esasında hiçbir şeyi keşfetmediler. İslâm haritaları 15. asrın başlarında onlara ulaşmıştı. Bunu kendi tarih kitaplarından çıkarıyoruz. Hint Okyanusu kıyılarında çok miktarda altın, halı ve baharat olduğunu biliyorlardı. Baharat, etlerin kokmamasına sebep olduğundan Avrupa için mühimdi. Hint Okyanusu'na denizden ulaşmaya çalışıyorlardı. Ama Portekizlilerden evvel bu yol Müslümanlar tarafından kullanılıyordu. Portekizlilerin modern denizcilik biliminin kurucusu olduğu bilgisinin yanlışlığını ispat ettim. Bunu, İslâm İlimleri Tarihi'nin 11. cildinde bulabilirsiniz. Müslümanlar Afrika'nın güneyinden geçerek 9. yüzyılda Çin ile ticaret yapıyorlardı. Hint Okyanusu 15. asrda Müslümanların elinde bir İslâm gölü gibiydi. Hindistan ve Java, Müslümanların elindeydi. Ummanlı denizciler **İbni Macit** ve **Süleyman el Mehri**, 15. asrın matematikten astronomiye her ilmi bilen filozof iki denizcisiydi. Bu ticarî seyahatler coğrafya kültürünün gelişmesinde çok önemlidir.

İkinci olarak, Müslümanlar henüz 9. yüzyılda Madagaskar'a büyük çapta yerleşmişlerdi. Yedinci yüzyılda Müslümanların Çin'de Kanton şehrinde bir müstemlekeleri vardı. Dolayısıyla bu kadar fazla dünyaya açılıp yayılınca, tabiatıyla artık Batlamyus haritasının çemberini kırmak zorundaydılar. Bu harita dokuzuncu yüzyıla kadar dünyayı bir harita şeklinde gösterme bakımından varılan en yüksek merhalelerdir.

Me'mun haritasında elde edilen başarımın büyüklüğünü idrâk etmek için elde edilen ölçüm değerlerine bakmak gerekir. Batlamyus'un haritasında Akdeniz'in uzunluğu 63 derecesine karşılık gelmekteydi. Bugün bildiğimiz uzunluk 42 boylam derecesidir. Müslümanlar henüz 1500'lü yılların başında ilk hamlede bunu 52 boylam derecesine indirdiler. Daha sonraki yıllarda giderek bu farkı azalttılar ve bu hatayı 2 veya 1,5 dereceye indirdiler. Bu müthiş bir şeydir ve maalesef kartografya tarihi bu haritaları bilmiyor. Aynı şekilde Hint yarımadasının güney ucunun da Batlamyus haritasının derece giydirilmiş çiziminde 125° boylamında olduğu görülmektedir. Me'mun haritasında ise bu da düzeltilerek 115° boylamında gösterilmektedir. Daha

sonraki yıllarda giderek bu farkı azalttılar ve on üçüncü yüzyılda, bu hatayı 2 veya 1,5 dereceye indirdiler. Bu müthiş bir şeydir ve maalesef kartografya tarihi bu haritaları bilmiyor.

Halife el-Me'mûn'un Dünya Haritası

Bu harita, daha sonra ikinci bir haritanın yapımına vesile oldu. Kartografya tarihinin ikinci büyük abidesi İdrisî'nin yaptığı Dünya haritasıdır. İslâm ilimlerine karşı büyük bir hayranlık duyan Sicilya'nın 1133-1154 seneleri arasındaki kralı olan **Normandiyalı 2. Roger**'ın İslâm ilimlerinin ne derece kadar ilerlemiş olduğu konusunda geniş bilgisi vardı. Avrupa'dan ve Sicilya'dan Müslümanları çıkarmıştı, fakat kendisi büyük bir İslâm medeniyeti hayranıydı. Zaten yanındaki adamlar Arapça konuşuyorlardı. Bir hânedân ailesine mensup olan **Muhammed Şerif İdrisî**'yi saraya davet ederek ondan bir Dünya haritası yapıp yapamayacağını sordu ve bir Dünya Coğrafyası yazmasını istedi. Tolerans sahibi bir adam olan Kral Roger, bu harita yaptırmaya işini bizzat destekledi ve maddî olarak yardım etti. İdrisî'nin emrine birçok insanı verdi. Hatta büyük bir bilgi sahibi olan Kral da bazen çalışmalara iştirak ediyordu. 15 senelik bir çalışmadan sonra bir coğrafya kitabı yazıldı ve bir de Dünya haritası meydana geldi. O günkü coğrafya tarihçileri İdrisî'nin bu haritasından, onun Batlamyus'un haritasını tanıdığını düşünmüşlerdir. Hâlbuki asıl Batlamyus'un yaptığı harita şüphelidir. Buna rağmen Batlamyus'a izâfe edilen bir harita vardır. Bu haritayı İdrisî'nin haritasıyla karşılaştırdığımız zaman ise arada hemen hemen hiçbir münasebet olmadığı ortaya çıkmaktadır. Gerçekte ise İdrisî'nin haritasının esas kaynağı, Halife Me'mun'un çizdiği haritadır; zira başta da söylediğim gibi iki haritanın temel anlayış mantıkları tamamen farklıydı. Sicilya gibi bir adada yaşayan insan bu haritayı nasıl yapabiliyordu? İdrisî'nin çalıştığı sadece küçük bir mekânı vardı. Böyle bir haritayı burada çizmesi mümkün değildi. Fakat onun çizdiği bu harita büyük çapta Me'mun haritasına dayanmaktadır. Me'mun haritasına nispetle bir takım noksanlıkları olduğu gibi, bazı gelişmeler de vardı. Bu haritada derece mefhumu yoktu, Me'mun'un haritasından kopya edilmiş, fakat Roger'in yardımıyla Akdeniz'i daha iyi tanıyan insanların bilgisine de müraaat edilmişti. Bu yüzden Akdeniz'in şekli İdrisî'nin haritasında daha güzeldi, adaların sayısı ve şekli daha doğruydı. Asya biraz küçültülmüş ve realiteye daha yakın bir şekil almıştı. Asya'nın gölleri ilk defa ortaya çıkarılmıştı. Dünya'nın enlem ve boylamlarını ilk defa ve en doğru bir şekilde İslâm âlimlerinin tespit ettiklerini bu haritalardan öğreniyoruz. İdrisî'nin bu haritası 1154 de yapıldığına göre, Müslümanların 300 yıl içerisinde ne kadar büyük bir tekâmül kaydettiklerini gösteriyor.

Yeryüzü haritasını düzgün yapma probleminin en zor unsuru boylam derecelerini bulmaktır. Boylam derecelerini bulmak hususunda Müslümanlara Yunanlılardan ve Hintlilerden sadece bir metot ulaşımıştır. Bu, Ay'ın

tutulmasına göre yapılan bir hesaplamaydı. Bu hesaplamada üç beş derecelik hata ortaya çıkabiliyordu. Bu hataları yeni metotlarla bertaraf edebilmek için Müslümanlar 10. yüzyıldan itibaren çok gayret gösterdiler. Müslüman coğrafyacılar, başlangıç bilgilerini eski Yunan ve Hint'ten aldıkları Kürevî trigonometriyi çok hızlı geliştirerek müthiş neticeler elde ettiler. 973-1048 yılları arasında yaşayan ünlü Türk bilgini **Ebu Reyhan el-Bîrûnî** matematik, fizik, astronomi, geometri ve coğrafya dallarında yaptığı çalışmalarla dünya bilim tarihinin en önemli simalarından birisidir. Güneş'in ve gezegenlerin eğimini inceleyen Bîrûnî'nin fen ve din bilimleri alanındaki kitaplarının sayısı 150'den fazladır. Carl Benjamin Boyer, "Matematik Tarihi" adlı eserinde yer çekimi nazariyesini İngiliz bilim adamı Newton'dan önce Bîrûnî'nin ortaya attığını yazmaktadır. George Sarton tarafından, beşeriyetin tanıdığı en büyük kafalardan biri olarak vafedilen Bîrûnî, büyük gayretler harcayarak, boylam derecelerini çok dakik bir şekilde ölçebilmek için yeni bir metot buldu. Kürevî (sferik) trigonometrinin metotlarını bulmaları ve bunu bir sistem hâlinde ortaya koymaları, karşılığında yeni bir fırsat olarak çıkmıştı.

Sferik trigonometrinin prensiplerine dayanarak iki şehrin veya iki yerin enlem derecesini ölçmek için önce, o iki yer arasındaki mesafe arşın arşın ölçülüyordu. Bunu Gazne ile Bağdat arasındaki 2000 km mesafelik bir güzergâhta tatbik etti. Gidiş ve dönüşünü hesaba katarsak, çapraz kavuşmaları da göz önüne alırsak, aşağı yukarı Bîrûnî'nin, bu işi iki yıl gibi bir zamanda ve 5.000 km'lik bir mesafede 60 ayrı istasyondan ölçümler yaparak uyguladığını anlıyoruz. Sonra da elde ettiği neticeleri, kendi yaptığı büyük çaptaki bir yerkiresi modelinin üzerinde işaretlemiştir. Bîrûnî'nin verdiği değerleri bugünkü bilinen enlem boylam derecelerine karşılaştırdığımız zaman görüyoruz ki Bîrûnî'nin bize bıraktığı hata derecesi 6 ile 40 dakika arasında değişmekte olup, ancak 20. yüzyılda düzeltilenmiştir. Bîrûnî'nin uyguladığı bu metod, bugün de bilinen 'Triangülasyon'dan başka bir şey değildir. Fakat maalesef, modern coğrafya tarihi triangülasyonun (üçgenler zincirinin) ilk tatbikinin Hollandalı âlim Willebrord Sinellius'a dayandırır. Hâlbuki bu metotla Müslümanlar Hint Okyanusu'nda uzak mesafeleri hesaplıyorlardı. Hint Okyanusu'nun, Sumatra ile Doğu Afrika sahilleri arasındaki Ekvator çizgisi genişliğini 20-30 km hatayla bu sayede hesaplamışlardı. Bugün bilinen matematikî coğrafyanın yüzde sekseninin Müslümanlar tarafından geliştirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Beşerî coğrafya zaviyesinden bakıldığında Orta Çağ denilen devirde Müslümanlar 19. yüzyılın seviyesine ulaşmışlardı. Avrupa'da ise 19. yüzyıla

kadar tam mânâsıyla beşerî bir coğrafya görmüyoruz. Benim inancıma göre, İslâm Coğrafyası kitaplarını Avrupalılar tercüme etmedikleri için 'coğrafya ilmi' mefhumu Avrupa'da teşekkül etmedi. Avrupalılar hangi sebeple İslâm medeniyetinin büyük coğrafya kitaplarını tercüme etmediler, bunu bilemiyoruz, ancak 17. yüzyıldan itibaren bazı coğrafya kitaplarını tanıdılar. İslâm Beşeri Coğrafyası'nın âbidelerinden birini yani **Makdisî**'nin kitabının bir nüshasını Alman âlimi **Alois Sprenger** Hindistan'da keşfedip de Avrupa'ya geldiği zaman herkes dehşete düşmüştü, kongreler ve konferanslar veriyor. Sprenger, 'Makdisî, beşeriyetin tanıdığı en büyük coğrafyacıdır.' diyordu. Gezen, gezdiklerini çok iyi, dakik ve keskin bir şekilde müşahade edip, tasnif edebilen büyük bir coğrafyacıyı Avrupa ilk defa tanıyoruz dedi.

Avrupa önce körü körüne yapılmış tercümeler vasıtasıyla harita bilgilerini bizden alıyor. Böylece Avrupa biliminin yavaş yavaş zemini hazırlanıyor. Oryantalistler bakıyorlar ki İslâm dünyasında, bilhassa Asya'da her şehrin coğrafyası var. Beşerî Coğrafya'nın kurucularından kabul edilen Carl Ritter bunu bilmiyordu. Avrupalı coğrafyacılar kitaplarını yazmak için oryantalistlerden mütemadiyen Arapça, Farsça ve Türkçe coğrafya kitaplarının tercümelelerini istiyorlardı. Carl Ritter hiç seyahat etmediği halde bütün bu bilgileri nereden alabilirdi? Bu soruyu kendisine kimse sormadı? Kısa bir süre önce araştırmalarım sırasında, bir Alman âliminin bir tesbitine rastladım, şunu söylüyor ki, benim için çok önemli, zira İslâm coğrafyasından hiç haberleri olmadığını gösteren, bir münakaşa yapıyorlar. Bu adam diyor ki: "İnsan Avrupa kıtasının coğrafyasını araştırdığı zaman görüyor ki 18. yüzyıla kadar sadece İspanya'nın coğrafyası var. Diğerlerinin, Almanya'nın, Fransa'nın coğrafyası falan yok." Bunu 1982'de bir Alman söylüyor. Acaba neden İspanya'nın coğrafyası var da diğerlerinin yok? Çünkü İspanya'da Müslümanlar yaşıyorlar da ondan. Evet, gerçekten çok enteresan bir şey. Avrupa kıtasının haritasını yani Fransa'nın Almanya'nın İsveç'in gerçek enlemböylem derecelerine dayanan haritalarını ne zaman yaptılar biliyor musunuz? 1850 senesinden sonra!

Matematiğin coğrafyada kullanılmasıyla haritacılık hususundaki en büyük gelişmeler İslâm dünyasında yaşanmıştır. 18. yüzyılın sonuna kadar Avrupa coğrafyacılarının elinde dolaşan haritaların tamamı İslâm dünyasının ürünüdür. Bîrûnî'nin 'Makale fi İstihrâc-ı Kadr el Ard bi Rasad-ı İnhitat ul ufk an Kulel ül Cibâl' adlı eserinde yerkiürenin yarıçapını günümüzden bin yıl önce 6324,66 km olarak bugünkü gerçeğe en yakın şekilde verilmektedir. Akdeniz'in, Cebel-i Tarık'tan Suriye sahillerine kadar olan mesafesini az bir

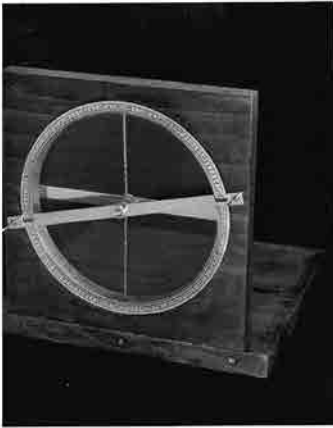
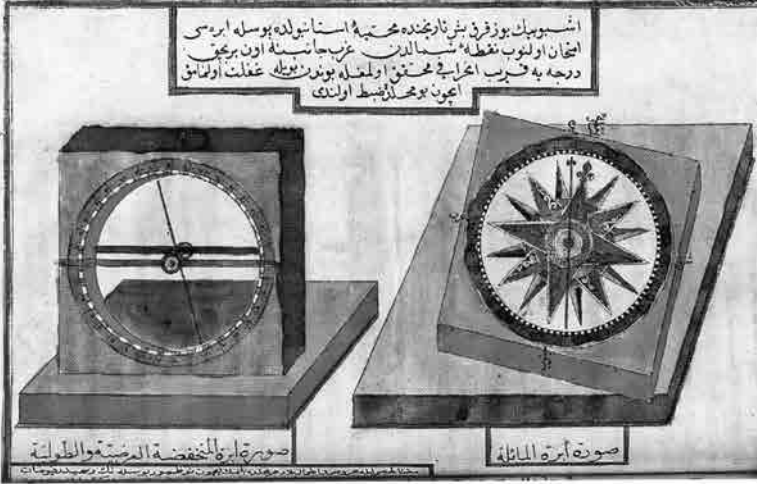
hata ile hesaplayan İslâm haritacılarımın, Ekvator'un uzunluğunu bugünkü ile hemen hemen hiç fark olmayacak şekilde (40 000 km) tespit etmeleri akıl alacak gibi değildi.

Ben umumiyetle coğrafya tarihiyle uğraşmaya başladığımda şu suali kendi kendime soruyordum; diyordum ki: Müslümanlar astronomide, matematikte diğer ilimlerde bu kadar ileri oldukları halde, neden Avrupalılar gibi koordinatlara, enlem-boylam derecelerine dayanan haritalar yapmadılar? Hocalarım olarak kabul ettiğim, birçok oryantalistten çok şey öğrendim. Bu Avrupalı oryantalist hocalarım da matematik coğrafyasının önemini oldukça iyi bildikleri halde Müslümanların bizzat harita sahasındaki başarılarını bilmiyorlardı. Eskiden ben de yanlış düşünüyormuşum, coğrafya tarihiyle uğraştığım sırada şu gerçeğe vardım ki bugünkü dünya haritasını tanıtan medeniyet, İslâm dünyasıdır diyorum. Bulduğum bu ilk harita yavaş yavaş beni bu gerçekliğe götürdü. Sonra Müslümanların 13. yüzyılda mesela Kuzey Asya'nın mükemmel haritalarını yaptıklarını gördüm, bu tip başka haritalar bulabildim. Artık çorap söküğü gibi arkası geldi. Müslümanlar, ilimler tarihinde herkesin bildiği büyük matematikçileri ve astronomları yetiştirdiler. Bunları herkes biliyor, ilimler tarihi de bir dereceye kadar kabul ediyor bunu, fakat Müslümanların coğrafya sahasında dünya haritasını yapma hususunda bu kadar ileri gittikleri bilgisi maalesef bugüne kadar müdafaa edilmiş değildir.

Denizcilikte Öncülük

Fuat Hoca'nın çok hoşuma giden bir hususiyetinden de bahsetmeden geçemeyeceğim. O da bilim tarihimize ve değerlerimize sahip çıkarken, bazılarımızın yaptığı gibi mübalağaya kaçmaması, hakkı olanın hakkını vermede hassasiyet göstermesidir. 'Her şeyi biz yaptık, biz ettik.' gibi bir hamasate asla girmemektedir. Aslında İslâmî ölçüler içinde, "Mübalağa zımnî yalandır." ölçüsüne riayet etmekle, ilmî namus anlayışını da sergilemektedir. Mesela; pusula, kâğıt veya barut gibi keşifleri anlatırken bu durumu çok iyi müşahede ediyoruz. Aynı zamanda Müslümanların keşifleri haksız bir şekilde farklı kişilere veya milletlere verilmişse, ona da şiddetle karşı çıkmaktadır. "Müslümanlar pusulayı iptidâi veya en basit hâliyle Çinlilerden öğrenip aldılar. Denizcilik biliminin iki temel prensibi vardır: Biri, engin denizde büyük mesafeleri ölçebilmek. İkincisi ise bulunduğunuz noktayı tespit edebilmek. Bu ikisi Avrupa'da ancak 20. yüzyılın ilk yarısında mümkün olabildi. Müslümanlar 15. yüzyılda denizcilik ilminin bu iki temelini kurmuşlardı. Engin denizlerde koordinat hesaplama usulünü

Müslümanlar 15. asırda yapabiliyordu. Müslümanlar enlem boylam derece-lerini gösteren ve bunlara dayanan dünyanın ilk haritalarını çizdiler. Bugün küçük tashihler dışında bu ölçüm ve haritaların doğru olduğunu görüyoruz. Onlar, kuzey ve doğu ölçümlerini, kuzey ve güney ölçümlerini ve en zorunda Ekvator'a paralel ölçüleri yapabiliyorlardı. Avrupalılar Müslümanlardan ilk iki ölçümü öğrendi. Ancak trigonometri bilgileri yeterli olmadığı için Ekvator'a paralel ölçümlerin nasıl yapıldığını bir türlü anlayamadılar.

Osmanlı tipi pusula çizimleri ve modelleri

Bugüne kadar modern denizciliğin kurucusu olarak Portekizliler kabul edilirdi. Hâlbuki bunun sadece ortaya atılmış bir efsaneden ibaret olduğunu çalışmalarımız göstermiştir. Elimize geçen kitapların gösterdiğine göre modern denizcilik Hint Okyanusu'nda ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda bazı oryantalistler

Osmanlı denizcisi **Seydi Ali Reis**'in (Sidi Ali) kısaca 'Muhit' olarak tanınan Türkçe kitabı 'Kitab el-Muhit fi İlm'el-Eflak ve'l Ebhur'u okuyarak Hint Okyanusu'nda gelişmiş olan büyük denizciliğin ana hatlarını buldular.

Aslen Sinoplu olan Seydi Ali Reis, büyük bir Türk amirali, coğrafya ve matematik bilginidir. Barbaros'un yanında yetişmiş, Preveze'de Osmanlı donanmasının sol kanadına komuta etmiştir. Sonra Murat Reis'in yerine 'Hint Kaptanı', yani Hint Okyanusu, Umman Denizi, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne amiral oldu. Bu amiralliğin merkezi Süveyş limanıydı.

Seydi Ali Reis 1554'te, Maskat açıklarında Portekizlilere karşı Hint Okyanusu'nda mahsûr kalan Osmanlı gemilerini kurtarmak için vazifelen-dirilmişti. Burada Portekizlilere karşı maalesef mağlup oldu. Hindistan'a sığındı. Leventleriyle birlikte Delhi'ye gitti. Orada Timuroğlu İmparatoru Hümayun Şah'ın veziri oldu. Hümayun Şah'ın bir kazada ansızın ölmesi üzerine Delhi'den ayrıldı. Afganistan, İran yolu ile 1557'de, yani tam üç yıl sonra İstanbul'a döndü. Hindistan'a sığındığı zaman iki büyük denizcinin İbn-i Macid'in ve Süleyman Mihri'nin kitaplarını gördü, tanıdı. Onlara dayanarak 'Kitab-ı Muhit'ini yazdı.

Seydi Ali Reis kısaca 'Muhit' adı ile tanınmış olan meşhur eserini Hindistan'da bulunurken kaleme almıştır. Seydi Ali Reis geçirdiği tecrübelerden sonra kaptanlara ve gemicilere kılavuz olmadan Hint denizlerinde kolaylıkla dolaşım imkânını verecek bir kitap hazırlamak istedi. Bu eser; yer tayini, zaman hesabı, takvimler, pusula taksimatı, denizcilikte önemli bazı yıldızlar ve yıldız grupları; meşhur limanlar, Hindistan'ın rüzgâr-altı ve rüzgâr-üstü sahilleri ile Hint Denizi'ndeki adalar, rüzgârlar, tayfunlar, sefer yolları hakkında çok mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Kitabın dördüncü bölümünde 'Yeni Dünya'ya (Amerika) ait bir bölüm de bulunmaktadır. Kâtip Çelebi, 'Cihannimâ'sında Seylan, Cava, Sumatra ve diğer adalar hakkında verdiği bilgiyi aynen Muhit'ten nakletmiştir.

20. yüzyılda oryantalistlerin bir kısmı, 'Muhit'in de aslında iki meşhur denizci Süleyman Mihri ve İbn-i Macid'in kitaplarındaki bilgilere dayanarak yazıldığını keşfettiler. Bu kitapları okuduğumuz zaman görüyoruz ki onlar bir taraftan sabit yıldızlara, diğer taraftan çok gelişmiş bir pusulaya dayanarak bize çok tekâmül etmiş bir denizcilik bilgisi bırakmışlar. Denizciler, tekâmül etmiş bir pusula bulunmadan önce, hareket yönlerini iki kutup arasındaki birbirleriyle aşağı yukarı aynı mesafede olan on beş sabit yıldızaya dayanarak tayin ediyorlardı. Tahminen 9. yüzyılda veya 10. yüzyıl başlarında Çinliler tarafından çok basit şekliyle kullanılan bir pusula İslâm dünyasına intikal

etti. Pusulaların 9. ve 10. yüzyıldan itibaren Hint Okyanusu'nda kullandıklarını Süleyman Mihri ve İbni Macid'in kitaplarından öğreniyoruz.

İbn Macid'in Pusulası

Karada kullanılan pusulalara ait en eski bilgimiz 13. yüzyılda Yemen kralı Eşref tarafından yazılmış bir kitapta geniş bir şekilde karşımıza çıkıyor. Miknâsım bir dairenin altına yapıştırıldığından, kuzeye doğru döndüğünden, ayrıca kuzey ve güney istikametlerini görmek için yerleştirilmiş deliklerin de cihaza ilave edildiğinden bahsediliyor. Buna benzer bir pusulayı çok sonraları bir Avrupalının kitabında buluyoruz.

Haçlı Seferleri'ne iştirak etmiş olan bir kişi, bu cihazı görüp benzerini Avrupa'da yapıyor. Hint Okyanusu'nda çalışan denizciler İslâm Dünyası'nda gelişen astronomiye ve trigonometriye de dayanarak yavaş yavaş yeni bir ilmin çatısını kurmaya başladılar. Süleyman Mihri ve İbni Macid'in kitaplarını okuduğumuz zaman şu kanaat hâsıl oluyor ki, bu ilim en yüksek merhalesine 13., 14. ve 15. yüzyıllarda ulaşmıştır. Hint okyanusu denizciliğinin en büyük problemi hem kuzeybatı istikametindeki mesafeleri, hem de Ekvator'a paralel olan mesafeleri ve açıları ölçebilmektir. Onlar bu ölçümleri çok rahat yapıyorlardı. Seydi Ali Reis'in verdiği bilgilere dayanarak da söyleyebiliriz ki, ellerinde çok mükemmel enlem ve boylam dairelerini gösteren haritalarla denizde buldukları yerin tespitine muvaffak oluyorlardı.

Modern denizciliğin kurucusu oldukları iddia edilen Portekizlilerin, bir de bütün Hint Okyanusu'nun ve Afrika kıtasının mükemmel çizimlerini yapan haritacılar oldukları ileri sürülmektedir ki, bu da tamamıyla tashihe muhtaç bir bilgidir. Bugün yüzde yüz Portekiz kaynaklarına dayanarak ispat edebiliriz ki, Portekizliler daha Hint Okyanusu'ndaki seferlerine –kendileri de bu seyahatleri sefer diye adlandırıyorlar, bunun için keşif kelimesini kullanamaz- başlamadan önce ellerinde İslâm dünyasından ulaşan mükemmel haritalar vardı. Bu haritalarla Afrika kıtası boyunca Hindistan'a hangi yollarla gidileceğini çok iyi biliyorlardı. Bunları Portekizli kaynaklar bizzat söylüyorlar. **Vasco dö Gama**, bu haritalarla Hint Okyanusu'na pusulasız geldiğinde, Mombasa şehrinde İslâm denizcilerinin elinde çok mükemmel haritalar gördüğünü, orada çok mükemmel pusulayı gördüğünü ve onların gemilerinin kendi gemilerinden daha büyük olduğunu bizzat anlatıyor. Bu durumda kartografya (haritacılık) mefhumunun kabul edemeyeceği bir şey iddia edilmektedir. Bu iddiaya göre Vasco dö Gama Hindistan'a gelmiş, notlarını derlemiş ve döndükten sonra Afrika'nın en mükemmel haritası ortaya çıkmıştır. Hâlbuki elimizdeki harita Vasco dö Gama'nın Hint Okyanusu'ndan ilk dönüşünden birkaç ay sonra ortaya çıkmış bir haritadır. O günün şartları içinde böyle bir haritanın birkaç ay zarfında asla çizilemeyeceği, birkaç yüzyıl içerisinde ancak yapılabileceği de îzahtan vârestedir. Zaten ayrıca Vasco dö Gama ve ondan sonra gelen denizcilerin hepsi, Hint Okyanusu'nda mükemmel haritalara rastladıklarını ve bunları beraber getirdiklerini itiraf ediyorlar ve hiçbir zaman kendileri bu haritaların yapıcısı olduklarını da söylemiyorlar. Portekizlilerin bu haritaları hiç yoktan örneksiz çizip ortaya koydukları ve denizcilik biliminin kurucusu oldukları iddiası esasında 18. ve 19. yüzyılların efsanesinden ibarettir.

Bilgilerimizdeki bazı boşluklar, Vasco dö Gama'nın tarihçisi tarafından doldurulmaktadır. Vasco dö Gama'nın tarihçisi onun kendi ifadelerine dayanarak, Vasco dö Gama'nın Arapların elinde üç çeşit pusula gördüğünü, bunların en basitinin sadece bir çivinin üzerinde dolaşan miknatistan ve derecelerin yazılı olduğunu bir zeminden bahsediyor. İkinci tip pusulada otuz iki eşit bölüme ayrılmış bir dairenin altına yapıştırılmış çifte miknatıs bulunduğunu söylemekle beraber, otuz iki bölümün ne olduğundan bahsetmiyor. Fakat biz bu otuz ikiye bölünmüş dairenin ne olduğunu Arap denizcilerin kitaplarına dayanarak gayet iyi biliyoruz. On beş sabit yıldızla, kuzey ve güney kutup yıldızlarının aralarındaki mesafelerin otuz ikiye takdim edilmesinden ibaret olan bu şemayı Avrupalılar uzun zaman boyunca rüzgârgülü gibi, rüzgârların yönünü gösterdiğini düşündüler. Hâlbuki ne Hint Okyanusu'nda ne de

Akdeniz'de rüzgârların otuz iki yönü vardır. Hatta Hint Okyanusu'ndaki rüzgârların yönü çok daha sınırlıdır.

Üçüncü tip pusula da ikinci sistemde olduğu gibi otuz iki kısma bölünmüş, bir dairenin altında saklı daireyi çeviriyor. Bu pusulanın orijinalitesi ve önemi her durumda çalışabilmesidir. Gemi, deniz tarafından ne kadar hareket ettirilirse ettirilsin, bu pusulanın içindeki daire daima ufki (horizontal) kalıyor. Bu sistem sonradan Avrupa'da İtalyan Gerolamo Cardano (1501-1576) tarafından bulunmuş gibi gösteriliyor. Cardano'ya zıfaze edilerek de 'Kardalon Sistemi' olarak ortaya çıkarılmıştır. Fakat Cardano'nun kitabını okuduğumuz zaman kendini mucit olarak göstermediği gibi bu malumatın kendisine başka yerden geldiğini de söylüyor. Buna rağmen bu fikir bilim tarihine yanlış olarak yerleşmiş durumdadır. Bugüne kadar denizcilikte hat-ta uçaklarda bile kullanılan Kardalon sistemi yüzde yüz 15. yüzyılda Hint Okyanusu'nda Müslüman denizcilerin ulaştığı bir neticedir.

Vasco dö Gama'nın tanımadığı, Avrupa'ya hiç uğramayan İbn-i Macit'in icadı olan gelişmiş bir pusula tipi daha vardı. Kitabımda bu pusulayı nasıl yaptığını anlatıyor, 'Mıknatısı dairenin altından kırtardım, dairenin üzerine çıkardım.' diyor. Bu en mükemmel şekilli pusula maalesef Avrupa'ya ulaşmamıştır. Müslüman denizciler, pusulayı bir çerçevenin içine sokmuşlar ve geminin üzerine yerleştirmişlerdir. Gemi dönerken pusula sabit kalıyor ve daima kuzeyi gösteriyordu, fakat denizin ve geminin durumu değişiyordu. Pusula tarihinin gelişmesini gösteren diünyadaki tek koleksiyon bu müzede bulunmaktadır.

Sevilla'da Yapılan Usturlaplar

Vasco dö Gama, Hint Okyanusu yolculuğına 60 cm'lik, taşıması zor bir usturlap ile başladı. Geminin üzerinde böyle bir usturlap ile yükseklik ölçüsü yapmak çok sağlam bir ölçü değildi ve beş-altı derece yanlışla yönetiyordu. Müslümanların Hint Okyanusu'nda kullandığı pusulalar 16. yüzyılda İtalyanlara ulaştığı hâlde Portekizliler henüz bu pusulayı tanımıyorlardı. Mesela Kristof Kolomb'un elinde o gelişmiş pusulalardan birisi vardı. Fakat pusulanın teorik prensiplerini bilmediği için Avrupa sahillerinden 20-30 derece ayrıldıktan sonra pusulanın ona yardım edemeyeceğine inanmış ve kullanmayı bırakmıştı. Vasco dö Gama'nın elinde ise bir pusula yoktu.

Coğrafya ve kartografya tarihine henüz ulaşmamış Müslüman denizcilerin yaptığı çok büyük bir haritadaki Hint Okyanusuna ait rakamları bugünkü rakamlarla karşılaştırdığımız takdirde çok küçük hatalarla modern ölçülere ulaşıldığını görüyoruz. Süleyman Mihri'nin kitabında Ekvator'un güneyinde ve kuzeyinde olmak üzere Afrika'nın doğusu ile Cava ve Sumatra arasındaki noktalar arasında tespit edilmiş yedi mesafe vardır. Bu uzaklıkları modern değerlerle karşılaştırdığımız zaman bakıyoruz ki, sadece bir tanesi 32 dakika hata gösteriyor. Afrika kıyılarının kuzey ve güney tarafları ile Sumatra arasındaki mesafenin 6.000 km ile 8.000 km arasında değiştiğini düşünürsek Müslümanların denizcilikte ne kadar ileri gittiklerini anlamış oluruz. Fakat bu bilgi maalesef bugüne kadar, coğrafya ve kartografya tarihine girebilmiş değildir.

Müslüman denizcilere yönlerini nasıl bulduklarını soran Vasco dö Gama'ya onlar bir âlet göstermişlerdir. Yatay ve dikey eksenleri olan bu âlete Yakup Çomağı (Jacobsstab) denilmektedir. Geminin üzerinde yükseklikleri ve yatay mesafeleri ölçerek yıldızın yüksekliğini verebilen bu âlete ait bilgi de Avrupa'ya intikal etmişti. Avrupalılar esasî İslâm dünyasında daha 9. yüzyılda bilinen bu âleti de Avrupa icadı diye nitelendiriyorlar.”

Amerika'nın Keşfi

Amerika'nın Müslümanlar tarafından Kristof Kolomb'dan önce keşfedildiğine dair bilhassa son zamanlarda duyduğumuz bilgilerin ne derece doğru olup olmadığı hususunu Fuat Sezgin Hoca'ya soruyoruz ve çok enteresan tespitler not ediyoruz: “Çok özetle söylersem: Amerika'nın keşfi hususunda müslümanların bir haritasını da buldum. Çok mühim bir harita... Bu hususta internette Almanca ve İngilizce olarak görüşlerimi ihtiva eden otuzar sayfalık bir yazı var. Onu kitabım 13. cildine de aldım. Bu İstanbul Teknik Üniversitesi'nde verdiğim bir konferanstan ibarettir. Bütün

delilleri orada vermeye çalışıyorum, haritalar veriyorum. Ayrıca Kahire Üniversitesi'nde verdiğim bir konferans daha var bu hususta.

Evet, esasında Amerika'ya gitme meselesine Müslümanlar 10. yüzyılda başladılar. Bu hususta tarihi kayıtlar var. Bunların bazıları gittikten sonra döndü, bazen dönemediler bu hususta da birçok kayıtlar var. İnsanlar yüzlerce defa Amerika'ya tesadüfen gittiler. Bakın Müslümanlar yalnızca şu hedefle gidiyorlardı: Atlas Okyanusu'nu bilmiyorlardı, Büyük Okyanus'un öte tarafına ulaşmak. Bu gayretle birçok çıkışlar yaptılar, dönmediler. Mühim olan Amerika haritası ilk olarak yapmaktır, yapmış olmaktır. Amerika yarımadasının haritacının ilk yapan insanlar 15. yüzyılda Müslümanlar oldu. Ona yüzde yüz inanıyorum. Onu ispat etmeye çalışıyorum o yazımda. Kristof Kolomb'un Müslümanların yapmış olduğu haritaya dayanarak yola çıktığını onun tarihçisi de yazıyor."

"1930'ların başlarında Alman oryantalist **Paul Kahle**, Piri Reis'in Topkapı Sarayı'ndaki Amerika haritasını bilim dünyasına tanıtmıştı. Haritacılık tarihi açısından bu haritanın değeri konusunda bugüne kadar birbirlerinden çok büyük farklılıklar gösteren çok sayıda yazı neşredildi. Son yıllarda çıkan bazı yazılarda haritanın günümüzde büyük bir kara kütesinin belirtildiği hususu, tartışmaya yeni bir vechе kazandırdı, ama bütün bunlar İslâm dünyasının haritacılık tarihindeki yeri bilinmeden yapılan şeylerdi.

Diğer taraftan bu tartışmalar devam ederken 2002 yılında bir İngiliz denizaltı komutanı **Gavin Menzis**, '1421: Çin'in Dünyayı Keşfettiği Yıl' adıyla yayınladığı kitapta tartışmaya yeni bir boyut kazandırdı. İslâm bilim ve kartografya tarihi konusunda uğraştığımı bilen birçok okuyucu benim bu husustaki görüşümü sordular. Bu konuyu özel bir araştırmaya tabi tutmadığım dönemlerde, ben de Piri Reis'in bize Kristof Kolomb'un kaybolan haritasını ulaştırdığına inanıyordum. Gavin Menzis'in kitabını okuduktan sonra bu konuyu ciddi bir şekilde araştırmaya başladım.

Menzis'in ileri sürdüğü 1421 Çin seyahatinin esası şudur: Bazı Çinli hükümdarlar, 1405-1433 yılları arasında birkaç donanma hazırlayarak, Hint Okyanusu'na kıyısı bulunan devletlerle, ya diplomatik münasebetler kırmak yahut haraç almak amacıyla seferler düzenlemişlerdir. Bu seferlerin safhaları, ayrıntıları ve neticeleri Çin kaynaklarında titizlikle kaydedilmiş, hatta izlerine devrin Farsça kaynaklarında da rastlanmaktadır.

Daha da önemlisi şudur ki, Çinlilerin bu teşebbüslerine dair günümüze ulaşan en eski üç kitapçık, seferlere katılanlar tarafından yazılmış bulunuyor. Bu yazarlardan biri de Man Huan adlı Arapça bilen bir Müslüman'dır.

Huan'ın yazdığı kitap 'Okyanus Sahillerinin Tam Araştırması' adını taşıyor. Araştırmalar, Çin donanmalarının Hint Okyanusu'nda ve çevresinde 36 illkeye uğradıklarını, güneyde Borneo ve Timor adalarına, güneybatıda Malindi'ye kadar vardıklarını, bununla birlikte Avustralya ve Madagaskar'ın adının geçmediğini göstermektedir. Seyahatnamelerin hiçbirinde harita bulunmamaktadır. Yalnız 17. yüzyılın ortalarında bir Çinli tarihçinin üç seyahatnamenin verdiği bilgiye dayanarak yaptığı şematik bir harita günümüze kadar ulaşmış bulunuyor. Altını çizmek gerekirse, ne bu seyahatnamelerde, ne şematik haritada, ne de diğer Çin kaynaklarında donanmanın Hint Okyanusu'nun ötesine geçtiğine dair hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

Çin donanmaları Atlas Okyanusu'na geçebilirlerdi. Zira bu geçiş yolu çok eskiden beri biliniyordu. Basra şehri yakınlarında yapılan dikişli (çivili değil) gemiler daha 9. yüzyılda Fas'ın Massa limanı ile Çin arasında ticaret seferleri yapıyorlardı. Daha İslâm'ın ilk yüzyılında Çin'in Kanton şehrinde bir Müslüman Mahallesi vardı. Yine aynı yüzyılda Madagaskar adasında birçok Müslüman yaşıyordu. Buna rağmen, Atlas Okyanusu'na geçmek Çin donanmasının hedefi ve görevinin dışında kalıyordu.

Bu hususta var olan bütün açıklığa rağmen, İngiliz yazar Menzis, donanmaların 1421 yılında Hint Okyanusu'nun mükemmel haritasını yaptıktan sonra Atlas Okyanusu'na açıldıklarını söylüyor. Bütün okyanusu güneyden kuzeye kadar Grönland dâhil arşınladıklarını, enlem ve boylam derecelerini ölçtiklerini, bu arada Batrya yönelip Amerika'yı keşfettiklerini, bütün bu bölgelerin haritalarını yaptıktan sonra Kuzey Okyanusu üzerinden, Asya sahillerinin mükemmel haritalarını yaparak 1423 yılında Çin'e döndüklerini ileri sürüyor. Gerekli olan başka şartların dışında yüzlerce yıllık bir zaman isteyen böyle bir başarının, ancak Çin donanması gibi insan ve gemi sayısı bakımından yüksek kapasiteye sahip bir donanma tarafından gerçekleştirilebileceğini ileri süren Menzis, Çinlilere adeta insanüstü bir kabiliyet ve çalışkanlık atfederek konunun aydınlatılabileceğine inanıyor.

Menzis'i bu inanca götüren sebeplerin başında, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında coğrafya tarihinde karşılaşılan üç büyük harita gelmektedir. Biri Vasco dö Gama'nın ilk seferinden döner dönmez Avrupa'da ortaya çıkan Afrika haritasıdır. Menzis, haklı olarak bu mükemmel haritanın belirttiği Afrika'nın, bilhassa doğu sahillerinin hangi kültür dünyası tarafından başarılabildiğini tekrar tekrar soruyor. Bunun her şeyden önce gerçek boylam derecesi ölçme bilgisini gerektirdiğini, bu bilginin Avrupalılarda ve Müslümanlarda bulunmadığını, buna ancak Çinlilerin sahip olduğunu ileri sürüyor.

Menzis böylece haritacılık tarihçiliğinin çok zayıf taraflarından birine temas ediyor. Bu, yüksek matematik ve coğrafya bilgisine dayanan şaheser haritayı, harita tarihçileri Afrika sahillerinin sadece iki veya üç noktasına temas ederek Müslüman kılavuzlar sayesinde Hindistan'ın Kalikut şehrine gidip dönen Vasco dö Gama'nın Portekiz'e getirdiği bilgilerle birkaç ayda yapıldığına inanıyorlar. Bu gecekondü düşüncesi maalesef büttün kartografya tarihçiliğine hâkim. Menzis, bu haritanın Portekizlilerin işi olamayacağı yönündeki tepkisinde haklı, ama Çinlilerin boylam derecelerini ölçme yönündeki iddiası coğrafya, astronomi ve denizcilik tarihine aykırıdır. Çinliler 18. yüzyıla kadar ne astronomik boylam derecesi ile uğraşmışlar ve ne de astronomik olarak ölçülen boylam derecelerine dayanan bir harita yapmayı başarmışlardır.

Menzis'in, Müslümanların (Arapların) Afrika haritasını yapanlar olmayacakları, çünkü onların da gerekli boylam derecelerini ölçemedikleri yönündeki iddiası tamamen yanlıştır. O, bu iddiasıyla, kısmen coğrafya tarihinde kabul edilen bir gerçeği bilmediğini de itiraf etmiş olmaktadır.

Müslümanlar Yunanlılardan, Hintlilerden ve İranlılardan öğrendikleri Ay tutulmasına dayanarak boylam derecesini ölçme işini geliştirdiler ve 9. yüzyıldan beri ölçülen boylam derecelerini haritaya ilk defa tatbik ettiler. Müslümanların, her şeyden önce Yunanlıların öğrencileri olarak başladıkları matematik-coğrafya ve haritacılık 800 yıllık bir gelişmeyle zirvesine ulaştı. Müslüman olan İspanya dışındaki Avrupalı öğrencilerimiz ise, 11. yüzyıldan beri büyük emeklerle kazanılmış eski dünya haritasına, ancak 18. yüzyılda yeni yapıcı unsurlar katmaya ve bazı yanlışları düzeltmeye başladılar.

Müslümanların Hint Okyanusu'nda uzaklık ölçmede kullanılan metotlar arasında her zaman uyguladıkları, meridyen dairelerine paralel uzaklıkların ölçümü, meridyen dairelerinden 90 dereceden küçük eğiklikli uzaklıkların ölçümü ve ekvator çizgisine paralel uzaklıkların ölçümleriyle elde ettikleri yüzlerce uzaklık değerleri bugünkülerden hemen hemen hiç farklı değildi.

Ne Vasco dö Gama, ne de diğer Portekizli gemiciler, birkaç Kızıldeniz kroki bir yana, Hint Okyanusu'nun ve Afrika'nın haritasını yaptıklarını veya haritanın yapılması için Portekiz'e materyal taşıdıklarını iddia ettiler. Tam aksine, onlar Arap denizcilerin elinden bu haritaları aldıklarını açıklamaktan kaçınmadılar. Vasco dö Gama, ilk Hindistan seferine Arap haritaları ile pusulasız olarak çıkmıştı. Afrika'nın Malindi limanında Müslüman denizcilerin elinde gördüğü enlem-boylam dairelerini taşıyan çok gelişmiş haritaları, ilk defa karşılaştığı pusulaları, hareket hâlindeki gemide enlem derecesini ölçmek için kullanılan özel aleti ve gemilerin büyüklüklerini hayranlıkla anlatır.

Menzis'in görüşünü desteklemek için kullandığı ve Çin donanmasının yaptığına inandığı haritalardan biri de 1507'de Alman Martin Waldseemüller tarafından yapılmış olanıdır. Bu haritada oldukça doğru bir şekilde ada ve nehirleri ile birlikte ortaya çıkan Kuzey Asya'yı göz önüne alan Menzis, 'Eğer Çinliler değilse bu haritayı kim yapmış olabilirdi?' diye soruyor. Bu kadar büyük bölgenin sahillerini başka kim ölçmüş olabilir? Eğer Çin donanması oraya uğramamış olsaydı, Avrupalıların ancak 300 yıl sonra tanıyabildikleri bu bölgenin, böyle bir haritası nasıl ortaya çıkabilirdi?

Menzis bu sorusunda haklı olmakla beraber, verilen cevap gerçeğe dayanmıyor. Coğrafya tarihçileri ne hikmetse bu noktayı hiç göz önüne almadılar. Hâkim düşünceye göre dünya haritasında Yunanlılardan sonra görülen her yenilik Avrupalıların başarıları olmalıydı (!). Hâlbuki Batlamyus'un adını taşıyan dünya haritasından sonra ciddi bir başarıları gözüküyor. Müslümanların 9. yüzyılın başlarında Abbasi Halifesi Me'mun'un dünya haritasındaki en önemli yenilik olan okyanusların karaları kuşatması ve Afrika'nın bir yarımada hâlindeki şeklini çizmesiyle başlayan başarılarının ardında yine Halife Me'mun'un koordinatlar kitabının bilgileri mevcuttur. Daha sonra da Kral Roger'in İdrisi'ye yaptırdığı dünya haritası gelir. Fakat bunların dışında Menzis'in bilmediği anlaşılan bir haritadan daha bahsetmek gerekir. Kuzey ve Orta Asya'nın 13. veya 14. yüzyılda oldukça teferruatlı bir haritası yapılmıştır. Bu harita 18. yüzyılın başında Sibirya'da Bahadır Han'ın Tatar tarihi ile birlikte ortaya çıktı. Kartografya tarihinin en önemli vesikalarından biri olan bu harita maalesef gerektiği şekilde incelenmedi. Sibirya'nın sahilleri, Kuzey Okyanusu'na dökülen nehirlerin, Orta Asya göllerinin enlem boylam dereceleri İslâm kültür dünyasında Asya haritasının ne büyük bir gelişmeye kavuştuğunu gösteren paha biçilmez vesikalardan biridir. Menzis bu haritayı bilseydi belki hükmünde daha dikkatli davranırdı.

Daha 9. yüzyılın başlarında Ekvator'un uzunluğunu yüksek ilmî metotlarla 40 bin km kadar bulan Müslümanlar Avrupa ile Asya arasındaki okyanusun 180 derece olduğuna (bir kutuptan diğerine uzandığına) ve aşılmasının imkânsızlığına inanıyorlardı. Bu korkunun tahminen bir yüzyıl kadar sonra kaybolduğu görülüyor. 11. yüzyılın başında büyük bilgin Bîrûnî, karaların bir okyanus tarafından kuşatıldığını, okyanusun batı ile doğuyu birbirinden yahut bir arada bulunması mümkün olan kara kütesinden veya insanların yaşamakta olduğu bir adadan ayırdığını söyler. 10. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Mesudî bize ulaşan kitaplarından 'Mir'at üz-Zaman' adlı kitabında okyanustan çok sefer Batı'ya yönelik hayatlarını tehlikeye sokanlardan

etrafıca bahsettiğini belirterek bir bilgiyi tekrarlıyor: ‘Bunların arasında Ha-
ihas adlı Kurtubalı, bir grup insanla birlikte hazırladıkları gemilerle okyanusa
açılmışlar ve bir zaman sonra da büyük ganimetlerle dönmüşlerdir. Başkala-
rına dönmek nasip olmamıştır. Bu, Endülüs’te bilinen bir şeydir.’ diyor.

Bu tip teşebbüslerin mânâsı daha sonra coğrafyacı İdrisî’nin 1154 yılında
verdiği bir bilgiyle daha açık anlaşılıyor. Onun verdiği bilgilerden, bu gibi te-
şebbüslerle okyanusun karşı taraftaki sahiline yahut okyanusta bulunan kara
parçalarına ulaşmak hedefinin mevcut olduğu anlaşılıyor. İdrisî, anlaşılan
kendi zamanında çok ünlü olmuş bir ailenin sekiz kişisinden ibaret gemici-
ler grubunun okyanusu geçmek için Batrya açıldıklarını yazıyor. Lizbon’da
‘Darb al-Mağrurın’, yani okyanus maceracılarının sokağı diye bir yerin bu-
lunduğunu bildiriyor.

Fuat Sezgin Samanyolu TV’de Hüseyin Gülerce’nin sorularını cevaplıyor

Bu gibi teşebbüslerin İslâm dünyasının batısında bir hayli yayılmış bu-
lunduğu anlaşılıyor. Mesela Kuzeybatı sahilinde, Mali’den yapılan iki teşeb-
büsü öğreniyoruz. Ansiklopedist **İbn Fadlallah el-Umarî**, 1312 yılında
Sultan Muhammed Ebu Bekr’in büyük bir filoyu ‘okyanusun diğer tarafına
ulaşmak’ için seferber ettiğini bildiriyor. Daha sonra gemilerin yolda büyük
bir fırtınaya tutulup battıklarını, ancak birinin kurtulup geri döndüğünü, bu-
nun üzerine sultanın çok daha büyük bir filo ile kendisinin aynı maksatla
okyanusa açıldığını ve geri dönmediklerini yazıyor. Bunlar bize tevafuken
ulaşan bilgiler. Daha ne kadar çok teşebbüste bulunulduğunu ve neticelerini
bilemiyoruz.

İslâm dünyasında yapılan birçok haritalar gibi bu yönde de yapılan haritalar kaybolmuş, ancak bir kısmı İtalyanca, İspanyolca ve Portekizce uyarlamalarıyla bize ulaşmış bulunuyor. Bunun yanı sıra aynı dillerde yazılmış kaynaklar da önemli bilgiler veriyor. Mesela 16. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Portekizli tarihçi **Galvao**, 'Keşifler Tarihi' adlı kitabında kralın en büyük oğlu Prens Don Pedro'nun Avrupa ve Kudüs'e yaptığı seyahatten 1428 yılında dönüşünde beraberinde bir de dünya haritası getirdiğini, bu haritanın Ümit Burnu'nu ve sonradan Macellan Boğazı diye adlandırılan deniz geçidini belirttiğini yazıyor. Macellan boğazı ile ilgili diğer bir bilgiyi Macellan'ın seferine katılan ve bu seferin tarihini yazan **Antonio Pigafetti** bize veriyor ve Macellan'ın seferinde 1507'den evvel yapılmış bir haritanın kullanıldığını ve bu haritada sonradan onun adını taşıyan boğazın gösterildiğini yazıyor.

Bu yönde en önemli bilgileri Kolomb'un genç çağdaşı ve 'Historia de las Indias' adlı seyahatin tarihine ait eseri yazan **Bartolome de Las Casas** veriyor. Babası, Kolomb'un seferlerine katılmış olan bu ünlü tarihçi, kitabında her fırsatta Kolomb'un elinde eski bir haritanın bulunduğunu tekrarlıyor. Bu haritanın sonradan kendi eline geçtiğini, esasında Kolomb'a Floransalı Toscanelli tarafından gönderildiğini açıklıyor. Çok enteresan bilgilerden birinde Kolomb'un diğer kaptanlarla hep bu haritaya dayandıklarını, bir ara bu haritayı birkaç ada öteye giden kaptan Alonzo Pinzon'un beraberinde götürdüğünü, Kolomb'un sonraki rotayı planlamak için haritayı geri göndermesi için ona haber gönderdiğini, harita geri geldikten sonra Kolomb'un diğer gemicilerle birlikte pozisyon tespiti yaptığını kaydediyor.

Las Casas bu haritada yanlışlıkla Hindistan sahili zannedilen yerin ve adaların bulunduğunu da açıklıyor. Bütün bu ve başka bilgiler hiçbir şüpheye yer bırakmadan gösteriyor ki Kolomb oldukça ayrıntılı bir haritayla bilinen bir ülkeye ulaşmak maksadı ile yola çıkmıştır. Bazı bilgiler de bu hedefin yeni bir yer keşfetmek değil de bilinen yerlerden altın, kıymetli taşlar ve baharat getirmek olduğunu gösteriyor.

Piri Reis, haritasına eklediği bir notta Kolomb'un eline geçen bir kitapla yola koyulduğunu yazıyor. Şimdi temel problem şu sorunun cevabına dayanıyor. Kolomb'un ve Portekizlilerin eline geçen haritalar hangi kültür dünyasının eseriydi. Bu sorunun cevabı için bazı haritalardan bahsedeceğim.

Piri Reis'in Haritası

1457 yılında Portekiz kralının arzusu üzerine İtalya'da Fra Mauro, yani Arap Papaz adlı biri dünya haritası yapmıştı. Bu haritanın İslâm dünyasındaki örneklere dayandığını ispatlayabilmek meselesini bir tarafa bırakırsak kenarındaki bir açıklama bizim için çok önemlidir. Burada şöyle bir bilgi yer almaktadır: '1420 yıllarında bir gemi Hint Okyanusu'ndan erkek-kadın adalarına (bugünkü Yemen Cumhuriyeti'ne ait, Socotra adası ile birlikte dört ada, Somali Körfezi açıklarında Arabistan Yarımadası'na 350 km

uzaklıktaki adalardır) ulaşma gâyesiyle Cape Diab (Kırtlar Burnu) yani Ümit Burnu'na oradan da karanlık okyanustaki Yeşil Adalara uğrayarak 40 günlük ve 2.000 millik Batıya yönelen bir yoldan sonra 70 günde Ümit Burnu'na geri dönmüştür' Bu açıklamadan şimdi Amerika'ya Ümit Burnu'ndan gidilen yolun 1420'den önce bilindiği anlaşılıyor. Bu yolun krokisi haritada açıkça gösteriliyor. Bunu 1500 yılında Kolomb'un ilk üç seferinde gemilerden birine kaptanlık yapan Juan de la Cosa'nın haritasından öğreniyoruz. Bu haritayı bilgisayar kullanarak modern harita ile karşılaştırsak, Batı Afrika ile Kuzeydoğu Brezilya sahillerinin hemen hemen gerçeğe çok yakın olduklarını, Küba, Haiti, Jamaika, Puerto Rico ve Bahama Adalarının şekillerinin ve coğrafi konumlarının gerçeğe oldukça yakın olduklarını görüyoruz. Haritada Macellan Boğazı da görünüyor. Bu harita tek başına boylam derecelerini çok iyi ölçebilen bir kültür dünyasından gelen bir orijinal İspanyolların elinde olduğunu gösteriyor. Güney Amerika, Portekizlilerin keşfinden önce bu haritada görülmüyor. Bu harita ile Piri Reis'ininki arasında çok büyük bir bağlantı kendini gösteriyor.

Bunu müteakip Vasco dö Gama'nın 1498'deki ilk Hindistan seferinden hemen sonra ortaya çıkan İtalyan **Alberto Cantino**'nun yaptığı bir haritada Güney Amerika'nın bir kısmı da görüldüğünden 1502 yılı civarında yapıldığı tahmin ediliyor. Ben bu haritanın orijinalinin daha eski olduğuna inanıyorum. Avrupa'da birden bire ortaya çıkan mükemmel Afrika haritasının İslâm dünyasından geldiğini ispatlayabilirim. Konumuz açısından Afrika ile Güney Amerika arasındaki uzunluk ve bölge sahillerinin gerçeğe çok yakın bulunması önemlidir. Bu ancak boylam derecelerini çok iyi bilen bir ortamdan beklenebilir.

Şimdi Java dilinde yazılmış bir haritaya dikkatinizi çekeceğim. Portekizliler 1511 yılında Malezya'yı ele geçirdiklerinde gemilerden birinde bir atlas buldular. Bunun kalan 26 haritasını Malezya dilinden Portekizceye çevirerek krallarına gönderdiler. Gönderen kral yardımcısı ve donanma komutanı **Albuquerque** yazdığı mektupta bu atlasın önemini ve ona hayran olduğunu uzun uzun dile getirmeye çalışıyor. Bu İslâm dünyasında haritacılığın ulaştığı en yüksek safhalardan birini gösteren atlasın, kartografya tarihindeki yeri çok önemli bir konudur. Bu harita Brezilya sahilinin Ekvator'un güneyinde 6'ncı derece ile 27'nci derece arasında kalan kısmını gösteriyor. Sahilin kuzeydoğudan güneybatıya doğru eğimi yaklaşık 15 derece. Bu haritanın boylam derecesindeki doğruluk o zaman karşısında bir Afrika kıtası veya bilinen bir ada gibi bir tutanak noktası olmadığı için ancak modern harita ile karşılaştırmak

suretiyle elde edilebiliyor. Böyle bir karşılaştırma başarı oranının bir hayli yüksek olduğunu gösteriyor.

Son olarak, Piri Reis'in haritasına değinmek istiyorum. Bunu, bilgisayar yardımı ile modern bir harita ile karşılaştırdığımızda Güney Amerika sahillerinin hemen hemen çok iyi, kısmen içerilere doğru nispeten iyi çizildiğini, Afrika ile aradaki boylam derecelerinin, Avrupa kartografyacılığında ancak 18. ve 19. yüzyılda mümkün olan bir doğruluğa ulaştıklarını görüyoruz. Bunun 15 ve 16. yüzyılda İslâm dünyası Hint Okyanusu navigasyonunda ulaşılan yüksek metotlarından başka hiçbir kültür dünyasında sağlanması imkânı yoktu. Kolomb'un Amerika kıyılarına doğru bazı enlem ve boylam derecelerini ölçtüğü iddia edilir. Bu değerler 22 derece ile 40 derece kadar hatalı, daha doğrusu ölçüden ziyade hayal ürünüdür.

1933 yılında Piri Reis'in haritasını çok ciddi bir araştırmaya tabi tutan Alman bilgini Paul Kahle, bu haritanın enlem ve boylam dereceleri bulunan bir orijinale dayanmış olması gerektiği sonucuna varmış, bu orijinalin Kolomb'a Floransa'dan 1474 yılında Paolo Toscanelli tarafından gönderildiğine inanmıştır. Ama orijinalin nasıl ve nerede ortaya çıktığı sorusunu bir tarafa bırakmıştır. Matematik, coğrafya ve kartografya tarihçiliğinin o günkü durumu bu sorunun cevabını imkânsız kılıyordu. Şu noktayı da belirtmek gerekir ki, Kahle sadece Orta Amerika kısmının Kolomb vasıtasıyla Piri Reis'e ulaştığını, Güney Amerika kısmının Piri Reis tarafından Portekizlilerin haritalarına dayanarak eklendiğine inanıyordu. Kahle'nin çalışması sonucu, sonraki araştırmalarda Kolomb'un eklerini taşıyan haritanın 1501 yılında Kemal Reis tarafından zaft edilen İspanyol gemisinde ele geçirilen esirler arasında Kolomb'un üç seferine katılan birinden alındığı inancı yaygındır. Piri Reis sadece amcası Kemal Reis'in, Kolomb'un üç seferine katılan bir esiri olduğunu söylüyor, ondan bazı şeyler anlatıyor ve o haritadaki bu kıyılar ve adalar Kolomb'un haritasından alınmıştır diyor.

Benim anlayışıma göre, Piri Reis'in eline İtalyanlara İslâm kültür dünyasından ulaşan Arapça bir haritanın Kolomb'un bazı ekler taşıyan enlem boylam çizgileri gösterilmiş bir İtalyanca nüshası herhangi bir şekilde ulaşmıştır. Muhtemelen bu haritanın başka nüshaları da yaygındır. Bu harita İspanyol tahtının devamlı ısrarı üzerine Kolomb'un üçüncü seferinden sonra kardeşine yaptırıp saraya sunduğu basit haritadan çok farklıdır. Tamamen yanlış çizilmiş Küba haritası, büyük bir ihtimalle Kolomb ve arkadaşlarına aittir. Haritanın güneyindeki kara parçasının İtalyanlara ulaşan Arapça orijinalde bulunmuş olması tahmin olunabilir. İslâm dünyasını dolaşan bir misyoner

Guillaume Adam, gemici tacirlerin Afrika'nın güneyinde 54 dereceye kadar indiklerini anlatıyor. İtalyan coğrafyacı Livio Sanuto da 1588 yılında yazdığı kitabında, Arapların Mozambik'ten Ümit Burnu'nu aşarak Güney Kutbu'na uzandıklarını kaydediyor.

Müslümanlar en geç 10. yüzyılın ilk yarısından itibaren İberik Yarımadası'ndan ve Batı Afrika sahillerinden sayısını bilemeyeceğimiz defalar okyanusun karşı sahiline, Batıya yelken açarak ulaşmaya çalıştılar. Onlar aynı sahillere Afrika'nın güneyinden 9. yüzyıldan beri ulaşabiliyorlardı. Okyanustan Batıya doğru yaptıkları bu keşif teşebbüslerinde bizim için bilinmeyen bir tarihten itibaren çok seferler yapmışlardır. Bu seferlerin neticesinde en geç 15. yüzyılın başında büyük kara parçasına (Amerika) ulaşmış ve dönmüş olmaları ve bunu çok defa tekrar etmiş olmaları lazımdır. 9. yüzyıldan itibaren matematiği, coğrafyayı ve kartografyayı geçen 800 yıl boyunca geliştiren İslâm dünyasının mensupları, Batı Atlantik'in ve sahillerinin büyük bir kısmının haritalarını yapmışlardır. Maalesef, 16. yüzyıldan itibaren bilimlerin diğer dallarında olduğu gibi Müslümanların bu sahalarda da liderliklerini kaybetmeleri ve yerlerini başkalarına bırakmaları tarihi bir kader olmuştur.

Nasıl Bartolomeo Diaz ve Vasco dö Gama Müslümanların haritaları ile Ümit Burnu'na ve Hint Okyanusu'na yöneltilerse, Kolomb ve Portekizli gemiciler ve bu arada Macellan da Amerika'ya, Müslümanlardan ellerine geçirdikleri haritalarla ulaştılar. Eski Portekizliler de, İspanyollar da bu gerçeği biliyorlardı. Bu tespitler muvacehesinde tekrar hülâsa edersek, insanların sonradan Amerika diye adlandırılan kıtaya ulaşmaları üç kademe olmuştur. Günümüzde kabul edilen bu gerçeğe göre insanlar Eski Dünya'dan, başlangıcı bilinmeyen bir çağdan beri zaman zaman çeşitli tesadüflerle okyanusu aşarak Amerika'ya ulaşmışlardır.

Astronomi Sahasındaki Gelişmeler

Müslümanların bilhassa namaz vakitleri ve dinî bayramlar gibi mukaddes günlerin tespitini en doğru şekilde yapabilmeleri için astronomiye ilk baştan beri çok önem verdiklerini görüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'deki çok sayıda âyetin Ay, Güneş ve sair gezegenlerden, onların hareket ve yörüngelerinden bahsetmesi Müslüman ilim adamlarının bu sahaya yönelmelerinde önemli bir âmil olmuştur. "İslâm'ın 150. yıllarında Abbasî halifesi, bazı Hint astronomlarını Bağdat'a davet etti. Onların yanlarında getirdikleri Siddhânta ki, bu eser Sanskritçenin çok hacimli, en çok mütekâmil astronomi ve matematik kitabıdır. Bu kitap eski İran ekolünün Müslüman

mensupları tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu faaliyetle birlikte genç İslâm dünyasında ilmî astronomi başlamış oluyordu. Hızlı şekilde süren bu ilerleme neticesinde 2. yüzyılın sonuna kadar **Batlamyus**'un (İskenderiyeli Ptolemaios) zor ve hacimli *el-Majest (Almagest)* adlı astronomi kitabı tercüme edilmiş bulunuyordu.”

Fuat Sezgin Hoca'ya göre İslâm dünyasında daha 9. yüzyılda gezegenler sisteminin münakaşası başlamıştır. Müslümanlar Dünya'nın yuvarlak olduğu fikrini Yunanlılardan ve İranlılardan alarak, hiç tereddüt etmeden kabullendiler. Bazı âlimler Güneş'in Dünya etrafında döndüğünü, bazıları da Dünya'nın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndüğünü ileri sürerken, diğer bir görüş sahiplerine göre ise gezegenler Güneş ve Dünya ile birlikte çok büyük bir süratle bir sonsuzluğa doğru ilerlemektedir. Daha çok taraftar bulan görüş ise Dünya'nın kendi etrafında döndüğü, gezegenler ve Güneş'in de, Dünya etrafında devr-i hâl ettikleri düşüncesiydi. Bu görüşün en tanınmış taraftarlarından biri 10. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan meşhur astronom ve matematikçi **Ebu Said Ahmet bin Muhammed es Sizi** idi. Ebû Said Sizi'nin Dünya'nın kendi etrafında döndüğü prensibine dayanan bir usturlap yaptığını ve astronomik araştırmalarını bu sistemle gelecek nesillere tanıttığını biliyoruz. Bu sistemin teferuatını talebesi **Ebû Reyhân el-Bîrûnî**'den öğreniyoruz.

Ebû Said Sizi'den bize kalan gezegenler sisteminin parçalarına dayanarak yapılmış olan bir sistemi tekrar modelleyerek müşahhas hâle getiren Fuat Hoca'ya göre burada esas olan, Dünya'nın kendi etrafında dönmüş olduğunun açık olarak belirtilmesidir.

Astronomi hakkındaki değerli bilgileri Fuat Hoca'mızın kendisinden almaya devam ediyoruz: “*Dokuzuncu yüzyılın başlarında Halife El-Me'mûn, Bağdat'ta Beytü'l-Hikmet isimli bir Akademi ve ayrıca Bağdat ve Şam'da bugünkü mânâda iki rasathane kurdurmuştur; bu müesseselerde Müslüman, Hristiyan ve Musevî ilim adamları birlikte tercüme ve çalışmalar yapmaktaydılar. Müslümanlar, Yunanlılar ve Hintliler gibi başka kültür dünyalarından öğrendikleri enlem derecelerini bulma ile ilgili bir metodu 9. - 10. yüzyılda kullanmaya başladıktan hemen sonra, yılın bazı dönemlerinde ve ancak sınırlı yerlerde kullanılabilen bu metotları geliştirmeye başladılar. 12. yüzyıla kadar da yılın her gününde ve günün her saatinde enlem derecesini kolaylıkla bulabilen birçok metotlar buldular.*

9. asrda Güneş'le Dünya'nın yıllık en uzak mesafesinin sabit olmayıp değişken olduğunu fark eden Müslümanlar, yörüngedeki ilerlemenin 12,09

saniye olduğunu tespit ettiler. Günümüzde bu değer 11,46 saniye olarak biliniliyor. Avrupa'da Johannes Kepler, 17. yüzyılda henüz Müslümanların kitaplarında gördüğü bu sonuca nasıl ulaştıklarını anlayabilmek için çağdaşı bilim adamlarıyla yazıştıyordu. Tahran'daki rasathanede 10. asırda tespit edilen Dünya'nın ekseninin eğiminde ekliptik düzlemine göre değişiklik olabileceği ve sürekli azaldığı bilgisine, Avrupalılar ancak 19. asırda gök mekaniği bilimiyle ulaşabildi. İslâm astronomi bilgilerinin kitaplarının tercümesinin Kopernik'e ulaştığını bugünkü nesiller bundan henüz yarım asır önce öğrenebildi.

Müslüman âlimler Dünya'nın ilk mükemmel küresini 10. yüzyılda ortaya koydular. Bu çalışmaların nasıl yapıldığını büyük bir astronom olan **Abdurrahman es-Sûfi**'nin 'Kitâbu Suveri'l kevâkibi's-Sâbita' (Sabit Yıldızlar Kümesi) adlı kitabından öğreniyoruz. Bu kitaptaki haritada yıldız kümelerinin resimleri var ve yine Abdurrahman Sûfi'nin 10. yüzyılda, bu haritayı yansıtan, gümüştten böyle bir küre yaptığını ancak daha sonra kayb olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Kürenin üzerinde sabit yıldızlar kümesi şekilleriyle yer almaktadır. Üstelik yıldızlar tam koordinatlarıyla var. Nasıl ki yeryüzünün koordinatları varsa gökyüzünün sabit yıldızlarının da koordinatları vardır. Bu da aslında bir gök atlası da var demektir. Bu gök atlasını bir kürenin üzerine nakletmek gerekiyordu. Biz elimize ulaşan kaynaklara dayanarak bu küreyi yeniden yapmaya çalıştık. Bu küreyi bir mısırlıyla birlikte yapmaya çalıştık, ancak adamın enlem ve boylam kavramlarından pek haberi yok. Enlem boylam mesafelerini kısaltıyordu, değiştiriyordu. Eğer bu şekilde geceleyin sabit yıldızlara bakarak zamanı ölçmek isterseniz, koordinatlar yanlış oldu mu, sizi yanlış neticelere götürür. Ben bugün yaptığımız kürenin daha küçüğünü yapmaya çalışıyordum. Ama maalesef bir türlü olmuyordu. Yaptıklarım atmak zorunda kalıyorduk ve bizim için masraflı oluyordu. Baktım ki Mısırlı bu işin altından çıkamayacak. Sonra, Takıyyüddin'in saatini yapan Alman, "ben bunu yaparım" dedi. Bu kürenin bulunduğunu Abdurrahman Sûfi'nin Arapça kitabını da Almanca'ya tercüme ettim. Çünkü o zat Arapça bilmiyordu. Tercümeyi Bremen şehrine gönderdim. Adamcağız yıldız kümelerinin şekillerini ve yıldızların koordinatlarını kurşun kalemle, daha önce yaptırıp kendisine göndermiş olduğumuz 50 cm. çapındaki iki yarım gök küresinin üzerine çizdi. Sonra küreyi bize Frankfurt'a gönderdi. Ve ben ondan iki parça yarım küreyi alıp, Kahire'ye götürdüm. Orada adamlara tarif ettim ve böylece yaptılar bu küreyi. 5-6 ay sonra bana "bitti" dediler, gittim aldım, getirdim.

10. yüzyılda Müslüman astronomlar yıldız kümelerini genellikle bir hayvan, çoğu zaman da insan şeklinde tasavvur ederek. Küçük Ayı, Büyük Ayı

Yıldız Kümesi gibi benzetmelerle ortaya çıkmıştır. Uzun asırlar boyu Türk, Arap ve İran bilginleri yeryüzüyle olduğu kadar gökyüzüyle de çok ilgilendiler. Türkiye ve çeşitli Avrupa ülkelerindeki kütüphane ve müzeler bu konuda yazılmış kitaplarla dikkat çekmektedir.

Bağdat, Şam ve Kahire medrese ve rasathanelerinde astronomi çalışmaları Batı dünyasından çok önce başladı. Avrupa'da rasathanenin kuruluşu çalışmaları ise İslâm dünyasından 500 yıl kadar sonra başladı. Bir Selçuklu şehri olan Rey'de kurulan rasathane, devrin en önemli astronomi merkezlerinden biri olarak tarihe geçti. Rasathane, tamamen Müslüman âlimlerinin bir icadıdır. 10. yüzyılda İslâm dünyasında kullanılan rasathanelerin yüksekliği 40 metreyi buluyordu. Rasathanelerin yirmi metresi yerin altında, yirmi metresi de yerin üstünde inşa edilmişti. Rey şehrinde kurulan rasathanede Güneş'in yüksekliğini, çeşitli zamanlardaki durumunu tespit etmek için çalışmalar yapılıyordu. Büyük Selçuklu Devleti, hem ilmî çalışmalara ilgi gösteriyor, gökyüzünün esrarını öğrenmeye çalışıyor, hem de din büyüklerinin türbelerini ince altın levhalarla süsleyip güzelleştiriyordu. Bu çağlarda İslâm dünyasında müspet ve mânevî ilimlere uyumlu bir biçimde önem veriliyordu. Selçuklu ve Osmanlı hükümdarları ilmî çalışmaların aynı zamanda zenginlikle yürütülebileceğini dikkate aldılar. Bu bakımdan şehirlerini kapalı çarşılarla da zenginleştirdiler. Bu çarşılarda bazı dükkânları vakıf hâline getirerek oralardan elde ettikleri gelirleri, ilmî araştırmalara ayırdılar. Refah içinde yaşamayan halkın ilmî çalışmalara ilgi duymayacağını, omuz vermeyeceğini biliyorlardı. Bu maksatla Rey şehrinde de kapalı çarşılar kurdular ve ticaretin gelişmesini desteklediler.”

İLİMLER ve ŞEHİRLER

Fuat Sezgin Hoca İslâm dünyasının belli başlı ilim merkezleri hakkında şu görüşleri ortaya koyuyor:

REY

Çeşitli ilimlerin zirveleri ihrâz ettiği dönemleri daha iyi anlayabilmek ve bu hamlenin altındaki itici güçleri fark edebilmek için şehirlerin ve idarecilerin umumî durumlarına dikkat etmek gerekir. Bu sebepten bazı örneklerin verilmesi yerinde olur. Rey, bir ilim merkezi olduğu kadar bir dinî merkez durumundaydı. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi vesellem) torunu, İmam Asım'ın üçüncü torunu, Rey şehrinde altın sarısı kubbeler altında yatmaktadır. Selçuklu İmparatorluğu'nun pâyitahtlığını da yapan Rey şehri, bugün İran'ın başşehri Tahran'la birleşmiş durumdadır. Selçuklu devletinin kurucularından Tuğrul Bey de Rey şehrinde yatmaktadır. Burc-u Tuğrul olarak da bilinen Tuğrul Bey kalesi, yirmi metre yüksekliğinde ve Rey şehrinin tam ortasında, şehri adeta gözetliyor konumundadır. Araştırmalara göre Tuğrul Bey kalesi aslında askerî maksatlarla kullanılan bir kale olmayıp, Tuğrul Bey'in yattığı, üzerine güneş vuran, yağmur yağın mütevazı bir türbe olarak bilinmektedir. 1063 yılında 70 yaşında vefat eden Tuğrul Bey, ilim adamlarına ve din âlimlerine büyük alaka gösteren altın yürekli bir devlet adamıydı. Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran, büyüten, zenginleştiren Tuğrul Bey'in türbesi devletin zenginliğine rağmen çok sade bir görünüme arz etmektedir. "Doğunun ve Batının Sultanı" olarak şöhret kazanan Tuğrul Bey, ilmî çalışmaların Bağdat'tan İran'a, Türkistan'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a kadar yayılmasına zemin hazırladı.

İSFAHAN

Dünyâ İran'ın efsane yüklü şehirlerinden biri olan İsfahan'ın nüfusu üç yüz bin civarında olup, bugün tavukçuluk ve koyunculuk merkezi durumundadır. İki-üç katlı kerpiç evlerin kol kola girerek halkalandığı bu şehir, 11. - 12. asırlarda Selçuklu hükümdarlarının oturduğu bir devlet merkeziydi.

Daha sonra Safevî saraylarıyla da büyüyen altı yüz bin nüfuslu büyük bir şehir olan İsfahan başta olmak üzere Selçuklu sultanları hükümdar oldukları bütün şehirlerde, zamanın üniversiteleri olan medreselerde bütün müspet ilimleri baş tâcı ettiler. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emriyle kurulan Nizamiye Medreseleri, yüzyıllarca ilim irfan merkezleri olarak hizmet verdiler. Bu medreselerde, günümüz eğitim ve öğretim ölçüleriyle profesörlerin yaptığı işi oldukça dolgun maaşla ve kendilerine sunulan birçok imkânla çalışan müderrisler yapıyordu. Öğrencilerin ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanıyordu. Nizamiye medreseleri bir külliye şeklindeydi. Çağın en modern yuvaları olarak kurulmuş ve büyük âlimlerin yetişmesi bu medreseler sayesinde mümkün olmuştur.

Aynı zamanda insanların mânevî yapılarını da güçlendirmek istediler. Bu bakımdan büyük camiler inşa ettiler. İsfahan'daki Câmîi, adna lâyık bir Ulu Câmîi heybetine kavuşturdular. Câmîin uzunluğunu 225 metreye, genişliğini de 84 metreye ulaştırdılar. İsfahan Ulu Câmîi duvarlarındaki beyitler ne kadar dikkat çekicidir. Deniliyor ki: "Ne güzel olur fakirliğe katlanarak bu bahçenin çiçeklerinden faydalanmak. Bu câmîi köşesinde yakılan ilim ışığını hiç unutmama. Âlimler yalnız değildir. İlimin ışığını Allah aşkı ile ara." Tavanlar bütün Türkmen kilimlerinde olduğu gibi geometrik şekillerle süsüdür. Nizamiye câmîilerinde ve medreselerinde güneş ışıkları bazen tavanlarda açılan pencerelerden süzülerek iç mekânları aydınlatmaktadır. Türkiye'deki çok sütünlü boyulu poslu Ulu Câmîiler görüldüğü gibi mimarî özelliklerini İsfahan Ulu Câmîi'nden almışlar. Türkmen mavisî çimeler, bu yapıların iç ve dış yüzlerini cennet bahçelerini hatırlatır şekilde süslemektedir. Bir iki katlı yoksul evlerinin sıralandığı küçük bir sokakta Büyük Selçuklu Devleti'nin en büyük hükümdarlarından biri olan Sultan Melikşah'ın çok sade bir türbesi bulunmaktadır.

KIRŞEHİR

Kırşehir, çeşitli Türk boylarının yerleştiği, yurt tuttuğu Türk kültür ve medeniyetinin filizlenip kök saldıği yurt köşelerinden biridir. Selçuklular, Anadolu'yu medreselerle, vakıflarla, sosyal ve ticarî yapılarla kısa zamanda geliştirip güzelleştirdiler. Cacabey Medresesi, Anadolu Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan'ın oğlu Keyhüsrev zamanında Nureddin Cacabey tarafından 1272 - 1273 yılları arasında yapılmıştır.

Cacabey Medresesi'nde Türk-İslâm dünyasında büyük önem verilen Astronomi çalışmaları ve eğitimi yapılıyordu. Bu medresede fen bilimleri de okutuluyordu. Medresenin kubbesindeki oval şekildeki bir açıklıktan içi su

dolu bir kuyuya yansıyan yıldızlar gözlenir ve yıldızların uzaklıkları hesaplanırdı. Böylece gökyüzünün esrarı hakkında araştırmalarda bulunurdu. Dünyada ilk rasathaneleri Müslüman âlimlerin kurduğunu biliyoruz. Selçuklu döneminin bir fakültesi olan medresenin ana mekânına beşik tonozlu bir mekândan geçilir. Günümüzde camii olarak kullanılan Cacabey Medresesi kesme taş ve tuğladan yapılmış iki katlı, çağının en güzel örneklerini aksettiren bir yapıdır. Ana mekân yuvarlak açıklığı bulunan bir kubbe ile örtülüdür. İç mekânın sağ ve sol tarafında öğrencilerin kaldığı odalar bulunmaktadır. Cacabey Medresesi'nin kubbe ortasındaki gözlem deliğinin tam altında yer alan rasat kuyusunun olduğu yerde şimdi mermerden yapılmış küçük bir havuz bulunmaktadır. Anadolu'nun birçok illerinde kurulan Selçuklu medreseleri kendi dallarına uzman yetiştirmekle kalmayıp o bilim dallarını araştıran, inceleyen ve uygulayan birer bilim yuvalarıydı. Yurdun çeşitli yerlerinden gelen öğrenciler hem teorik olarak ilim sahibi olurlar hem de uygulama yaparlardı. Ahmedî, Gülşehrî ve Aşıkpaşa bu medresede okumuş yetişmiş ünlü tarihi şahsiyetlerimizden birkaçıdır.

Kırşehir Cacabey Medresesi

Kırşehir ve çevresinde zengin vakıflara sahip olan Cacabey Medresesi sosyal ihtiyaçları ve ilmi araştırmaları destekleyen bir yapılar bütünüydü.

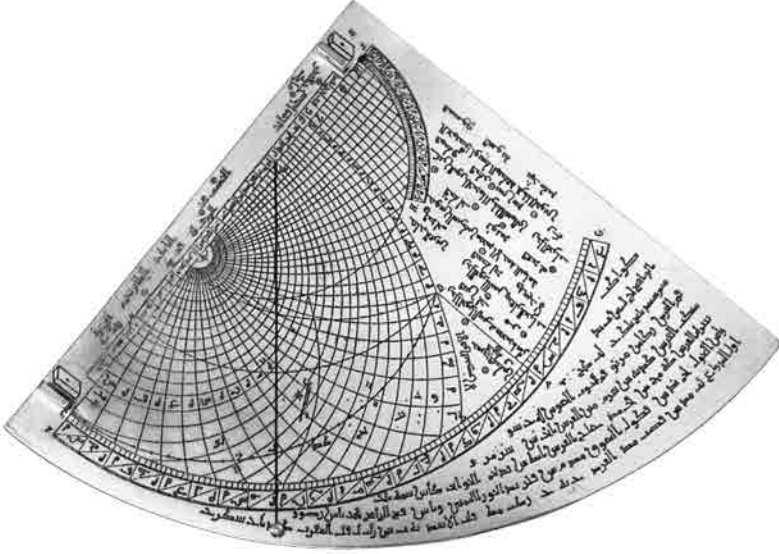
Taşkapımın üstündeki kitabelerde medresenin yapılış tarihiyle İlhanlılar tarafından konulan vergiler yazılmış. Cacabey Medresesi gök bilimleri alanında araştırmaların yanında Türk kültürü, Türk dili, İslâm hukuku, Tasavvuf, Hadis, Tefsir ve İslâm Medeniyeti konusunda da eğitim veren bir külliye giniümüze ulaşan örneklerindedir. Diğer Selçuklu fakültelerinde olduğu gibi külliye şeklinde tasarlanmış ve kurulmuştu. Zaman içinde bu yapılar ilgisizlik ve ihmâl yüzünden yıkılmış, yıktırılmış giniümüze pek az bölümleri ulaşabilmiştir. Cacabey Medresesi ilmin ışığıyla araştıran, düşünen, aklını kullanan ve bu yolla insanlığın aklının gelişmesini sağlayan diinkü devletimizin yüz akı, ilim ve irfan yuvasıydı. Kırşehir'in tam ortasında inşa edilmiş olan Cacabey Medresesi üstü kubbelerle kaplı bir rasathaneydi.

SİVAS

Sivas, bilhassa Selçuklu Türklerinin egemenliğine girdikten sonra bir ilim ve ticaret merkezi olmuştur. Selçuklu sultanı Keykâvus, Sivas'ı Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri yapmıştır. O dönemde Sivas, çağının en modern fakültelerine hastanelerine kavuştu. Buruciye Medresesi, Gök Medrese, Şifâiye yani tıp fakültesi, hanlar, hamamlar ve diğer sanat eserleriyle Sivas medeniyetimizin en parlutulu şehirlerinden birisi olmuştur. Buruciye Medresesi 1271 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı III. Keyhüsrev zamanında Burucerdie oğlu Muzaffer Bey tarafından kırıldı. Buruciye Medresesi'nde Fen bilimleri okutuluyordu. İki katlı olan bu fen fakültesinde öğrencilere yatılı olarak eğitim ve öğretim veriliyordu. Buruciye ve diğer medreselerde öğrenciler ve bilginler devrin pozitif bilimlerin ışığında elde ettikleri bilgilerle insanlığı bir güneş gibi aydınlatmaya devam ettiler.

Anadolu'yu Türklere yurt olarak sunan Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah, yirmi yıllık hükümdarlığı esnasında çok büyük fetihlerle ülkesine ülkeler kattığı, kendisine âlemlerin sultanı, büyük sultan, âdil sultan, merhametli sultan denildiği hâlde, şimdi İsfahan'da eşi Terken hatun ile birlikte bir bahçeden çok daha küçük bir yerde yatmaktalar. Hükümdarlık yıllarında bütiin ilim adamlarına, ediplere, şairlere ve din önderlerine kol kanat geren Sultan Melikşah'ın otuz sekiz yaşında iken zehirlenerek öldürüldüğünü iddia eden tarihçiler de vardır. Ayrıca bu türbede Melikşah'ın oğlu Berkyaruk, Berkyaruk'un oğlu Mehmet, torunu Muhsin'le bu mezarı yapan Tiflisli mimar Nevzatakiyan yan yana yatmaktadırlar. Mavi çinilerle süslü mezarda ise İmam Zeynel Abidin'in kızları Masume ve Sümeyye bulunuyor. Melikşah'ın evinin bir odasında öğrencilere hem ders veriliyor hem de ilmi çalışmalar

yürütülüyordu. Büyük Selçuklu Hükümdarı bu çok sade türbesinin içinde onun meşhur baş veziri Nizami'l-Mülk'ün mezarı da bulunuyor.

Sinüs Kadranı

Fuat Hoca'mız ilmin bu aydınlık dönemini anlatmaya devam ediyor: "Merağa güzel yurt anlamına geliyor. Merağa bugün Sufi çayı kenarında yaklaşık elli bin nüfuslu sessiz sakin bir bağcılık şehri. Farsların, Arapların, Selçukluların, Moğolların, Osmanlıların ve Rusların eline geçen Merağa'da bu devletlerden kalan çeşitli eserler var. Şehrin şurasında burasında karşınıza çıkan ve Türk mavisi çinilerle süslenen eski türbelerden biri İlhanlı Padişahu Süleyman Han'a ait. Süleyman Han da tıpkı diğer İlhanlı padişahları gibi Merağa'nın bir ilim merkezi olması için çalışmalarda bulundu. 1297 yılında yapılan bu zarif türbe zamana karşı adeta meydan okuyor. Hüilâgû Han da oğlu Abaka'nın yardımcılarıyla Merağa'da 1259 yılında bütün İslâm dünyasının en önemli rasathanelerinden birini kurdular ve başına Nasreddin et-Tûsî'yi geçirdi. İçleri taş döşeli rasathanede astronomlar gözlem yerlerinden gökyüzünün muhteşem nizamını ve güzelliklerini tespit ediyorlardı. Merağa, Herat, Merv, Nişabur, İsfahan şehirlerinde büyük matematikçiler, büyük astronomlar, tabipler, şairler, din âlimleri yetişti. Bunlardan Ömer Hayyam'ın, Kaşgarlı Mahmud'un, Gazzali'nin, Kuşeyri'nin, şöhretleri zamanımıza kadar uzandı. Bunun yanında Sait Bin Hibetullah, İbn-i Cezele

gibi kişiler zamanlarının adeta kutup yıldızları oldular. Yaşadıkları toprakları bir gelin güzelliğiyle süslediler.

ULUĞ BEY

Uluğ Bey, ilim aşığı bir ilim adamı ve hükümdardı. Sadece Semerkant'ta değil Türkistan coğrafyasının birçok şehrine kurduğu fakültelerle anılan fen bilimlerinin öncüsü bir ilim adamı olan Uluğ Bey'in kitapları, Doğuda ve Batıda yararlanılan temel kaynaklardan olmuştur. Araştırmalara göre zamanın en iyi yetişmiş 60 civarında ilim adamının Uluğ Bey Rasathanesi'nde dersler verdiği ve ilmî çalışmalar yaptığı belirtiliyor. Uluğ Bey, binin üstünde yıldız üzerinde inceleme yapmıştır. Ne kadar uzak görüşlü ve isabetli fikirleri olduğunu ise şu sözü özetlemektedir: 'Gök bilimleri konusunda ilerlemeyen milletler, büyük millet olamaz'. Uluğ Bey müzesinde, usturlaplar, astronomi çalışmalarında kullanılan cetveller ve Dünya küresi yer almaktadır. Türkistan'da Semerkant şehrinde 1420 yılında kurulan Uluğ Bey Rasathanesi şehre hâkim bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan Mirza Uluğ Bey Rasathanesi'nin yeraltındaki bölümüne çimlerle süslü bir kapıdan giriliyor. Altmış metre yüksekliğinde olan rasathanenin otuz metresi yerin altında, otuz metresi de yerin üstünde inşa edilmiş. Uluğ Bey rasathanesinin yerin üstündeki bölümü zamanın yüküne dayanamayarak yok olup gitmiştir. Rey, Merağa ve Semerkant'ta bulunan rasathanelerde yerin altına, Avrupalıların Sekstant dedikleri dairenin altında bir oranında bir yay yerleştiriliyordu. Bu yayların üzeri derecelere, dakikalara ve saniyelere bölünmüştü. Dünya ekseninin yirmi üç buçuk derecelik bir eğimi vardır. İslâm âlimlerini bu eğimde bir değişiklik olup olmadığı sorusu devamlı meşgul etmişti çünkü Dünya ekseninin eğiminin düzenli bir biçimde azaldığının tespiti İslâm bilginlerinin büyük bir buluşuydu. Avrupalılar ise bu büyük buluşu bir türlü kabul etmek istemiyorlardı. Ancak 19. yüzyılda gök mekaniği konusunda araştırmalar ilerleyince Müslüman âlimlerin 10. yüzyılda ortaya atmış olduğu görüşlerin doğruluğunu kabul etmek zorunda kaldılar. Gökyüzünün muhteşem nizâmı Ay'ın, Güneş'in ve yıldızların hareketleri 20-30 senelik gözlemlere bakılarak inceleniyordu. Timur'un torunu olan Uluğ Bey aynı zamanda bir hükümdardı. Hükümdarlık yıllarında bilim adamlarına kol-kanat gererek ilmî araştırmalarda bulunmasını destekledi. Kurduğu rasathane çağının en modern usullerle gözlem yapan, araştıran, inceleyen, bilimin aydınlığını yayan bir ilim irfan merkeziydi. Uluğ Bey'in ilim çalışmaları gezegenlerin yıllık hareketi, enlem ve boylam hesapları Zic-i

Hakanî veya **Zîc-i Cedid-i Sultanî** adlı eseri bugün bir bölümü müze hâline getirilen rasathanenin en önemli kaynakları arasındadır. Zîc'ler astronomi hesapları için gerekli olan sinüs cetvelleridir. Asıl adı Mehmet olan Uluğ Bey bir matematikçi ve astronomdur. 1393 yılında Sultaniye kentinde doğdu. Devrin önemli bilgilerini etrafına topladı. Anadolu'dan Türkistan'a giden bilgin, Kadızade-i Rîmî'yi kurduğu medresenin başına getirmiş ve kendisi için de rasathanede bir oda yaptırmıştır. Batılı sanatçılar tarafından yapılan Uluğ Bey'in gravürü ile Abdurrahman Sufî'nin yıldızlar kümesi adlı kitabı eserleri de müzemizde bulunmaktadır.

1259-1265 yılları arasında Merağa Rasathanesi'nin astronom âletleri Ay'ın, Güneş'in ve yıldızların yüksekliğini ölçüyordu. Boylam dereceleri ölçen âletler de Merağa Rasathanesi'nde kullanılıyordu. Merağa rasathanesi çağın en büyük en modern rasathanesiydi. Büyük âlim Nasreddin et-Tûsî bu rasathanede kendine ait 10 adet astronomi âletiyle gözlemler yapıyordu. 13. yüzyıldan kalma Nasreddin Tûsî risalelerinde o devre ait astronomi çalışmalarına dair önemli tespitler var. **Zîc-i İlhânî** başta olmak üzere astronomi üzerine yazdığı eserler uzun asırlar Batılı astronomlara yol gösteren kitaplardan oldu. Dr. Perviz Verdçevend Merağa Rasathanesi'nin Araştırılması adlı kitabında o çağda Ömer Hayyam gibi, Nasreddin Tûsî gibi büyük astronomlar ve matematikçilerin başta Güneş ve Ay olmak üzere bütün gezegenlerin hareketlerini incelediğini kaydetmektedir. Meraga rasathanesi bugün 740 yaşını geçmiştir. Artık üstü çadrla örtülen bu rasathanede araştırma yapanlar Nasreddin Tûsî'nin çalışmalarını, buluşlarını burada hayretle ve hayranlıkla inceliyor ve Batı medeniyetini, İslâm medeniyetinin doğurduğuna samimiyetle inanıyorlar.

III. Murad zamanında 1575 yılında Türk bilgini Takîyyüddîn tarafından İstanbul'da kurulan rasathanede kullanılan âletler de Merağa Rasathanesi'nde kullanılan âletler örnek alınarak yapılmıştı. **Tyco Brahe** tarafından Danimarka'da 1580 yılında kurulan rasathanenin âletleri de Merağa Rasathanesi'nden alınmıştı. Her iki rasathane de aynı kaderi paylaşarak, kurulduktan kısa bir süre sonra topa tutularak yıkıldılar.

Aynı zamanda ünlü bir fizikçi ve matematikçi de olan Takîyyüddîn'in rasat çalışmaları devrin minyatürlerinde, yüzlerini hep Güneş'e, Ay'a ve yıldızlara çeviren bilim adamları olarak yansıtılmıştı, bu resimleri de müzemizin duvarlarında görmektesiniz. Takîyyüddîn Türkiye'ye Suriye ve Mısır'dan gelmiştir, zaten o zaman Suriye, Mısır gibi ayrı ülkeler yoktu. Hepsi Devlet-i Aliyye'nin sahasıydı. Takîyyüddîn büyük ve akıllı bir adamdı, fizik sahasında yaptığı bazı

keşifleri hiç kimse bilmiyor ve sözünü etmiyor. James Watt'dan iki yüz elli sene önce buhar kuvvetini ilk defa kullanıma koyan adamdır. Onun âleti enstitüde tekrar yapılmıştır. Bu âlet buhar kuvvetini dönme hareketi yapan bir makine hâline getirmektedir. Büyük adam 'Ben yeni bir astronomi okulu kuracağım.' fikriyle geliyor. Büyük âletlerle çok dakik neticeler almaya dayanan, bir astronomi kuracağım diyor. Eğer onun âletleri daha sonra kullanabilseydi, mesela; Satiim gezegenlerinin aylarını bulabilirdi. Boylam derecelerini bulmada büyük bir faydası oldu. Büyük âletler yapma fikri ona Urumiye şehrinin doğusunda bulunan Nasreddin Tûsî'nin kurduğu Merağa Rasathanesi'nden gelmiştir. Buradaki büyük âletleri tanıdığmdan onlardan başka üç büyük yeni âlet de ilave etti ve diğerlerinin de boylarını büyüterek geliştirdi. O zamandan kalan kitap bizim elimize geçti ve bu rasathanedeki âletlerin hepsinin modellerini Enstitümüzde yaptık. Yaptığı rub'u tahtasının yarıçapı üç metre yüksekliğinde, bunu duvara asıyor ve gök cisimlerin hareketini saniyelerle ölçüyor. Takıyyüddîn'in kurduğu rasathanenin yıkılmasından tam 288 yıl sonra İstanbul'a hâkim bir tepeye 1868 yılında 'Rasathâne-i Âmire' adında yeni bir rasathane kuruldu. Rasathâne-i Âmire 1909 yılında meydana gelen bir ihtilal sonucu yağmalandı ve kullanılamaz duruma geldi. 1911 yılında yeniden kurulan rasathane 1936 yılında Kandilli Rasathanesi adını aldı.

Burada önemli bir tarihî tespiti ortaya koymamız gerekir. Takıyyüddîn'in kullandığı âletlerle Avrupalı meslektaşu Tyco Brahe'nin, kullandığı âletler arasında çok büyük bir benzerlik vardır. Tyco Brahe'nin Danimarka'da kurduğu bir rasathane hakkında Avrupalılar maalesef inkârcılık yapmakta ve T. Brahe'nin on âleti birden icat ettiğini savunma garabetine girmektedirler. Hâlbuki bir insan on aleti birden bire icat edemez ki! Tyco Brahe bunların üçünü bizim Takıyyüddîn'den, yedisini Merağa Rasathanesi'nden öğrenip Danimarka'da tatbik etmiştir."

Usturlaplar (Astrolab):

"Miladî 9. yüzyıldan itibaren Müslimanlar diğer sahalarda olduğu gibi astronomi sahasında da yeni âletler icat etmeye başladılar. Astronominin en klasik aletleri usturlaplardır. Usturlaplar en klasik ve en ilkel biçimiyle 8. yüzyılın başlarında Yunanlılardan İslâm dünyasına geçti. Usturlaplar Ay'm, Güneş'in, yıldızların yüksekliklerini ölçmek ve gezegenlerin hareketlerini incelemek amacıyla kullanılıyordu. Usturlaplar 9. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında hızlı bir gelişme gösterdi. 14. yüzyıldan itibaren ise doruk noktasına ulaştı. Âlimlerimiz matematik, fizik ve gök bilimleri sahalarında büyük keşif

ve icatlara imza attılar. İslâm dünyasındaki bu gelişmeler Avrupa'ya da tesir etmekte gecikmedi. Usturlaplar 10. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasından Latin dünyasına ulaştı. O dönemde astronomi o kadar ileri gitmişti ki, insanların çoğu ceplerinde saat gibi usturlaplar taşıyor, gezegenlerin hangi tarihte hangi burçta olacağını hesap edebiliyorlardı. O devirde yaşamış araştırmacıların Güneş'in ve Ay'ın durumlarını gösteren takvim gibi kullandıkları çarklardan yapılmış âletlerin onlarcası şimdi enstitümüzde sergilenmektedir.”

Frankfurt'taki müzeyi Fuat Hoca'mızla birlikte hayran hayran gezerken 1029 yılında Toledo'da yapılmış bir usturlap, 1048'de yapılmış mekanik Güneş ve Ay takvimleri, 1279 yılına ait bir gök küresi, ilk pusullar, en gelişmiş güneş saatleri ilk gözümüze çarpanlar oluyor. Müzedeki usturlapların en eskisi 10. yüzyılın başlarında, yaklaşık 930 yıllarından kalmış bir usturlap olup, Avrupa'da yaygın olarak biliniyormuş. Latin dünyasında bu usturlapları yapmaktan başka bir de bu konuya dair kitap yazma gayreti çok erken dönemde kendisini göstermiş. Bu durumu Fuat Hoca şöyle özetliyor: “10. belki 11. yüzyıl başlarında yazılmış Latince bir kitabı araştırdığımızda bu kitabın aşağı yukarı yüzde doksan taklitten ibaret olduğunu görürüz. Hatta Arapça kelimeler ve harfler bile Latince kitapta Arapça olarak aynen bırakılmıştır.”

“Hicri 428 yılında, Toledo'da belki Cordoba'da yapılmış bir usturlabı yapabilmek için aslı Berlin'de devlet kütüphanesinde bulunan kitaptan istifade ettik. Yuvarlak şekilde olan usturlabın bir ön bir de arka tarafı vardır. Ortadaki dönen çubuğun deliğinden Güneş ve yıldızlar görülmeye çalışılır. Gök cismi tespit edildikten sonra usturlabın üzerindeki çeşitli derecelerden hangisine denk geldiğine bakılır. Usturlabın ön tarafta dönen levhasına Araplar enkebut (ankebut=örümcek) ismini verirler. Bu çemberde 30 sabit yıldızın koordinatları gösterilmektedir. Sabit yıldızlarla bu usturlap bir saat gibi kullanılır. Usturlaptaki levhalardan her biri iki taraflı olup, her bir tarafı muayyen bir enlem derecesine göre yapılmıştır. Bu usturlabı kullanmak istiyorsanız, hangi şehirde olduğunuzu ve o şehrin derecesini bilmeniz gerekir. Mesela Frankfurt'taysak 50 derecelik, İstanbul'daysak 41 derecelik bir levha bulunması lazımdır.

11. yüzyıldan itibaren usturlap büyük bir tekâmül göstermiştir. Bütün levhaları bertaraf eden, lüzumsuz hale getiren bir usturlap, ödevleri âletin iki yüzüne toplayan çok mütekâmil bir usturlaptır. **İbn-i Serrâc**'ın Suriye'de yapmış olduğu âlette, klasik usturlabın özellikleriyle sadece iki taraftan ibaret olan usturlabın özelliklerini bir araya getirerek şaheser bir usturlap ortaya

koymuştur. Avrupa'da usturlapların ulaştığı en yüksek seviyeye misâl olarak bu âlet gösterilmektedir.

Astronomi sahasında icat edilen ilk âlet kürevî usturlaplardır. 9. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar giderek geliştirilen bu âlet hakkındaki bilgiler Avrupa'ya ulaştıktan sonra Avrupa kürevî usturlabı tanımıştır. Bilhassa gökyüzü araştırmalarında kullanılan kürevî usturlaplar İslâm dünyasında büyük gelişmeler kaydetmiştir. Avrupa'da ise Müslüman bilginlerin geliştirdiği bu âletlerin taklitleri kullanılıyordu. 16. yüzyılda Avrupa'da Erasmus Habermel isimli sanatkârın yaptığı bir usturlap çok süslü ve çok güzel görünmekle beraber, yaptığı vazifeler bakımından İslâm dünyasında 14. yüzyılda yapılanların seviyesine bile ulaşamadığını görüyoruz.

Çok önemli diğer bir âlet de **İbn'ül Heysen** tarafından 11. yüzyıl başlarında icat edilmiş olup, meridyen çizgisini veya ögle çizgisinin en doğru şekilde tespit edilmesini sağlamaktadır. Ayın hareketini takip ederek gösteren bir cetvel üzerindeki orta noktanın belirlenmesiyle meridyen çizgisi tespit edilebilmektedir. 12. yüzyılda **Câbir bin Eflâh** isimli bir âlim tarafından keşfedilen enteresan bir âletle ise Güneş'in yüksekliği ve başka yıldızlara göre yükseklik farkları usturlaba göre çok daha dakik bir şekilde ölçülebilmektedir. 13. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya ulaşan bu âlete "Türketum (Türk âleti)" diyorlar. Bu âleti Türkler bulmadığı hâlde neden Türk âleti diyorlar, bunu da bilemiyoruz. Avrupa'da birçok müzelerde buna benzer âletlerin birer nüshaları bulunabilir.

10. yüzyılda **Ebu Cafer el Hâzinî** adlı bir meşhur astronom ve matematikçi tarafından icat edilen diğer bir âlet, hesaplamaya başvurmadan gezegenlerin yörünge dairesindeki yerini bulma gâyesiyle kullanılmaktadır. 11. yüzyılda Endülüs'e geçen bu âletler, 13. yüzyıldan itibaren İtalya'dan Avrupa'ya ulaştı. Bu âlet Uluğ Bey'in hocası **Gıyaseddin Kâşî'nin** şahsiyetinde en yüksek noktasına erişti. Avrupa'daki diğer adamlar ise 16. yüzyılda âletler bakımından güzel taklitler yapsalar bile, astronomik tablolar ve bunun matematik değerlerinin hesaplanması bakımından Müslümanların ulaştığı zirveye asla ulaşamadılar.

Usturlapların yapılışı konusunu biraz daha açmasını rica ettiğimizde Fuat hocamız biraz daha derine inmeyi tercih etti: "Dünyada üçbin kadar usturlabın varlığı bize ulaşmış vaziyette. Bunların bir kısmı çok değerlidir, bir kısmı da o kadar değerli değil. Biz kataloglara dayanarak, bu müzeleri ziyaret ederek, bunların en değerlilerini aşağı yukarı 40 tanesini enstitümüzde

topladık, yaptık. Bu bakımdan bizim enstitümüzün koleksiyonu ki, şimdi bunun bir nüshası da İstanbul'da, dünya da en kıymetli koleksiyonudur. Mesela Oxford'ta birkaç tane, British Museum'de birkaç tane var. Ama şimdi İstanbul'da bunların hepsi var.

Konunun daha iyi anlaşılması için biraz geriye doğru gideyim. İlk usturlab'ı taklit etmeye çalışan Wiedemann adlı bir Alman bilginiydi. Berlin'de bulunan bir usturlabı taklit etmeye çalıştı. Usturlap dediğimiz zaman onları yüzde yüz taklit edeceksiniz. Üzerindeki çizgileri maden üzerine aktaracaksınız. Bu aleti açtığımız zaman içinde 8-9 tane levha vardır. Mesela bu levhalardan bir tanesi İstanbul için geçerlidir, diğer levha Bağdat için. Eğer siz İstanbul'da çalışıyorsanız onu üst tarafa geçireceksiniz. Gökteki bütün astronomik hâdiseler ve tespitler, yıldızların doğuşları, batışları sabit yıldızların yerleri onlara nakşedilmiştir. Eğer bunun taklidini yaparsanız, işte bu bütün unsurları yüzde yüz taklit etmek durumundasınız. Ancak bu o kadar da mümkün değildir. Müslümanlar bunu elle yapıyorlardı ve çok da başarılıydılar. Yazıyı da Arapça yapıyorlardı. Eilhard Wiedemann bunu yaptırmak istediği zaman minakaşa çıkıyor. Çünkü Wiedemann, Arapça kelimelerin modele nakledilmesini istiyor. Usta: "Bunu nakletmek çok zor ve masraflı olur" diyor. Yapılan modeli gördüm, büyük bir hürmet duyduğum adama. Sonuçta o adam bizim selefimizdi. Üstelik İslâmî Bilimler tarihinin tanıtılmasında çok katkısı oldu. Ancak her şeye rağmen o zamanın tekniğiyle onu yapmaya muvaffak olmadılar. Çünkü o zamanlar çizgileri kimyevî madde yardımıyla maden üzerine nakletme tekniği bilinmiyordu. Biz bu teknikle yapıyorduk. Ama güzel olmuyordu.

Ben 25 senelik çalışmadan sonra Kahire'de adeta bir ekol kırmış oldum. Bu adamlar o kadar güzel yapıyorlar ki; 1000 sene önce Müslümanlar nasıl yapmışlarsa bu aletleri, Mısırlılar o güzellikte yapıyorlar. Bizim enstitümüzdeki âletleri kimyevî sistemle yapmıştık Oradaki âletler buraya getirdiklerimiz kadar güzel değil. Onları da değiştireceğim. Ama İstanbul için bütün bunları elle yaptım."

Mekanik ve Otomat Âletler

Müzedede sergilenen çok sayıda âlet içinde ziyaretçilerin en fazla dikkatini hiç şüphesiz çalışır vaziyetteki mekanik ve otomat âletler çekmektedir. Zira bunlar kitaplardaki çizimlerden titizlikle çıkarılmakla kalmamış, çalışabilmesi için bütün her şeyi tam olarak yapılmış, sadece yer darlığından ve teşhir zorluğundan dolayı kimisi orijinal boyutunda kurulurken, kimisi model hâlinde küçültülerek yapılmış.

Enteresan Bir Saat

Su ile çalışan bu saat, 1362 yılında bir faslı tarafından yapılmış olup, Fas şehrinin Ulu Camiinin Muvakkithâne (zaman ölçme evi) kısmının içerisinde bulunmaktadır. Su deposundan çıkan suyun bir kolu yukarıya çıkıyorken, ikincisi aşağı akmaktadır. Suyun ağırlığından doğan enerji iki arabayı birden çekmektedir. Bu arabalardan biri büyük bilyeler, ikincisi ise küçük bilyeler taşımaktadır. Büyük bilyelerden bir tanesi saatte bir defa yukarıdan düşmekte ve kendisine ait deliklerden bir tanesinden kupaların içine düşmektedir, bilyenin düşerken çıkardığı ses yeni bir saatin başladığını belirtmektedir. Saatte bir düşen büyük bilyelerden başka ayrıca 4 dakikada bir düşen küçük bilyeler vardır. Dört dakika arayla küçük bilyelerden 15 tanesi düştükten sonra bir tane büyük bilye düşmektedir. Sistem suyun 24 saatte bir muntazam olarak akmasından ibaret olan su enerjisiyle çevrilmektedir. Kırmızılar gündüz saatlerini, maviler ise gece saatlerini göstermektedir. Usturlap şeklindeki büyük kadran 24 saat içerisinde dönmekte ve saati muntazam bir şekilde göstermektedir. Arapça kaynaklar, bu tip saatlerin Fas'ta çok geliştiğini anlatmaktadır. Marakeş şehrinde, kadranının çapı 20 metre olan bir saat olduğunu ve bu saatin çalışması sırasında dakika ve saatlerde çıkan sesin, şehrin dışından bile duyulduğu belirtilmekteymiş. Bu su saati 1200 yıllarına doğru Diyarbakır'da yaşamış olan El-Cezerî'nin kitabına dayanarak yapılmış. Fuat Hoca'mızın El-Cezerî'nin kitabındaki tarife göre yaptırdığı çalışır vaziyetteki bu su saatinin mühim tarafı, su deposunun hacminin ve yüksekliğinin, dolayısıyla su basıncının hep aynı kalmasının çok hassas bir şekilde ayarlanmasıdır. Dakikaların muntazam aralıklarla gelmesi bakımından bu husus çok mühimdir. El-Cezerî'nin 1200 yıllarında başardığı bu saatin mekanizmasına dâhil olarak eklenen bir manivela tertibatıyla da ortada oturan adam elindeki sopayı hareket ettirmekte ve tablonun üzerindeki rakamları zamanı gelince işaret etmektedir.

Müzedede çok enteresan bir zaman ayarlamalı otomat makine dikkatimizi çekince, Fuat Hoca'mız bu makinenin 11. yüzyılda Endülüste İbn-i Muaz El-Muradî tarafından yazılmış olan bir kitaptan alındığını söyledikten sonra, Latinceye de çevrilmiş bu kitaptaki çizimlerden nasıl istifade edildiğini ve ne zahmetlerle bu makineyi yaptırdığını anlattı. Bu otomatı saat sistemine göre istediğiniz zaman aralıklarında harekete geçecek şekilde ayarlayabiliyorsunuz. Otomatın yaptırdığı hareketlerin

asıl kaynağı suyun belli hacimdeki kaplara dolmasıyla başlıyor. Su kapları doldurulduktan sonra ayarladığınız sürelerle bağlı olarak saat başında veya yarım saatte bir, yahut enstitüde ayarlandığı gibi yedi dakikada bir belli hareketleri tekrarlayabiliyor.

“Endülüis, Müslümanların İspanya’ya verdikleri addır. Muaviye’nin oğlu I. Abdurrahman, İspanya’da 756 yılında başşehri Kurtuba olan bir devlet kurdu. Kurtuba Müslümanların idaresinde kısa zamanda medreseleri, kütüphaneleri saray ve köşkleriyle Avrupa’nın en göz alıcı şehirlerinden biri oldu. İlim, fen ve sanat alanındaki gelişmeler bilim tarihinde ünlü Endülüis ekolünün doğmasına yol açtı. Endülüis Emevî devletinin ilim alanındaki başarıları Avrupa’ya derinden tesir etti. Avrupa’dan gelen birçok talebe bu medreselerde tahsil görüyordu. Bilim tarihçileri Endülüis’te Müslümanların bilim ve düşünce hayatında ulaştıkları yüksek seviyenin Avrupa’ya yansarak Rönesans hareketini başlattığını kaydediyor. Kurtuba, Sevilla, Malaga ve Gırnata’da bulunan medreseler doğunun bilimini Avrupa’ya aktaran, birer köprü olmuştur.

Endülüs’te icat edilmiş saat tiplerinden biri de mum saatidir. Bu saatin esası 12 boğuma bölünmüş ve her boğumuna ağırlık asılan bir mumun erimesi prensibine dayanıyor. Mum yanarak belli bir hızda eridikçe her boğumdaki ağırlık düşerek aşağı çarpmakta ve içerideki bir mekanizmayı harekete geçirip bilyelerin düşmesini sağlamaktadır.

Bilimlerin teorik olarak gelişmesi, uygulama alanında da birçok buluş ve icadın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Müslümanlar için ibadet vakitlerinin tespiti ve takibi meselesi, sosyal hayatın düzenli bir şekilde sürdürülmesine de vesile olmuştur. Bu da zamanın doğru bir şekilde ölçülmesini gerekli kılmıştır. Bu maksatla çeşitli güneş, kum, su ve mekanik saatler icat edilmiştir.

Onlardan bir başkası da yine su ile çalışan 1200 yıllarında Rıdvan isimli bir âlimin Şam’da yaptığı bir saattir. Silindirik bir depoda toplanan suyun gücü ile çarkların çevrilmesi esasına dayanan bu saatte 12 delik bulunmaktadır. Her saat başı ses çıkararak düşen bir bilye ile saatin kapıları sırayla açılarak zamanı şaşmadan göstermektedir. Diğer bir saatte Cezeri’nin 1200 yıllarında yaptığı meşhur fil saatidir. Bu da yine filin gövdesindeki su deposunda bulunan yarım küre şamandıranın hareketiyle çalışır. 30 dakikada bir şamandıraya su dolar ve aşağı inmeye başlar bu esnada da bir ip üzerinden kuledeki küre serbest kalır. Küre

aşağı inerken üzerinde yer alan kuş figürü döner, insan figürü kollarını kaldırır, yılan figürleri hareket eder. O su deposunu öyle harekete geçiriliyor ki, kaplara bağlı olan bir ip aşağı doğru çekilmekte ve harekete geçen bir mekanizma ile de sırasıyla 12 küre kendilerine ait kapların içine düşürülmektedir.

Diyarbakır'da Artukoğullarının sarayında başmühendis olarak görev yapan Cezerî, sibernetik biliminin de kurucusudur. Sibernetik ve otomatik sistemlerin başlangıcı konusunda Descartes, Pascal, Leibniz ve Bacon'dan önce Cezerî bu ilim dalını dünyaya tanıtmıştır. “*El Câmî-u'l Beyn'el ilmî ve'l Amelî en Nâfi fi Smâ'ati'l Hiyel*” adlı eserinde su saatleri, otomatik kontrol tertibatları, şifreli anahtarlar ve robotlar gibi birçok sistemin tasarımını, bunların nasıl uygulanacağını açıklamaktadır.

Diğer bir saatle ise dakikaları da ölçebiliyoruz. 12. yüzyılda El-Hâzinî isimli bir fizikçinin eseri olan bu saat de su ile çalışmaktadır. Kap su ile doldurulduktan sonra öyle ayarlanıyor ki kaptaki su düzgün şekilde aşağıdaki diğer bir kaba akmakta, kaptaki suyun miktarını ölçerek kaçınıcı dakikada olduğunuzu öğrenmeniz mümkün olabilmektedir. Hâlbuki bizler dakikaların tespitini ancak 19. yüzyılda yapabiliyorduk.

Daha gelişmiş bir saate ait bilgiler ise 11. yüzyılda yazılmış bir risaleden ele geçmiş. **Abdurrahman el-Hâzinî** isimli İranlı âlimin eseri olan astronomik risaledeki tarife göre yapılan saatin enerjisi, kumun akmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kumla doldurulan bir haznenin üzerindeki ağırlık sebebiyle içindeki kum aşağı akmaktadır. Hassas ayarlanan açıklıktan geçen kum muntazam bir şekilde aşağı akmakta, bu akımdan da bir hareket doğmaktadır. Bu hareket de bir küreyi çevirmektedir. Bu kürenin çevirmesi ile hem yıldızların hangi saatte, gök küresinin neresinde olduğu, hem de günün hangi saatinin hangi ânında olduğunuz öğrenilebilmektedir.

Saatlerin tekâmül tarihinde birçok çeşitlere rastlıyoruz. Bunların bir kısmı büyük bir vitrinde toplanmış durumdadır. Cezerî'nin kitabından alınan iki tane farklı mum saati de hemen bakanların dikkatini çekmektedir. Mumların erimesiyle ağırlığın azalması esasına dayanan bu saatlerden birinde, kuşun ağzından her saate bir bilye düşmektedir. Bazı saatler gölge sistemine dayanan saatler olup, bunların bir kısmı kitaplardan alınmış, bir kısmı da Avrupa müzelerinde veya İslâm Dünyası'ndaki bazı müzelerde kalmış olan âletler model alınarak geliştirilmiş.

Güneş saatlerinin en mükemmel şekli Şam'da Emevî Camii'nde İbn-i Şatır adlı astronom tarafından yapılmış olan güneş saatinde bulunmaktadır. Üçünü kitaplardan alarak geliştirdikleri diğer güneş saatlerinden birisi Kurtuba'dan kalmış Malik el Eşref'in güneş saati. Kahire'de bulunan İbn-i Tulun Mescidi'nde İbn el Muhallebî isimli muvakkit tarafından 13 yüzyılda yapılmış olan bir güneş saati parçalanmış hâlde, 1928 yılına kadar bilinmekteymiş. Janin ve King isimli iki oryantalist buna dair makale yazmışlar, fakat bu saat de bugün maalesef kaybolmuş olduğundan, bunun modelini bu oryantalistlerin vermiş oldukları resimlere ve bilgiye dayanarak yeniden yapmışlar.

Suyla veya kumla çalışan saat tiplerinden çelik zembekli mekanik saatlere geçişin tarihinde biraz kesiklik varmış. 14. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ilk mekanik saatleri görüyoruz. Avrupa'daki ilimlerin gelişme tarihinin, çok büyük ölçüde İslâm Dünyasına dayandığını bildiğimiz için, bugün kabul edildiği şekilde mekanik saatlere geçişin Avrupa'da başladığı fikrini kabul etmek, İslâm İlimleri Tarihini bilen bir insan için hiç de kolay kabul edilebilecek bir durum değildir. Fuat Hoca, bu husustaki çok önemli bir tarihin, meseleyi aydınlatmaya yönelik ipuçları verdiğini söylüyor: *"14. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan tarihçi Safiüddin El-Hillî, gezegenler sistemi üzerine en gelişmiş teoriyi bize bırakan büyük astronom İbn-i Şatır'ın evine gittiğini ve duvarında çok enteresan bir saat gördüğünü, bu saatin ne kumla, ne de suyla çalıştığını yazıyor. Ayrıca bu saatin kendinden müteharrik olarak (dışarıdan hiçbir enerji verilmeden mütemadiyen) çalıştığını da ilave ediyor. İslâm Dünyası'nda ağırlıktan faydalanmak suretiyle bir enerji ortaya çıkarma mefhumu, daha 13. yüzyılda biliniyordu. Bildiğimiz diğer bir gerçek de çeliğin esneme özelliği ilk defa 14. yüzyılda İslâm Dünyasında bulunmuştu. Müslümanlar oklarını fırlatmak için yaylarında çeliği ilk defa 14. yüzyılda kullandılar. Bütün bunlardan Müslümanların çeliği zemberek olarak saatte kullandıklarını anlıyoruz, fakat ilk önce hangi mekanik saati yaptılar bunu tam olarak bilmiyoruz.*

Peki, Müslümanlar ne zamandan beri mekanik saat yapmaya başladılar? Bu çok münakaşa edilen bir soru. Bu durumu tamamıyla aydınlatılabildiğimi düşünmüyorum ama bir tahminim var: Müslümanlar önceden birçok saatler yapmışlar. Müslümanlar da, Yınanlılarda saat yapıyorlardı, fakat onların saatleri sadece tam saati gösteriyordu. Müslümanlar bu bilgileri 8. yüzyılda aldılar, geliştirdiler ve saatin gösterge hassasiyetini yarım saate kadar indirdiler. Peki dakikaları gösterebilen bir saat hangi tarihte itibaren yapılmaya başladı?

derseniz, bunu ben de, ancak 10 sene önce öğrendim. Dakikaları ölçen ilk saat 12. yüzyılın başında İslâm dünyasında yapılmıştır. Bunu Hâzinî adındaki büyük bir fizikçinin kitabından öğreniyoruz ama bu onun bizzat kendi keşfi miydi, yoksa devrinin bir keşfi miydi, onu tamamlıya bildirmiyor.

Takiyyüddin adlı bir Osmanlı bilgininin 1559 yıllarında yaptığı bir mekanik saat var. En önemli tarafı koni şeklinde bir zembereği var. Çok müthiş bir alettir. On adet saati tarif eden bir de kitabı var. Bunun iki tanesini yaptık, diğerlerini yapamadık. Bu saati yapabilmek, modelini ortaya koyabilmek gerçekten çok zor bir işti.

Saatın kitabı Arapça yazılmış. Dolayısıyla saati yapacak usta hangi milletten ise onun diline çevirmek mecburiyetindeydik. Saati inceledikten sonra Türkiye’de, Mısır’da, İsviçre’de, Suriye’de, İspanya’da, Hollanda ve Almanya’da sanatkarlar aradım. Bu saati yapabileceğine inanan insanlar aradım ama bulamadım. Ümitlerimi kaybetmeye başladığım sıralarda Bremen Üniversitesi’nde önceleri saatçilik yapmış, daha sonra bilim tarihine merak sarmış, fakat saat atölyesini hâlen dağıtmamış Alman bir doçenti tanıdım. “Ben bu saati yaparım” dedi ve hakikaten birbuçuk senede bitirdi. Bu saatten iki tane yapmıştı birisi Frankfurt’ta diğerini İstanbul’daki müzeye koyduk.”.

Fuat hoca bunun dışında dört adet mekanik saati izah ediyor. Bunlardan biri enerjisini civadan, diğeri ise ağırlıktan alıyormuş. Bunlardan bir tanesi sadece günün 24 saatini değil, haftanın günlerini de gösteriyor. Bu arada iki yıl evveline kadar bilinmeyen, takvim olmayan, fakat takvimler arasında sergilenen çok önemli bir astronomik bir âletten bahseden Fuat Hoca’mıza göre bu astronomik âlet İslâm Dünyası’nın önemli icatlarından biridir. 12. yüzyıldan kalmış bu âletin üzerindeki delikten Güneşin yüksekliğini ölçmek istediğimiz zaman Güneşi, Ay’ı ve diğer yıldızları bu deliklerden takip ediyorsunuz, hem dereceleri hem de dakikaları gösteren ayrı ayrı dişli daire parçalarından yapılmış bu âleti bugüne kadar astronomi tarihi bilmiyormuş.

“Aym ve Güneş’in hareketlerini her gün takip eden çok mükemmel bir takvim türünün en eskisi meşhur astronom ve âlim Bîrânî tarafından yapılmıştır. Takvimin gösterdiği tarih rakamının karşısına Ay’a ve Güneş’e ait kadranları çevirerek aynı hizaya getirdiğinizde o gün Ay’ın hangi durumda olacağını görüyorsunuz. Kadran üzerindeki Ay şekli her gün giderek küçülmemekte veya büyümemekte olacak şekilde çizilmiş durumdadır.

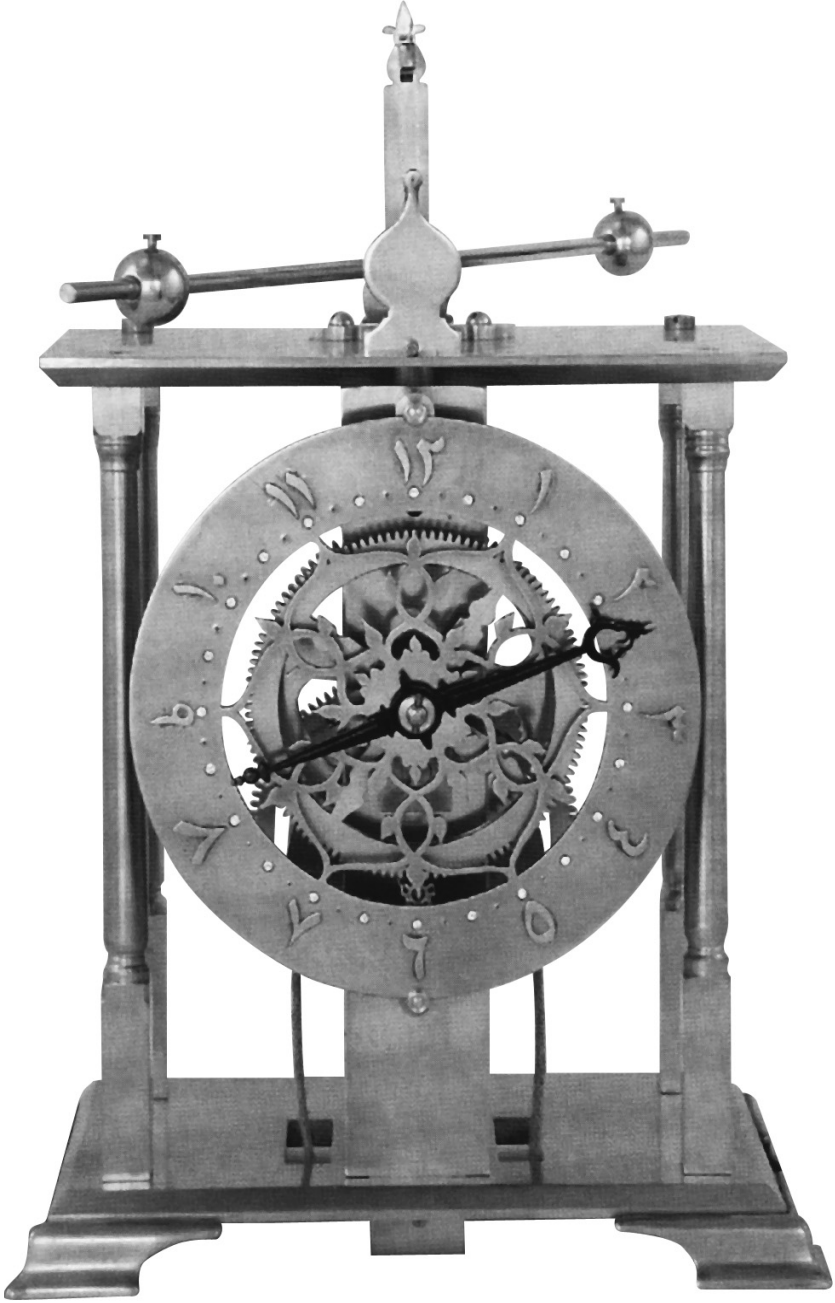
14. yüzyılda Avrupa’da yapılmış bir takvimin bizden taklit edildiğini çok açık olarak yaptıkları bir hatadan anlıyoruz. Bu otomatik takvimi bizden

alıp taklit eden adam Arapça bilmediğinden Arap rakamlarının da yazı gibi sağdan sola yazıldığını zannediyor, hâlbuki Arap rakamları da soldan sağa yazılır. Bunu bilmediği için saat üzerindeki rakamları ters çevirerek almış ve bizim takvimdeki 21, onda 12 olmuş, 23 ise 32 olmuş, böylece bizim takvimi kopyaladığını anlıyoruz.”

Hidrolik Aletler

Osmanlı bilgini Takîyyüddîn 1553 yılında yazmış olduğu hidrolik âletlere dair kitabında buhar kuvvetiyle çalışan bir döner makinesinden bahsetmektedir. Takîyyüddîn'e göre İslâm dünyasında bu tip döner makineleri çok yaygın bir hâldeymiş. Ateşle ısıtılan bir kabın içerisindeki su kaynarak buharlaşmaya başlayınca, çıkan buharın gücüyle bir dönme hareketinin meydana gelmesine dayanan bu makine 1629 yılında bir İtalyan âliminin kitabında yerini almış, ondan sonra Çin'e intikal etmiş. Daha sonra buhar kuvvetiyle çalışma sistemi 18. yüzyılda Avrupa'da vapurlarda kendisi göstermiş. “Müzedeki Takîyyüddîn'in makinesinin entere-san olan tarafı ise kazanda buhar hâline gelip de kaybolan suyun, yan tarafa takılmış başka bir depodan otomatikman ana depoya intikal etmesi ve burada hava boşluğu meydana gelmesidir. Burada hâsıl olan hava boşluğu, diğer bir kaptaki suyu içeri çekerek eksilen suyu tamamlamaktadır. Takîyyüddîn'in ikinci bir aleti, buhar yerine sıcak hava ve duman kuvvetiyle çalışmaktadır. Ocak şeklindeki kaptaki ateşten çıkan sıcak hava ve duman bir pervaneyi çevirmekte, bu pervaneyle dönere bağlı olan mil yavaş yavaş dönmektedir. Aşağıdan gelen sıcak hava kuvveti bu pervaneyi çevirmeye kâfi gelmez düşüncesiyle Takîyyüddîn buna ek olarak bir makara daha bağlamıştır.

Takîyyüddîn kitabında şöyle bahsediyor: ‘Kardeşimle birlikte İstanbul'a geldik. Orada baktık insanlar bu iki tip döner makinesi kullanıyorlardı. Bunlar dönerciye oldukça büyük bir yükü. Dönerciyi bundan kurtarmak maksadıyla düşündük ve başka bir sistem bulduk. Bu sistemdeki âlet dişlilerin özelliklerinden faydalanma sistemine dayanmaktadır.’ Döner makine elle çevrilmekte olup, buhar veya sıcak hava ve kuvvet kullanılmamaktadır. Takîyyüddîn birkaç yüzyıl sonra büyük bir seyri seferde beşeriyetin imdadına yetişecek kolaylığın başlangıcında olduğunu o zaman fark etmiş bulunuyordu. Vapurları yürüten bir kuvvet olacağını o gün bilmiyordu ve tabii bilemezdi de. Bunun için biraz zaman geçmesi lazımdı. Döner makinesindeki sistem ise bugünkü aşağı yukarı bizim bisikletlerde kullandığımız sisteme benzemektedir.”

Takuyiddin'in Saati

Silah ve Harp Teknolojisi

Silah tekniği de İslâm Dünyası'nda diğer âletler gibi inkişaf etmiştir. İlk önemli gelişme bizim mancınık dediğimiz eski bir âlette olmuştur. Eski basit mancınıklar 12. yüzyıla kadar bir salıncak şeklinde ortasından asılan bir beşik gibi çalışmaktadır. Mancınığa ne kadar kuvvet verilmişse o kadarlık bir kuvvetle herhangi bir nesne fırlatılabiliyordu. Fuat Hoca bu mevzudaki tespitlerini şöyle ifade etmektedir: “İslâm Dünyası'nda 12. yüzyıldan itibaren görülen gelişme, Haçlı Seferleri'ne karşı müdafaa mecburiyetinden olmuştur. Müslümanlar geliştirdikleri bu mancınığa birinci özellik olarak manivela kuvveti ilave ettiler. Böylece kısa olan kısma verilen kuvvetin, uzun olan kola nispeti kadar daha uzun bir mesafeye fırlatabilecek gücü elde ettiler. Eski mancınıklarla 50 kiloluk bir taş atılabiliyorsa, bu yeni aletle 250 kiloluk taşlar daha uzak mesafelere atılabiliyordu. İkinci özellik mancınığı atışta germek için daha az insan kuvveti kullanmak gâyesi ile arka tarafına ipi çekmeyi kolaylaştıran dolaplar ilave ettiler. Üçüncü bir özellik olarak da bir makara taktılar ve bu makarayla harcanan kuvveti yarıya indirdiler. Dördüncü olarak ise mancınığın rastgele gibi olan atışını daha isabetli ve kontrollü yapmak amacıyla balistik bir açılı aleti koydular. Avrupa'da bu tipte bir balistik açılı âletini ancak 17. yüzyılda görüyoruz.

12. yüzyıldaki bir yazmada karşımıza çıkan gelişmiş bir mancınığın Haçlı Seferleri minasebetiyle elli yıl sonra Avrupa'da taklit edildiğini görüyoruz. Kitabın el yazması Topkapı Sarayı'nda bulunmaktadır. Bu nüshadaki çizime göre yapılan bir kopya müzede yer almaktadır. En eski mancınık tarifine ait Selahaddin Eyyubî'ye yazılmış bir kitap Oxford Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Selahaddin Eyyubî zamanında en gelişmiş ikinci bir silah tipi de 12 – 15 m uzunluğunda yayı olan çok büyük bir oktur. Bu silahın yayı, boynuz unundan, hususi bir ağaçtan, bir de bağırsaklardan yapılan tutkalla yoğrularak ve esneklik kazandırılarak elde edilmiştir. Bu yayı germek için çok fazla insan kuvveti gerektiğinden bunun için bir de dolap eklenmişti. Çok tesirli ok atan bu yayı serbest bırakmak için arka tarafındaki mandala basılmakta ve ok fırlatılmakta, tekrar ok atmak istenildiğinde dolap vasıtasıyla yay tekrar kurulmaktadır. Askerî tarih açısından çok minakaşa edilen bu silah, Oxford'da karşımıza çıkan Selahaddin Eyyubî'ye ithaf edilen kitapla gerçeklik kazanmıştır. Aynı kitapta bulunan yine mancınık sistemine dayanan bir silahla da hem taş, hem de birden çok büyük oklar atılabilmektedir. İnsan kuvvetiyle bu âleti germek mümkün olmadığından yirmi askerin gücünü sağlayan bir makara kullanılmıştır.”

Silah tekniğinin en önemli merhalelerinden biri barutun kullanılmış

olmasıdır. Barutu Müslümanların mı, yoksa Çinlilerin mi icat ettiği hususundaki münakaşalar hâlâ devam etmektedir. Bu hususta kesin bir hüküm vermek durumu zor olmakla beraber, Fuat Hoca'ya göre; Çinlilerin belki Müslümanlardan önce barutun patlayıcı kuvvetini buldukları, Müslümanların ise barutun atıcı ve fırlatıcı gücünü onlardan önce keşfettikleri ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Fuat Hoca'mız, "Barutun atıcı kuvvetinin bilinip bunu ilk olarak bir topta kullanma konusunda Müslümanların önde olduğunda hiç şüphe yoktur." diyor ve bu husustaki tespitlerine şöyle devam ediyor: "Tarihi kaynaklar ilk topu Müslümanların 13. yüzyılda kullandıklarını kaydediyor. Bunun şekli ve nasıl görüldüğü hususunda bilgimiz azdır. Ancak bu hususta elimizde iki esaslı kaynak mevcuttur. Bir tanesi Topkapı Sarayı'nda kalmış olan kaynaktaki, ikincisi de Saint Petersburg şehrinin kütüphanesinde kalan bir yazmada karşımıza çıkıyor. Topkapı'da kalan yazmaya dayanarak yapılan topun maketi müzemizde yer almaktadır. Bu topun da bir balistik hesabı vardır. Yakma atış yapılmak istendiğinde topun ucu biraz aşağı indirilir, daha uzağa atmak istendiğinde top yukarı kaldırılır. Anlaşıldığı kadarıyla top el tüfeğinden daha evvel keşfedilmiştir. El tüfeğinin ilk tarifini Saint Petersburg'un Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde bir yazmada bulduk ve onun modeline göre bir el tüfeği de yaparak müzemize koyduk. İlk el tüfeği modeli biraz değişik bir şekilde 14. yüzyılın ilk yarısında biliniyordu. Bu tüfeğin Avrupa'daki benzerine ise 15. yüzyılın ilk yarısında rastlıyoruz.

El bombası İslâm Dinyası'nda büyük bir tahminle topun ortaya çıktığı 13. yüzyılın ikinci yarısında kullanılmaya başlanmıştır. Müzenin bir vitrininde top mermileri de bulunmaktadır. Bazı güller mancınıklarla atılıyordu. Kayıtlara göre mancınıkla akrepler, yılanlar, zehirli gazlar ve uyuşturucu tozlar da atıldığı belirtilmektedir.

Roket atar diyebileceğimiz bir âlet petrol kuvveti ile içindekini fırlatıyordu. Üst ve alt silindir olmak üzere iki kısımdan müteşekkil âletin üst kısmı petrol ile doldurulmakta ve ateşlenmekte, bunun dumanının basıncı alt kısma intikal etmekte ve burada biriken duman roketi fırlatmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki el yazması eserde karşımıza çıkan bir nevi ilkel bir tankın içine saklanan askerler kalenin kapısını kırdıktan sonra dışarı çıkıp savaşıyorlardı. Tanka ait olan kuvvetli bir metal parçayı arkadan iterek kalenin kapısını kırıyorlar ve ondan sonra hücumu geçiyorlardı."

16. ve 17. yüzyıllar da roketlerle uçuş denemeleri Osmanlı'yı çok ilgilendiriyordu. Onların bu husustaki başarıları çağdaş Avrupalı kaynaklarda zikredilir. Çok çeşitli roket tipleriyle denemeler yapmışlardır. Bu roketlere ait şekiller de kitapta mevcuttur.

Su dolapları ve tulumbalar

Su dolapları, bir nehrin akıntısı neticesinde ortaya çıkan su kuvvetinden istifade ederek, suyun daha yüksek yerlere çıkarılması maksadıyla icat edilmiştir. İslâm dünyasının birçok şehrinde içme suyu temini ve ziraat arazilerin sulanması maksadıyla bu dolaplar çok yaygın olarak kullanılıyordu. Suriye'nin Hama şehri, tarihte su dolaplarının çokluğu ve büyüklüğüyle meşhurdur. "Asi nehrinin her iki yakasında kurulmuş bu çilekeş ve yorgun dolapların en büyük olanının çapı yirmi metredir. Her birinin ayrı bir adı olan bu dolaplardan Evliya Çelebi bahsetmektedir. Su dolaplarının arasından en mütekâmil olan bir tanesi 12. yüzyıl sonunda El Cezerî'nin (Kitâb'ul Hiyel'inde) kitabında geniş olarak anlatılmaktadır. Kitaptaki resimden ve anlatımlardan yola çıkarak yapılan modelin enerjisi, akan bir nehrin kuvvetinden kaynaklanmaktadır. Nehir çarkı çevirmekte, çark da pompa sistemine göre iki pistonu harekete geçirmektedir. Bu pistonlar suyu yirmi metre kadar yukarı çıkarabilmektedir. Cezerî'nin kitabındaki diğer bir su dolabı sisteminde ise enerji, nehirden değil, bir eksen etrafında dönen katırdan alınmaktadır. Katırın bağlı olduğu hareketli milin dönmesiyle çarklar dönmekte ve dört su kaşığı harekete geçirmektedir. Dört su kaşığının çalışması ile dört parçaya aktarılan dişler vasıtasıyla aralıksız bir hareket ve taşıma ortaya çıkmaktadır. Modern endüstrinin makine sistemlerinde hâlâ değerini kaybetmemiş olan bu sistem, muhtemelen Cezerî'den çok eski devirlerde mevcuttu. Bu tip bir su dolabı sistemi İspanya'da, Mısır'da hatta Hindistan'da çalışır vaziyette vardır.

Osmanlı âlimi Takîyyüddîn'in hidrolik âletlere dair çok enteresan bir kitabı vardır. Bu kitapta bahsedilen enteresan âletlerden birisini yine müzimizde çalışır vaziyette görüyoruz. Bu sistemde önce nehir çarkı çevirmekte, çark da krank milini çevirmektedir. Krank mili kendisine bağlı olan altı pistonu harekete geçirmekte, bunların muntazaman birbirini takip eden su taşımasıyla yirmi metre kadar yukarı su çıkarılmaktadır.

12. yüzyılda yazılmış bir yazmadan alınmış diğer bir su pompasına 'Arşimet Burgusu' ismi verilmiştir. M.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Arşimet Mısır'a gitmiş ve orada Nil nehri civarında böyle bir âletin kullanıldığını görmüştür. Araştırmalara göre Nil'de o zaman kullanılan bu âletin daha geri bir şekli suyla değil de, elle çevriliyordu. 13. yüzyıllarda bu âlet İslâm dünyasında nehrin hareketinden faydalanılarak dönmeye başlamıştı. Çok eskiden ise Mısır'da piramitlerin yapımı için kumların yukarı ulaştırılmasında da kullanılıyordu.

Mısır ve Nil birbirini tamamlayan ve birbirinin ayrılmaz parçalarıdır. Mısır denilince hafızalarda Nil nehri canlanır. Nil'siz bir Mısır düşünmek

mümkün değildir. Nil nehrinin sık sık taşması su altında kalan tarım topraklarının ölçülmesini kaybolan arazilerin tespitini gerekli kılıyordu. Çünkü vergiler toprak büyüklüğüne göre alınıyordu. Nil nehrinin debisi, su miktarı ve taşkınları ancak rasat çalışmalarıyla belirlenebiliyordu. Türk bilgini Ahmet Ferganî, 9. yüzyılda yaşamış ve Nil üzerinde rasat çalışmalarında bulunmuştur. Büyük bir matematik ve astronomi bilgini olan Ferganî, ekliptik eğiminin keşfinin ve kavramının kurucusu kabul edilir. Nil nehrinin seviyesini ve hızını ölçen Mikyasü'l Cedid denilen âleti yapmıştır.

Batlamyus ve Batılı âlimler gökcisimlerinin ruhi nesnelere olduğunu iddia ediyorlardı. Batlıların Alfraganus olarak isimlendirdikleri Fergani ise onların maddî cisimler olduğunu ve daire yörüngeleri üzerinde hareket ettiklerini ispat etti. Gezegenlerin hacim ve büyüklüklerini, birbirlerine olan uzaklıklarını inceleyen Ferganî, Güneşin kendi etrafında döndüğünü ve yarıçapının 6 410 000 metre olduğunu söyledi.”

Şam'da Muhyiddin Arabî'nin türbesinin yanında bulunan camiye ve onun yanında yapılmış olan hastaneye su temin etme gâyesiyle 13. yüzyılda inşa edilen bir su dolabının modeli de müzede çalışır vaziyette sergilenmektedir. Bu su dolabı da nehrin hareketinden gelen kuvvetle suyu kovalarla 15-20 m yüksekliğe taşıyabilmekteymiş. Menşe'et Şeyh Muhyiddin olarak tanınan bu sistemi de yine 12. yüzyıldan kalma bir yazmadan öğreniyoruz.

Su değirmenleri de İslâm Dünyası'nda 9. yüzyıldan beri bilinmektedir. Nehirden kaynaklanan su gücü bir çarkı, çark da değirmen taşıını çevirmektedir. Bu bilginin Avrupa'ya 15. yüzyılda Haçlı Seferleri vasıtasıyla ulaştığı tahmin edilmektedir.

“Yel değirmeni anlaşıldığına göre İslâm'dan evvel İran'da fazla yayılmıştı. 11. yüzyıldan itibaren yel değirmeni İslâm dünyasına geçmeye başlamıştır. Müzede yapılmış olan model, Şemseddin Dimeskî adındaki 13. yüzyılda yaşamış olan Coğrafyacının eserinden (Nuhbet ut-Dehr fi acaib il Berr ve'l Bahr) çıkarılmıştır. Kitaptaki şekil ile çalışmaz hâldeki bir yel değirmeninin fotoğrafı arasında bir fark vardır. Pervane ile değirmen taşının yerlerinin değişmesinden zaman içinde bunun geliştirildiği anlaşılmaktadır. Dört tarafta hazırlanmış olan pencerelerden rüzgâr içeriye girmekte ve pervaneyi çevirmekte, bu da değirmen taşıını döndürmektedir. Bu tip yel değirmenleri bugüne kadar Afganistan'da ve İran'da hâlâ itibardadır.

Yel değirmenleri dışında rüzgârın hareketlerini inceleyerek yaptıkları bir âlet rüzgâra karşı kendisini koruyan ve sönmeyen bir lambadır. Hafif bir

rüzgârla dönerek sırtını rüzgâra çeviren ve içindeki ateşi koruyan bu lamba, 9. yüzyılda yazılmış olan Musaoğulların (Benû Musa) Mekanik kitabından (Kitâb'ul Hiyel) kopyalanarak müzeye dâhil edilmiştir.

Müellifi belli olmayan 13. yüzyıldan kalma bir eserden kopyalanan su çekme makinesi de çok enteresandır. Oksijenin yanması neticesinde ortaya çıkan bir boşluk fizik kanununa göre başka bir akışkan ile doldurulur. Bunu fark eden bir âlim yaptığı makinenin kapalı haznesindeki havayı yakmış bu meydana gelen hava boşluğunun emme gücünden istifade ederek aşağıdaki kuyudan su çekilmiştir.

Manivela kuvvetinden faydalanma prensibine dayanan vinç vazifesi yapan bir alet hakkındaki bilgiler 12. yüzyıldan kalma iki-üç Arapça yazmada bulunmuştur. Osmanlı âlimi Takîyyüddîn de kitabında (Türük us Saniye) bize dört dişli çarkla çalışan çok enteresan bir vinçten bahsetmekte, iddiasına göre küçük bir kuvvetle yaklaşık 1.450 kiloluk bir ağırlığı yukarı kaldırmaktadır. Silindirik makaraların vinç olarak (palanga) kullanılmasının ilk tarifini de yine Takîyyüddîn aynı kitabında vermektedir. Manivelaya küçük bir kuvvet vermekle, aşağıdan iki yüz kiloluk bir balya veya büyük bir su kabı kolaylıkla kaldırılmaktadır. Sekiz makarayı birlikte kullanarak bir ağırlığı 1/16 'ine indirmek şeklinde küçük bir kuvvet kullanarak yukarı kaldırabiliyor. İki kiloluk bir kuvvet kullanıyorsa kaldırılan ağırlık 32 kilodur.”

Kimya Dalında

“Bilimler tarihinin en ilginç olaylarından biri şudur ki; meşhur hocalar, âletler ve kitaplar vasıtasıyla İslâm Dinyası'na ulaşan değerler 8. yüzyılda Bağdat'ta çok enteresan bir tutuşma noktası buldu. Burada karşımıza insanlık tarihinin en büyük, en enteresan şahsiyetlerinden biri olan **Cabir bin Hayyan** bir kimyager, bir kimya âlimi olarak ortaya çıkmıştır. Eline geçen küçük ve dağınık risalelerden, kitapçıklardan, yavaş yavaş yeni bir ilmi kurmaya gitmiş ve bize yüzlerce enteresan, filozofik anlayışla dolu kitaplar bırakmıştır. Bu kitapları etüt ettiğimiz zaman onlarda kantitatif ve kalitatif esaslara dayanan bir kimya ilminin gelişmeye başladığını görüyoruz. Kimya ilmi –İslâm dinyasındaki bazı küçük katkılar bir tarafa- daha gelişmiş bir seviyeye kavuşmak için 900-1000 yıl bekledi. Cabir bin Hayyan'da çok yüksek bir noktaya gelmiş olan kimya ilmi, 9. yüzyılda Râzî'de kimyanın pratik yönlerinin gelişmeleriyle müşahede edilmektedir. 10. yüzyılda bile Kimya alanında deneyler yapılıyor, yeni buluşlara imza atılıyordu. Meşhur doktor, tabip ve kimyager **Ebu Bekir Râzî** kendi kitabında El İmbik (Alembik)

ismini verdiği imbik âletiyle su damutma işleminin nasıl yapıldığını açıkça anlatmaktadır. 16. yüzyılda birçok Almanca kitapta bu âlet ‘Arap İmbiği’ olarak isimlendiriliyor. Muhtemelen İslâm Dünyası’nda bu âletin alkol elde etmek amacıyla kullanıldığını biliyoruz, çünkü alkol İslâm Dünyası’nda 10. yüzyıldan itibaren tıpta anestezi bir madde olarak ameliyat sahasının ve mikropların temizlenmesinde kullanılıyordu.

15.yüzyıla kadar çok enteresan tekâmül süreci ile ilerleyen kimya ilmi, Avrupa’ya 12. yüzyılda ulaşmaya başlamıştır. Avrupalı Latin dünyası **Liber** yani Cabir ismi adı altında aşağı yukarı yüzlerce kitap piyasaya sunmuşlardır. Bunları araştırdığımız zaman görüyoruz ki, Cabir bin Hayyan’ın kitaplarının bazı tahrif veya değiştirilmiş küçük ilaveler yapılmış şekilleri vardır. Kimya âletlerinin bir kısmını, müzemizin imkânlarına dayanarak bir dereceye kadar geliştirmeye çalıştık. Onlardan bir tanesi bir gül yağı distilasyon (damutma) âleti. Bu 10. yüzyılda yaşamış olan meşhur tabip Endüslü **Ebu’l Kasım ez Zehrâvî**’nin kitabının (Kitab et Tasrif li-men aceze’ an et Tasnif) 28. kısmında karşımıza çıkıyor. Latince 12. yüzyılda İbraniceye de tercüme edilen kitap-taki bu âlet, 12. yüzyıldan itibaren Avrupa’da yayılmaya başlamıştır. Latince adı **‘Berchile’** olan âletin nasıl olduğunu kimya tarihçileri uzun zaman münakaşa etmelerine rağmen bir neticeye varamıyorlardı. Ancak Zehrâvî’ nin ve Ebu Bekir Râzî’ nin (Kitâb’ül Esrâr) kitaplarının Arapça asıllarını öğrendiğimiz zaman ‘Berchile’ kelimesinin ne olduğu anlaşılmıştır. Arapça ismi ‘âletin el hey’ et el Mircal’ yani ayaklı bir âlet, Latinceye sadece Mircal kelimesi intikal etmiş ve ‘Berchile’ şeklini almıştır. Âletin ocağında ısıtılan su, kaynatarak kapların içerisinde bulunan gül yapraklarını ısıtmakta ve buhar hâline getirmektedir. Kazanın içinden çıkan buhar cam borunun içinden geçerek şişelere damlamakta ve burada gül suyu hâlinde toplanmaktadır. Bazen bu şişelerin sayısını iki yüze kadar çıkarma imkânının olduğunu Zehrâvî ve Latince kaynaklardan öğreniyoruz.

Diğer bir damutma âletini 13. yüzyılda yaşamış olan Kozmograf **Dimeskî** resimleriyle birlikte tarif etmektedir. Bu âletin bulunduğu Mize şehrinde, yapılan gül suyunun bütün Suriye’ye dağıtıldığı anlatılmaktadır. Bu âletin de alt tarafında bulunan ocaktan gelen sıcaklık, su kazanındaki suyu ısıtmakta, suyun buharı da cihazın (kazana bağlı olan cam çubuklar) içine girerek orada bulunan (cam çubuklara bağlı olan kap), gül yaprakları içinde bulunduran kapları ısıtmaktadır. Çıkan gülsuyu buharı takip ettiği yolun sonunda damlalar hâlinde aşağıdaki cam şişelere inerek birikmektedir. Bu açık tarihi bilgilere rağmen maalesef daha 20. yüzyılda bir kimya tarihçisi Müslümanların gül suyu yapabilmekten aciz olduğunu iddia edebilmekteydi. Hâlbuki gül suyu

tamamıyla Avrupa'ya İslâm Dînyası'ndan ulaşmıştır. Bu âletin kopyalarını 16. yüzyıldan itibaren İtalya'da görmekteyiz.

Kitapları Avrupa'ya ulaşan İslâm Dînyası'nın büyük kimya şahsiyetleri Avrupalıların hayallerini meşgul ediyordu. Onlar o hayallerini resimlerle göstermeye çalışıyorlardı. Elimize üç tane onların hayaline dayanan resmi var. Bir tanesi başındaki tâcı ile kimya ilminin kralı kabul edilen Cabir bin Hayyan'dır. İkincisi 10. yüzyıl başlarında vefat eden büyük tabip, kimya âlimi Ebu Bekir Râzî'nin başına ise fôtr şapka geçirmişler. Üçüncüsü ise kitap okuyan şekilde çizilmiş filozof bir âlim olarak İbnî Sina resmedilmiştir.

Fuat Hoca Cabir bin Hayyan'ın kimya ile başladığı serüveninin bütün tabiat bilimleriyle meşgul olacak şekle büründüğünü bahsettikten sonra Cabir'in bugün için bile çok radikal göreceğimiz düşüncelerinden bahsediyor: “Bu adam diyor ki bize; “Allah insana kâinatın bütün sır perdelelerini yırtacak kabiliyeti vermiştir!” Yani beşer bu kâinatın her şeye ulaşabilir. Aristotles ise tam tersini söylüyor: “Biz bunu yapamayız” diyor. Cabir İbn-i Hayyan öyle bir adam ki; “kâinat, matematiksel ölçüler esasına göre yaratılmıştır” diyor. Yani “hisleri bile ölçülebiliriz. Ölçemediğimiz herhangi bir şey, bilimin konusu olamaz !” diyor adamcağız. Mesela anlatıyor Galen; “hastalıkları ölçmede birinci derecede hastalık, ikinci derecede hastalık diye sınıflandırıyor, böyle şey olmaz.” Oysa ki Cabir; “Biz bunu matematikle ifade etmeliyiz” diyor, bir kat, yüz kat, bin kat gibi.

Mesela tuhafınıza gidecek ama İbn-i Hayyan'ın “yaratma” diye bir prensibi var. Diyor ki; “Allah beşere yeni şeyler yaratma kabiliyetini vermiş.” Bunu derken de Müslüman olduğunu inkâr etmiyor. “Allah bize bu kabiliyeti vermiş” diyor. “Halkullah, halkın lena / yani “Allah'ın yaratması ve bizim yaratmamız “ diye ayırıyor. Allah'ın yaratmasını yoktan yaratma olarak, eşyaya tasarruf hakkı verilen insanın yapıp icad etmesini ise bundan ayrı olarak görüyor. Fakat bunu söylerken bu duruma dinden uzaklaşmak anlamında bakmıyor. O, Allah'ın insana verdiği kabiliyetin adeta sınırsız olduğuna inanıyordu. İnsanın gücünün kâinatın en son sır perdelelerini yırtmaya yine Allah'ın koyduğu şeriatı-fıtrıye'nin kanunlarına uyararak yeteceği-ne, inanıyordu. Bunu 8. asırda söyleyebiliyor. “Biz taş yaratabilir miyiz?”. sorusuna, “evet” diye cevap veriyor. “Biz cansız bir varlık yaratabilir miyiz” sorusuna “evet” diyor :”Nebat yaratabilir misin?”, “evet” diyor. “Hayvan yaratabilir miyiz?” evet” diyor adam. Hiç olmazsa nazarı olarak bunun mümkün olduğunu müdafaa ediyordu. Her şeyden önemlisi, bu problemlilik iddia, miladın 8. yüzyılında İslâm dînyasında korkusuzca yazılabiliyordu.

Kendine o kadar inancı var ki! Allah'ın insana o kadar büyük bir kudret verdiğiğine inancı var adamın. Bu adam, bütün kimya ilminin kaderini İslâm dünyasında 18. yüzyıla kadar tayin ediyor. İşte en büyük âlimlerden birisidir Cabir İbn-i Hayyan. Cabir bin Hayyan ayrıca 700 hayvan sesi ve diğer tabii sesleri içine alan bir ses sistemi kurmaya çalıştı."

Mineraloji

İslâm Dünyası'nda, madenlere ve taşlara dair yazılan yüzlerce kitabın bir kısmı 11. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya ulaşmaya başlamış. Taşlara dair kitapların, jeolojik önemlerini ve onların Avrupa'ya tesirini 19. yüzyıldan beri oryantalistlerin yaptığı araştırmaların bir kısmından öğreniyoruz. Bu araştırmalara dayanarak hazırlanan katalogda da genel bir görüş verilmeye çalışılmış. Çok sayıda mineral veya fosil kayaçlara ait örneklerin, kıymetli taş olarak bilinen (cevahir) bir kısmının (zümrüt, yâkut, zebercet, mercan, elmas, akik) Arapça isimleri tanıdık olmakla beraber, Türkçesini bilmediğimiz ancak yabancı lisanlardan dilimize geçmiş olanların da (onyx, markasit, hematit, agat, zirkon gibi) hepsinin tanındığını ve isim verildiğini anlıyoruz. İbn-i Sînâ, Bîrûnî, İbn Baytar, Haravî, İbn Cezzâr, Râzî, Kazvinî, Tamimî, Harizmî ve Taberî eserlerinde pek çok değerli veya değersiz taş hakkında bilgiler vermektedir. Bilhassa tedaviye yönelik olarak, ilaç yapımında kullanılan birçok mineralin faydasını zikreden çok fazla bilgi mevcuttur. Bu hususta da Fuat Hoca'mız yine enteresan bir tespit yapmaktan geri durmuyor: *"İbni Sînâ'nun Kitab-ü Şifâ isimli ansiklopedisinin taşlara dair kısmı Avrupa'da 12. yüzyıldan 1928 yılında kadar Aristo'nun bir kitabı olarak tanınıyor ve değerlendiriliyordu. Ancak 1928'de Holmyard adındaki bir İngiliz, Aristo'ya istinat edilen bu kitabın İbni Sînâ'nun Kitab-ü Şifâ'sının bir kısmı olduğunu ispat etmiştir."*

Tıp ve Hastaneler

İnsan hayatına ve hastalıkların tedavisine verilen ehemmiyet, ilimler arasında tıbbı ayrı bir yer kazandırmıştır. Bu husustaki hadis-i şerifler ve ilgili Kur'an âyetleri, ilim adamlarını bu yola çekmiş, dünya tıp tarihinin gidişini değiştirmiştir. Tıbbın her sahasında, gerek koruyucu hekimlik, gerek tedaviye yönelik, ilaçlar ve cerrahî yoluyla her türlü müdahalenin çok zengin bir şekilde tatbik edildiği hastanelerin (dâr üş şifâ) çok yaygın olarak hizmet gördüğü İslâm dünyasının tıp ilmine kattıkları saymakla bitmeyecek zenginliktedir. Bu görüşe delil olabilecek pek çok eser arasında, şüphesiz, meşhur hekim filozof **Ebû Bekr**

er-Râzî'nin Galen tıbbına yönelttiği ilmî tenkitleri içeren eş-Şukuk alâ Calinus (Galen Hakkında Şüpheler) adlı eseri başta gelir.

“Kahire’de 1284 yılında Memluk Türk Sultanı Seyfettin Kalavun tarafından yapılmış Kalavun hastanesinden kalan vakfiyesini okuduğumuz zaman çok mükemmel şartlarda kurulduğunu anlıyoruz. Adeta bir modern hastanenin şartlarını sahip bulunmaktadır. Sekiz bin yataklı hastanede dönemin en büyük hekimleri ders veriyordu. Küçük kan dolaşımını bulan meşhur İbn’ün Nefis’tir. Kan dolaşımı bundan 50-60 yıl kadar öncesine kadar Servetus adlı bir İspanyol’a isnat edilirdi. Fakat biliyoruz ki Servetus, İbn’ün Nefis’in eserinden bu kan dolaşımını öğrenmişti. İbni Nefis bu hastanede hocalık yapıyordu. Aynı zamanda bütün kütüphanesini, bütün malını, mülkünü bu hastaneye vakfetmişti. Aynı şekilde bir misâl daha verebilirim. Galenin kendi adı altında göze dair bir kitabı vardı Avrupa’da. 1928 senesine kadar bu kitabın onun zannedildiği. Julius Hirschberg adlı Yahudi menşeli bir Alman bilgini bunun Huneyn bin İshak’ın kitabının tercümesi olduğunu keşfetti. Hirschberg İslâm’da, göz tıbbının, 10. yüzyılda Avrupa’daki 18. yüzyıl seviyesinde olduğunu göstermişti.”

Tıp aletlerinden makasın eski eserlerdeki çizimleri ve yapılan modeli

Birer ilim ve medeniyet merkezi olan Türk İslâm şehirlerinde yetişen Dünya çapındaki âlimlerin tıp konusundaki çalışmaları ve ortaya

koydukları temel eserler bu bilim dalının çok yüksek bir seviyeye ulaşmasını sağladı. Hastalığı tedavi etmek ve cemiyetin sıhhatli olmasını temin için kurulan şifahane ve hastaneler, araştırma ve incelemeleriyle, geliştirdikleri tedavi usulleriyle tıp tarihinde silinmez izler bırakmışlar. Fuat Hoca'nın müzesinde iç hastalıklarına ait kırk kadar âlet var. Bunları da Zehrâvî'nin ve diğer tabiplerin kitaplarından alarak yeniden yaptırmışlar. Genel cerrahi âletleri, kulak, burun, boğaz hastalıklarında kullanılan elli kadar âlet ile bevliye, kadın hastalıkları ve doğum âletleri ayrı ayrı dolaplarda sergileniyor. Zehrâvî'nin kitabından alınan kırık çıkık tedavileri masasına hastayı bağlayarak, kolunu veya ayağını hareket etmemesini temin ediyorlarmış.

Bugün modern tıpta kullanılan âletlerin büyük çoğunluğu cerrahî dalına ait, vücudun içine ait belli organlara ulaşmak ve orada gerekli müdahaleyi yapmak için kullanılan âletlerdir. Bunların çok farklı olan tipleri farklı organlarda kullanılmak için icat edilmiş olup, İslâm tıbbının bu mevzuda ne kadar tekâmül etmiş olduğunu bu âlet koleksiyonunu görünce anlıyoruz. İsimlerini bugün de duyduğumuz farklı tipteki koterler mevcuttur.

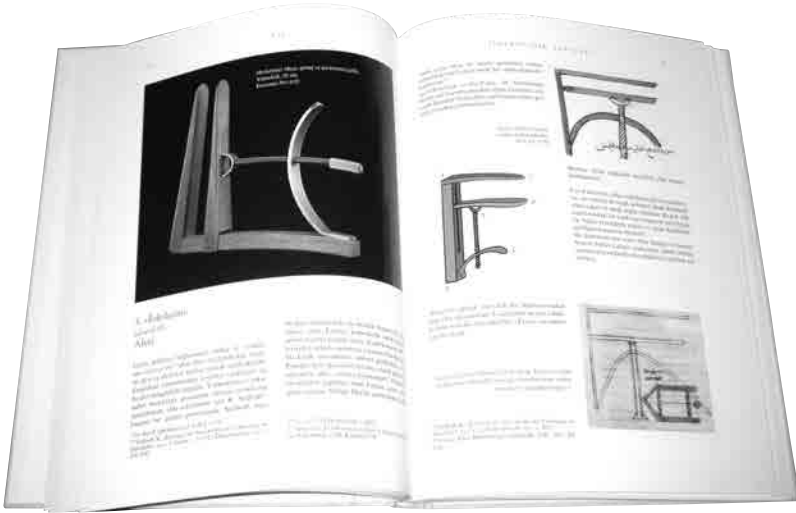
Kıvrık tırnak şekilli (*mikvat mismariye*), soğuk tatbiki için geniş tabanlı koter (*mikvat fikaiy el-kabid el-bârîde*), zeytinyağı ile kullanılan (*mikvat zeytuniye*), gözde ve yüzde kullanılan (*mikvat el lakva*), dudaklardaki fissürler için kullanılan (*mikvat sağıra sikkiniye*), gözyaşı bezindeki tıkanıklıklar için (*fi kaiy en nasır alladi fi ma'ek el ayn*), yaraları temizleyici olan *mihsaf el cereb* âleti, katarakt ameliyatında kullanılan iki iğne (*mikdah ve barîd*), mızrak uçlu bir âlet (*harba*), kistleri kesip çıkarmada kullanılan gül yaprağı şeklinde bir âlet (*varda*), hilal biçiminde ucu olan bir koter (*mikvat hilâliye*), çeşitli tiplerde makaslar (*mîkas*), bugün lanset olarak isimlendirilen bir âlet (*mibda'*), kazıma âleti (*miğrad*), tırpan şeklinde iğne (*minkal*), kargagagası olarak bilinen âlet (*seft*), kılçıklı veya kıvrık pens (*kalbatan nuşuliya*), toplayıcı olarak kullanılan bir âlet (*milkat*), ince uçlu cımbız (*ğift*), bistüri (*mibda' rakik*), çeşitli tipte kanca şekilli âletler (*ala tusbihu l-kalalib*), kıskaç ve kerpetenler (*kalalib*), mesaneye girmek veya bağırsağı boşaltmak için uzun pistonlu şırınga (*zerreka* veya *mihkan*), balonlu şırıngalar (*mihkan*), doğumda cenini kafasından tutmaya yarayan âletler (*misdah*), ortopedik operasyonlar için kemik kesme testereleri (*mînsâr*), çok çeşitli kanca, bıçak ve kazıyıcı âletlerden ibaret geniş bir koleksiyon, tıp dünyasının zirvesinde olduğumuz günleri hatırlamamıza yetiyor.

Tıp tarihine altın harflerle yazılmış o kadar çok isim, yazılmış temel eser ve yapılmış o kadar çok yenilik var ki, bunları zikretmek için sayfalar dolusu yazmak gerekir. İbnî Sînâ, Ebu'l Kâsım ez-Zehrâvî, Ebû Bekir er-Râzî, Abbab el Mecûsî, İbn-i Zuhr, Huneyn bin İshak, İbn'ül Heysem, El-Halebî, Ammar bin el-Mavsilî, Kemâleddin Fârisî, Ali bin İsa, El Cürcanî, Mansur bin Muhammed gibi dev kâmetlerin her birini hayırla yâd etmek gerekir.

Tıp, sâdece hekim ve âletlerden ibaret değildir, hastane dediğimiz binaların tesisi ve çalışma sistemleri de birbirini tamamlayan unsurlardır. Hastanelerin fizikî durumu, hastaları rahat ettirecek ve onların mânevîyâtlarını takviye edecek tarzda olmalıdır ve bu durum İslâm dünyasında en mükemmel şekilde sağlanmıştı.

Doğudan Batıya uzanan yolların kavşağında yer alan Edirne, bir ticaret, kültür ve payitaht şehriydi. Sultan II. Bayezid Külliyesi insanı temel alan, insan merkezli bir medeniyet anlayışını sergileyen bir yapılar bütünüdür. Sultan II. Bayezid külliyesi olarak da bilinen Edirne Darüşşifası'nın temelleri, Fatih Sultan Mehmet Han'ın oğlu Sultan II. Bayezid Han tarafından Edirne'de 1484 yılından atıldı. Edirne Darüşşifası dört yıl gibi kısa bir sürede tamamlanarak 1488 yılında hizmete açıldı. Döneminin sağlık ve sosyal yardımlaşma düşüncesini yansıtan en güzel örneklerdendir. II. Bayezid Külliyesi hastane, tıp fakültesi, misafirhane, cami, aşevleri, hamam, değirmen, su deposu, sıbyan mektebi, mehterhane, muvakkithâne gibi bölümlerden oluşmaktaydı. Bu geniş yapılar topluluğunun dört yıl gibi kısa bir sürede bitirilmesi, Osmanlı Türk Devleti'nin o dönemdeki teknik ve ekonomik gücünü göstermektedir. Bu eşsiz külliye ünlü Osmanlı mimarı Hayreddin'in eseridir. Günümüzde sağlık müzesi olarak kullanılan Darüşşifa üç bölümden oluşuyor. Birinci bölümde poliklinik, özel diyet mutfağı ve personel odaları, ikinci bölümde ilaç deposu ve yönetici odaları bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise hasta yatakları vardı. Her türlü hastanın kabul edildiği bu şifahane daha sonraki yıllarda sadece ruh ve akıl hastalarının tedavi edildiği bir yer hâline geldi. O çağlarda Batı dünyasından akıl hastalarına çok kötü davranılırdı. Hastaların ruhlarına cin ve şeytanın girdiğine inanılırdı. Hâlbuki orta çağda İslâm şehirlerinde bulunan hastanelerde ruh ve akıl hastaları ilâç, güzel koku, su sesi ve mûsıkî ile tedavi edilirdi. Yüksek bir kubbe ile örtülü bu bölümün ortasında bulunan şadırvandan dökülen suların insanları dinlendiren, rahatlatan sesi ruhî hastalarının tedavisinde kullanılırdı.

On kişiden oluşan mûsikî topluluğunun akustiği mükemmel ayarlanmış bu mekânda hastalara verdiği üç gün müzik ziyafeti yankılanmadan binanın her tarafında dinlenirdi. Aynı zamanda bir şair olan ünlü hekimlerinden **Şuurî Hasan Efendi Tâdil'ül Emcize** adlı eserinde musiki makamlarının hastalıklarla olan münasebetini anlatmaktadır. II. Bayezid Darüşşifası'nda hastalıkların çeşidine göre rast, neva, hicaz, buselik ve diğer makamlarda konserler verilerek hastaların rahatlaması, dinlenmesi sağlanırdı. Böylece akıl ve ruh hastalarının sağlıklarına kavuşmasına çalışılırdı. Darüşşifanın diğer bir odası da meşguliyetle tedaviye ayrılmıştı. Hastaların boş vakit geçirmemeleri, kendi kendilerine güven duymalarını sağlamak için günlük hayatta kullanılan file, sepet gibi el işleri yaptırılırdı. Hayata bağlanma duygusunu güçlendirmek, inşirah vermek, ruhî sıkıntılardan uzaklaştırmak maksadıyla yapılan bu meşguliyetle tedavi usulleriyle başarılı neticeler elde ediliyordu. Bu özel mimaride kubbeler, odalar ve pencereler arasında öyle bir münasebet kurulmuştu ki, odalara giren ışığın meydana getirdiği gölge, renk ve manzaralar hastaları değişik sanat eserleri seyrediyormuş gibi teskin edip, eğlendirirdi. Hastaneye şifa bulmak için gelen hastalar hekimbaşının gözetiminde uzman doktorlar tarafından titiz bir muayeneden geçirilip şikâyetleri dinlenir, dikkat ve ihtimamla muayeneleri yapılır, teşhis konduktan sonra da tedavilerine başlanırdı.

Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Türkçesi "İslâm'da Bilim Teknik" ismiyle yayınlanan eseri

1488 yılında hizmete giren Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası'nda aradan geçen uzun yıllar boyunca birçok ünlü hekimbaşı görev yapmıştır. Akşemseddin başta olmak üzere diğer hekimlerimizin adları bugün müze olarak kullanılan Darüşşifanın içine birer iftihar abidesi olarak yazılmış durumdadır.

II. Bayezid külliyesinin Tıp Fakültesi bölümü hekim yetiştirmek için temel bilimler öğreten bir yapıya sahipti. Hekimlerimiz hem bu hastaneye gelen hastalarda şifaya vesile olurlar, hem de birçok yeni hekimin yetişmesine çalışırlardı. Sadece Darüşşifaya gelen hastalara değil, şehirlerdeki hastalara da bakar, onlara ücretsiz ilaç dağıtırlardı. Külliye'nin eczane bölümünde şifalı bitki ve otlardan faydalanılarak çeşitli ilaçlar yapılırdı.

II. Bayezid Külliyesi yirminci yüzyıl başlarına kadar insanlara hizmet vermeye, şifa vesilesi olmaya devam etti. Kurulduğu yıllarda çok yönlü bir hastane olmasına rağmen daha sonra akıl ve ruh hastalarının tedavi edildiği bir yer hâline gelen II. Bayezid Külliyesi'nin yer seçimi, mimarîsi, bahçe düzeni, darüşşifa ve diğer bölümleriyle Avrupa ülkeleri tarafından da örnek alınması 1488 yılında kurulan bu sitenin önemini ve değerini ortaya koymaktadır.

Frankfurt'taki Enstitü'de İlim ve Teknoloji tarihimize ait âletlerin sergilendiği bir bölüm

Fizik Dalında

“Daha hicretin 2. yüzyılında, yani miladın 8. yüzyılının sonuna doğru, Yunanlılardan alınan atomizmin büyük gelişmeler kaydettiğini söylemek gerekir. 11. yüzyılda Bîrûnî'nin icat ettiği bir âlet, özgül ağırlıkları bulmak için kullanılmıştır. Bu âletin çalışma tarzı bir kabin ağzına kadar su ile doldurulması ve sonra içine atılan madenlerin hacmine göre taşın suyu bir terazide tartma esasına dayanmaktadır. Hacmin ağırlığa olan nispeti ile özgül ağırlıklar hesap edilmektedir. Bîrûnî bu âletle yirmi kadar maddenin ve kıymetli taşların özgül ağırlıklarının listesini hazırlamıştır ve bugün modern metotlarla ölçülen aynı maddelerin özgül ağırlıkları ile hemen hemen arada hiçbir fark yoktur. Wiedemann diyor ki ‘Müslümanların yaptığı âletleri görünce anlıyoruz ki, onlar yaptıkları âletlerin heyecanını her safhada duyarak çalışmışlardır’, hakikaten sanki onların bu âletlerle aralarında mânevî bir bağlılığı olduğunu hissediyoruz.

Sıvıların özgül ağırlıklarını ölçmeye mahsus bir âleti de Müslümanlar kullanmışlardır. Çeşitli sıvıların ağırlıklarından ve hacimlerinin hesaplanmasıyla elde edilmiş bir cetvelin suyun içinde hangi seviyede yüzdüğü, ölçülecek sıvı içinde ise hangi seviyede kaldığı esastan hareketle çalışan bu âleti kendilerinin bulmadığını, 3. yüzyılda yaşamış olan Papos adlı Bizanslı bir âlimin yaptığı hiç çekinmeden söylemişlerdir. Hâlbuki Bizans veya Yunan kaynaklarında bu âlete ait herhangi bir kayıt bulamıyoruz. Yalnız 12. yüzyılda yaşamış olan bir İslâm fizikçisinin kitabında bu âletin Papos’un icadı olduğunu söylenmektedir. İstese bunu söylemeyebilirlerdi. ‘Bu bizim, Müslümanların icadıdır’, diyebilirdi. Fakat daha önce de bahsettiğimiz gibi kaynakları zikretmek, seleflerin, o hususta hakkı geçenlerin hakkını vermek İslâm Medeniyeti’nin en büyük, prensiplerinden biriydi.

‘Mizanu-l Hikme’ adlı kitabın müellifi **Abdurrahman Hâzini**’nin yaptığı bir teraziyi yine kendi eserinden öğrenerek yaptırdık. Bu âleti de kitabın ismiyle yani Fizik Terazisi olarak zikretmektedir. Varlıkları ölçmede hatayı 1/60.000 e indirme hedefini göz önüne alarak böyle hassas bir terazi yapmıştır.

İslâm kaynakları Halife Abdurrahman devrinde (852-886), Endülüslü **Ebu Firnas** (Franas) adlı bir bilginin bir uçma teşebbüsüne giriştiğini, yüksek bir kuleden rüzgarın kaldırma kuvvetiyle hareket eden kanatlar takarak, aşağı yukarı 200 m. kadar kuşları taklit ederek uçtuğunu, fakat kuşların muvazene unsuru olarak kuyruklarını kullanma prensibini tam olarak anlayamadığından inerken sırtında birkaç kaburga kemiğini kırdığını kaydediyorlar.

İnsanlığı en çok meşgul etmiş olan problemlerden birisi, dışarıdan hiçbir enerji girişi olmadan kendi kendine enerji üreten ve ürettiği enerji ile de

devamlı olarak çalışan devr-i dâim makineleri icat etmek olmuştur. 12. yüzyıldan kalma bir yazmada üç çeşit devr-i dâim makinelerinden bahsedilmektedir. Resimleri de çizilerek gösterilen bu makinelerin küçük bir dokunma ile ilk hareket verildikten sonra mütemadiyen çalıştıkları iddia edilmiştir. Devr-i dâim makineleri Avrupalıları 19. yüzyıla kadar meşgul etmiştir. Hatta 19. yüzyılda bir ara o kadar yaygın hale gelmiş ki herkes 'ben bir devr-i dâim makinesi buldum' deyip Fransız akademisine müracaat ediyor ve patentini almak istiyordu. Nihayet 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız Akademisi devr-i dâim makinesinin realist olmadığını, böyle bir âletin yapılamayacağına karar verdi. Hâlbuki 16. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı âlimi Takiyyüddin-i Mısrî, 1553 yılından yazmış olduğu kitabında, devr-i dâim mefhumunun saçma olduğunu, devr-i dâimin fizik kanunları açısından mümkün olmadığını ileri süren ilk insandır.

Optik Fiziğindeki Gelişmeler

Yunanlılardan basit şekliyle alınan optik 11. yüzyılda İbn'ül Heysem adlı büyük âlimin şahsiyetinde bugün tanıdığımız tecrübeyle dayalı modern temellerini inşa etmiştir. İbn'ül Heysem'in Basarıyat kitabı 12. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş. Optik üzerine bir kitap olmasının dışında modern fiziğin temellerini gösteren bir abide olarak karşımıza çıkan bu eserin, İtalya'da Leonardo Da Vinci'ye kadar büyük tesiri görülmüştür. Bu hususta Avrupalı araştırmacılar 19. yüzyıldan bugüne kadar birçok inceleme yapıp raporlar yazmıştır. İbn'ül Heysem'in yedi-sekiz kadar âletinin de yeni yapılmış modelleri Enstitüsünün raflarında bulunmaktadır. Bunlardan birisi "karanlık oda modeli" olup, İbn'ül Heysem'in kitabında tafsilatlı olarak anlatılan âletin orijinal büyüklüğü aşağı yukarı bir insanın içine girip çıkabileceği ölçülerde olmasına rağmen, biraz küçültülmüş biraz da değiştirilmiş olarak imâl edilmiştir.

Karanlık odanın deliğinden içeri giren herhangi bir objenin şekli, ters bir görüntü verir, insanın görüntüsü kafası yerde, ayakları havadaymış gibi belirir. Karanlık odanın mucidi olduğu hakkında hiçbir şüphe olmayan İbn'ül Heysem, bugünkü modern fotoğrafçılığın temellerini atmıştır denilebilir. İbn'ül Heysem'in ikinci âleti ışığın kırılması ve yansımaları ile ilgili yolu izleme-yer yaratır. İbn'ül Heysem bu âletle yedi ayna kullanarak ışığın aynaya hangi açı ile geldiye yansıma açısının da buna eşit olduğu prensibini ispat etmiştir. Silindirik biçimli âletin üzerinde sekiz adet delik bulunur. Bu deliklerin arka tarafına yerleştirilen mumun ışığı aynalara düşürülür. Mumun ışığını takip için ortaya yerleştirilmiş bir levha üzerinde ışığın gelme ve yansıma açıları takip edilmektedir. İbn'ül Heysem'in üçüncü bir âleti ışığın hava ve su gibi iki

farklı ortamdaki hareketini incelemek için yapılmıştır. Havadan suya giren ışık kırılır. Bu kırılma açısını ölçmek için yapılan âletin üzerinde ölçüm için kullanılan bir cetvel ve içine su doldurulan bir haznesi vardır. Işığın suda paralel gitmeyip, kırılmaya uğradığını ve bu kırılmanın ne kadar olduğunu ölçen âletle optik ilminde bir inkılâp yapılmıştır.

İslâm âlimleri 9. yüzyıldan itibaren gökkuşağının ortaya çıkışını aydınlatmaya gayret ettiler. Bunların arasında büyük optikçi İbn'ül Heysem ve İbnü Sina vardır. Bu iki büyük bilgin kendilerine mahsus nazariyeler ortaya koydular fakat tam olarak bugün sahip olduğumuz anlayışı yakalayamadılar, çünkü o çağda henüz optik bilimine ait birikim bu hâdiseyi tam aydınlatmak için kâfi derecede gelişmemişti. Bunun için insanlığın yüzyıl kadar beklemesini gerektiriyordu. İbn'ül Heysem'in kitabına şerh yazan büyük bir astronom, fizikçi ve optikçi olan Kemâleddin Fârisî ise 14. yüzyılın başında gök kuşağını izah ederken 'Güneş ışığı su damlasında iki defa kırılır iki defa yansımaya uğrarsa burada renk ayrımı başlar. Bu renk ayrılımı 42 dereceye kadar ulaşırsa orada dört renk ortaya çıkar bu bizi gökkuşağının gerçeğini anlamamıza götürür' diyor. Kemaleddin Fârisî bu deneyini kalın bir camda veya kristal bir yarım kürede yapıyor ve şu şekilde izah ediyordu: 'Kırılmalar ve yansımalar yan yana bulunan küreciklerin içinde kendilerini tekrarlamakla renkli bir çember teşkil ediyorlar, bu renkli çember gökkuşağının kendisidir'. Kemâleddin Fârisî'nin kitabının ortaya çıkışından tahminen beş-on sene sonra aynı izahı Freibergli Theodoric veya Dietrich adlı bir papazın kitabında buluyoruz. Avrupalılar Kemaleddin Fârisî'nin kitabını tanımadığı için de Dietrich von Freiberg'in bunu aydınlatmasını optik tarihinin en büyük hadisesi olarak değerlendiriyorlardı. 20.yüzyıl başlarında Eilhard Wiedemann adlı büyük bir fizikçinin araştırmaları vasıtasıyla bu realite ortaya çıkıyor ki Dietrich von Freiberg'in kitabı teoriler hatta deneyler bakımından Kemaleddin Fârisî'nin kitabında bulduğumuz seviyeye tam mânâsıyla ulaşamıyor. Dietrich von Freiberg'ten sonra birkaç yüzyıl geçiyor aynı teoriyi biz Descartes'in kitabında buluyoruz. Benim arkadaşım âlim, Matthias Schramm'ın ifadesine göre pratik bakımından Descartes, Kemaleddini Fârisî'yi biraz geçiyor, ama bu deneylere temel teşkil eden Kemaleddin Fârisî'nin teorileri de Descartes'a nispetle çok yüksek bir mertebede bulunuyor. Şunu söylemek istiyorum ki ilmî deney kanunlarını, prensiplerini 8. yüzyıldan itibaren İslâm Dünyası'nda buldu. Mesela bir Matthias Schramm ve Eilhard Wiedemann diyorlar ki 'Deneyin ilmî araştırmalarda sistematik bir eleman olarak kullanılması ve bir prensip hâline gelmesi ancak İbn'ül Heysem'le olmuştur'. Ben onlardan

biraz ayrılıyorum, bunu biraz daha ileri götürüyorum. Bunun 8. yüzyılda Cabir İbn-i Hayyan'da başladığını söylüyorum. Kimyager olarak bilinmekle beraber Cabir için fizik, 'tabiatta saklı olanı açığa çıkarma' kanunudur. Tabiattaki her tanecığın, zerrelerin birbirine olan tesirlerinin, hatta bütün insanî duyguların matematik diliyle ölçülüp ifade edilebileceğine inanıyordu. Bunu da **ilmü'l mizan** (ölçü ilmi) olarak isimlendiriyordu.”

Fuat Hoca'nın Aldığı Taktirler

İlk defa enstitünün kurulması için gerekli kaynak olarak kullandığı “Kral Faysal Mükâfatı”nı 1978 yılında aldıktan sonra 1982 de Federal Almanya Birinci Sınıf Kraliyet Liyâkât Nişanı ve 2001 de Almanya'nın en büyük Kraliyet Nişanına layık görüldü. Ayrıca Kendisine Frankfurt şehrinin Goethe Plaketi de verildi. Fuat Sezgin Hoca'ya, üzücü bir cevap almaktan korktuğumuz için Türkiye'den herhangi bir takdir veya madalya alıp almadığı konusunu sormaya çekiniyoruz, ancak daha sonra TÜBA'nın Şeref Üyeliğine seçildiğini öğreniyoruz. Geçtiğimiz yıl 13'üncüsü verilen “Milletlerarası İnan İslâmî Bilimler Mükâfatı” da “İslâm'da Bilim ve Teknoloji” isimli beş ciltlik eseriyle Fuat Sezgin Hoca'ya layık görüldü.

İnan Kültür Bakanlığı tarafından, her yıl İslâm'da tarih, coğrafya, edebiyat, sanat, mimarî, medeniyet ve siyaset sahalarında dağıtılan mükâfatı, Meclis Başkanı Gulamali Haddad Adil, Kültür Bakanı Muhammed Saffer Herendi ve Eğitim Bakanı Mahmud Farşidi'nin katıldığı törende Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad tarafından Fuat Sezgin Hoca'ya verildi. Kendisi “İslâm dünyasının önde gelen tarihçilerinden ve ömrünü Avrupalılara İslâmî bilimleri tanıtmaya adanmış bilim adamı” olarak takdim edildi. Ayrıca Fuat Hocamızın en son takdir edilecek bir hareketi olarak 2009 yılında Almanya'da kendisine verilmek istenen ‘Hessen Kültür Ödülü’nü” almamasıdır. Gazze katliamında İsrail yanlı açıklamalarıyla tepki çeken, Alman Yahudileri birliği başkanı Salomon Korn'la birlikte verildiği için, bu zâtı protesto için kendisine verilmesi düşünülen bu mükâfatı reddetmiştir.

Prof. Dr. Fuat Sezgin hoca yürüttüğü akademik çalışmalar ve ilmî faaliyetler sebebiyle birçok müessese tarafından üyeliğe kabul edilmiştir. Üç büyük Arap Dili Akademisi tarafından ayrı ayrı (Kahire, Şam, Bağdat) üyeliğe kabul edilmiş, ayrıca Fas Kraliyet Akademisi de kendisini üyeliğe almıştır.

Emr-i Hak Vaki Olursa

Fuat Hoca'mıza ülkesine küskünlüğü olup olmadığını sorduğumuzda, küskün olmadığını, yaşanan hâdiselerin yıpratıcılığına ve uğradığı haksız muameleye rağmen İslâm bilim tarihine kazandırdıklarının onu mutlu etmeye yettiğini söylüyor. Allah ömrünü daha da verimli ve hayırlı kılsın, ama bir gün emr-i Hak vaki olunca kendisinin nereye gömülmek istediğini sorduğumuzda biraz uzaklara dalarak, *"İstanbul'da Eyüp'e gömülmek isterim, ama yer yokmuş, hem de özel izin gerekiyormuş, bana kim izin verir ki? Ayrıca hanım da 'İstanbul'a sık gidip seni ziyaret edemem, Almanya'da kalsan' diyor, bu yüzden tam karar veremedim, bakalım Allah ne gösterir."* diyerek vatan hasretiyle hanımın arzusu arasındaki tereddüdünü izhâr ediyor.

Prof. Dr. Fuat SEZGİN ve Prof. Dr. İrfan YILMAZ

PROF. DR. FUAT SEZGİN'İN BAŞLICA ESERLERİ

Fuat Sezgin Hoca, çalışmalarının kitap kapakları ve müze duvarları arasında kalmasına razı değil. Dünyanın her tarafında tanıtılmasını istiyor, böylece geçmişten bugüne İslâm dünyasının uğradığı haksızlığın açıkça görüleceği kanaatinde. Bunun için de eserlerini Devlet Başkanlarına kadar gönderiyor. En son yazdığı beş ciltlik **İslâm'da Bilim ve Teknoloji** isimli kitabının Almanca ilk baskısını Alman cumhurbaşkanı, başbakan ve dışişleri bakanına göndermiş. Üçü de kitapların muhtevasıyla alâkalı iltifat dolu sözler etmiş. Başbakan Schröder bu muhteşem eseri inceledikten sonra şunları yazmış; *“İki kültür dünyasını birbirinden ayıran zümrenin karşısında mücadele edebilmemiz için, bu eserinizle bize en büyük desteği verdiniz.”*

İslâm'da Bilim ve Teknoloji isimli bu beş ciltlik eserinin İslâm âlemindeki geri kalmışlıktan kaynaklanan eksiklik ve aşağılık kompleksinden kurtulmamızda büyük fayda sağlayacağı, bilim adamlarımıza büyük bir psikolojik destek olacağı gibi mülâhazalarla, o tarihlerde henüz Türkçesi olmayan eserin Almanca ve Fransızca nüshalarından birer takım satın aldık.

Fuat Sezgin Hoca'nın bilhassa son beş yıl içinde medya tarafından iyice farkına varılınca herkes bu mühim şahsiyetin peşinden koşmaya başladı. Sonunda TRT de kendisiyle çok mühim bir program yaptı. Prof. Dr. Öcal Oğuz'un metin yazarlığını yaptığı ve Fuat Hoca'nın derin bilgisinden yeşeren düşünceleriyle canlanan *“Dünya'ya Doğan Güneş”* adlı belgesel programın DVD hâlinde çoğaltılıp üniversiteler başta olmak üzere bütün eğitim kurumlarında gösterilmesinin çok faydalı olacağı inancındayım.

Fuat Sezgin Hoca'nın eserlerini, İstanbul Üniversitesi'ndeki akademisyenlik yıllarından itibaren derlemeye çalıştım. Hocamızın eserlerinin bir kısmı Geschichte des Arabischen Schrifttums Serisi (GAS) isimli seride, diğerleri de yine aynı enstitü bünyesinde farklı seriler veya

müstakil kitaplar hâlinde yayınlanmıştır. Bunların büyük çoğunluğu orijinal el yazmasından tercüme ve bu eserler hakkında diğer araştırmacıların yazdıklarının derlenmesinden ibarettir. İslâm bilim tarihi ve medeniyetine ait her sahadaki bilgi ve kitap, Fuat Hocamızın alâka sahası içindedir. Bu dev medeniyete ait eline geçen yazılı her nesneyi büyük bir ihtimam ve dikkatle inceleyerek onu bugünün ölçülerinde tanıtmış, kimisini tercüme etmiş, kimisini tıpkıbasım yapmış, kimilerinin ise farklı zamanlarda basılmış nüshalardaki değişik metinlerini karşılaştırıp dip notlarla izahlar yapıp (edisyon kritik) yayımlamıştır.

En önemli çalışması GAS şeklindeki kısaltılmış sembolüyle tanıyan **Geschichte des Arabischen Schrifttums** adlı seri, İslâm ilimler tarihinde vazgeçilmez en temel müracaat eseridir. En son ondördüncü cildi neşredilen külliyat, Brockelman'ın GAL'deki sistematığına kısmen benzer bir mantıkla hazırlanmış, fakat ondan tamamen ayrı ve çok gelişmiştir. İlk dokuz cildi milâdî 6. asırdan 11. asra kadar (Hicrî birinci ve beşinci asırlar arası), geri kalan ciltlerinin ise 11.-18. asırlar arasını ihtiva etmesi düşünülen külliyatın henüz ondördüncü cildi yayınlanmış olup, tamamlanmamıştır. İslâm dünyasında bahis mevzuu olmuş bütün ilim dallarında yazılmış Arapça eserlerin müelliflerinin hayatları ve eserleri incelenmekte, yazma nüshaları bulunduran kütüphaneler belirtilmekte, ayrıca müellif veya eser üzerine başkalarının yaptığı çalışmalara da yer verilmektedir.

Frankfurt'taki "Arap-İslâm Bilimleri Enstitüsü"nü Fuat Sezgin Hoca liderliğinde yaptığı bütün yayınları derlemek oldukça zor ve külfetli oldu. Zirâ, hemen hemen her konuda yazılmış onlarca eser ve çok büyük çoğunluğunda Fuat Hocamızın, yazar, editör, hazırlayan veya tercüme eden olarak bir şekilde katkısı olmuştur. Toplam olarak 1220-1300 kadar basılmış eser mevcuttur. Kesin rakam vermeyişimizin sebebi çeşitli kaynaklarda farklı şekillerde yapılan tasniflerle bazı eserlerin tekrar yazıldığını tesbit etmemizdir. Tabii ki tam bir liste yapmak için Frankfurt'taki estitüte bir ay kalıp teker teker her bir eseri elden geçirmek gerekir. Mevcut kataloglardan ve çeşitli yayınlardan derleyerek yaptığım bu liste İslâmî Coğrafya, Almanca Arabistik Çalışmalar Bibliyografyaları, Doğu Kütüphanesi, Lugat Serileri, Tıpkıbasılar, Arap-İslâm Bilimleri Tarihi, İslâm'da Histografya ve Bilimlerin Sınıflandırılması, İslâm'da Bilim ve Teknik, İslâm Mimarisi, İslâm'da Matematik ve Astronomi, İslâm Tıbbı, İslâm Felsefesi, Matematikî Coğrafya ve

Kartografya Serisi, İslâm'da Tabii İlimler, İslâm Dünyasında Para Bilimi, Yabancı Gezi Kayıtlarında İslâm Dünyası ve İslâm'da Müzik Bilimi Serileri şeklinde kabaca tasnif edilebilir.

İslâm kültür dünyasının Dünya medeniyetine çok büyük katkıları olduğu bu eserlerin tamamı incelendiğinde anlaşılacaktır. Türkiye'deki hiçbir bilim adamının ulaşamayacağı bir performans ve insanın gözlerini kamaştıran bereketli bir hayatın neticesini saymak bile başlıbaşına bir iş oluyor. Çok daha geniş bir çalışma ile ortaya konacak eserlerine ait geniş bir inceleme yapılmasının çok faydalı olacağı kanaatindeyim. Hatta imkân olsa bir araştırmacının çok kısa özetler hâlinde hangi eserde nelerden bahsedildiğini bildiren bir çalışma yapması çok yerinde olacak ve bu sahada yeni çalışmaya başlayanlara temel bir zemin olacaktır.

Söz konusu eserlerin büyük bir kısmı aynı başlıkla ve çok sayıda ciltten müteşekkil olduğu için her birinin künyesini ayrı ayrı ve tekrar yazarak gereksiz uzatmadan kaçınmak için, bu tip eserlerin sadece birinci cildinin yayın bilgisi tam olarak verilmiş, diğer ciltler ise kısaltılarak sadece ilgili cildin sayfa sayısı veya farklı olan diğer bir hususiyeti varsa o kısmıyla belirtilmiştir. Zaten kitabımızın gâyesi de bu kadar teferruatlı şekilde eserleri vermek olmadığından, sadece yapılan çalışmaların ve gayretlerin ne kadar büyük olduğunu, bir insanın hayatında bu kadar velût olabileceğini göstermek için bir liste verilmiştir.

Fuat Hoca'nın sahip olduğu sistematik mantığı ve konulara hâkimiyeti, ona bütüncül bir bakışa sahip olma hassasiyeti kazandırmış. Hem bu sebepten hem de mükemmeliyetçi fıtratı sebebiyle koleksiyonerliğini en iyi şekilde sergileme ve hiçbir şeyi dışarıda bırakmama anlayışına sahip olmuş. Enstitünün yayınları olarak dünyaya tanıtılan eserleri farklı seriler hâlinde numaralandırarak yayınlanan bibliyografik eserlerde, o konu hakkında kim nerede hangi makaleyi yayınlamışsa, o makaleyi ilgili ciltte yerine koymuş. Yıllardır biriktirdiği yüzlerce makaleyi ard arda belli bir sistematik içinde yeniden yayına hazırlamak, kimi yayınları tıpkıbasım olarak, kimi yayınları yeniden düzenleyip yayına hazır hale getirmek oldukça zor ve sabır gerektiren bir iş olmasına rağmen Fuat Hoca bu zor işin üstesinden gelmiş. Nitekim aşağıda bizim sıralamakta sıkıntı çektiğimiz eserlerin bir kısmını kendisi yazmış, büyük bir kısmını ise derleyip toparlamış ve yayına hazırlamış. Enstitünün numaralandırılmış serileri düzenli şekilde listelerde olmakla beraber, biz sadece Fuat Hocamızın doğrudan veya birkaç yazarla birlikte ismini

taşıyanları aldığımız için arada bazı serilerin eksik olduğu görülecektir. Bu durum o yayını derleyen kişinin başka birisi olduğu içindir. Bununla birlikte yine de ulaşamadığımız bazı kaynaklarda daha başka eserleri de olabilir veya yanlışlıkla başka birisinin eserini Fuat hocamız adına kaydetmiş olabiliriz. Bu hususta da baştan özrümüzü beyan edebiliriz.

Eserlerin Listesi

Geschichte des Arabischen Schrifttums Serisi (GAS)

1. Sezgin, F. (1967): *Qur'ânwissenschaften, Hadît, Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik*. Band 1. E. J. Brill, Leiden. 935 s.
2. Sezgin, F. (1975): *Poesie bis ca.* Band 2. E. J. Brill, Leiden. 807 s.
3. Sezgin, F. (1970): *Medizin, Pharmazie, Zoologie, Tierheilkunde* Band 3. E. J. Brill, Leiden. 498 s.
4. Sezgin, F. (1971): *Alchimie, Chemie, Botanik, Agrikultur*. Band 4. E. J. Brill, Leiden. 398 s.
5. Sezgin, F. (1974): *Mathematik*. Band 5. E. J. Brill, Leiden, 514 s.
6. Sezgin, F. (1978): *Astronomie*. Band 6. E. J. Brill, Leiden. 521 s.
7. Sezgin, F. (1979): *Astrologie, Meteorologie und Verwandtes*. Band 7. E. J. Brill, Leiden. 486 s.
8. Sezgin, F. (1982): *Lexikographie*. Band 8. E. J. Brill, Leiden. 389 s.
9. Sezgin, F. (1984): *Grammatik*. Band 9. E. J. Brill, Leiden. 406 s.
10. Sezgin, F. (2000): *Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland, Historische Darstellung, Teil 1*. 664 s. Band 10. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt.
11. Sezgin, F. (2000): *Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland, Historische Darstellung, Teil 2*. 723 s. Band 11. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt
12. Sezgin, F. (2000): *Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland, Kartenband*. Band 12. 347 s. ile 447 harita. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt.
13. Sezgin, F. (2007): *Mathematische Geographie und Kartographie im Islam und ihr Fortleben im Abendland. Autoren*. 597 pp., 59 illustr. Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt. Ondördüncü cildin basıldığını duydum, ama henüz tam kaydına ulaşamadığım için buraya alamadım.

Fuat Sezgin Üstâdın akademisyenler dışında meraklı olan halk kitlelerine de hitap edecek şekilde hazırlanmış ve Türkçeye de çevrilmiş beş ciltlik *Wissenschaft und Technik im Islam* isimli özet katalog eseri:

“*Wissenschaft und Technik im Islam.*” Ciltler I-V. Her bir ciltte hangi ilim dallarından bahsedildiği aşağıdaki listede gösterilmiştir. İslâm Bilim Tarihi mevzuunda çalışan veya bu konuda ders vermeye hazırlanan herkesin bu eserden bir takım almasında büyük fayda görmekteyim. Yılların birikimini Fuat Hocamız bu eserde çok kısa ve özet hâlde bizlere sunmuş. Eserin değerinin tartışılmaz olduğunu düşünüyorum. Çok zengin bir literatur bilgisi, âlimler, kitapları ve icadları konusunda her türlü kaynağı her cildin arkasında çok sistematik bir şekilde verilmiş. Bilim Tarihi konusunda doktora yapacaklar için ise bulunmaz bir temel kaynak olma özelliğini taşıyan Almanca yazılmış bu beş ciltlik eser (yeşil kutuda satılıyor) Türkçe'ye çevrildi ve Kültür Bakanlığımız ile Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından da basıldı. Bilhassa giriş olarak yazılmış birinci cildin herkes tarafından çok ciddi şekilde okunması gerekmektedir. Muhtasar bir İslâm Bilimi Tarihi okuyup bilgisini özlü ve derin hâlde getirmek isteyenler için vazgeçilemez bu başucu kitabıdır. Fransızcaya çevrilmiş (kırmızı kutu içinde satılıyor), İngilizcesi de çok yakında çıkacak kitabın Türkçesi ise beyaza yakın çok açık yeşil kutuda satışa sunulmuştur. Eserin İspanyolca ve Rusça baskılarını da yapıp bu dillerin konuşulduğu ülkelerde yayınlanması büyük bir hizmet olacaktır. Böylece dünyanın çok büyük bir kısmına sahip olduğumuz zengin bilim mirasını duyurma imkânına sahip olacağız. Diğer yayınlar gibi bu kıymetli eserin ilk basılan Almanca nüshasının künyesi de aşağıdaki gibidir.

1-Sezgin, F. (2003): Einführung in die Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften. 232 sayfa. 2 harita Cilt I. in Zusammenarbeit mit Eckhard Neubauer: Katalog der Instrumentensammlung des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften.

2. Sezgin, F. (2003): 1.Astronomie. 232 sayfa. Renkli levhalar. Cilt II.

3. Sezgin, F. (2003): 2.Geographie. 3. Nautik. 4. Uhren. 5. Geometrie. 6. Optik. 218 sayfa, Renkli levhalar Cilt III.

4. Sezgin, F. (2003): 7. Medizin. 8. Chemie. 9. Mineralien. 242 sayfa Renkli levhalar. Cilt IV.

5. Sezgin, F. (2003): 10. Physik und Technik. 11. Architektur. 12. Kriegstechnik. 13. Antike Objekte. 233 sayfa, Renkli levhalar. Cilt V.

Bu vesileyle ülkemizdeki kuruluşların işbirliği yaparak ne kadar önemli işler yapılabileceği de ortaya çıkmış oldu. Türkiye Bilimler Akademisi ile Kültür Bakanlığının ortaklaşa çıkardığı bu eser gibi, Gülhane parkında açılan müze de, Tübitak, İstanbul Belediyesi, Kültür Bakanlığı ve Tüba işbirliğinin çok verimli bir neticesi olmuştur.

İlk baskısı 2007 yılında 2000 adet yapılan “İslâm'da Bilim ve Teknik” isimli eserin ne yazık ki hepsi tükenmiştir. Emsallerine göre çok ucuz satılan eseri bilhassa ileride kıymetleneceğini hesap ederek sahaflar Kültür Bakanlığı bürolarından toplamışlardır. Bu yüzden

arayan meraklı kişiler eseri bulamamaktaydı. Ancak daha sonra İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş tarafından tekrar bu eser bol miktarda basılarak büyük bir kültür hizmeti yapılmıştır. Bu vesileyle İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş. Genel Müdürü Sayın Nevzat Bayhan'a çok teşekkür etmek gerekir. Eserin Türkçe baskısının künyesi şöyledir:

İslâm'da Bilim ve Teknik

Cilt I. Giriş, Cilt II. 1. Astronomi. 232 sayfa. Renkli levhalar. Cilt III. 2. Coğrafya. 3. Denizcilik. 4. Saatler. 5. Geometri. 6. Optik. 218 sayfa, Renkli levhalar, Cilt IV. 7. Tıp. 8. Kimya. 9. Mineraller. 242 sayfa Renkli levhalar. Cilt V. 10. Fizik ve Teknik. 11. Mimari. 12. Savaş Tekniği. 13. Antik Objeler. 233 sayfa, Renkli levhalar.

T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3083-1'den 5'e kadar. Kültür Eserleri Dizisi: 401. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları No: 14, Fersa Matbaası, Ankara 2007. ISBN 978-975-17-3552-1 Çeviren: Abdurrahman Aliy. Yayına Hazırlayanlar: Hayri Kaplan-Abdurrahman Aliy

Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaft

Periyodik yayınlanan bu meşhur derginin ciltleri de bu konulara girmek isteye akademisyenlerin himmetini beklemektedir. Enstitünün yayınladığı bu derginin en son 17. cildi basıldı. 1984'den beri yayınlanmakta olan ve sahasında rakipsiz sayılan dergide, İslâm Bilim Tarihine dâhil geçmişte yaşamış bütün âlimlerin eserlerinin tıpkıbasımları, bu eserler hakkında batılıların yaptıkları çalışmalar yayınlanmaktadır.

Her birinden ayrı ayrı bahsetmek bu kitabın hacmi için çok gerekli olmadığından, sadece dergi serilerinin yayınlandığı yılları ve sayfa sayılarını vermek yeterli olacaktır. Bilim Tarihi konusunda araştırma yapanların göreceği gibi çok sayıda araştırmacının değerli makaleleri derginin değerini tartışılmaz kılmaktadır.

Cilt I. 416 sayfa 1984.

Cilt II. 423 sayfa + 32 sayfa levha. 1985.

Cilt III. 441 sayfa 1986.

Cilt IV. 394 sayfa, 5 levha. 1987/88 (1988).

Cilt V. 400 sayfa 1989.

Cilt VI. 374 sayfa 1990.

Cilt VII. 420 sayfa 1991/92 (1992).

Cilt VIII. 428 sayfa 1993.

Cilt IX. 465 sayfa 1994.

Cilt X. 383 sayfa 1995/96 (1996).

Cilt XI. 389 sayfa 1997.

Cilt XII. 392 sayfa 1998.

Cilt XIII. 416 sayfa 1999/2000.

Cilt XIV. 434 sayfa 2001.

Cilt XV. 361 sayfa 2002/03.

Cilt XVI. 442 sayfa 2004/05.

Cilt XVII. 436 sayfa 2006/07.

İSLÂMÎ COĞRAFYA SERİSİ

1) *Nüzhetü'l-müstak fi ihtiraki'l-afak/Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Idrisi, 560/1165*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.VI,331,14 s. : res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography ; 1)

2) *Geographie d'Edrisi=Cografıyyü'l-İdrisi/Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Idrisi, 560/1165*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer; çev. P. Amedee Jaubert. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 29,552 s,12 s.; 23 cm. (Islamic Geography ; 2)

3) *Aynu başlık Cilt,2. 1992. 7, 510 s, 12 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 3)*

4) *Vasfu İfrikya ve'l-Endeliis li'l-İdrisi=Description de l'Afrique de l'Espagne/Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Idrisi, 560/1165*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer; thk. R. Dozy, M. J. de Goeje. Frankfurt amMain: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XIII, 392, 242, 12 s; 23 cm. (Islamic Geography; 4)

5) *Studies on al-İdrisi=Dirasat havle'l-İdrisi*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 6, 418, 15 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 5)

6) *Aynu başlık, Cilt 2. 1992. 413, 16 s.: hrt.; 23 cm.(Islamic Geography; 6)*

7) *Aynu başlık, Cilt 3 1992. 6, 385, 16 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 7)*

8) *Aynu başlık Cilt 4, 1992. 461, 17 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 8)*

9) *Relation de l'Egyte par Abd-Allatif medecin Arabe de Bagdad [1162-1231 A.D.] = Kitabü'l-ifade ve'l-i'tibar fi'l-umuri'l-misahede ve'l-havadisi'l-meaniyeti barz Mısır / Ebu Muhammed Muwaffakuddin Abdüllatif Abdüllatif el-Bagdadi, 629/1231*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer; trc. Silvestre De Sacy. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 24, 454 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 9)

10) *Aynu başlık Cilt 2, 1992. 455-752, VIII, 156, 8, 16 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 10)*

11) *Kitâbu sureti'l-arz / Ebu Abdullah Muhammed b. Musa Harizmi, 236/850*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XXXI,163, XVII,201 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 11. Mathematical geography and cartography; 1)

12) *Reprint of studies on the geographical works of al-Hwarizmi and Suhrab=Dirasat havle'l-musannafati'l-cografıyye li'l-Harizmi ve Suhrab*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der

Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 548, 18 s.: skl., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 12. Mathematical geography and cartography; 2)

13) *Takvimii'l-biüdan/Imadiiddin el-Melikii'l-Müeyyed Ismail b. Ali Ebi'l-Fida, 732/1331*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XLVII, 539, 10, 18 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 13. Mathematical geography and cartography; 3)

14) *Studies on Abii L-Fida Al-Hamawi=Dirasat fi cografya Ebi'l-Fida el-Hamevi*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VI, 291, 20 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 14. Mathematical geography and cartography; 4)

15) *Reprint of studies on nautical instruments=Dirasat fi alati'l-melahati'l-bahriyye*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VII, 470, 21 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 15. Mathematical geography and cartography; 5)

16) *Reprint of studies on the works of the Ottoman Admiral Sidi Ali=Dirasat havle kitâbi'l-kaidi'lbahri'l-Türki Seydi Ali*/ed. Fuat Sezgin ; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VI, 466, 2 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 16. Mathematical geography and cartography; 6)

17) *Selected studies on mathematical geography: in reprint 1. part=Dirasatu muhtare fi'lcografya'r-riyaziye: idad tab el-kismii'l-evvel* / ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VII, 401, 2 s. : skl. ; 23 cm. (Islamic Geography; 17. Mathematical geography and cartography; 7)

18) *Selected studies on mathematical geography: in reprint 2. part=Dirasatu muhtare fi'lcografya'r-riyaziye: idad tab el-kismii's-sani* /ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VII, 432, 2 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 18. Mathematical geography and cartography; 8)

19) Kayıtlarda bulunmadı.

20) *Cografıya el-İslâmiyye=Arabic texts on navigation/Süleyman b. Ahmed b. Süleyman Süleyman el-Mehri, 917/1511*; edited by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 1992-1412. 20. c. (187 s.); 24 cm. (Islamic geography; volume 20)

21) *Reprint of studies on Ahmad Ibn Majid (d. early 16th C.) and Sulayman Al-Mahri (first half 16th C.)=Dirasat havle Ahmed b. Macid ve Süleyman el-Mehri*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für

Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 237 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 21. Mathematical geography and cartography; 11)

22) *Reprint of studies on the Ottoman cartographers Piri Reis (d. 1554) and Haggi Ahmad (d. About 1560)=Dirasat havle'l-bahareyni'l-Osmaniyyin Piri Reis ve Hacı Ahmed / ed. Fuat Sezgin ; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 433, 7 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 22. Mathematical geography and cartography; 12)*

23) *European geographical tables based on the Arabic tradition=Cedavili etval ve aruzu bi-lügat urubiyye nese'et istinaden ila tekalidi'l-cedavili'l-Arabiye=Bazu deracati'l-etval ve'l-aruzii'lmüteallakabi'l-Sarki'l-Evsat elleti istahrecha el-rahale; Near Eastern geographical coordinates established by ravellers (18th-19th C) / ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.393, 8 s.: hrt., tbl.; 23 cm. (Islamic Geography; 23. Mathematical geography and cartography; 13)*

24) *Die sieben klimata=el-Ekalimü's-seb'a: eine untersuchung zur geschichte der geographie und astrologie im altertum und mittelalter/ Ernst Honigmann; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Farid Benfeghou, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.247 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 24. Mathematical geography and cartography; 14)*

25) *Tahdidu nihayati'l-emakin li't-tashihi mesafati'l-mesakin / Ebi'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, 453/1061; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.328 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 25. Mathematical geography and cartography; 15)*

26) *The determination of the coordinates of positions for the correction of distances between cities: a translation from the Arabic of Al-Biruni's kitab tahdid nihayat al-amakin litashih masafat almasakin/Ebi'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, 453/1061; ed. Fuat Sezgin yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.XVIII, 278 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 26. Mathematical geography and cartography; 16)*

27) *A commentary upon Biruni's kitab tahdid al-amakin: an 11th century treatise on mathematical geography / E. S. Kennedy; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.20, 270 s.: çizim; 23 cm. (Islamic Geography; 27. Mathematical geography and cartography; 17)*

28) *General outlines of Islamic geography: selected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.VII, 436, 6 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 28)*

29) *Studies on Ibn Hurradabih (d. after 902) and Al-Gaihani (d. after 978) : collected and reprinted/* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 343 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 29)

30) *The oriental geography of Ebn Haukal/Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal el-Bagdadi Ibn Havkal, 367/977;* trc. William Ouseley; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XXXVI, 327 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 30)

31) *Studies on Ibn Hauqal (2nd half 10. cent.) and al-Istahri (1st half 10. cent.): collected and reprinted /*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. III, 347, 2 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 31)

32) *Studies on Al-Ya'qubi (d. after 905), Ibn Rustah (d. after 905) and Al-Maqdisi (Al-Muqaddasi) (d. about 1000): collected and reprinted/*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 327 s.: res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 32)

33) *Studies on Qudama b. Ga'far (d. after 932) and Al-Mas'udi (d. 956): collected and reprinted /*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VI, 333 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 33)

34) *Mesalikü'l-memalik / Ebû Ishak İbrâhim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi Istahri, 346/957;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XI, 348 s. (Islamic Geography; 34)

35) *Suretü'l-arz/Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bagdadi Ibn Havkal, 367/977;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 536 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 35)

36) *Ahsenü't-tekasım fı ma'rifeti'l-ekalim/Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisi, 380/990;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VII, 498 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 36)

37) *Feharis ve mustalahat ve mülhakat ve tasvibat li'l-mücellidati's-selase=Indices glossarium et addenda et emendanda ad part i-iii/M. J. de Goeje;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VIII, 448 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 37)

38) *Muhtasarü kitâbi'l-bıldan/Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ishak el-Hemedan İbnü'l-Fakih, 289/902;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 434 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 38)

39) *el-Mesalik ve'l-memalik / Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah Ibn Hürdazbih, 300/913;* ed. Fuat Sezgin. -- Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XXIII, 216, 308 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 39)

40) *el-A'lakii'n-nefise/Ebü Ali Ahmed b. Ömer b. Rüste Ibn Rüste*, 310/922; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VIII, 384 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 40)

41) *et-Tenbih ve'l-israf/Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udi*, 345/956; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XLIII, 508 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 41)

42) *Fütuhu'l-Büldan/Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belazîri*, 279/892; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 228, 539 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 42)

43) *Kavaninü'd-devavin/Ebü'l-Mekarrm Es'ad b. Mühezzeb b. Mina Es'ad b. Memmati*, 606/1209; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 469 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 43)

44) *The churches and monasteries of Egypt and some neighbouring countries=Tarihü's-seyh Ebi Salih el-Ermeni tezkire fihî ahbar min nevahi Mısır ve aktaaha/Ebu Salih Ermeni*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. XXV, 382, 142 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 44)

45) *Texts and studies on the historical geography and topography of Egypt: collected and reprinted first part=Nusus ve dirasat havle cografya ve topografya Mısır: cem ve idad tab cüzü'l-evvel*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 400 s.: res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 45)

46) *Aynu başlık, second part*/ 1992. 364 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 46)

47) *Aynu başlık, third part*/ 1992. VI, 214 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 47)

48) *Aynu başlık, fourth part*/ 1992. VI, 342 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 48)

49) *Aynu başlık, fifth part*/ 1992. VI, 342 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 49)

50) *et-Tuhfetü's-seniyye bi-esmai'l-biladi'l-Mısıryye/Ebü Zekerıyyâ Serefeddin Yahyâ b. Sakir İbnü'l-Cey'an*, 885/1480; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. IV, 71, 192 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 50)

51) *el-Intisar li-vasıtati akdi'l-emsar: el-cüzü'r-rabi' ve'l-hami/Sarmüddin İbrâhim b. Muhammed b. Aydemir Ibn Dokmak*, 809/1407; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 111, 7, 127, 136 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 51)

52) *Two studies on the geography and administration of Egypt according to Al-Qalqasandi (d.1418): collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.245 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 52)

53) *Beiträge zur geschichte der staatskanzlei im Islamischen Aegypten/Walter Björkman*;

ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. VI, 217 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 53)

54) *Studies on the Faiyum*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.155, 204 s.: res., skl., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 54)

55) *el-Kevakibü's-seyyare fi tertibi'z-ziyare fi'l-karafeteyni'l-kiibra ve's-sugra/Semseddin Muhammed b. Muhammed el-Ensârî el-Abbasi Ibnü'z-Zeyyat, 814/1412*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.410 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 55)

56) *Two studies on the history and topography of Cairo/Paul Casanova*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992. 378 s.: res., pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 56)

57) *Studies on Taqiyyaddin al-Maqrizi (d.1442): colected and reprinted first part*/ed. Fuat Sezgin ; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.349 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 57)

58) *Aynu başlık, second part*/ 1992. VI, 322 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 58)

59) *Description topographique et historique de l'Egypte: premiere partie/Ebü'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, 845/1442*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.XIV, 370 s.; 23 cm (Islamic Geography 59)

60) *Aynu başlık, Cilt 2*. 1992. 371-748 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 60)

61) *Aynu başlık, Cilt 3*. 1992. III, 328 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 61)

62) *Aynu başlık, Cilt 4*. 1992.XII, 144, XIV, 95 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 62)

63) *Materiaux pour servir a la gaographie de l'Egypte / Jean Maspero, Gaston Wiet*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.VIII, 282 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 63)

64) *Tuhfetü'l-ahbab ve bugyetü't-tullab: fi'l-hitat ve'l-mezerat ve't-teracim ve'l-bika el-mübarekat/Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef Sehavi*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.407 s. (Islamic Geography; 64)

65) *Memoire sur les anciennes branches du Nil/el-Emir Ömer Tosun*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.VIII, 212 s.:hrt., pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 65)

66) *Memoire sur l'histoire du Nil: tome I/el-Emir Ömer Tosun*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.V, 264 s.: res.;23 cm. (Islamic Geography; 66)

67) *Aynu başlık, Cilt 2 ve 3 bir arada*. 1992.V, 264 s.: res., skl., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 67)

68) *La géographie de l'Égypte à l'époque Arabe: partie I/el-Emir Ömer Tosun*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.XVI, 217 s.: hrt., pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 68)

69) *Aynı başlık, Cilt 2 ve 3 bir arada*. 1992.218-521 s. : tbl.; 23 cm. + 3 katlı harita (Islamic Geography; 69)

70) *Palestine under the moslems: a description of Syria and the Holy Land: from A.D. 650 to 1500/Guy Le Strange, 1854-1933*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XXII, 378: pln., hrt., res.; 23 cm.(Islamic Geography; 70. Part; I)

71) *Aynı başlık, part II/ 1993*. 379-604 s. (Islamic Geography; 71. Part; II)

72) *Histoire de jerusalem et d'hebron/Ebü'l-Yümm Mücürüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümm el-Uleymi, 928/1522*; trc. Henri Sauvaire; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 346 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 72)

73) *Text and studies on the historical geography and topography of Palestine: collected and reprinted first part*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. VI, 312 s. : pln., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 73)

74) *Aynı başlık, second part / 1993*. VI, 361 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 74)

75) *La Syrie à l'époque des mamelouks: d'après les auteurs Arabes: description géographique, économique et administrative précédée d'une introduction sur l'organisation gouvernementale /Maurice Gaudefroy-Demombynes, 1377/1957*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.CXIX, 288 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 75)

76) *Les perles choisies d'Ibn Ach-Chihna: matériaux pour servir à l'histoire de la ville d'Alep tome I/Ebü'l-Fazl Muhibbüddin Muhammed b. Muhammed İbnü's-Sihne, 890/1485*; trc. Jean Sauvaget; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XV, 223s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 76)

77) *Texts and studies on the historical geography and topography and topography of Syria: collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VII, 377 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 77)

78) *Studies on Abdalgani an-Nablusi and his travels: collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; yay.haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.234 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 78)

79) *Zübdetü kesfi'l-memalik ve beyani'l-tarik ve'l-mesalik/Garsüddin ez-Zahiri Halil b. Sahin, 873/1468*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard

Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.155, 157 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 79)

80) *Description de Damas: reprint of the edition Paris 1894-1896 first part/* trc. Henri Sauvaire; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VI, 319 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 80)

81) *Aynu başlık, second part.* 1993. 355 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 81)

82) *Aynu başlık, third part.* 1993. 355 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 82)

83) *Texts and studies on the historical geography and topography of Iraq: collected and reprinted/*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. VI, 423 s.: res., pln., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 83)

84) *Baghdad during the Abbasid Caliphate: from contemporary Arabic and persian sources/* Guy Le Strange, 1352/1933; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XXXI, 381 s.: hrt., tbl. ; 23 cm. (Islamic Geography; 84)

85) *The lands of the Eastern Caliphate/Guy Le Strange, 1352/1933;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XVII, 536 s.: hrt. ; 23 cm. (Islamic Geography; 85)

86) *Topografyatı Bagdad fî mukaddîmeti kitâbi Tarihi Bag dad=L'introduction topographique a l'histoire de Baghdad/Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bagdadi, 463/1071;* thk. Georges Salmon; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.206, 93 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 86)

87) *The Middle Euphrates: a topographical itinerary/Alois Musil, 1357/1938;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XV, 426 s.): res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 87)

88) *Sıfatı cezîreti'l-Arab/ bnî'l-Haik Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdani, 334/945;* haz. David Heinrich Müller; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.279 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 88)

89) *Aynu başlık, Cilt 2.* 1993.XI, 242, 171 s.: tbl.; 23 cm. (Islamic Geography; 89)

90) *Studies on Al-Hasan b. Ahmad al-Hamdâni (d. 945)/*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VI, 436, 6 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 90)

91) *Texts and studies on the historical geography and topography of Central and South Arabia: collected and reprinted I/*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VI, 275, 6 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 91)

- 92) *Aynu başlık, Cilt II*. 1993.VI, 272 s.: res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 92)
- 93) *Northern Negd: a topographical itinerary/Alois Musil, 1357/1938*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XIII, 368 s.: res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 93)
- 94) *Texts and studies on the historical geography and topography of Asia Minor: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin*; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 288 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 94)
- 95) *Aynu başlık, Cilt II*. 1993. 295 s.: hrt. ; 23 cm. (Islamic Geography; 95)
- 96) *Texts and studies on the historical geography and topography of the Caucasus and adjacent regions: collected and reprinted I/ ed.Fuat Sezgin*; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.312 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 96)
- 97) *Aynu başlık, Cilt II*. 1993.303 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 97)
- 98) *Texts and studies on the historical geography and topography of Iran and Transoxania: collected and reprinted I / ed. Fuat Sezgin*; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 269 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 98)
- 99) *Aynu başlık, Cilt III/ 1993*. 364 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 99)
- 100) *Aynu başlık, Cilt III/ 1993*. 351 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 100)
- 101) *Hudud al-alam: the regions of the world a Persian geography 372 A.H.-982 A.D./ trc. Vladimir Fedorov Minorsky; önsöz ve Rusçadan trc. V. V. Barthold*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XX, 524 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 101)
- 102) *Nüzheti'l-kulub: el-makaletü's-salise/Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, 750/1350*; ed. Guy La Strange, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XVII, 378 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 102)
- 103) *Nuzhat-al-Qulub/Hamdullah b. Ebi Bekr b. Ahmed el-Kazvini Hamdullah Müstevfi, 750/1350*; trc. Guy Le Strange; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XIX, 322 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 103)
- 104) *Farsname/Ibnü'l-Belhi, 510/1116*; ed. Guy Le Strange, R. A. Nicholson, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XXXII, 199 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 104)
- 105) *Tahkiku ma li'l-hind min makûle makbûle fi'l-akl ev merzûle/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, 453/1061*; ed. Edward Sachau, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XLI, 365 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 105)

106) *Alberuni's India: an account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws, and astrology of India about A.D. 1030* vol.I/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, 453/1061; çev. Edward C. Sachau; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.L, 408 s.: tbl., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 106)

107) *Aynu başlık, vol.III/* 1993. 431 s.: tbl.; 23 cm. (Islamic Geography; 107)

108) *Iran im mittelalter nach der Arabischen geographen I-III/Paul Schwarz;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. VI, 288 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 108)

109) *Aynu başlık, Bölüm IV-V.* 1993. 289-670 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 109)

110) *Aynu başlık, Bölüm VI-VII.* 1993. 671-957, 94 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 110)

111) *Aynu başlık, Bölüm VIII-IX.* 1993. 958-1608 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 111)

112) *Die post-und reiserouten des Orients/Aloys Sprenger;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XXVI, 159 s.; 23 cm. + 16 katlı hrt. (Islamic Geography; 112)

113) *Livre des merveilles de l'Inde=Kitab-i acaibi'l-Hind berre ve bahre ve cezaire/Ebu Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman Ramhiümmüz, 360/970;* trc. L. Marcel Devic; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XIV, 310 s.: res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 113)

114) *Ain-i Ekberi=Ayin-i Ekberi: edited in the original Persian* vol. I/Ebü'l-Fazl b. Miübarek Nâgavri Ebü'l-Fazl Allami, 1011/1602; ed. Henri Blochmann, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.12, 6, XXII, 264 s.: tbl., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 114)

115) *Aynu başlık, Bölüm 2.* 1993.265-668 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 115)

116) *Aynu başlık, Bölüm vol. II.* 1993.338 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 116)

117) *Aynu başlık, Bölüm vol. I.* 1993.VII, XI, XXXVI, 678 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 117)

118) *Ain i Akbari: a gazetter and administrative manual of Akbar's Empire and past History of India* vol.II/Ebü'l-Fazl el-Allami, 1011/1602; trc. H. S. Jarrett; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VIII,420 s.: tbl. ; 23 cm. (Islamic Geography; 118)

119) *Ain i Akbari: an encyclopaedia of Hindu philosophy, science, literature and customs, with the life of the author and Akbar's wise sayings* vol.III/Ebü'l-Fazl el-Allami, 1011/1602; trc. H. S. Jarrett; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.IX, 528 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 119)

120) *Arab geogaper's knowledge of Sourthern India/Muhammed Hüseyin Nainar;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XII,241 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 120)

121) *Texts and studies on the historical geography and topography of India and South East Asia: collected reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. III, 373, 7 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 121)

122) *Aynı başlık, Cilt II* 1993. II, 370, 6 s: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 122)

123) *Fragments Arabes et Persans: inedits relatifs a l'Inde: anterieurement au XIe siecle de l'ere chretienne*/M. Reinaud; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XXXV, 227 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 123)

124) *Memoire geographique historique et scientifique sur l'Inde: anterieurement au milieu du XIe siecle de l'ere chretienne: d'apres les ecrivains Arabes, persans et chinois* / Joseph-Taussaint Reinaud; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. II, 400 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 124)

125) *Ebvabu fi's-Sin ve'l-Türk ve'l-Hind=Sharaf al-Zaman Tahir Marvazi on China the Turks and India; Tabaii'l-hayevan/Serefützaman Tahir Mervezi*; trc. Vladimir Fedorov Minorsky; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 170, 53 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 125)

126) *Texts and studies on the historical geography and topography of East Asia: collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VII, 419 s.: res., pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 126)

127) *The geographical works of Sadik Isfahani / Sadik Isfahani*; trc. J. C.; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XIII, 152, XI, 71 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 127)

128) *Târîhu Buhara/Ebü Bekr Muhammed b. Cafer Nersahi, 348/959*; nsr. Charles Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.IV, 292 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 128)

129) *Geographie du moyen age: accompagnee d'atlas et de cartes dans chaque volume tome I*/ed. Joachim Lelewel, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.16, 136, 185 s.: hrt. ; 23 cm. (Islamic Geography; 129)

130) *Aynı başlık, tome II*. 1993.243 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 130)

131) *Aynı başlık, tome III et IV*. 1993. 220, 112 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 131)

132) *Aynı başlık, volume epilogue*. 1993.VII, 308 s.: hrt., res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography;132)

133) *Geographie du moyen age: atlas compose de cinquante planches*/ed. Joachim Lelewel, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. XLIX, 16, 30 s.: hrt.; 30 cm. (Islamic Geography; 133)

134) *el-Mugrib fi zikri biladi Ifrikrye ve'l-Magrib min kitâbi'l-mesalik ve'l-memalik/Abdulah b. Abdilazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri, 487/1094; nsr. Baron de Slane; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 19, 212 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 134)*

135) *Description de l'Afrique septentrionale/Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed Ebu Ubeyd el-Bekri, 487/1094; trc. Mac Guckin de Slane; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.405 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 135)*

136) *Description de l'Afrique: tierce partie du monde premier volume/Ebu Ali Liyun (Afrikalı Leon) Vezzan Hasan b. Muhammed Zeyyati Hasan Vezzan, 957/1550; ann. Charles Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.LI, 378 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 136)*

137) *Aynı başlık, second volume. 1993.VIII, 489 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 137)*

138) *Aynı başlık, troisme volume. 1993.XIV, 480 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 138)*

139) *Le Maroc: dans les premieres annees du XVIe siecle/Louis Massignon; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XVI, 301 s.: hrt., tbl.; 23 cm. (Islamic Geography; 139)*

140) *l'Afrique septentrionale au XIIIe siecle de notre ere description extraite du Kitab al-Ishtibar/Edmund Fagnan; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XII, 229 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 140)*

141) *Extraits inedits relatifs au Maghreb: geographie et histoire/Edmund Fagnan; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.492 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 141)*

142) *Masalikü el-absar fi mamalik el-emsar: I l'Afrique moins l'Egypte/Ebü'l-Abbas Sehabeddin Ahmed b. Yahya Ibn Fazhullah el-Ömeri; trc. Maurice Godefroy-Demombynes; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. YXVIII, 282 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 142)*

143) *Texts and studies on the historical geography and topography of North Africa: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.364 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 143)*

144) *Aynı başlık, Cilt II. 1993.VII, 397, 7 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 144)*

145) *Texts and studies on the historical geography and topography of Africa: collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VIII, 399, 8 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 145)*

146) *Untersuchungen über die geographischen Entdeckungen der Portugiesen unter Heinrich dem Seefahrer/Johann Eduard Wappaus; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für*

Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XVI, 365 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 146)

147) *Le pays des zendjys: ou la cote orientale d'Afrique au moyen-age: geographie, moeurs, productions, animaux legendaires: d'apres les ecrivains Arabes/L. Marcel Devic*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993. 280 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 147)

148) *Description del reino de Granada scada de los autores Arabigos/Francisco Javier Simonet*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VIII, 320, 30 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 148)

149) *Ensayo bio-bibliografico sobre los historiadores y geografos=Arabigo-Espanoles/Francisco Pons Boigues*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.514 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 149)

150) *La Peninsule Iberique au moyen-age d'apres le Kitâb ar-Rawd al-mi'tar fi habar al-aktar=Müntejabatü min kitâbi'l-ravdi'l-mitar fi haberi'l-aktar/Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Himyeri, 900/1395; thk. E.[variste] Levi-Provençal*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.XXXIV, 310, 229 s.: hrt. ; 23 cm. (Islamic Geography; 150)

151) *Texts and studies on the historical geography and topography of al-Andalus: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin*; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.VI, 368 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 151)

152) *Aynı başlık, Cilt II.* 1993.VI, 388 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 152)

153) *Biblioteca Arabo-Sicula: ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia, la storia, le biografie e la bibliografia/Michele Amari*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.88, 352 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 153)

154) *Biblioteca Arabo-Sicula: ossia raccolta di testi Arabici che toccano la geografia, la storia, le biografie e la bibliografia; Appendice alla Biblioteca Arabo-Sicula; Secondo appendice alla Biblioteca Arabo-Sicula/Michele Amari*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.353-740, X, 71, 70, VIII, 46 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 154)

155) *Biblioteca Arabo-Sicula: versione Italiana volume primo/Michele Amari*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.LXXXIII, 570 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 155)

156) *Aynı başlık, volume secondo.* 1994. 492 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 156)

157) *Aynı başlık appendice.* 1994. 493-838, XXI, 86 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 157)

158) *Texts and studies on the historical geography and topography Southern and Western Europe/ed. Fuat Sezgin*; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.

Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VII, 440 s.; 23 cm (Islamic Geography; 158)

159) *Studies on Ibrahim Ibn Yakub (2nd half 10th century) and on his account of Eastern Europe: collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 416 s.; 23 cm. (Islamic Geography 159)*

160) *Texts and studies on the historical geography and topography of Northern and Eastern Europe: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 316 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 160)*

161) *Aynı başlık, Cilt II. 1994.312 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 161)*

162) *Aynı başlık, Cilt III. 1994.VI, 356 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 162)*

163) *Osteuropaishe und ostasiatische streifzüge: ethnologische und historisch-topographische studien zur geschichte des 9. und 10. jahrhunderts/J. Marquart; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XLVI, 557 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 163)*

164) *Silsiletü't-tevarih/Ebü Zeyd es-Sirafi; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.202 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 164)*

165) *Translations of the travel accouts of Sulaiman At-Tagir (1st half 9th cent.) and Abu Zaid As-Sirafi (1st half 10th cent.): collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.346 s.: res., hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 165)*

166) *Studies on the travel accounts of Sallam At-Targuman (before 864), Harun B. Yahya (fl. About 912) and As-Sindibad Al-Bahri (fl. about 912): collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay.haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 349 s.: res., tbl.; 23 cm. (Islamic Geography; 166)*

167) *Ibn Foslan's und anderer Araber berichte über die Russen alterer zeit: text und übersetzung mit kritisch-philologischen anmerkungen nebst drei beilagen/Christian Martin Joachim Frahn; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.LXXXI, 281; 23 cm. (Islamic Geography; 167)*

168) *Ibn Fadlan's reisebericht/Zekî Velidi Togan; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. XXXIV, 336, 45 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 168)*

169) *Studies on the travel accounts of Ibn Fadlan (1st half 10th cent.) and Abu Dulaf (1st half 10th cent.): collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-*

Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 440 s.: hrt. res.; 23 cm. (Islamic Geography; 169)

170) *Sefernameh: relation du voyage: en Syrie, en Palestine, en en Egypte, en Arabie et en Perse=Sefernâme: ahbarı rihleti Nâsır-ı Hüsvrev ıla Suriye ve Filistin ve Mısır ve'l-Ceziret'l-Arabiyye ve biladi Fars/Ebü Muin Nâsır b. Hüsvrev b. Harif Nâsır-ı Hüsvrev, 481/1088; yay. haz. Charles Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.LVIII, 348, 97 s.: pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 170)*

171) *el-I'tibar/Ebü'l-Muzaffer Müeyyidüdevle Üsame b. Mürsid Ibn Münkız, 584/1188; nsr. Hartwig Derenbourg; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XII, 183 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 171)*

172) *The travels of Ibn Jubayr/Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed Ibn Cübeyr, 614/1217; nsr. William Wright; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.53, 363 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 172)*

173) *Studies on Ibn Gubair (d. 1217): collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 244 s. ; 23 cm. (Islamic Geography; 173)*

174) *Studies on the rihla of Al-Abdari (1289)/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.193 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 174)*

175) *Voyages d'Ibn Batoutah / Ebü Abdullah Semseddin Muhammed b. Abdullah Ibn Battuta, 770/1368 ; thk. C. Defremery, B. R. Sanguinetti; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (XLVI, 443 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 175)*

176) *Aynu başlık, Cilt.2. 1994.2. c. (XIV, 465 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 176)*

177) *Aynu başlık, Cilt.3. 1994.3. c. (XXVI, 476 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 177)*

178) *Aynu başlık, Cilt.4. 1994.4. c. (479, 91 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 178)*

179) *Die reise des Arabers Ibn Batuta durch Indien und China (14. jahrhundert)/Ebu Abdullah Semseddin Muhammed b. Abdullah Ibn Battuta, 770/1368; haz. Hans von Mzik; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 489 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 179)*

180) *Studies on Ibn Battuta (d. 1377): collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 204 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 180)*

181) *Aynu başlık, Cilt.2. 1994.325 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 181)*

182) *Aynu başlık, Cilt.3. 1994.VI, 300 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 182)*

183) *Aynı başlık, Cilt.4* 1994.VI, 290 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 183)

184) *Studies on Abu Hamid Al-Garnati (d. 1170): collected and reprinted/ed.* Fuat Sezgin; yay.haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.304 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 184)

185) *Rihletii't-Ticani: fi'l-biladi't-Tunusiye ve'l-Katar ve'l-Trablus/Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed et-Ticani Ticani, 708/1309;* thk. Hasan Hüsnî Abdülvehhab; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.502 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 185)

186) *Voyage du Scheikh et-Tidjani dans la regence de Tunis: pendant les annees 706, 707 et 708 de l'Hejre (1306-1309)/Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed et-Ticani Ticani, 708/1309;* trc. Alphonse Rousseau; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.292 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 186)

187) *Deux recits de voyage inedits en Afrique du Nord au XV. siecle Abdalbasit B. Halil et Adorne/Robert Brunschwig;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.265 s.: res ; 23 cm. (Islamic Geography; 187)

188) *en-Nafhat el-miskiyya fi's-sifarat et-Tourkiya: relation d'une ambassade Marocaine en Turquie 1589-1591/Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali et-Temgruti Temgruti, 1003/1594;* trc. Henry de Castries; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XVI, 130 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 188)

189) *Der gesandtschaftsbericht des Hasan Ben Ahmed El-Haimi/Hasan b. Ahmed Haymi; haz. Felix Ernst Peiser;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.219 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 189)

190) *Voyage en Espagne d'un Ambassadeur Marocain (1690-1691)/Ebu Abdullah el-Vezir Muhammed b. Abdülvehhab [Gassani, 1119/1707;* trc. H. Sauwaire; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.252 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 190)

191) *L'Espagne vue par les voyageurs Musulmans de 1610 a 1930/Henri Peres;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XXIII, 198 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 191)

192) *Nüzhetii'l-enzar fi fazli ilmi't-tarih ve'l-ahbar=Rihlatii'l-Vertelani/Hüseyin b. Muhammed Saïd b. Hüseyin (Vertilani) Cezaïri Maliki Versilani, 1193/1779;* nsr. Muhammed b. Ebû Seneb; ed. Fuat Sezgin. TIP -Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (476 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 192)

193) *Aynı başlık, Cilt.2.* 1994.2. c. (477-814 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 193)

194) *The way to Mecca from the sixteenth to the nineteenth century: studies and translations: collected and reprinted/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert,

Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 258 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 194)

195) *Quatre voyageurs Espagnols a Alexandrie d'Egypte: Benjamin de Tudela 1166-71 – Ibn Goubair 1183-85 Pero Tafur 1435-39 Ali Bey Abbasi (Domingo Badia) 1803-7/Don Enrique Garcia de Herreros*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.195 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 195)

196) *l'Abrege des merveilles/Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mesud, 346/956; trc. Bernard Carra de Vaux*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XXXVI, 413 s.: res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 196)

197) *Acâibi'l-mahlukat ve garaibi'l-mevcutat=Kosmographie/Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvini, 682/1283; yay. Ferdinand Wüstenfeld*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (XII, 452 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 197)

198) *Asari'l-bilad ve ahbari'l-ibad=Kosmographie/Ebü Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd Kazvini, 682/1283; yay. Ferdinand Wüstenfeld*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.2. c. (X, 418 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 198)

199) *Kosmographie: nach der wüstenfeldschen textausgaube/Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud Kazvini, 682/1283; trc. Hermann Ethe*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XII, 532 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 199)

200) *Untersuchungen über den Ursprung und die bedeutung der Sternnamen/Ebu Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud Kazvini, 682/1283; trc. Ludewig Ideler*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. LXXII, 452 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 200)

201) *Studies on Zakariya b. Muhammad al-Qazwini (d. 1283): collected and reprinted I*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 308 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 201)

202) *Studies on Zakariya b. Muhammad al-Qazwini (d. 1283): collected and reprinted II*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 165 s.: res.; 23 cm. (Islamic Geography; 202)

203) *Kitâbu nihbeti'd-dehr fi acâibi'l-berri ve'l-bahr=Cosmographie/Ebü Abdullah Muhammed b. Abdurrahman Dimaski, 727/1327; yay. M. A. F. Mehren*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XC, 385 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 203)

204) *Manuel de la cosmographie du moyen age/Ebu Abdullah Muhammed b. Abdurrahman*

Dimaski, 727/1327; trc. M. A. F. Mehren; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XX, 443 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 204)

205) *Studies on al-Watwat (d. 1318), ad-Dimasqi (d. 1327), Ibn al-Wardi (d. c. 1446) and al-Bakuwi (15th cent): collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabischen Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 355 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 205)

206) *Kitâbu Mu'cemi me'sta'cem=Das geographische wörterbuch/Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri, 487/1094; nsr. Ferdinand Wüstenfeld; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. (8, 447 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 206)

207) *Aynı başlık, Cilt.2.* 1994. (56, 448-864 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 207)

208) *Kitâbü'l-Cibal ve'l-emkine ve'l-miyah=Az-Zamaksariî lexicon geographicum/Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahserî, 538/1144; nsr. Matthias Salverda de Grav; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.31, 201 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 208)

209) *Kitâbü'l-müsterik vad'an ve'l-müfterik suk'an=Jacut's Moscharik, das ist: lexicon geographischer homonyme/Ebü Abdullah Sihabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi, 626/1229; nsr. Ferdinand Wüstenfeld; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.XVIII, 45, 475 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 209)

210) *Kitâbu Mu'cemi'l-büldan=Jacut's geographisches wörterbuch/Ebü Abdullah Sihabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi, 626/1229; nsr. Ferdinand Wüstenfeld; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. I,1. c. (12, 429 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 210)

211) *Aynı başlık, Cilt 2.* 1994. I,2. c. (430-942 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 211)

212) *Aynı başlık, Cilt 3.* 1994.II,1. c. (512 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 212)

213) *Aynı başlık, Cilt 4.* 1994.II,2. c. (513-968 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 213)

214) *Aynı başlık, Cilt 5.* 1994. III,1. c. (458 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 214)

215) *Aynı başlık, Cilt 6.* 1994.III,2. c. (459-936 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 215)

216) *Aynı başlık, Cilt 7.* 1994.IV,1. c. (558 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 216)

217) *Aynı başlık, Cilt 8.* 1994.IV,2. c. (559-1068 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 217)

218) *Aynı başlık, Cilt 9.* 1994.V. c. (512 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 218)

219) *Aynı başlık, Cilt 10.* 1994.VI,1. c. (VII,262 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 219)

220) *Aynı başlık, Cilt 11.* 1994.VI,2. c. (VIII,263-781 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 220)

221) *Dictionnaire géographique historique littéraire de la Perse et des contrees adajcentes: extrait du Mo'djem el-Bouldan de Yaquû/Ebu Abdullah Sihabeddin Yakut b. Abdullah Yakut el-Hamevi; haz. C. Barbier de Meynard; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für

Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (XXI, 310 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 221)

222) *Aynu başlık, Cilt 2.* 1994.2. c. (311-639 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 222)

223) *Studies on Yaquṭ al-Hamawī (d. 1229): collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawī, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 153 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 223)

224) *Aynu başlık, Vol. II.* 1994.264 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 224)

225) *Secere-i Türk=Histoire des Mogols et des Tatares/Ebü'l-Gazi Bahadır, 1074/1663; thk. Le Baron Desmays; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (II, 386 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 225)

226) *Histoire des Mogols et des Tatares/Ebü'l-Gazi Bahadır, 1074/1663; trc. Le Baron Desmays; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.2. c. (IV, 393 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 226)

227) *The tarikh-i-Rashid: a history of the Moghuls of Central Asia/Mirza Muhammed Haydar; ed. N. Elias; trc. E. Denison Ross; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.1. c. (XXIII, 149 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 227)

228) *Aynu başlık, Cilt.2.* 1994.2. c. (150-535 s.); ktl. hrt.; 23cm. (Islamic Geography; 228)

229) *Eransahr: nach der geographie des ps. Moses Xorenaci: Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen/Josef Marquart; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.358 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 229)

230) *Studies by Jean Sauwaget on the historical geography and topography of Syria: collected and reprinted/Jean Sauwaget; yay. haz. Fuat Sezgin Mazen Amawī, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 462 s.: res., skl., hrt., pln.; 23 cm. (Islamic Geography; 230)

231) *Studies by Gabriel Ferrand on Arab-Muslim geography, cartography and navigation: collected and reprinted I/Gabriel Ferrand; ed. Fuat Sezgin; trc. Mazen Amawī, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.154 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 231)

232) *Aynu başlık, Vol. II.* 1994.377 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 232)

233) *Aynu başlık, Vol. III.* 1994.342 s.: skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 233)

234) *Renum normannicarum fontes Arabici/nsr. Alexander Seippel; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.148, 45, LXXIV s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 234)

235) *Texts and studies on Central Asia and the Amu Darya: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawī, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.* Frankfurt

am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.274 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 235)

236) *Aynı başlık*, Vol. II. 1994. 298 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 236)

237) *Aynı başlık*, Vol. III. 1995.350 s.: hrt.; 23 cm (Islamic Geography; 237)

238) *Various studies on historical geography, cartography and travel accounts: collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.VI, 251 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 238)*

239) *Aynı başlık*, Vol. II. 1994.VI, 310 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 239)

240) *Aynı başlık*, Vol. III. 1994.VII, 326, 6 s.: res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 240)

241) *Mappae Arabicae: Arabische welt-und laenderkarten/Konrad Miller; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1.c.: hrt., res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 241)*

242) *Aynı başlık*, Cilt.2. 1994. 2. c.: hrt., res., skl.; 23 cm. (Islamic Geography; 242)

243) *Die geographische und historische erforschung des Orients mit besonderer berücksichtigung der Russischen arbeiten/Vasilij Viladimiroviç Barthold, 1349/1930; trc. E. Ramberg-Figulla; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XIII, 225 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 243)*

244) *Turkestan: down to the Mongol invasion/Vasilij Viladimiroviç Barthold, 1349/1930; trc. H.A. R. Gibb; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XIX, 513 s.; 23 cm + 1 ktl. hrt. (Islamic Geography; 244)*

245) *Das südliche ufer des Kaspischen meeres oder die nordprovinzen Persiens/G. Melgnof; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XIV, 334 s.: res.; 23 cm. + 1 ktl. hrt. (Islamic Geography; 245)*

246) *Das buch der laender=Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik/Ebu Ishak Ibrahim b. Muhammed el-Farisi el-Kerhi Istahri, 346/957; trc. Andreas David Mordtman; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XX, 204 s.: res., skl.; 23 cm. + 1 ktl. hrt. (Islamic Geography; 246)*

247) *el-Mevaiz ve'l-i'tibar bi-(fi) zikri'l-hutat ve'l-asar=el-Hitatu'l-Makriziyye/Ebü'l-Abbas Takryyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrizi, 845/1442; ed. M. Gaston Wiet, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.1. c. (XIX, 380 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 247)*

248) *Aynı başlık*, Cilt. II. 1995.2. c. (IX, 228 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 248)

249) *Aynı başlık*, Cilt. III. 1995. 3. c. (XIV, 379 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 249)

250) *Aynı başlık*, Cilt. IV. 1995.4. c. (VI, 373 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 250)

251) *Aynı başlık*, Cilt. V. 1995.5. c. (184 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 251)

252) *Memoires geographiques et historiques sur l'Egypte et sur quelques contrees voisines/*

Etienne Quatremere; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1. c. (X, 524 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 252)

253) *Memoires geographiques et historiques sur l'Egypte et sur quelques contrees voisines; Observations sur quelques points de la geographie de l'Egypte/Etienne Quatremere*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.2. c. (532, 73 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 253)

254) *Studies on the geography of Islamic countries: selected and reprinted/Henry Rawlinson*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.288 s.: 3 ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 254)

255) *Eclaircissemens geographiques sur la carte de l'Inde/Henry Rawlinson*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.XI, VI, 161, 11 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 255)

256) *Memoires sur l'Egypte ancienne et moderne suivis d'une description du golfe Arabe ou de la mer Rouge/Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.XVI, 277, XXIII s.: 6 ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 256)

257) *Zaferri'l-valih bi muzafferî ve alihi fi tarihi Kucerat/Abdullah b. Muhammed Ömer el-Asafi Ulughani el-Hac ed-Debir, 1014/1605*; ed. E. Denison Ross, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1. c. (XV, 390 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 257)

258) *Aynı başlık, Cilt. II. 1997.2. c. (XXXVIII, 391-852 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 258)*

259) *Aynı başlık, Cilt. III. 1997.3. c. (CXV, 41, 853-1067 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 259)*

260) *Memoir of a map of Hindoostan or the Mogul Empire: with an introduction, illustrative of the geography and present division of that country and a map the countries situated between the heads of the Indian rivers, and the Caspian sea/James Rennell, 1830*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1.c. (XXXVI, CXI, 201 s.): 3 ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 260)

261) *Aynı başlık, Cilt. II. 1997.2.c. (202-428, VIII, 51 s.): 3 ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 261)*

262) *Recueil de cartes geographiques pour la description de l'Indostan/James Rennell, 1830*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.39 s.: 11 ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 262)

263) *The Tuzuk-i-Jahangiri or memoirs of Jahangir: from the first to the twelfth year of his reign /Ebi'l-Muzaffer Nureddin Muhammed Cihangir b. Ekber Cihangiri, 1037/1627; trc. Alexander Rogers*; ed. Henry Beveridge, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1. c. (XV, 478 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 263)

- 264) *Aynı başlık, Cilt. II. 1997.2. c. (VII, 315 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 264)*
- 265) *Les Pays/Ibn Vazih Ahmed b. Ishak b. Ca'fer el-Ya'kubi Yakubi, 292/905; trc. Gaston Wiet; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.XXXI, 291 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 265)*
- 266) *Kitâbü'l-istibsar fi acâibi'l-emsar=Kitâb al-Istibsar fi A'ja'ib al-Amsar: description de la Mekke et Medine, de l'Egypte et de l'Afrique septentrionale/Ebû Ali el-Hasan b. Ali b. Ömer Merrakusi, 660/1262; thk. Sa'd Zaghul Abdülhamid; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.X, 90, 252; 23 cm. (Islamic Geography; 266)*
- 267) *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliotheque du Roi/Ebü'l-Abbas Sehabeddin Ahmed b. Yahya Ibn Fazlullah el-Ömeri, 749/1349; trc. Etienne Quatremere; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.151-381 s.; 23 cm. (Islamic Geography; 267)*
- 268) *Palestine-Mohammedan Holy Land/Charles D. Matthews; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. XXX, 176 s.: ktl. hrt.; 23 cm. (Islamic Geography; 268)*
- 269) *The history of India: as told by its own historians: the Muhammadan period/ed. Henry miers Elliot, John Dowson, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1. c. (XXXII, 541 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 269)*
- 270) *Aynı başlık, Cilt. II. 1997.2. c. (X, 579 s.): res. ; 23 cm. (Islamic Geography; 270)*
- 271) *Aynı başlık, Cilt. III. 1997.3. c. (X, 627 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 271)*
- 272) *Aynı başlık, Cilt. IV. 1997.4. c. (X, 563 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 272)*
- 273) *Aynı başlık, Cilt. V. 1997.5. c. (VIII, 575 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 273)*
- 274) *Aynı başlık, Cilt. VI. 1997.6. c. (VII, 574 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 274)*
- 275) *Aynı başlık, Cilt. VII. 1997.7. c. (VI, 573 s.); 23 cm. (Islamic Geography; 275)*
- 276) *Aynı başlık, Cilt. VIII. 1997.8. c. (XXXI, 444, LXXIX s.); 23 cm. (Islamic Geography; 276)*
- 277) *Geographie d'AboulFeda traduite de l'Arabe en Francais: introduction generale a la geographie des orientaux/Imadiiddin el-Melikü'l-Müeyyed Ismail b. Ali Ebü'l-Fida, 732/1331; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. çev. Joseph-Toussaint Reinaud. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998.1. c. (IX, CDLXIV, 7 s.); 24 cm.(Islamic Geography; 277)*
- 278) *Aynı başlık, Cilt. II. 1998.2. c. 1-2. kısım. (327, 320 s.); 24 cm. (Islamic Geography; 278)*
- 279) *el-Mu'cib fi telhisi ahbari'l-Magrib / Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülvahid Abdülvahid el-Merraküsi, 647/1250; edited by Fuat Sezgin; edited from a. ms. in the University Library of Leyden, the only one extant in Europe by R. Dozy 2. bs. Frankfurt am Main:*

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 1429-2008. XXI, 290 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 279) ISBN 978-3-8298-1241-2

280) *Aynı başlık, Cilt. II.* 2008. 331 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 280) ISBN 978-3-8298-1242-9

281) *Katib Çelebi (Haggi Halife) and the Gihan-Niima texts and studies I/Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, 1067/1657*; edited by Fuat Sezgin; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008.336 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 281) ISBN 978-3-8298-1243-6

282) *Aynı başlık, Cilt. II.* 2008. 255 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 282) ISBN 978-3-8298-1244-3

283) *Evlîya Çelebi (d.c. 1095/1684) and the Seyahatname text and studies I/Evlîya Çelebi*; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008.391 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 283) ISBN 978-3-8298-1246-7

284) *Aynı başlık, Cilt. II.* 2008.404 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 284) ISBN 978-3-8298-1247-4

285) *Aynı başlık, Cilt. III.* 2008.381 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 285) ISBN 978-3-8298-1248-1

286) *Aynı başlık, Cilt. IV.* 2008.382 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 286) ISBN 978-3-8298-1249-8

287) *Das Anatolische wegenetz nach Osmanischen quellen/Franz Taeschner*; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008.1. c. (XVI, 246, [29]) s.; 24 cm. (Islamic Geography ; 287) ISBN 978-3-8298-1251-1

288) *Aynı başlık, Cilt. II.* 2008.2. c. (VIII, 142, [14]) s.; 24 cm. (Islamic Geography; 288) ISBN 978-3-8298-1252-8

289) *The Ottoman geographers: Kemal Reis (d. 917/1511), Piri Reis (d. 961/1554) and Sidi Ali (d.970/1562) texts and studies*/edited by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008. 341 s.; 24 cm. (Islamic Geography; 289) ISBN 978-3-8298-1253-5

290) *The Ottoman geographers and cartographers text and studies I* / collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt

am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008. 349 s.; 24 cm. -- (Islamic Geography; 290) ISBN 978-3-8298-1254-2

291) *Aynı başlık, Cilt. II.* 2008. 340 s. ; 24 cm. -- (Islamic Geography; 291) ISBN 978-3-8298-1255-9

ALMANCA ARABİSTİK ÇALIŞMALAR BİBLİYOGRAFYA SERİSİ

1) *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde: von den anfaengen bis 1986 nebst literatur über die Arabischen laender der gegenwart: allgemeines und hilfsmittel der forschung*/herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universitaet, 1990.1. c. (LXXI, 307, 17 s.) ; 24 cm. (Reihe; A. Texte und studien; Band 3, 1)

2) *Aynı başlık, Cilt. II.* Islam, religion und theologie, recht und sitte/ 1990. 2. c. (XVI, 729, 8 s.) Band 3, 2.

3) *Aynı başlık, Cilt. III.* Arabische sprache, philologie/ 1991. 3. c. (VII, 351, 8 s.) Band 3, 3.

4) *Aynı başlık, Cilt. IV.* Poesie und prosa/ 1991. 4. c. (XII, 371, 7 s.) Band 3, 4.

5) *Aynı başlık, Cilt. V.* Wissenschaftschichte, philosophie, medizen und naturwissenschaften.1991. 5. c. (XVIII, 602, 9 s.) Band 3, 4.

6) *Aynı başlık, Cilt. VI.* Kulturgeschichte, gewerbe, handwerke und künste/ 1991.6. c. (XIII, 467, 8 s.) Band 3, 6.

7) *Aynı başlık, Cilt. VII.* Geschichte, wirtschaft und verwaltung bis ca 1800/ 1991.7. c.(XIII, 639, 9 s.) Band 3, 7.

8) *Aynı başlık, Cilt. VIII.* 1991. 8. c. (XI, 776, 7 s.) Band 3, 8.

9) *Aynı başlık, Cilt. IX.* 1991.9. c. (XII, 472, 7 s.) Band 3, 9.

10) *Aynı başlık, Cilt. X.* Arabische laender im 19. und 20. jahrhundert/ 1992. 10. c. (X, 707, 6 s.) Band 3, 10.

11) *Aynı başlık, Cilt. XI.* Nachrtage, inhaltsübersicht, quellen/1992.11. c. (VI, 557, 41 s.) Band 3, 11.

12) *Aynı başlık, Cilt. XII.* autoren A-B/ 1992. 12. c. (494 s.) Band 3, 12.

13) *Aynı başlık, Cilt. XIII.* autoren C-F/ 1992. 13. c. (478 s.) Band 3, 13.

14) *Aynı başlık, Cilt. XIV.* autoren G-H/ 1992. 14. c. (579 s.) Band 3, 14.

15) *Aynı başlık, Cilt. XV.* autoren I-L/ 1992. 15. c. (527 s.) Band 3, 15.

16) *Aynı başlık, Cilt. XVI.* autoren M-Q/ 1993.16. c. (520 s.) Band 3, 16.

17) *Aynı başlık, Cilt. XVII.* autoren R-So/ 1993. 17. c. (613 s.) Band 3, 17.

18) *Aynı başlık, Cilt. XVIII.* autoren Sp-Z / 1993. 18. c. (619 s.) Band 3, 18.

19) *Aynı başlık, Cilt. XIX.* register der rezensenten /1993. 19. c. (718 s.) Band 3, 19.

20) *Aynı başlık, Cilt. XX. I- personenregister. II- register der primaerliteratur/1995.20. c. (383 s.) Band 3, 20.*

21) *Aynı başlık, Cilt. XXI. allgemeines und hilfsmittel der forschung/1990. 1. c. (LXXI, 307, 17 s.) ; Band 3, 21.*

22) *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde: 1987-1994 und nachtrage: I. Allgemeines II. Islam: religion und theologie: recht und sitte/*herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universitaet, 2001. 1. c. (XLVII, 465 ss.) 24 cm. (Reihe ; A. Texte und studien; Band 3, 22). ISBN 3-8298-0830-5

23) *Aynı başlık, Cilt.II. III. Arabische sprache. Philologie IV. Poesie und Prosa/ 2006. 2. c. (X, 330 s.) Band 3, 23. ISBN 3-8298-0831-3*

24) *Aynı başlık, Cilt.III. 2006.4. c. (VII, 524 s.), Band 3, 25.*

25) *Aynı başlık, Cilt.IV. 2006.5. c. (VI, 525 s.), Band 3, 26.*

26) *Aynı başlık, Cilt.V. 2006.6. c. (VII, 223 s.) Band 3, 27.*

DOĞU KÜTÜPHANESİ VEYA EVRENSEL SÖZLÜK SERİSİ

1) *Bibliothèque Orientale ou dictionnaire universel/Barthelemy D'Herbelot, 1106/1695; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science; Johann Wolfgang Goethe University, 1995.1. c. 1. kısım (XLVI; 320 s.) ; 24 cm.*

2) *Aynı başlık, Cilt.II. 1995.1. c. 2. kısım (321-663 s.); 24 cm.*

3) *Aynı başlık, Cilt.III.1995.2. c. 1. kısım (368 s.); 24 cm.*

4) *Aynı başlık, Cilt.IV.1995.2. c. 2. kısım (369-753 s.); 24 cm.*

5) *Aynı başlık, Cilt.V. 1995.3. c. 1. kısım (288 s.); 24 cm.*

6) *Aynı başlık, Cilt.VI. 1995.3. c. 2. kısım (289-625 s.); 24 cm.*

7) *Aynı başlık, Cilt.VII. 1995.4. c. 1. kısım (366 s.); 24 cm.*

8) *Aynı başlık, Cilt.VIII. 1995.4. c. 2. kısım (367-765 s.); 24 cm.*

TIPKIBASIM SERİSİ

1) *el-Intisar li'l-Kıtır'ân = justice to the Qur'an/Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri Bakullani, 403/1013; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1407. 603, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile edition; volume 40).*

2) *Tefsiriü'l-kasaidi's-seb'i'l-muallakat=commentary on the nine selected odes/Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Ismail el-Mıradı Nehhas, 338/950; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.1. c. (434 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 13, 1)*

3) *Aynı başlık, Cilt.II. 1985.2. c. (379 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 13, 2)*

4) *Aynı başlık, Cilt.II. 1985/1405.2/1. c. (429 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 16, 2)*

5) *Aynı başlık, Cilt.II. 1985/1405.2/2. c. (4126 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 16, 2)*

6) *Mesalikü'l-ebzar fî memaliki'l-emsar=routes toward insight into the capital empires/Ebü'l-Abbas Sehabeddin Ahmed b. Yahyâ Ibn Fazhullah el-Ömeri, 749/1349; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1988. 18. c. (267 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 46, 18)*

7) *Aynı başlık, Cilt.II. 1988.19. c. (371 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 46, 19)*

8) *Aynı başlık, Cilt.III.1988.22. c. (221 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 46, 22)*

9) *Aynı başlık, Cilt.IV. 1988.24. c. (338 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 46, 24)*

10) *Feharisu mesalikü'l-ebzar fî memaliki'l-emsar = routes toward insight into the capital empires: indices: second part/ed by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.2. c. (339-650 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 46, 29)*

11) *Compendium of the properties of diverse plants and various kinds of simple drugs=el-Cami' lisfati estati'n-nebat ve darubi envai'l-müfredat/Abu Abdallah Muhammed b. Muhammed b. Abdallah Idrisi, 560/1165; ed. Fuat Sezgin, Mazen Amawi, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995/1415 .1. c. (IX, 294 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 58, 1)*

12) *Aynı başlık, Cilt.II. 1995/1415 .2. c. 1. blm. (305 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 58, 2)*

13) *Aynı başlık, Cilt.III. 1995/1415 .2. c. 2. blm. (306-536 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 58, 3)*

14) *Câmiü'l-mebadi ve'l-gayat fî ilmi'l-mikat=comprehensive collection of principles and objectives in the science of timekeeping/Ebü Ali el-Hasan b. Ali b. Ömer Merrakiisi, 660/1262; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.1. c. (VII, 379, 6 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 1, 1)*

15) *Aynı başlık, Cilt.II. 1984.2. c. (IV, 376, 4 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 1,2)*

16) *Kitâbü'd-dela'il=the book of indications/el-Hasan es-Süryani en-Nısayri İbnü'l-Bühülül; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985/1405.579, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 10).*

17) *Kitâb fî halli sikuki kitâb euclides fî'l-usul ve serhu maa=on the resolution of doubts in Euclid's elements and interpretation of its special meanings/Ebü Ali Hasan b. Hasan el-Basri el-Misri İbnü'l-Heysen, 430/1039; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985. 407, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 11)*

18) *en-Nasih ve'l-mensuh fi'l-Kur'an=the abrogating and abrogated in the Koran/Kâsm b. Selam el-Herevi el-Ezdi Ebû Ubeyd, 224/838; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut*

für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985/1405.VI, 419, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 12)

19) *Cevamii'l-ulum=compendium of sciences/Ibn Feriun*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.171, 6 s.; 30 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 14)

20) *Kitâbii'r-revha=the book of well-being/Mühezzebbeddin Ahmed b. el-Hasan Cerbazkani*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.1. c. (311 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 15, 1)

21) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1985.2. c. (290 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 15, 2)

22) *Kamilii's-sinaati't-tubbiyye=the complete medical art/Ali b. el-Abbas Mecusi*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985/1405.1. c. (513 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; 16, 1)

23) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1985/1405.2/1. c. (429 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 16, 2)

24) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1985/1405.2/2. c. (416 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; vol. 16, 3)

25) *Kimnas fi't-tub=book on medicine/Yakub Keskeri*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.586 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; vol. 17)

26) *Edebü't-tabib=the conduct of the physician/Ishak b. Ali Rehavi*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985. 223, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; vol. 18)

27) *Mesalihü'l-ebdan ve'l-enfüs=sustenance for body and soul/Ebü Zeyd Ahmed b. Sehl Belhi, 322/934*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.VII, 361, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 2)

28) *Kitâbii'l-i'timad fi'l-edviyeti'l-müfredede/Ebü Cafer Ahmed b. İbrâhim b. Ebî Hâlid İbnü'l-Cezzar, 369/979*; tahkik Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.7, 180, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions ; volume 20)

29) *el-Medhalii'l-kebir ila ilmi ahkâmi'n-nücum=the great introduction to the science of astrology/Cafer b. Muhammed b. Ömer Ebü Ma'ser el-Belhi, 272/886*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985. 6, 488, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 21)

30) *Tashihü't-tashif ve tahrirü't-tahrif=the correction of miswritings and rectification of misspellings/Ebü's-Safa Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah Safedi, 764/1363*; ed by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985/1405.7, 338, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 22)

31) *Kitâban fi'l-amel bi'l-usturlab: two books on the use of the astrolabe=Kitabii'l-Amel bi'l-usturlab/Ebü'l-Hüseyn Abdurrahman b. Ömer b. Sehl Abdurrahman Sufi, 376/986; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.6, 519, 129, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 23)*

32) *Kitâbii'l-cebr ve'l-mukabele=the book of Algebra/el-Hasib Süca b. el-Eslem b. Muhammed el-Misri Ebû Kamil, 340/951; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.221 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 24)*

33) *Kitâbu Davari't-tayr=the book on birds of prey/el-Gatrif b. Kudame Gassani; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.159 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 25)*

34) *Mecelle fi'l-musiki=codex on music/Fethullah b. Sükrillah Fethullah es-Sirvani, 891/1486; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.8, 188, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 26)*

35) *Münteha't-taleb min es'ari'l-Arab=the utmost in the search for Arab poetry/Muhammed b. el-Mübarek Ebû Galib b. Meymun; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.1. c. (321 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 27)*

36) *Aynu başlık, Cilt.II. 1993.2. c. (452 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 27, 2)*

37) *Aynu başlık, Cilt.III. 1993.3. c. (453 s.); 24 cm. -- (Series; C. Facsimile editions; volume 27, 3)*

38) *ez-Zeycû'l-me'muni el-mümtehan=the verified astronomical tables for the caliph al-Ma'mun/Ebü Ali Yahyâ b. Ebî Mansur Yahyâ b. Ebû Mansur el-Müneccim, 230/845; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.213 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 28)*

39) *Kitâbu Suveri'l-kevakibi's-sabite=The book of constellations/Ebü'l-Hüseyn Abdurrahman b. Ömer b. Sehl Abdurrahman Sufi, 376/986; ed. Fuad Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.422, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 29)*

40) *Mesalihü'l-ebdan ve'l-enfüs/Ebü Zeyd Ahmed b. Sehl Belhi, 322/934; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998.VII, 280, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 2a)*

41) *Filahatii'n-Nebatiyye=the book of nabatean agriculture/Ebü Bekr Ahmed b. Ali b. Kays el-Keldani Ibn Vahsiyye, 291/914; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.1. c. (VI, 427, 6 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 3,1)*

42) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1984.2-4. c. (VIII, 438, 6 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 3, 2-4)

43) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1984.5. c. (VI, 466, 4 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 3, 5)

44) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1984.6. c. (VII, 313, 4 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 3, 6)

45) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1984.7. c. (VII, 369, 4 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 3, 7)

46) *Kitâbü'l-agziyye=book on dietetics/Ishak b. Süleyman el-Israili, 320/932; thk. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.1. c. (405 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 30, 1)

47) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1986/1406.2. c. (289 s.); (Series; C. Facsimile editions; volume 30, 2)

48) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1986/1406.1 c.'de 3-4. c. (258, 235 s.); (Series; C. Facsimile editions; volume 30, 3)

49) *et-Tasrif li-men aceze ani't-te'lif/Ebü'l-Kâsım Halef b. Abbas Zehravi; ed. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (8, 584, 16 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 31,1)

50) *Aynı başlık, Cilt.II.,* 1986.2. c.(V, 579, 5 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 31,2)

51) *Kitâbu seb'in=the book of seventy/Ebü Musa Cabir b. Hayyan b. Abdullah el-Ezdi Cabir b. Hayyan, 200/815; thk. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.14, 394, 11 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 32)

52) *Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb=everything desirable about the history of Aleppo/Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, 660/1262; thk. Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1406.1. c. (514, 8 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 1)

53) *Aynı başlık, Cilt.II.*1989.2. c. (478 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 2)

54) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1989.3. c. (583 s.); 24cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 3)

55) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1989.4. c. (606 s.); 24 cm (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 4)

56) *Aynı başlık, Cilt.V.* 1989.5. c. (593 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume editions 33, 5)

57) *Aynı başlık, Cilt.VI .*1989.6. c. (658 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume editions 33, 6)

58) *Aynı başlık, Cilt.VII. 1989. 7. c. (667 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 7)*

59) *Aynı başlık, Cilt.VIII. 1989.8. c. (425 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume editions 33, 8)*

60) *Aynı başlık, Cilt.IX. 1989. 9. c. (571 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 9)*

61) *Aynı başlık, Cilt.X. 1989.10. c. (501 s.) ; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 10)*

62) *Fihrisu bugyeti't-taleb fi tarihi haleb=register of the biographies in bughyat al-talab fi tarikh Halab by Ibn al-Adim/David W. Morray; ed. Fuat Sezgin; revised by Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.11.c. (160, 6 s.); (Series; C. Facsimile editions; volume 33, 11)*

63) *Kitâbü's-satranç=book on chess/Adli, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdullah es-Satrançi Sûli; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.6, 290, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 34)*

64) *Cemhereti'l-İslâm zati'n-nesr ve'n-nazm=assembly of Islam in prose and poetry/Eminü'd-Devle Ebü'l-Ganim Müslim b. Mahmûd Sirazi; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1407.529, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 36)*

65) *el-İfade ve't-tebsir li-kiüllü ramın mübtediîn ev mehir=advice and enlightenment for all archers beginners and masters/Abdullah b. Meymun; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.364, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 37)*

66) *el-Mücalese ve cevâhiri'l-ilm/Ebû Bekr Ahmed b. Mervan Dineveri; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.528, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 38)*

67) *Mevaddü'l-beyân=the elements of good written style/Ebü'l-Hasan Ali b. Halefü'l-Katib; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1407.404, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 39)*

68) *Mensuri'l-manzum li'l-Bahai/Ebü Sa'd Muhammed b. Ali Nirmani; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.335, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 4)*

69) *el-Muğni fi ahkâmi'n-nücum=the complete book on astrology/Ibn Hibinta; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.1. c. (366 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 41, 1)*

70) *Aynı başlık, Cilt.II. 1987.2. c. (480 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 41, 2)*

71) *Kitâbii'l-harac ve smaatii'l-kitâbe=book on taxation and official correspondance/Ebü'l-Ferec el-Bagdadi Kudame b. Cafer, 337/948; tahkik Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1407.438, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 42)*

72) *Mecmu' fi'l-cografya=collection of geographical works/yay. haz. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.420 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 43)*

73) *Feharisu Diirri'l-ferid ve beyti'l-kasid=the priceless pearl a poetical verse/ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997/1418. 6. c. (324 s.); 21x27 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 45, 6)*

74) *Aynu başlık, Cilt.II. 1997/1418.7. c. (325-665 s.); 21x27 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 45, 7)*

75) *Mesalikü'l-ebzar fi memaliki'l-emsar=Routes toward insight into the capital empires/Ebü'l-Abbas Sehabeddin Ahmed b. Yahyâ Ibn Fazlullah el-Ömeri, 749/1349; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1988.1. c.(372, 11 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 1)*

76) *Aynu başlık, Cilt.II. 1988.2. c.(342 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 2)*

77) *Aynu başlık, Cilt.III. 1988.1c'de 3-4. c. (286, 185 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 4)*

78) *Aynu başlık, Cilt.IV. 1988.5.c. (332 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 5)*

79) *Aynu başlık, Cilt.V. 1988.6.c. (358 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 6)*

80) *Aynu başlık, Cilt.VI. 1988.1 c.'de 7-8. c. (353, 277 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 8)*

81) *Aynu başlık, Cilt.VII. 1988.9. c. (359 s.) ; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 9)*

82) *Aynu başlık, Cilt.VIII. 1988.10. c. (422 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 10)*

83) *Aynu başlık, Cilt.IX. 1988.11. c. (246 s.); 24 cm. -- (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 11)*

84) *Aynu başlık, Cilt.X. 1988.12. c. (396 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 12)*

85) *Aynu başlık, Cilt.XI. 1988.13. c. (341 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 13)*

86) *Aynu başlık, Cilt.XII. 1988.14. c. (499 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 14)*

- 87) *Aynı başlık, Cilt.XIII. 1988.15. c. (541 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 15)*
- 88) *Aynı başlık, Cilt.XIV. 1988.16. c. (299 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 16)*
- 89) *Aynı başlık, Cilt.XV. 1988.17. c. (428 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 17)*
- 90) *Aynı başlık, Cilt. XVI. 1988.1 c.' 20-21. c. (340 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 20-21)*
- 91) *Aynı başlık, Cilt.XVII. 1988.23. c. (480 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 23)*
- 92) *Aynı başlık, Cilt.XVIII. 1988.25. c. (273 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile edition ; volume 46, 25)*
- 93) *Aynı başlık, Cilt.XIX. 1988.26. c. (379 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 26)*
- 94) *Aynı başlık, Cilt.XX. 1988.27. c. (418 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 27)*
- 95) *Feharisu mesaliki'l-ebzar fi memaliki'l-emsar=routes toward insight into the capital empires: indices: first part/ed by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.1. c. (338 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 28)*
- 96) *Aynı başlık, Cilt 2001.3. c. (651-1092 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 46, 30)*
- 97) *el-Mualecatii'l-bukratiyye=the hippocratic treatments/Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Hasan et-Taberi; ed. Fuat Sezgin; in collaboration with M. Amawi, A. Jokhosha. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.1. c. (IX, 271 s.); 24 cm. (Series ; C. Facsimile editions ; volume 47, 1)*
- 98) *Aynı başlık, Cilt II. 1990.2. c. (423 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 47, 2)*
- 99) *el-Muhtâr mine'l-muktebis=(mukhtar min kitab al-muqtabas)/Ebû Ubeydullah Muhammed b. Imran b. Musa Merzübani, 384/994; yay. Fuat Sezgin; in collaboration with M. Amawi, A. Jokhosha. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.10, 437, VII s.; 21 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 48)*
- 100) *Kalaidü'l-ciiman fi faraidi suarai haze'z-zaman=book on the poets of the age/Ebü'l-Berekat Kemâleddin Mübarek b. Ahmed İbnü's-Saar, 654/1256; ed. Fuat Sezgin; compiled by Mazin Amevi. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-IslamischenWissenschaften, 1990.1. c. (613 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51,1)*

- 101) *Aynı başlık, Cilt II.* 1990.2. c. 3. Ksm. (596 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 2)
- 102) *Aynı başlık, Cilt III.* 1990.3. c. 4. Ksm. (550 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 3)
- 103) *Aynı başlık, Cilt IV.* 1990.4. c. 5. Ksm. (426 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 4)
- 104) *Aynı başlık, Cilt V.* 1990.5. c. 6. Ksm.(552 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 5)
- 105) *Aynı başlık, Cilt VI.* 1990.6. c. 7. Ksm. (488 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 6)
- 106) *Aynı başlık, Cilt VII.* 1990.7. c. 9. Ksm. (495 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 7)
- 107) *Aynı başlık, Cilt VIII.* 1990.8. c. 10. ksm. (578 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 8)
- 108) *Fihristü'l-alamî'l-mütercem lehtim fî kalaidi'l-cüman li-ibnü's-searı'l-mevsili/Fuat Sezgin; i'dad Mazin Amevi; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.9. c. (98 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 51, 9)*
- 109) *el-Emkine ve'l-miyah ve'l-cibal=book on place-names/Nasr b. Abdurrahman Ebü'l-Feth el-Iskenderi, 561/1166; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.30, 311, 6 s.; 25 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 53)*
- 110) *Câmü'l-edviyyeti'l-müfrefe/Ebü Bekr Hamid Ibn Semecun; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.1. c.(318 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 54,1)*
- 111) *Aynı başlık, Cilt II.* 1992. 2. c.(292 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 54, 2)
- 112) *Aynı başlık, Cilt III.* 1992. 3. c. (343 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 54, 3)
- 113) *Aynı başlık, Cilt IV.* 1992. 4. c. (311 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 54, 4)
- 114) *et-Tezkire=the literary notebook/Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim, 660/1262; yay. haz. Ferid İbn Fegul; yay.haz. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992-1412.454 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 55)*
- 115) *Hitainame: vasfı memleketi's-Sin=the book on China/Ali Ekber Hitai; ed. Fuat Sezgin, Eckhard Neubauer. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.253, 14 s.; 21 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 56)*

116) *Serhu kitâbi Aristoteles fi's-sema' ve'l-alem*=Commentary on Aristotle's book on the heaven and the universe/Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed B.Muhammed el-Kurtubi Ibn Rûsd, 595/1198; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.228, 12 s.; 24 cm. (Series; C . Facsimile editions; volume 57)

117) *Provisions for the traveller and sustenance for the resident*=Zadı'l-misafir ve kutü'lhadın/Ebü Cafer Ahmed b. İbrâhim b. Ebî Hâlid İbnü'l-Cezzar, 369/979; ed. Fuat Sezgin, Mazen Amawi, Eckhard Neubauer. TIB Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.1. c. (VIII, 354 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 59, 1)

118) *Aynu başlık, Cilt II*. 1996.2. c. (605 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 59, 2)

119) *Kitâbü'l-edvar ve'r-Risâletü's-serife fi'n-nisebi't-te'lifiy/Abdülmü'min b. Yûsuf b. Fahir Saftıyyüddin el-Urmevi, 694/1294*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.135, 6 s. ; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 6)

120) *Umdetü'l-küttâb*=The pillar for penmen: *Umdat al-Küttâb*/Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Mürâdi Nehhas, 338/950; yay. haz. Mazen Amawi, Eckhard Neubauer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 555, 6 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 62) ISBN 3-8298-0292-7

121) *Serhu musadarati Öklidis*/Ebû Ali Hasan b. Hasan el-Basri el-Misri İbnü'l-Heysem, 430/1039; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000/1421. VIII, 341 s.; 24 cm. (Series ; C . Facsimile editions; Volume 63)

122) *Mecmuatu min resâli hendesiyye*=collection of geometrical works/Ebü Ali Hasan b. Hasan el-Basri el-Misri İbnü'l-Heysem, 415/1024; ed. Fuad Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000/1421.XIX, 192 s.; 24 cm. (Series; C . Facsimile editions; Volume 64)

123) *Tefsiri'l-Calinus li-kitâbi bukrat fi'l-ehviye ve'l-miyah ve'l-büldan*=Galen's commentary on the Hippocratic treatise on airs, waters, places in Arabic translation / Calinus; ed by Fuad Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 11, 152, VII s. ; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 65)

124) *Mecmuatu resâli Arabiyye fi'ilmü'l-felek ve'r-riyaziyyat*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.X, 290, 12 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 66) ISBN 3-8298-0295-1

125) *Cevamü'l-İskenderaniyyin/Calinus; tercime Ebü Zeyd Hıneyen b. İshak el-İbazi*

Humeyn b. İshak; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.1. c. (17, 579, XV s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 68, 1)

126) *Aynı başlık, Cilt II*. 2001. 2. c. (362 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 68, 2)

127) *Aynı başlık, Cilt III*. 2004. 3. c. (334 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 68, 3)

128) *Ünsü'l-mühec ve ravzü'l-fiirec=The entertainment of hearts and meadows of contemplation/Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah et-Tali Idrisi, 560/1165*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984. 322, 244 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 7)

129) *Tebstratu erbabi'l-elbab = treatise on military technology / Mersi b. Ali b. Mersi Tarusi*; ed by Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2004/1425. 426, 7 s.; 22 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 71)

130) *Teshilü's-sebil ila taallümü't-terzil=paving the way to learning the art of letter writing/Ebü Abdullah Muhammed b. Fütuh b. Abdullah Mayurki Ezdi Humeydi, 488/1095*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985/1405.541, 8 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; volume 8)

131) *Kitâbü'l-Enva' ve'l-ezmine ve ma'rifet a'yani'l-kevakib/Ebü Bekr Abdullah b. Hüseyin b. İbrâhim b. Hüseyin Ibn Asm, 403/1012*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.133, 7 s.; 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 9)

132) *Kitâbü'l-baytara/Ebü Abdullah Muhammed b. Muhammed Taceddin Ibn Hinna*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.1. c. (XI, 361, 8 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 5,1)

133) *Aynı başlık, Cilt.II*. 1984.2. c. (IV, 328, 4 s.); 24 cm. (Series; C. Facsimile editions; Volume 5,2)

134) *Kitâbü'l-esliha=armoury manual/Ibn Aranbuga el-Zerdekas*; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2004.85, 7 s.; 27 cm. (Series; C volume 70. Facsimile editions) ISBN 3-8298-0300-1

İSLAM'DA HİSTOGRAFYA VE BİLİMLERİN SINIFLANDIRILMASI SERİSİ

1) *el-Fihrist/Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, 385/995*; herausgegeben von Gustav Flügel; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (361, 43, XXII s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 1) ISBN 3-8298-9003-6

2) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2005. 2. c. (278 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 2)

3) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2005. 355 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 3)

4) *Mefatihü'l-ulum/Ebü Abdullah el-Katib Muhammed b. Ahmed b. Yusuf Harizmi, 387/997; nesr. Gerlof van Vloten; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.328, 7 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 4)*

5) *Abu Abdallah Muhammad Ibn Ahmad Ibn Yusuf el-Hwarizmi Kitab mafatih al-ulum: text and studies=Kitabu mefatihi'l-ulum li-Ebu Abdullah Muhammed b. ahmed b. Yusuf el-Harizmi/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.328 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 5)*

6) *Abu Nasr Muhammad Ibn Muhammed al-Farabi Ihsa al-ulum and the ortu scientiarum: text and studies=Ihsai'l-ulum ve asli'l-ulum li-Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed el-Farabi/ Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (330 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 6)*

7) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2005.2. c. (326 s.); 24 cm. -- (Historiography and classification of science in Islam; 7)

8) *Tetimmetu swani'l-hikme=Tatimma swan al-hikma/Ali Ibn Zaid al-Baihaqi, 565/1169; Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.480 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 8)*

9) *Samsaddin Muhammad Ibn Ibrahim Ibn Said Ibn al-Akfeni al-Ansari Irsad al-Qasid ila asna almaqasid: Text and studies=Irsadi'l-kasid ila esna'l-makasid li-Semseddin Semseddin Muhammed b. Ibrahim Ibnü'l-Ekfeni: nusus ve dirasat/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.275 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 9)*

10) *et-Ta'rifat/Ebü'l-Hasan Seyyid Serif Ali b. Muhammed b. Ali Cürçani, 816/1413; nesr. Gustavus Flügel; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005. XXXVIII, 335 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 10)*

11) *Studies in the classification of science in Islam: texts and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt*

am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.256 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 11)

12) *The reception and assimilation of greek and Indian science in Islam: texts and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard-Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (445 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 12)

13) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2005.2. c. (323 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 13)

14) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2005.3. c. (342 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 14)

15) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2005.4. c. (356 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 15)

16) *The part of science in Islam: texts and studies/*Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (349 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 16)

17) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2005. 2. c. (359 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 17)

18) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2005. 3. c. (324 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 18)

19) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2005. 4. c. (338 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 19)

20) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2005. 5. c. (354 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 20)

21) *The reception and assimilation of Arabic science in the Occident: texts and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (364 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 21)

22) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2005.2. c. (332 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 22)

23) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2005.3. c. (336 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 23)

24) *Aynı başlık, Cilt. VI.* 2005.4. c. (350 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 24)

25) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2005.5. c. (356 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 25)

26) *Aynı başlık, Cilt.VI. 2005.6. c. (359 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 26)*

27) *The reception and assimilation of Islamic medicine in the occidnt: texts and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.1. c. (364 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 27)

28) *Aynı başlık, Cilt.II. 2006.2. c. (402 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 28)*

29) *Constantinus Africanus and Arabic medicine. The School of Salerno: texts and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.1. c. (311 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 29)

30) *Aynı başlık, Cilt.II. 2006.2. c. (329 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 30)*

31) *Aynı başlık, Cilt.III. 2006.3. c. (324 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 31)*

32) *The reception and assimilation of Arabic medicine. The School of Montpellier: texts and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.275 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 32)

33) *Selected writings on the reception and assimilation of Islamic medicine in the occidnt/* Heinrich Schipperges; Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.400 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 33)

34) *The reception and assimilation of Islamic mathematics and astronomy in the occidnt: text and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.1. c. (439 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 34)

35) *Aynı başlık, Cilt.II. 2006.2. c. (404 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 35)*

36) *Aynı başlık, Cilt.III. 2006.3. c. (363 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 36)*

37) *Aynı başlık, Cilt.IV. 2006.4. c. (418 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 37)*

38) *The book on arithmetic by Muhammad Ibn Musa al-Khwarizmi*: Western translations and adaptations: text and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006. 1. c. (317 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 38)

39) *Aynu başlık, Cilt.II*. 2006. 2. c. (359 s.); 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 39)

40) *al-Kitab al-mukhtasar fi hisab al-jabr wa-l-muqabala by Muhammad Ibn Musa al-Khwarizmi*: western translations and adaptations: text and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.418 s. ; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 40)

41) *Masha'allah and al-Farghani: their works in western translations: text and studies/* Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.394 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 41)

42) *The Banu Musa and Thabit Ibn Qurra: their works in western translations and adaptations*: text and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.504 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam ; 42)

43) *The astronomical works of Thabit b. Qurra/Francis J. Carmody*; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.262 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 43)

44) *Anarithi in decem libros priores elementorum Euclidis commentarii*/edited by Maximilianus Curtze; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.389 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 44)

45) *az-Zarqali and al-Bitruji: their works in western translations and adaptations*: text and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.396 s.; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 45)

46) *Leonardo Fibonacci (leonardo Pisano d. after 1240) and his Arabic sources*: text and studies/Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2006.379 s; 24 cm. (Historiography and classification of science in Islam; 46)

47) *The Tables of al-Khwarazmi and the tabulae toletanae: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.344 s; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 47)ISBN 978-3-8298-9056-4*

48) *Kitab al-anwa by Arib ibn Sa'd al-Qurtubi and its Latin translation: texts and studies/Arib ibn Sa'd al-Qurtubi, 369/980; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.386 s.; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 48)ISBN 978-3-8298-9057-1*

49) *The Optics of ptolemy and its Arabic-Latin transmission/texts and studies; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.344 s.; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 49)ISBN 978-3-8298-9058-8*

50) *Gerbert and the transmission of the Arabic-Islamic sciences to the occidnt: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.1. c. (360 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 50) ISBN 978-3-8298-9059-5*

51) *Aynı başlık, Cilt.II. 2007.2. c. (395 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 51)ISBN 978-3-8298-9060-1*

52) *The Hindu-Arabic numerals and their transmission to the occidnt: texts and studies/selected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.389s.; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 52) ISBN 978-3-8298-9062-5*

53) *Arabic versions of Aristotle's works in Latin translation: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.1. c. (377 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam ; 53)ISBN 978-3-8298-9063-2*

54) *Aynı başlık, Cilt.II. 2007.2. c. (373 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 54) ISBN 978-3-8298-9064-9*

55) *The reception of Islamic philosophy in the Latin west: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.295 s; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 55) ISBN 978-3-8298-9066-3*

56) *Avicenna Latinus the reception and assimilation of Ibn Sina in the west: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.1. c. (344 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 56) ISBN 978-8298-9067-0*

57) *Aynı başlık, Cilt.II. 2007.2. c. (365 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 57) ISBN 978-3-8298-9068-7*

58) *Two texts by Ibn Rushd in their medieval Latin translation: de substantia orbis (fi l-jawhar alfalak?) and epistula ad amicum (damima)/compiled and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.295 s.; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 58) ISBN 978-3-8298-9070-0*

59) *Averroes Latinus: the translation of Averroes' works into Latin: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.1. c. (334 s.); 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 59) ISBN 978-3-8298-9071-7*

60) *The Spanish and Hebrew translations of the nawadir al-falasifa by Hunain Ibn Ishaq: texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2007.286 s.; 24 cm. (Historiography and Classification of Science in Islam; 60) ISBN 978-3-8298-9077-9*

İSLAM MİMARİSİ SERİSİ

1) *The Great Mosque of the Prophet in Medina (al-Haram al-Madani) text and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2007.301 s.; 24 cm. (Islamic Architecture; 1) ISBN 978-3-8298-9101-1*

2) *al-Haram Ash-Sharif in Jerusalem texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer.[y.y.]: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2007.1. c. (333 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 2) ISBN 978-3-8298-9102-8*

3) *Aynı başlık, Cilt.II. 2007.2. c. (440 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 3) ISBN 978-3-8298-9103-5*

4) *Aynı başlık, Cilt.III. 2007.3. c. (372 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 4) ISBN 978-3-8298-9104-2*

5) *Aynı başlık, Cilt.IV. 2007.4. c. (299 s.) ; 24 cm. (Islamic Architecture; 5)ISBN 978-3-8298-9105-9*

6) *The Umayyad Mosque in Damascus texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften=Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008.326 s.; 24 cm. (Islamic Architecture; 6) ISBN 978-3-8298-9107-3*

7) *The Umayyad Mosque in Cordoba texts and studies/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften = Institute for the History of Arabic-Islamic Science at Johann Wolfgang Goethe University, 2008.1. c. (315 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 7) ISBN 978-3-8298-9108-0*

8) *Aynı başlık, Cilt.II. 2008.2. c. (312 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 8) ISBN 978-3-8298-9109-7*

9) *Aynı başlık, Cilt.III. 2008.3. c. (330 s.); 24 cm. (Islamic Architecture; 9)ISBN 978-3-8298-9110-3*

İSLAM MATEMATİK VE ASTRONOMİSİ

1) *el-Kitâbü'l-muhtasar fi hisabi'l-cebr ve'l-mukabele=The algebra of Mohammed Ben Musa/ Ebû Abdullah Muhammed b. Musa Harizmi, 236/850; edited and translated by Frederic Rosen; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.122, 208, XVI s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 1)*

2) *Robert of Chester's latin translation of the algebra of al-Khowarizmi: with an introduction, critical notes and an english version/Louis Charles Karpinski; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.VII, 164 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 2)*

3) *Muhammad Ibn Musa al-Khwarizmi (fl. c. 200/815): texts and studies I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.323 s.: tbl.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 3)*

4) *Aynı başlık, Cilt.II. 1997.VI, 280 s.: tbl.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 4)*

5) *Aynı başlık, Cilt.III. 1997. VI, 288 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 5)*

6) *Aynı başlık, Cilt.IV. 1997. 295 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 6)*

7) *Die astronomischen tafeln des Muhammed Ibn Musa al-Khwarizmi/Ebu Abdullah Muhammed b. Musa Harizmi, 236/850; herausgegeben Heinrich Suter; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. XXV, 255 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 7)*

8) *Abdülhamid Ibn Türk'ün katıksık denklemlerde mantuki zaruretler adlı yazısı ve zamanın cebri*=*Logical necessities in mixed equations by Abd al Hamid Ibn Türk and the algebra of his time*/Ayдын Sayılı, öl. 1993; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 176 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 8)

9) *Jawami ilm al-nujum wa-usul al-harakat al-samawiya*=*Cevaminu ilm'i-niicum ve usuli'lharekati's-semaviye*/Ahmad ibn Mohammad b. Kathir al-Farghani, 235/850; translated and edited by Jacob Golius; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 109, 109 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 9)

10) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. 306 [20] s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 10)

11) *Opus astronomicum*/Muhammed b. Cabir b. Sinan Bettani, 317/929; ed. Carlo Alfonso Nallino, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. LXXX, 327 s.; 23 cm (Islamic Mathematics and Astronomy; 11)

12) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. XXXI, 413 s.: tbl. ; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 12)

13) *Opus astronomicum*=*Kitabü'l-Bettani fi ilmi'l-felek*/Muhammed b. Cabir b. Sinan Bettani, 317/929; ed. Carlo Alfonso Nallino, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 379 s.: tbl.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 13)

14) *Codex leidensis 399.1: Euclidis elementa ex interpretatione al-Hadschdschadschii cum commentariis al-Narizii*/ed. R. O. Besthorn, J. L. Heiberg, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 190, 148 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 14)

15) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. 81, 215 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 15)

16) *The commentary of pappus on book of Euclid's elements*/William Thomson; *Introductory and notes Gustav Junge, William Thomson*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 293 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 16)

17) *Euclid in the Arabic tradition: texts and studies I*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 328 s.: çizim; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 17)

18) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. VI, 324 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 18)

19) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1997. VI, 309 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 19)

20) *Kitâbu tahriri'l-usul li Eklidis/Ebû Cafer Nasirüddin Muhammed b. Muhammed b. Hasan Tusi, 672/1274;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 453 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 20)

21) *Thabit Ibn Qurra (d. 288/901): text and studies I*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. VI, 311 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 21)

22) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. VI, 316 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 22)

23) *Abu Kamil Shuja Ibn Aslam (3 rd/9th cent.): text and studies*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 251 s.; 23 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 23)

24) *Ibn Yunis Abu l-Hasan Ali ibn Abdurrahman (d. 399/1009): texts and studies collected and reprinted I*/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. 278 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 24)

25) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1997. VI, 317 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 25)

26) *Abdurrahman as-Sufi Abu l-Husain Ibn Umar (d. 376/986): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. VI, 408, 27 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 26)

27) *Ibrahim Ibn Sinan Ibn Thabit Ibn Qurra (d. 335/946): Rasa'il=Resailu Ibn Sinan*/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. (Islamic Mathematics and Astronomy; 27)

28) *Rasail Abi Nasr ila'l-Biruni=Resailu Ebi Nasr Mansur b. Ali b. Irak ile'l-Beyruni/ Ebi'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. (Islamic Mathematics and Astronomy; 28)

29) *The book of instruction in the elements of the art of astrology=Kitâbi't-tefhim li-evaili smaati't-tencim=Kitâb al-Tafhim li-awa'il sina'at al-tanjim/Ebi'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni;* ed. Fuat Sezgin; translated by R. Ramsay Wright. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. XVIII, 333, 333, 6 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 29)

30) *Chronologie orientalischer völker=el-Asarü'l-bakiye ani'l-kuruni'l-haliye=Al-athar al-baqiyaan al-qurun al-hal iya/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni*; ed. Fuat Sezgin; herausgegeben von C. Eduard Sachau. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. LXXIII, 30, 363 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy ; 30)

31) *The chronology of ancient nations an English version of the Arabic text of The athar-al-bakiya of Albiruni or Vestiges of the past/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni*; ed. Fuat Sezgin; translated and edited with notes and index by C. Eduard Sachau. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. XVI, 464 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 31)

32) *Rasa'ili'l-Biruni=Erbaa resail li-Ebü'r-Reyhan el-Beyruni/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni*; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. muhtelif sayfalarda; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 32)

33) *Al-Biruni on transits a study of an Arabic treatise entitled Tamhid al-mustaqqarr li-tahqiq ma'na al-mamarr/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni*; ed. Fuat Sezgin; translated by Mohammad Saffouri, Adnan Ifram; with a commentary by E. S. Kennedy; including a review by G.J. Toomer. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. IX, 201, 72 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 33)

34) *Abu l-Rayhan al-Biruni (d. 440/1048): texts and studies collected and reprinted I/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VII, 270 s. ; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 34)*

35) *Aynu başlık, Cilt.II. 1998.VI, 320 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 35)*

36) *Aynu başlık, Cilt.III. 1998. VI, 345 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 36)*

37) *Die sphaerik von Menelaos aus Alexandrien in der verbesserung von Abu Nasr Mansur b. Ali b. Iraq: mit untersuchungen zur geschichte des textes bei den Islamischen mathematikern=Islah kitabu Manelaus fi'l-eskali'l-kürriyye li-Emir Ebi Nasr Mansur b. Irak (tufti nahve 425h.)/Max Krause*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VII, 254, 110, 7 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 37)

38) *Al-Karaji Abu Bakr Muhammad Ibn al-Hasan (fl. c. 400/1009): texts and studies collected and reprinted/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 302 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 38)*

39) *Estudios sobre Azarquiel/Jose Maria Millas Vallicrosa*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am

Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 531 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 39)

40) *Al-Zarqali Abu Ishaq Ibrahim Ibn Yahya (d. 493/1099): texts and studies collected and reprinted II*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 254 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 40)

41) *Traite des instruments astronomiques des Arabes compose au treizieme siecle par Abu l-Hasan Ali al-marrakushi (VII-XIII s.) intitule Jami al-mabadi wa-l-ghayat I-II /Abu l-Hasan Ali al-Marrakushi, 660/1262*; ed. Fuat Sezgin; partiellement traduit par Jean-Jacques Sedillot, Louis Amelie Sedillot. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VII, 630, 38, 7 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 41)

42) *Al-Marrakushi Abu Ali al-Hasan Ibn Ali Ibn Umar (7th/13th cent.): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 364 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 42)

43) *Contribucion al estudio de la labor astronomica de Ibn al-Banna (including text and translation of kitab minhaj al-talib li-ta'dil al-kawakib): texts and studies collected and reprinted/ Juan Vernet Gines*; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 145, 72 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 43)

44) *Ibn al-Banna al-Marrakushi Abu l-Abbas Ahmad Ibn Muhammad (d. 721/1321): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 298 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 44)

45) *Umar al-Khayyam Abu l-Fath Umar Ibn Ibrahim (d. c. 526/1131): texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 392 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 45)

46) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1998. VI, 337 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 46)

47) *Traite du quadrilatere (Kitab shakl al-qatta') attribue a Nasiraddin at-Tusi*/ed. Fuat Sezgin; traduit par Alexandre Pacha Caratheodory. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 214, 157 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 47)

48) *A collection of mathematical and astronomical treatises as revised by Nasiraddin at-Tusi first part*/ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 401 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 48)

49) *Aynı başlık, second part* / 1998. 434 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 49)

50) *The school of Maragha and its achievements (Mu'ayyadaddin al-Urdi, Nasiraddin at-Tusi, and utbaddin ash-Shirazi): texts and studies collected and reprinted I* / ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 289 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 50)

51) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1998. VI, 276 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 51)

52) *Prolegomenes des tables astronomiques d'Oloug-Beg*/ed. Fuat Sezgin; publiés avec notes et variantes et précédés d'une introduction par L. P. E. A. Sedillot. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. muhtelif sayfalarda; 24cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 52)

53) *Prolegomenes des tables astronomiques d'Oloug-Beg*/ed. Fuat Sezgin; traduction et commentaire L. P. E. A. Sedillot. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. muhtelif sayfalarda; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 53)

54) *Ulug Beg und seine zeit / Wilhelm Barthold, 1349/1930*; ed. Fuat Sezgin; deutsche bearbeitung von walther Hinz. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. X, 252 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 54)

55) *Ulug Beg Muhammad Turgay (d. 853/1449) and his astronomical activities: texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 373 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 55)

56) *Al-Kashi Ghiyathaddin Djamshid Ibn Mas'ud Ibn Mahmud (d. 832/1429): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 473 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 56)

57) *Ibn al-Haytham al-Hasan Ibn al-Hasan (d. 430/1039): texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VII, 351 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 57)

58) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1998. VI, 322 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 58)

59) *Baha al-din al-Amili Muhammad Ibn Husayn (d. 1030/1621): texts and studies collected and reprinted II*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert,

Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 229 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 59)

60) *Abu l-Wafa al-Buzajani Muhammad Ibn Muhammad Ibn Yahya (d. 387/997 or 388/998): texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. IX, 334 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 60)

61) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1998. VI, 295 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 61)

62) *Archimedes in the Arabic tradition: texts and studies collected and reprinted II*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 238 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 62)

63) *Apollonius, Geminus, Heron, Ptolemaeus, and Theon in the Arabic tradition: texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 270 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 63)

64) *Calenders and chronology in the Islamic World: texts and studies collected and reprinted I*/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 382 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 64)

65) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1998. VII, 410 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 65)

66) *Al-Sijzi Ahmad Ibn Muhammad Ibn Abdaljalil (4th/10th cent.): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 209 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 66)

67) *Musa Ibn Maymun (Maimonides) (d. 601/1204): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 433 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 67)

68) *Al-Farghani Ahmad Ibn Muhammad Ibn Kathir (fl. c. 235/850) and Al-Battani Muhammad Ibn Jabir Ibn Sinan (d. 317/929): texts and studies collected and reprinted*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 233 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 68)

69) *Compendio de algebra de abenbeder (Abu Abdallah Muhammad Ibn Umar Ibn Muhammad known as Ibn Badr: kitab ikhtisar al-jabr wa-l-muqabala)*/ed. Fuat Sezgin; texto

arabe, traduccion y estudio por Jose Augusto Sanchez Perez. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 117, 76 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 69)

70) *Celestial phenomena and observations in Islamic sources: texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VII, 320 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 70)

71) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1998. 347 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 71)

72) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1998. VII, 347 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 72)

73) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1998. VII, 347 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 73)

74) *Rasa'ihu'l-mutafarriqa f'il-hai'at li'l-mutaqaddimin wa mu'asray il-Biruni=Resailu müteferrika fi'l-hey'e li'l-mütekaddimin ve muasrı el-Biruni*/ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. muhtelif sayfalarda; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 74)

75) *Majmu' al-rasa'il li-l-Hasan Ibn al-Hasan Ibn al-Haytham (d. c. 1041)=Mecmüi'r-resail li'l-Hasan b. el-Hasan b. el-Heysen (tufti havaley 432h.)*/ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. muhtelif sayfalarda; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 75)

76) *Miscellaneous texts and studies on Islamic mathematics and astronomy: collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998.VIII, 352 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 76)

77) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1998. VII, 364 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 77)

78) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1998. VI, 364 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 78)

79) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1998. VI, 346 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 79)

80) *Aynu başlık, Cilt.V.* 1998. VI, 334 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 80)

81) *Aynu başlık, Cilt.VI.* 1998. 344 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 81)

82) *Aynu başlık, Cilt.VII.* 1998. VI, 372 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 82)

83) *Aynu başlık, Cilt.VIII.* 1998. VII, 365 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 83)

84) *On the contents and significance of the Khaqani Ziy by Jamshid Ghiyath al-din al-*

Kashi/E. S. Kennedy; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. 58 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 84)

85) *Astronomical instruments and observatories in the Islamic world: texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. XI, 498 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 85)

86) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1998. VII, 422 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 86)

87) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1998. VII, 423 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 87)

88) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1998. VII, 431 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 88)

89) *Aynı başlık, Cilt.V. Fritz Schmidt geschichte der geodaetischen instrumente und verfahren im altertum und mittelalter: texts and studies collected and reprinted V* 1998. 400, 26 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 89)

90) *Aynı başlık, Cilt.VI.* 1998. 405 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 90)

91) *Aynı başlık, Cilt.VII.* 1998. VI, 375 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 91)

92) *Aynı başlık, Cilt.VIII.* 1998. VI, 367 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 92)

93) *Aynı başlık, Cilt.IX.* 1998. 354 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 93)

94) *Aynı başlık, Cilt.X.* 1998. 375 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 94)

95) *Aynı başlık, Cilt.XI.* 1998. VI, 402 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 95)

96) *Aynı başlık, Cilt.XII.* 1998. VII, 463 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 96)

97) *The observatory in Islam: and its place in the general history of the observatory/Aynı Sayılı, öl.* 1993; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. XI, 472, 7 s.: fot.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 97)

98) *Arabic-Spanish astronomy at the court of King Alfonso X of Castile: texts and studies collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. VI, 342 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 98)

99) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1998. VI, 353 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 99)

100) *Ilm al-falak: ta'rikhihi inda l-Arab fi l-qurun al-wusta*/Carlo Alfonso Nallino; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 370 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 100)

101) *Die schrift des Ibrahim b. Sinan b. Tabit über die schatteninstrumente*/ed. Fuat Sezgin; übersetzt und erläutert von Paul Luckey; herausgegeben von Jan P. Hogendijk. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. XV, 283 s.; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 101)

102) *Islamic mathematics and astronomy: texts and studies on astrology*/selected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 1. c. (347 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 102)

103) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000. 2. c. (396 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 103)

104) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2000. 3. c. (348 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 104)

105) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2000. 4. c. (365 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 105)

106) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2000. 5. c. (421 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 106)

107) *At-Tadkira bi-usul al-hisab wa l-fara'id*/Ali ibn al-Hidr al-Qurasi, öl. 459/1067; übersetzt, kommentiert und in faksimile herausgegeben von Ulrich Rebstock; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 149, 150 s.; 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 107) ISBN 3-8298-4116-7

108) (Kayıtlarda bulunamamıştır.)

109) *Libros del saber de astronomia del rey D. Alfonso X De Castilla: copilados, anotados y comentados*/Manuel Rico y Sinobas; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 1. c. (XCII, 208 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 109)

110) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2002. 2. c. (VIII, 321 s.) ; 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 110)

111) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2002. 3. c. (XLVII, 316 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 111)

112) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2002. 4. c. (183, 299 s.); 24 cm. (Islamic mathematics and astronomy; 112)

113) *Kitab al-Hawi li-l-a'mal as-sultaniya wa-rusum al-hisab ad-diوانيya: (das umfassende Buch über die herrschaftlichen taetigkeiten und rechenworschriften in der staatsverwaltung)/ Ebu Abdullah es-Sekkak;* edited by Fuat Sezgin; übersetzt und kommentiert von Ulrich

Rebstock. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2008. 344 s. ; 24 cm. (Islamic Mathematics and Astronomy; 113)

İSLAM TIBBİ SERİSİ

1) *Uyümü'l-enba' fi tabakati'l-etubba/Ebü'l-Abbas Müvaffakuddin Ahmed b. Kâsım Ibn Ebû Usaybia, 668/1270*; ed. August Müller, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995-1416. 1. c. (328 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 1)

2) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (274, 145 s.) ; 23 cm. (Islamic Medicine; 2)

3) *Studies on Ibn Abi Usaibi'a (d. 1270) and his 'uyun al-anba' fi tabaqat al-atibba: collected and reprinted I*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 272 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 3)

4) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 308 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 4)

5) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1995. 308 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 5)

6) *el-Kanun fi't-tib/Ebü Ali Avicenna Hüseyin b. Abdullah b. Ali Belhi Ibn Sina, 428/1037*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (280 s.); 33 cm. (Islamic Medicine; 6)

7) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1996. 2. c. (281-610 s.); 33 cm. (Islamic Medicine; 7)

8) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1996. 3. c. (268, [66], 85 s.); 33 cm. (Islamic Medicine; 8)

9) *Zusammengesetzte heilmittel der Araber nach dem fünften buch des cano /Ebu Ali Hüseyin b. Abdilllah b. Ali Belhi Ibn Sina, 428/1037*; trc. Joseph Sontheimer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.VIII, 288 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 9)

10) *Studies on Ibn Sina (d.1037) and his medical works: collected and reprinted I* /ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 284 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 10)

11) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1996. 354 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 11)

12), *Aynu başlık, Cilt.III.* 1996. VII, 315 s.: res.; 23 cm. (Islamic Medicine; 12)

13) *Studies on Ibn Sina (d.1037) and his medical works*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 293 s.; 24 cm. (Islamic Medicine; 13)

14) *Pseudogalenı in hippocratis de septimanis commentarivm ab hvnaino Q. F. Arabice versum: ex codice monacensi primvm edidit et germanice vertit/trc. Gotthelf Bergstraesser*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XXII, 203 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 14)

15) *Hippocrates in the Arabic tradition: text and studies collected and reprinted*/ed. Fuat

Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 362 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 15)

16) *Sieben bücher anatomie des Galen: zum ersten male veröffentlicht nach den handschriften einer Arabischen übersetzung des 9. Jahrh. n. Chr./thk. trc. Max Simon*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (LXXXI, 362 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 16)

17) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1995. 2. c. (LXVIII, 366 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 17)

18) *Galen in the Arabic tradition: texts and studies I* / ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 326, 6 s. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 18)

19) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1996. 304 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 19)

20) *Aynu başlık, Cilt.III*. 1996. VI, 263, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 20)

21) *Aynu başlık, Cilt.IV*. 1996. VI, 304 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 21)

22) *Kitâbi'l-asr makalat fi'l-ayn=The book of the ten treatises in the eye ascribed to Hunain Ibn Is-Haq/Abu Zayd Hunayn b. Ishak Al Hunayn b. Ishak, 260/873; thk. Max Mayerhof*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. LIII, 227, 222 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 22)

23) *Hunain Ibn Ishaq (d. 260/873): texts and studies*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 312 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 23)

24) *Muhammad Ibn Zakariya al-Razi (d. 313/925): texts and studies I* /ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 297, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 24)

25) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1996. VII, 321 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 25)

26) *Aynu başlık, Cilt.III*. 1996. 306 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 26)

27) *Traite sur le calcul dans les reins et dans la vessie=Makale fi'l-hasa fi'l-kila ve'l-mesane/Muhammad Ibn Zakariya al-er-Râzi Rhazes, 313/925*; nesr. Pieter de Koning herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 285 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 27)

28) *Trois traites d'anatomie Arabes=Selasu resaili Arabiyye fi't-tesrih: par Muhammed Ibn Zakariyya al-er-Râzi, Ali Ibn Al-Abbas et Ali Ibn Sina texte inedit de deux traites/ trc. Pieter de Koning*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XIII, 830, 13 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 28)

29) *Firdevsü'l-hikme fi't-tub/Ebü'l-Hasan b. Receb Ali b. Rabben et-Taberi, 247/861*; ed. Muhammad Zubair Siddiqi, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte

der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. [18], 620, [58] s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 29)

30) *Ali Ibn Rabban al-Tabari (d. c. 250/864): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 375, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 30)

31) *Yuhanna Ibn Masawayh (d. 243/857): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 426, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 31)

32) *Thabit Ibn Qurra (d.288/901): textes and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 323 s. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 32)

33) *Ya'qub Ibn Ishaq Al-Kindi (d. after 256/870): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 231 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 33)

34) *Qusta Ibn Luqa (3rd/9th cent.): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 269 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 34)

35) *Ishaq Ibn Sulayman Al-Isra'ili (d. c. 325/935): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 474 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 35)

36) *La chirurgie d'Abulcasis/Ebi'l-Kasm Halef b. Abbas Zehravi; trc. Lucien Leclerc; ed.* Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XIV, 342 s. ; 23 cm. + 3 ktl s. şekil (Islamic Medicine; 36)

37) *Abu'l-Qasim Al-Zahravi (d. after 400/1009): texts and studies I /ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 247 s. : skl.; 23 cm. (Islamic Medicine; 37)

38) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1996. 372 s.: skl. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 38)

39) *Ibn Al-Jazzar (d. 369/979): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 334 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 39)

40) *Ali Ibn al-Abbas al-Majusi (4th/10th cent): texts and studies/ed.* Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 223, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 40)

41) *Kamilii's-smaati'l-tbbiyye*/Ali b. el-Abbas Mecusi; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (434 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 41)

42) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1996. 2. c. (608 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 42)

43) *Constantinus Africanus (11th cent) and his Arabic sources: texts and studies*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VII, 412, 7 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 43)

44) *Erinnerungsbuch für augenaerzte*/Ali ibn Isa, 430/1010; trc. J. Hirschberg, J. Lippert; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XXXVIII, 324 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 44)

45) *Das buch der auswahl von den augenkrankheiten*/Ammar b. Ali al-Mausili, 400/1010; trc. J. Hirschberg, J. Lippert, E. Mittwoch; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. X, 262 s.: skl. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 45)

46) *Ammar Ibn Ali Al-Mausili (4/10th cent) and Ali Ibn Isa (5/11 cent.): texts and studies*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.VI, 335, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 46)

47) *Ali Ibn Ridwan (d.c. 453/1061) and Al-Mukhtar Ibn Butlan (d. 458/1066): texts and studies*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 311, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 47)

48) *Histoire de la Medecine Arabe*/Lucien Leclerc; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (587 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 48)

49) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1996. 2. c. (526 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 49)

50) *Muwaffaq Ibn Ali Al-Harawi (fl. c. 366/976) and his K. al-Abniya an haqaiq al-adwiya: texts and studies*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 328 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 50)

51) *The abridged version of "The book of simple drugs" of Ahmad Ibn Muhammad Al-Ghafiqi/Gregorius Abu'l-Farag (Barhebraeus), 685/1286*; translated and edited by M. Meyerhof, G. P. Sobhy; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.1. c. (236, 55) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 51)

52) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1996. 2. c. (237-588, 56-131) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 52)

53) *Ahmad Ibn Muhammad al-Ghafiqi (d.c. 560/1156): texts and studies*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main:

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 242 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 53)

54) *Abu'l-Ala Ibn Zuhr (d. 525/1130) and his son Abu Marwan Ibn Zuhr (d. 557/1161): texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 394 s.; 23 cm (Islamic Medicine; 54)

55) *Al-morchid fi'l-kohl ou le guide d'oculistique=ouvrage inedit de l'oculiste Arabe-Espagnol/Muhammed b. Kasim b. Eslam el-Endeliisi Gafiki, 560/1156; translated by Max Meyerhof; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.225 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 55)*

56) *Alcoatim (Sulayman Ibn Harit al-Quti) (6th/12th cent.): texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 409, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 56)

57) *Tabakatü'l-etibba ve'l-hükema=Les generations des medecins et des sages/Ibn Cülcül, 384/994; thk. Fuad Seyyid; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 10, 138 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 57)*

58) *Musa Ibn Maymun (Maimonides) (d. 601/1204): texts and studies I/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 288 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 58)*

59) *Aynu başlık, Cilt.II. 1996. VI, 318 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 59)*

60) *Aynu başlık, Cilt.III. 1996. VI, 325 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 60)*

61) *Aynu başlık, Cilt.IV. 1996. VI, 311, 6 s.: res.; 23 cm. (Islamic Medicine; 61)*

62) *Aynu başlık, Cilt.V. 1996. VII, 311, 7 s.: res.; 23 cm. (Islamic Medicine; 62)*

63) *Sarh asma al-uqçar (l'Explication des noms de drogues)=Serhu esmai'l-ukkar: un glosaire de matiere medicale compose par Maimonide/Ibn Meymun, 601/1204; translated and edited by Max Meyerhof; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. LXXVI, 258, 69 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 63)*

64) *el-Muhtârat fi't-ub/Alî b. Ahmed b. Alî el-Bagdadi Ibn Hübel, 610/1213; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996.1 c. (336, 12) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 64)*

65) *Aynu başlık, Cilt.II. 1996.2. c. (340, 4) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 65)*

66) *Aynu başlık, Cilt.III. 1996.3. c. (443, 9 s.); 23 cm. (Islamic Medicine; 66)*

67) *Aynu başlık, Cilt.IV. 1996.4. c. (319, 10, 4) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 67)*

68) "Die goldene" des Ibn Al-Munaf: Ein beitrag zur medizinisch-Arabischen lexikographie und zur geschichte der Spanisch-Arabischen literatur im zeitalter der almohaden/Jochim

M. Pennela; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XIX, 184 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 68)

69) *el-Câmi li müfredatı'l-edviye ve'l-agziye/Ebü Muhammed Ziyaeddin Abdullah b. Ahmed İbnü'l-Baytar, 646/1248*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 179, 179 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 69)

70) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1996. 173, 211 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 70)

71) *Traite des simples par Ibn el-Beithar: Notices et extraits des manuscrits de la Bibliotheque Nationale/Ebu Muhammed Ziyaeddin Abdullah b. Ahmed İbnü'l-Baytar, 646/1248*; translated by Lucien Leclerc; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (XVI, 476) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 71)

72) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1996. 2. c. (II, 489) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 72)

73) *Traite des simples par Ibn el-Beithar: Notices et extraits des manuscrits de la Bibliotheque Nationale/Ebu Muhammed Ziyaeddin Abdullah b. Ahmed İbnü'l-Baytar, 646/1248*; translated by Lucien Leclerc; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 3. c. (XVII, 476) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 73)

74) *Abdallah Ibn Ahmad Ibn al-Baytar (d. 646/1248): texts and studies I*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 236 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 74)

75) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1996. 224 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 75)

76) *Minhaci'd-dükkan ve düstürü'l-ayan fi a'mal ve terkibü'l-edviyeti'l-nafia li'l-abdan/ Ebi'l- Muna David b. Ebi'n-Nasr el-Haruni Kuhin el-Attar, 658/1260*; ed. Hasan Zagla, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 171 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 76)

77) *Umdetu fi'l-cerraha / Kuhin el-Attar, 685/1286*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (274, 4) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 77)

78) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1996. 2. c. (278, 3) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 78)

79) *Ali Ibn Abi l-Hazm al-Qarshi Ibn al-Nafis (d. 687/1288): texts and studies*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VII, 377, 7 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 79)

80) *Le livre de l'art du traitement/Pierre Paul Emile Guiges*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (237) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 80)

81) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1996. 2. c. (XXXV, 183, 97) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 81)

82) *Tezkiretü'l-Kehhalin/Alı b. İsa el-Kehhal*, 400/1010; ed. Al-Hakim al-Sayyid Ghous Mohiuddin al-Sharafi, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 24, 386 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 82)

83) *Tezkiretu ilı'l-elbab ve'l-câmi li'l-acebi'l-ucab; en-Nüzhetü'l-mübhice fı teshızi'l ezhan ve ta'dılı'l-emzice/ Alı b. İsa el-Kehhal*, 1008/1599; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (476) s. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 83)

84) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1996. 2. c. (224) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 84)

85) *Aynu başlık*, Cilt.III. 1996. 3. c. (276) s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 85)

86) *Kachef er-roumouz (revelation des enigmes)/Abdürrızak b. Muhammed el-Cezairi*; translated by Lucien Leclerc; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 398 s. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 86)

87) *Tuhfat al-ahbab: glossaire de la matiere medicale Marocaine/yay. haz. H. P. J. Renaud, Georges S. Colin*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. XXXIV, 218, 75 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 87)

88) *Text and studies on Islamic medicine: collected and reprinted II* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 230 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 88)

89) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1996. VII, 366, 7 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 89)

90) *Aynu başlık*, Cilt.III. 1996. 335, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicin ; 90)

91) *Aynu başlık*, Cilt.IV. 1996. VII, 361, 7 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 91)

92) *Aynu başlık*, Cilt.V. 1996. 316, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 92)

93) *Aynu başlık*, Cilt.VI. 1996. VI, 334, 7 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 93)

94) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1996. VI, 380, 7 s ; 23 cm. (Islamic Medicine; 94)

95) *Studies on the history of Islamic medicine and related fields: collected and reprinted I/ Max Meyerhof*; ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997. VI, 245, 6 s. ; 23 cm. (Islamic Medicine; 95)

96) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1997. VI, 283, 6 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 96)

97) *Aynu başlık*, Cilt.III. 1997. VI, 300 s.; 23 cm. (Islamic Medicine; 97)

98) *Die psychosomatik bei Abu Zaid al-Balhi/ Zahide Özkan*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. IX, 163 s.; 24 cm. (Islamic Medicine; 98)

99) *Glosario de voces romances/Miguel Asin Palacios*, 1363/1944; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998. LIV, 420 s.; 24 cm. (Islamic Medicine; 99)

100) *Qusta Ibn Luqa on purgative drugs and purgation=Kitab Qusta ibn Luqa fi'l-Adwiya al-mushila wa-l-ilag bi-l-ishal/Qusta ibn Luqa; edition translation and commentary by Lena Ambjörn; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2004. XIV, 156 s.; 24 cm. (Islamic medicine; 100) ISBN 3-8298-3100-5*

İSLAM FELSEFESİ SERİSİ

1) *Tabakat al-Umam: (livre des catagories des notions)=Tabakatü'l-ümem/Ebü'l-Kasım Said b. Ahmed b. Abdurrahman Said el-Endeliisi, 462/1070; Traduction Regis Blachere; nsr. Luwis Rızkullah Seyho; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. IX, 311 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 1) ISBN 3-8298-6001-3*

2) *Tarihi'l-hükema/Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. Ibrahim İbni'l-Kifti, 646/1248; nsr. Julius Lippert; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 22, 496 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 2) ISBN 3-8298-6002-1*

3) *Ibn Said al-Andalusî and Ibn al-Qiftî: texts and studies=Ibn Said el-Endeliisi ve İbni'l-Kiftî: nusûs ve dirâsat/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 163 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic philosophy; 3) ISBN 3-8298-6003-X*

4) *Resailü'l-Kindî el-felsefiyye/Ebu Yusuf s-Sabbah Yakub b. İshak Kindî, 252/866; tahkik M.[İhammed] Abdülhâdi Ebû Rîde; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 1. c'de 2 c. (384, 152 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 4) ISBN 3-8298-6004-8*

5) *Abu Yusuf Ya'qub Ibn İshak al-Kindî: texts and studies=Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak el-Kindî: nusûs ve dirâsat/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 433 s.: hrt.; 23 cm. (Islamic philosophy; 5) ISBN 3-8298-6005-6*

6) *Al-Farabi (Alpharabius): des Arabischen philosophen leben und schre-iften/Moritz Steinschneider; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 268 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 6) ISBN 3-8298-6006-4*

7) *Abu Nasr Muhammed Ibn Muhammad al-Farabi: texts and studies=Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed el-Farabi: nusûs ve dirâsat/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1. c. (421 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 7) ISBN 3-8298-6007-2*

8) *Aynu başlık, Cilt.II. 1999. 2. c. (403 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 8) ISBN 3-8298-6008-2*

9) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1999. 3. c. (413 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 9) ISBN 3-8298-6009-

10) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1999. 4. c. (419 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 10) ISBN 3-8298-6010-2

11) *Aynu başlık, Cilt.V.* 1999. 5. c. (457 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 11)

12) *Ba'du resailü'l-Farabi fi'l-felsefiyye=Alfarabi's philosophische abhandlungen/Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Farabi, 339/950; nsr. Friedrich Dieterici; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XXXIX, 118 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 12) ISBN 3-8298-6013-7*

13) *Alfarabi's philosophische abhandlungen/Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Farabi, 339/950; übersetzung von Friedrich Dieterici; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XLVII, 223 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 13) ISBN 3-8298-6014-5*

14) *Risale fi arai ehli'l-medineti'l-fazile li'l-Farabi=Risala fi ara ahl al-Madina al-fadila (der musterstaat)/Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Farabi, 339/950; herausgegeben und übersetzt Friedrich Dieterici; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. LXXIX, 136 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 14) ISBN 3-8298-6015-3*

15) *Das buch der ringsteine Farabis/Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Farabi, 339/950; übersetzung von Max Horten; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XXVIII, 510 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 15) ISBN 3-8298-6016-1*

16) *Ba'du resail ve'l-küttüb fi'l-felsefiyye/Ebu Nasr Muallim-i Sani Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Farabi, 339/950; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XXXIX, 118 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 16) ISBN 3-8298-6017-X*

17) *Hunain Ibn Ishaq (d. 260/873), texts and studies collected and reprinted/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 333 s. ; 24 cm. (Islamic philosophy; 17) ISBN 3-8298-6018-8*

18) *Muhammad Ibn Zakariya ar-Razi (d. 313/925), texts and studies collected and reprinted/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 291 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 18) ISBN 3-8298-6019-6*

19) *Opera philosophica fragmentaque quae supersunt=Resailu felsefiye/Abi Bakr Mohammedi Filii Zachariae raghensis (Razis), 313/925; ed. Fuat Sezgin; collegit et editit Paulus Kraus. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.316 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 19) ISBN 3-8298-6020-X*

20) *Rasa'il Ikhwan as-Safa wa-khillan al-wafa (2nd half 4th/10th cent.): texts and studies collected and reprinted I/* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 362 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 20) ISBN 3-8298-6021-8

21) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1999. 362 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 21) ISBN 3-8298-6022-6

22) *Die propaedeutik der Araber im zehnten jahrhundert; Die logik und psychologie der Araber im zehnten jahrhundert n. chr. : being a German translation of the Rasa'il Ikhwan as-Safa chapters 1-13/Friedrich Dieterici;* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. IX, 201, IX, 196 s. ; 24 cm. (Islamic philosophy; 22) ISBN 3-8298-6027-7

23) *Die naturanschauung und naturphilosophie der Araber im zehnten jahrhundert; Die antropologie der Araber im zehnten jahrhundert n. chr.: being a German translation of the Rasa'il Ikhwan as-Safa chapters 14-30/Friedrich Dieterici;* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. XVI, 216, VIII, 221 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 23) ISBN 3-8298-6025-0

24) *Die lehre von der weltseele bei den Arabern im X. Jahrhundert: being a German translation of the Rasa'il Ikhwan as-Safa chapters 31-40/Friedrich Dieterici;* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. XI, 196 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 24) ISBN 3-8298-6026-9

25) *Der streit zwischen mensch und thier ein Arabisches maerchen aus den schriften der lauterer brüder (Rasa'il Ikhwan as-Safa)/ed.* Fuat Sezgin; übersetzt und herausgegeben von Friedrich Dieterici. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 297, 110, 146 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 25) ISBN 3-8298-6028-5

26) *Rasa'il Ikhwan as-Safa wa-khillan al-wafa: I =Resailu Ihvanii's-Safa ve hillani'l-vefa I/ed.* Fuat Sezgin, Khairaddin az-Zirikli. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1. c. (362 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 26) ISBN 3-8298-6029-3

27) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1999. 2. c. (388 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 27) ISBN 3-8298-6029-3

28) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1999. 3. c. (432, 6 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 28) ISBN 3-8298-6029-3

29) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1999. 4. c. (479, 10 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 29) ISBN 3-8298-6029-3

30) *Abu Ali Ibn Sina (d. 428/1037): texts and studies collected and reprinted I/* ed. Fuat Sezgin ; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am

Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. VI, 326 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 30) ISBN 3-8298-6030-7

31) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1999. VI, 326 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 31) ISBN 3-8298-6031-5

32) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1999.VII, 366 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 32) ISBN 3-8298-6032-3

33) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1999. 312 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 33) ISBN 3-8298-6033-1

34) *Aynı başlık, Cilt.V.* 1999. 302 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 34) ISBN 3-8298-6034-X

35) *Traites mystiques d'Abu Ali al-Husain Ibn Abdallah Ibn Sina ou d'Avicenne: fascicules I-IV=Resail es-Seyh er-Reis Ebî Ali b. Sina/Abu Ali al-Husain Ibn Abdallah Ibn Sina, 428/1037; ed.Fuat Sezgin; texte arabe publie avec l'explication en français par August Ferdinand Mehren. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. muhtelif sayfalarda; 24 cm. (Islamic philosophy; 35) ISBN 3-8298-6036-6*

36) *Le livre des theoremes et des avertissements (Kitâb al-ısharat wa-t-tanbihat): texte Arabe=Kitâbü'l-İsarat ve't-tenbihat / Ibn Sina, 428/1037; ed. Fuat Sezgin ; traduit avec éclaircissements Jacques Forget. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. X, 224 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 36) ISBN 3-8298-6037-4*

37) *Livre des directives et remarques (Kitâb al-ısharat wa l-tanbihat)/Ibn Sina, 428/1037; ed. Fuat Sezgin; traduction avec introduction et notes Amelie-Marie Goichon. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 552 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 37) ISBN 3-8298-6038-2*

38) *La distinction de l'essence et de l'existence d'après Ibn Sina (Avicenne)/ A.-M. Goichon; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. XVI, 546 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 38)ISBN 3-8298-6039-0*

39) *Lexique de la langue philosophique d'Ibn Sina (Avicenne); Vocabulaires compares d'Aristote et d'Ibn Sina/ A.-M. Goichon; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1 c.de 2 kitap (XIV, 496, XVI, 48 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 39) ISBN 3-8298-6040-4*

40) *Die metaphysik Avicennas enthaltend die metaphysik, theologie, kosmologie und ethik/ ed. Fuat Sezgin; übersetzt undzerlaeutert von Max Horten. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1. c. (X, 366 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 40) ISBN 3-8298-6041-2*

41) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1999. 2. c. (367-799 s. s.) ; 24 cm. (Islamic philosophy; 41) ISBN 3-8298-6041-2

42) *Philosophical treatises=Resâil fî'l-felsefe/Abu Ali al-Husain Ibn Abdallah Ibn Sina, 428/1037*; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 338 s. ; 24 cm. (Islamic philosophy; 42) ISBN 3-8298-6043-9

43) *Les opuscules d'Ibn Sina I-II=Ibn sina risaleleri=Resailu Ibn Sina/Abu Ali al-Husain Ibn Abdallah Ibn Sina, 428/1037*; ed. Fuat Sezgin; edite et annote par Hilmi Ziya Ülken. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.1 c'de 2 c. (46, 87, 20, 12, 157 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 43) ISBN 3-8298-6044-7

44) *Le livre de science/Ebu Ali Hüseyin b. Abdillâh b. Ali Belhi Ibn Sina, 428/1037*; ed. Fuat Sezgin; traduit par Mohammed Achena, Henri Masse. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1 c'de 2 c. (241, 276 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 44) ISBN 3-8298-6045-5

45) *Ibn Sina in the western tradition texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1. c. (295 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 45) ISBN 3-8298-6046-3

46) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1999. 2. c. (404 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 46) ISBN 3-8298-6047-1

47) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1999. 3. c. (335 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 47) ISBN 3-8298-6048-X

48) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1999. 4. c. (372 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 48) ISBN 3-8298-6049-8

49) *Essai sur les ecoles philosophies=Bahsu fî'l-medarisi'l-felsefiyyeti'l-Arabiyye/Auguste Schmölders*; ed. Fuat Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 74, 254 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 49) ISBN 3-8298-6051-X

50) *Tehafütü'l-felasife/Ebû Hamid Huccetülislam Muhammed b. Muhammed Gazzali, 505/1111*; ed. Fuat Sezgin; tahkik Maurice Bouyges. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XXIX, 446 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 50) ISBN 3-8298-6052-8

51) *Abu Hamid Muhammad al-Ghazzali: texts and studies=Ebu Hamid el-Gazzali: nusûs ve dirâsat/* ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 1. c. (383 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 51) ISBN 3-8298-6053-6

52) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1999/1420. 2. c. (425 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 52) ISBN 3-8298-6054-4

53) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1999/1420. 3. c. (366 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 53) ISBN 3-8298-6055-2

54) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1999/1420. 4. c. (409 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 54) ISBN 3-8298-6056-0

55) *Aynı başlık, Cilt.V.* 1999/1420. 5. c.(450 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 55) ISBN 3-8298-6057-9

56) *Tehafütü't-tehafüt=Tahafot at-tahafot/Ibn Rüşd, 520/1126;* ed. Fuat Sezgin; tahkik Maurice Bouyges. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 679 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 56) ISBN 3-8298-6059-5

57) *Averroes compendio de metafisica=Kitabu ilm ma bazi't-tabia/* ed. Fuat Sezgin; texto arabe y tarduccion y notas Carlos Quiros Rodriguez. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 40, 13, 171 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 57) ISBN 3-8298-6060-9

58) *Die epitome der metaphysik des averroes: übersetzt und mit einer einleitung und erläuterungen versehen/Simon van den Bergh;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. XXX, 329 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 58) ISBN 3-8298-6061-7-7

59) *Talhis kitâb an-nafs=Telhisu kitâbi'n-nefs/Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el- Kurtubi Ibn Rüşd, 520/1126;* ed. Fuat Sezgin; yay. Ahmad Fuad al-Ahwani. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.188 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 59) ISBN 3-8298-6062-5

60) *Die hauptlehren des Averroes nach seiner schrift: die widerlegung des Gazali/* ed. Fuat Sezgin; übersetzt und erläutert von Max Horten. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. XVI, 355 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 60) ISBN 3-8298-6063-3

61) *Ibn Rochd: (Averroes)/ Leon Gauthier;* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 281 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 61) ISBN 3-8298-6064-1

62) *Abu l-Walid Muhammad Ibn Rushd: texts and studies=Ebü'l-Velid Muhammed b. Rüşd: nusûs ve dirâsat/*ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. [y.y.]: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 1. c. (155 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 62) ISBN 3-8298-6065-X

63) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1999/1419. 2. c. (363 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 63) ISBN 3-8298-6066-8

64) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1999/1419. 3. c. (394 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 64) ISBN 3-8298-6067-6

65) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1999/1419. 4. c. (351 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 65) ISBN 3-8298-6068-4

66) *Aynı başlık, Cilt.V.* 1999/1419. 5. c. (358 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 66) ISBN 3-8298-6069-2

67) *Aynu başlık, Cilt.VI. 1999/1419. 6. c. (330 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 67) ISBN 3-8298-6070-6*

68) *Aynu başlık, Cilt.VII. 1999/1419. 7. c. (303 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 68) ISBN 3-8298-6071-4*

69) *Ibn Rusd in the western tradition: Texts and studies/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 1. c. (367 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 69) ISBN 3-8298-6073-0*

70) *Aynu başlık, Cilt.II. 1999/1419. 2. c. (382 s.); 23 cm. (Islamic philosophy; 70) ISBN 3-8298-6074-9*

71) *Aynu başlık, Cilt.III. 1999/1419. 3. c. (382 s.); 23 cm. (Islamic philosophy;71) ISBN 3-8298-6075-7*

72) *Aynu başlık, Cilt.IV. 1999/1419. 4. c. (338 s.); 23 cm. (Islamic philosophy;72) ISBN 3-8298-6076-5*

73) *Ibn Hazm Ali Ibn Ahmad Ibn Sa'id (d. 456/1064): Texts and studies=Ibn Hazm Ali b. Ahmed b. Said/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 368 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 73) ISBN 3-8298-6078-1*

74) *Ibn as-Sid al-Batalyawi 'Abdallah Ibn Muhammad (d. 521/1127): texts and studies=Ibn Sid el-Batalyevi/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999/1419. 242 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 74) ISBN 3-8298-6079-X*

75) *Kitab an-nefs=Kitabü'n-nefs/Ebu Bekr Avempace Muhammed b. Yahya b. Saig Ibn Bacce, 533/1138; ed. Fuat Sezgin; ed. and translated Muhammad Saghir Hasan Musumi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.369 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 75) ISBN 3-8298-6080-3*

76) *Ibn Bajja Muhammad Ibn Yahya Ibn as-Saigh (d. 533/1139) texts and studies=Ibn Bacce Muhammed bin Yahya bin es-Saig/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 1. c. (338 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 76) ISBN 3-8298-6081-1*

77) *Aynu başlık, Cilt.II. 1999. 2. c. (316 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 77) ISBN 3-8298-6081-2*

78) *Hayy ben Yaqqhan=Risaletü Hay bin Yakzan li Ibn Tufeyl/Ebu Bekr Muhammed b. Abdülmelik b. Muhammed Ibn Tufeyl, 581/1186; ed. Fuat Sezgin; çev. Leon Gauthier. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.164 s.; 20 cm. (Islamic philosophy; 78) ISBN 3-8298-6084-6*

79) *Ibn Tufayl Muhammad Ibn Abdalmalik Ibn Muhammad (d. 581/1185) texts and studies/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard*

Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 346 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 79) ISBN 3-8298-6085-4

80) *Ibn Sabin Abdalhaq Ibn Ibrahim (d. c. 668/1269) texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 406 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 80) ISBN 3-8298-6086-2

81) *Revtificacion de la mente tratado de logica por abusalt de Denia=Kitab takvim ez-zihn/* ed. Fuat Sezgin; texto arabe y tarduccion estudio previo C. Angel Gonzalez Palencia. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 137, 53 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 81) ISBN 3-8298-6087-0

82) *Introduccion al arte de la logica por abentomlus de Alcira=Kitabi'l-medhal li sanaati'l-mantik/* ed. Fuat Sezgin; texto arabe y tarduccion espanola miguel Asin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. XXIX, 153, 109 s.; 23 cm. (Islamic philosophy; 82) ISBN 3-8298-6088-9

83) *The school of Baghdad (4th-5th/10th-11th cent.) and its achievements* Matta Ibn Yunus, Yahya Ibn Adi, Ibn Zur'a, Ibn Suwar, Ibn as-Samh *texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 252 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 83) ISBN 3-8298-6089-7

84) *el-Hevamil ve's-sevamil/ Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhidi, 414/1023, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub Ibn Miskeveyh;* ed. Fuat Sezgin; yay. Ahmed Emin, Ahmed Sakar. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 399 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 84) ISBN 3-8298-6090-0

85) *Abu Hayyan at-Tawhidi Ali Ibn Muhammad Ibn al-Abbas (d. 414/1023) texts and studies=Ebu Hayyan et-Tevhidi Ali bin Muhammed bin el-Abbas/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 306 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 85) ISBN 3-8298-6091-9

86) *Miskawayh Abu Ali Ahmad Ibn Muhammad (d. 421/1030): texts and studies collected and reprinted/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999. 324 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 86) ISBN 3-8298-6092-7

87) *Die philosophischen ansichten von er-Râzî (Fakhraddin ar-er-Râzî, gest. 606/1209) und Tusi (Nasiraddin at-Tusi, gest. 672/1273) aus den driginalquellen (Muhassal und Talkhis al-mufassal)/* ed. Fuat Sezgin; übersetzt von Max Horten. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. XVIII, 240 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 87) ISBN 3-8298-6092-7

88) *Die spekulative und positive theologie des Islam nach er-Râzî (Fakhraddin ar-er-Râzî, gest. 606/1209) und ihre kritik durch Tusi (Nasiraddin at-Tusi, gest. 672/1273) nach*

originalquellen (Muhassal und Talkhis al-muhassal)/ ed. Fuat Sezgin; übersetzt und erläutert von Max Horten. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. V, 383 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 88) ISBN 3-8298-6094-3

89) *Nasiraddin at-Tusi Abu Ja'far Muhammad (d. 672/1274) and Najmaddin al-Katibi (d. 675/1276): texts and studies collected and reprinted*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 284 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 89) ISBN 3-8298-6095-1

90) *As-Suhrawardi Shihabaddin Yahyâ Ibn Habash (d. 587/1191): texts and studies collected and reprinted I*/ ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amavi, Carl Ehrig Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 326 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 90) ISBN 3-8298-6096-X

91) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000. 339 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 91) ISBN 3-8298-6096-X

92) *Das philosophische system von Schirazi (1640)*/ ed. Fuat Sezgin; übersetzt und erläutert von Max Horten. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. XII, 309 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 92) ISBN 3-8298-6099-4

93) *Molla Sadra Shirazi (d. 1050/1640) and his school/texts and studies collected and reprinted*; ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000.267 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 93) ISBN 3-8298-6100-1

94) *Greek philosophy and the Arabs/ texts and studies collected and reprinted I*; ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 356 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 94) ISBN 3-8298-6101-X

95) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000. VI, 332 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 95) ISBN 3-8298-6101-X

96) *Plato in the Arabic tradition/ texts and studies collected and reprinted*; ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 298 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 96) ISBN 3-8298-6104-04

97) *Aristotle in the Arabic tradition texts and studies: general topics*/ ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 1. c. (300 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 97) ISBN 3-8298-6108-7

98) *Aristotle in the Arabic tradition texts and studies: organon, rhetorica, poetica and fragmenta*/ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000.2. c. (341 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 98) ISBN 3-8298-6108-7

99) *Aristotle in the Arabic tradition texts and studies: parva naturalia, de partibus animalium, physica metaphysica and ethica/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 3. c. (256 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 99) ISBN 3-8298-6107-9

100) *Galen in the Arabic philosophical tradition texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 291 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 100) ISBN 3-8298-6109-5

101) *Alexander of Aphrodisias in the Arabic tradition texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 291 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 101) ISBN 3-8298-6110-9

102) *Die sogenannte theologie des Aristoteles/* ed. Fuat Sezgin; herausgegeben von Friedrich Dieterici. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 291 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 102) ISBN 3-8298-6111-7

103) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2000. 224 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 103) ISBN 3-8298-6112-5

104) *Plotinus Arabus and the theology of Aristotle texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000.320 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 104) ISBN 3-8298-6114-1

105) *Die pseudo-Aristotelische schrift ueber das reine gute bekannt unter dem namen liber de causis.: (Kitab al-idah fi l-khayr al-mahd)/* ed. Fuat Sezgin; bearbeitet von Otto Bardenhewer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000. 330 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 105) ISBN 3-8298-6115-X

106) *Proclus Arabus and the liber de causis (Kitab al-idah fi l-khayr al-mahd) texts and studies/* ed. Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2000.344 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 106) ISBN 3-8298-6116-8

107) *Pseudo-Aristotelica preserved in Arabic translation: texts and studies/* collected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 1. c. (271 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 107)

108) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2000. 2. c. (359 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 108)

109) *Pseudo-Empedocles in Arabic translation: texts and studies/* collected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 318 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 109) ISBN 3-8298-6011-0

110) *Democritus, Theophrastus, Zenon Bryson, Porphyrius, Themistius and Johannes Philoponus in the Arabic tradition: texts and studies/* collected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 354 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 110)

111) *General outlines of Islamic philosophy/* collected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 1. c. (386 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 111)

112) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000. 2. c. (398 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 112)

113) *Islamic philosophy studies and reviews/* Max Horten; collected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 427 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 113)

114) *Papers on various topics in Islamic philosophy/* selected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 376 s. ; 24 cm. (Islamic philosophy; 114)

115) *The teachings of the mu'tazila: texts and studies/* selected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000.1. c. (371 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 115)

116) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000.2. c. (332 s.); 24 cm. (Islamic philosophy; 116)

117) *Islamic philosophy in the western tradition: texts and studies/* selected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 310 s. ; 24 cm. (Islamic philosophy; 117)

118) *Dominicus Gundissalinus (12th c.) and the transmission of Arabic philosophical thought to the west: texts and studies /* selected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 353 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 118)

119) *Dante and Islam: texts and studies/* selected by Fuat Sezgin; collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhart Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 385 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 119)

120) *Semaniyyetu fusul; Mukaddematü'l-hamse ve'l-isrın fi isbati vücudillah/Ebü İmran Maimonides Musa b. Meymun b. Yusuf Ibn Meymun, 601/1204;* ed by Fuat Sezgin. – Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000. 256 s.; 24 cm. (Islamic philosophy; 120)

İSLAMDA TABİİ BİLİMLER SERİSİ

1) *Zoology: texts and studies I / Collected and reprinted by Fuat Sezgin*; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehring-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000.428 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 1) ISBN 3-8298-7001-9

2) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2000. 367 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 2) ISBN 3-8298-7002-7

3) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2000. 238 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 3) ISBN 3-8298-7003-5

4) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2000. 367 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 4) ISBN 3-8298-7004-3

5) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2000. 393 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 5) ISBN 3-8298-7005-1

6) *Aynı başlık, Cilt.VI.* 2000. 319 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 6) ISBN 3-8298-7006-X

7) *Hayatü'l-hayevan/ Ebü'l-Beka Kemâleddin Muhammed b. Musa b. Isa Demiri*; ed. by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.1. c. (460 s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 7)

8) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2001. 2. c. (490 s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 8)

9) *Hayatü'l-hayevan / Ebü'l-Beka Kemaleddin Muhammed b. Musa b. Isa Demiri*; ed. Fuat Sezgin; Translated from the Arabic by A.S.G. Jayakar. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 1. c. 1. part (398 s.); 25 cm. (Natural sciences in Islam; 9) ISBN 3-8298-7011-6

10) Kayıt bulunamamıştır.

11) Kayıt bulunamamıştır.

12) Kayıt bulunamamıştır.

13) *Hayatü'l-hayevan: texts and studies/ Ebü'l-Beka Kemaleddin Muhammed b. Musa b. Isa Demiri*; Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 6, 318 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 13) ISBN 3-8298-7014-0

14) *el-Bizere: nusûs ve dirâsat/* collected by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 1. c. (268 s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 14)

15) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2001. 2. c. 384 s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 15)

16) *Botany: texts and studies I / Collected and reprinted by Fuat Sezgin*; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Eubauer. Frankfurt am Main: Institute for

the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 366 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 16) ISBN 3-8298-7018-3

17) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. 334 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 17) ISBN 3-8298-7019-1

18) *Aynu başlık, Cilt.III.* 2001. 6, 320 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 18) ISBN 3-8298-7020-5

19) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 2001.272 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 19) ISBN 3-8298-7021-3

20) *Agriculture: texts and studies I* / Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehring-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.347 s. ; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 20) ISBN 3-8298-7023-X

21) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. 316 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 21) ISBN 3-8298-7024-8

22) *Aynu başlık, Cilt.III.* 2001. 290 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 22) ISBN 3-8298-7025-6

23) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 2001.358 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 23) ISBN 3-8298-7026-4

24) *Aynu başlık, Cilt.V.* 2001. 369 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 24) ISBN 3-8298-7027-2

25) *Kitabü'l-Filaha=Le livre de l'agriculture/ Ebu Zekeriyya Yahya b. Muhammed b. Ahmed Isbili İbnü'l-Avvam, 580/1185*; ed. Fuat Sezgin; Traduit de l'Arabe par J.J. Clement-Mullet. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 1. c. (657 s.); 25 cm. (Natural sciences in Islam; 25) ISBN 3-8298-7029-9

26) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001.2. c. (657 s.); 25 cm. (Natural sciences in Islam; 26) ISBN 3-8298-7029-9

27) *Geology and mineralogy: texts and studies I* / Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehring-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 322 s. (Natural sciences in Islam; 27) ISBN 3-8298-7030-2

28) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. 344 s. ; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 28) ISBN 3-8298-7031-0

29) *Kitâbü'l-cemahir fî ma'rifeti'l-cevâhir/ Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Biruni, 453/1061*; ed by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 273, 59 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 29)

30) *el-Cemahir fî ma'rifeti'l-cevâhir: texts and studies/Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed*

el-Harizmi Biruni, 453/1061; Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 278 s.; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 30) ISBN3-8298-7034-5

31) *Ezharî'l-efkar fi cevahiri'l-ahcar: texts and studies/Ebü'l-Abbas Sehabeddin Ahmed b. Yusuf Tifasi, 651/1253*; Collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 427 s. ; 25 cm. (Natural sciences in Islam; 31) ISBN 3-8298-7035-3

32) *Optics: texts and studies I/ collected and reprinted by Fuat Sezgin*; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.VI, 146, 6 s. 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 32) ISBN 3-8298-7036-1

33) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2001.VI, 341, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 33) ISBN 3-8298-7037-X

34) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2001.VII, 382, 7 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 34) ISBN 3-8298-7038-8

35) *Al-Hasan Ibn Al-Haytham: buhuthuhu wa-kushufuhu l-basariya I=el-Hasan ibn el-Heysem: buhusuhu ve küsufuhu'l beseriyyel Mustafa Nazif Beg*; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 385 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 35) ISBN 3-8298-7040-X

36) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2001. 486-879 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 36) ISBN 3-8298-7040-X

37) *Archimedes and Philon in the Arabic tradition: texts and studies/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 317 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 37) ISBN 3-8298-7041-8

38) *Hero of Alexandria in the Arabic tradition: texts and studies/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 344 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 38) ISBN 3-8298-7042-6

39) *General technology: texts and studies/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 247 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 39) ISBN 3-8298-7043-4

40) *Banu Musa Ibn Shakir texts and studies=Beni Musa b. Sakir (3rd/9th cent.)/* collected

and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 298 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 40) ISBN 3-8298-7044-2

41) *Badi'azzaman Ibn Ar-Razzaz Al-Jazari (d. after 602/1206): texts and studie =Ebü'l-Iz Bedüzzaman Ismail b. Rezzaz Cezeri/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VII, 506 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 41) ISBN 3-8298-7045-0

42) *Musical automata and the organ: texts and studies/*collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VI, 358, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 42) ISBN 3-8298-7046-9

43) *Water-lifting devices in the Islamic World: texts and studies/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VI, 398, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 43)ISBN 3-8298-7047-7

44) *The Cairo nilometer: texts and studies/* collected and reprinted Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VI, 429, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 44) ISBN 3-8298-7048-5

45) *The Knowledge of weights in the Islamic World: texts and studies I/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 324 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 45) ISBN 3-8298-7049-3

46) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001.VI, 314, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 46) ISBN 3-8298-7050-7

47) *Mizanü'l-hikme: texts and studies/ Ebü'l-Feth Abdurrahman Hazini, 515/1121;* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VI, 510, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 47) ISBN 3-8298-7052-3

48) *Materiaux pour servir a l'histoire de la numismatique et de la metrologie Musulmanes I/ Henri Sauvaire;* edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. 455 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 48) ISBN 3-8298-7053-1

49) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. 453 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 49) ISBN 3-8298-7053-1

50) *Meteorology: texts and studies I/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghou. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.244 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 50) ISBN 3-8298-7056-6

51) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001.VI, 370, 6 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 51) ISBN 3-8298-7055-8

52) *Kitâb al-anwa=Kitâbü'l-enwa'/ Abu Muhammad Abdallah Ibn Qutaiba (d. 276/889);* edited by Fuat Sezgin, Muhammed Hamidullah, Charles Pellat. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.5, 18, 235, 5 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 52) ISBN 3-8298-7057-4

53) *Kitâb al-Azmina wa-l-amkina I=kitâbü'l-ezmine ve'l-emkine/ Abu Ali Ahmad Ibn Muhammad al-Marzuqi, 421/1030;* edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.346 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 53) ISBN 3-8298-7058-2

54) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. 398 s.; 24 cm. (N. S. I.; 54) ISBN 3-8298-7058-2

55) *Chemistry and alchemy: texts and studies I/* collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghou. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001. VI, 383, 6 s.; 24 cm. (N. S. I.; 55) ISBN 3-8298-7059-0

56) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2001. VI, 399, 6 s.; 24 cm. (N. S. I.; 56) ISBN 3-8298-7060-4

57) *Aynu başlık, Cilt.III.* 2001. 297 s.; 24 cm. (N. S. I.; 57) ISBN 3-8298-7061-2

58) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 2001. 284 s.; 24 cm. (N. S. I.; 58) ISBN 3-8298-7062-0

59) *Aynu başlık, Cilt.V.* 2001. 293 s.; 24 cm. (N. S. I.; 59) ISBN 3-8298-7063-9

60) *Aynu başlık, Cilt.VI.* 2001. VI, 392, 6 s.; 24 cm. (N. S. I.; 60) ISBN 3-8298-7064-7

61) *Aynu başlık, Cilt.VII.* 2001. VI, 311, 6 s.; 24 cm. (N. S. I.; 61) ISBN 3-8298-7065-5

62) *Aynu başlık, Cilt.VIII.*2002. VIII, 364, 8 s.; 24 cm. (N. S. I.; 62) ISBN 3-8298-7066-3

63) *Aynu başlık, Cilt.IX.* 2002. VI, 300, 6 s.; 24 cm. (N. S. I.; 63) ISBN 3-8298-7067-1

64) *La chimie au Moyen Age:l'alchimie Arabe/ M. Berthelot;* edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 3. c. (255, 208 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 64) ISBN 3-8298-7069-8

65) *Turba philosophorum: ein beitrage zur geschichte der alchemie/ Julius Ruska;* edited Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 368 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 65) ISBN 3-8298-7070-1

66) *Essai sur l'histoire des idees scientifiques dans l'Islam: textes choisis/ Jabir Ibn*

Hayyan; edited by Fuat Sezgin; edites par Paul Kraus. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 7, 559 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Isla ; 66) ISBN3-8298-7071-X

67) *Jabir Ibn Hayyan: contribution a l'histoire des idees scientifiques dans l'Islam: le corpus des ecrits Jabiriens*/Paul Kraus; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002.1. c. (LXV, 214 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 67) ISBN 3-8298-7072-8

68) *Jabir Ibn Hayyan: contribution a l'histoire des idees scientifiques dans l'Islam: Jabir et la science Grecque*

/Paul Kraus; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 2. c. (XV, 406 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 68) ISBN 3-8298-7072-8

69) Texts and studies=Nususü'd-dirasat/Jabir Ibn Hayyan; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2002. 1. c. (VI, 299, 6 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 69. Texts and studies collected reprinted; I) ISBN 3-8298-7073-6

70) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2002. 2. c. (VI, 287,6 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 70. Texts and studies collected reprinted; II) ISBN 3-8298-7074-4

71) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2002. 3. c. (453 s.); 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 71. Texts and studies collected reprinted ; III) ISBN 3-8298-7075-2

72) *Kitab kimiya' el-ıtır va el-tas'ıdat: buch über die chemie des parfıms und die destillationen*/ Ya'qub b. Ishaq al-Kindi; edited by Fuat Sezgin; übersetzt von Karl Garbers. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002-1422. 400, 59 s.; 24 cm. (Natural Sciences in Islam; 72) ISBN 3-8298-7077-9

73) *Muhammad Ibn Zakariya ar-Razi: texts and studies/ Muhammad Ibn Zakariya ar-Razi, 313/925*; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 1. c. (VI, 416, 6 s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 73. Texts and studies collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-7078-7

74) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2002. 2. c. (347s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 74. Texts and studies collected and reprinted; II) ISBN 3-8298-7079-5

75) *Ibn Umayl Abu 'Abdallah Muhammad (fl. c. 300/912) : texts and studies / Ebû Abdallah Muhammed et-Temîmî Ibn Umeyl, 912*; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Farid Benfeghoul. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 294 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 75) ISBN 3-8298-7081-7

76) *Technology of warfare: texts and studies/ collected and reprinted by Fuat Sezgin*; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 1. c. (337

s.); 24 cm. (Natural sciences in Islam; 76. Texts and studies collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-7082-5

77) *Aynı başlık, Cilt.II. 2002. 2. c. (VI, 308, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.; 77) ISBN 3-8298-7083-3*

78) *Aynı başlık, Cilt.III. 2002. 3. c. (287 s.); 24 cm. (N. S. I.; 78) ISBN 3-8298-7084-1*

79) *Aynı başlık, Cilt.IV. 2002. 4. c. (452 s.); 24 cm. (N. S. I.; 79) ISBN 3-8298-7085-X*

80) *Aynı başlık, Cilt.V. 2002. 5. c. (VII, 270, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.;80) ISBN 3-8298-7086-8*

81) *Aynı başlık, Cilt.VI. 2002. 6. c. (363 s.); 24 cm. (N. S. I.; 81) ISBN 3-8298-7087-6*

82) *Aynı başlık, Cilt.VII. 2002. 7. c. (VI, 336, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.;82) ISBN 3-8298-7088-4*

83) *Aynı başlık, Cilt.VIII. 2002. 8. c. (VI, 350, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.;83) ISBN 3-8298-7089-2*

84) *Aynı başlık, Cilt.IX. 2002. 9. c. (392 s.); 24 cm. (N. S. I.; 84) ISBN 3-8298-7090-6*

85) *Aynı başlık, Cilt.X. 2002. 10. c. (VI, 360, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.;85) ISBN 3-8298-7091-4*

86) *Aynı başlık, Cilt.XI. 2002. 11. c. (VI, 391, 6 s.); 24 cm. (N. S. I.;86) ISBN 3-8298-7092-2*

87) *Du Feu gregeois des feux de guerre et des origines de la poudre a canon: d'apres des textes nouveaux/ Joseph-Toussaint Reinaud, Ildephonse Fave; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 285 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 87) ISBN 3-8298-7094-9*

88) *Tıhfetü'l-enfus ve si'ar sükkaniü'l-Endelus ve hilyetü fersan ve si'ariü'l-sec'an/Ibn Hudhayl al-Andalusı, 763/1361; edited in facsimile by Louis Mercier; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002.224 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 88) ISBN 3-8298-7095-7*

89) *L'ornement des ames et la devise des habitants d'el Andalus=Tıhfetü'l-enfus ve si'ar sükkaniü'l-Endelus/Aly Ben Abderrahman Ben Hodeil El Andalusy, 763/1361; traduction Française par Louis Mercie; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 349 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 89) ISBN 3-8298-7096-5*

90) *La Parure des cavaliers et l'insigne des preux/Aly Ben Abderrahman Ben Hodeil El Andalusy; traduction par Louis Mercier; edited by Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002. 349 s.; 24 cm. (Natural sciences in Islam; 90) ISBN 3-8298-7097-3*

İSLAM DÜNYASINDA PARA BİLİMİ SERİSİ

1) *Süzürü'l-ıkuud fi zikri'n-nıkuud: texts and studies/Taqi al-Din al-Maqrizi, 845/1442; collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.335 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 1) ISBN 3-8298-8001-4*

2) *General studies on Islamic coins/collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut*

für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003. 1. c. (322 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 2. Collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-8002-2

3) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003. 2. c. (VI, 418 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 3) ISBN 3-8298-8003-0

4) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2003. 3. c. (346 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 4) ISBN 3-8298-8004-9

5) *Islamic coins found in Northern and Eastern Europe/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (VII, 282, 5 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 5. Studies collected and reprinted I) ISBN 3-8298-8006-5

6) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003.2. c.(VI, 315 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world, 6) ISBN 3-8298-8007-3

7) *Aynı başlık, Cilt.III.*2003.3. c.(IX, 356 s); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world, 7) ISBN 3-8298-8008-1

8) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2003.4. c. (330 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 8) ISBN 3-8298-8009-X

9) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2003.5. c. (378 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 9)

10) *Islamic and Pseudo-Islamic coins from Western Europe/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.VIII, 383, 8 s. 24 cm. (Numismatics of the Islamic world 10) ISBN 3-8298-8012-X

11) *Coins and coinage of al-Andalus/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin; in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (292s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 11. Studies collected and reprinted; I)ISBN 3-8298-8013-8

12) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003.2. c. (470s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 12) ISBN 3-8298-8014-6

13) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2003.3. c. (290s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 13) ISBN 3-8298-8015-4

14) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2003.4. c. (292, 7 s); 24cm. (Numismatics of the Islamic world; 14) ISBN 3-8298-8016-2

15) *Aynı başlık, Cilt.V.* 2003.5. c. (309, 7 s.); 24cm. (Numismatics of the Islamic world 15)ISBN 3-8298-8017-0

16) *Aynı başlık, Cilt.VI.* 2003.6. c. (373, 6 s.); 24cm. (Numismatics of the Islamic world 16) ISBN 3-8298-8018-9

17) *Coins and coinage of North Africa/Studies collected and reprinted by Fuat Sezgin; in*

collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (VI, 348, 6 s.); 24cm. (Numismatics of the Islamic world; 17. Studies collected and reprinted; 1) ISBN 3-8298-8020-0

18) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003.2. c. (VII, 441, 7 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 18) ISBN 3-8298-8021-9

19) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2003.3. c. (444 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world 19) ISBN 3-8298-8022-7

20) *Coins and coinage of Sicily/collected and reprinted Fuat Sezgin;* collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (373 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 20. Studies collected and reprinted; 1) ISBN 3-8298-8024-3

21) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003.2. c. (330 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 21) ISBN 3-8298-8025-1

22) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2003.3. c. (352 s.) 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 22) ISBN 3-8298-8026-X

23) *Coins and coinage of Palestine, Syria and Iraq/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003. VIII, 396, 8 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 23) ISBN 3-8298-8028-6

24) *Arab-Byzantine coins and Arabic coins of the Crusaders/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.VII, 386, 7 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 24) ISBN 3-8298-8029-4

25) *Coins and coinage of Pre-Ottoman Asia Minor/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (VII, 383, 7 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 25. Studies collected and reprinted; 1) ISBN3-8298-8030-8

26) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2003.2. c. (VI, 361, 6s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 26) ISBN3-8298-8031-6

27) *Studies in Oriental coins by Christian Martin Fraehn/studies collected and reprinted by FuatSezgin;* in col laboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2003.1. c. (395 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 27. Collected and reprinted; 1)ISBN 3-8298-8033-2

28) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (372 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 28) ISBN 1611-1869

29) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2004.3. c. (358 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 29) ISBN 1611-1869

30) *Studies in Oriental coins by Bernhard Dorn/collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.375 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 30) ISBN 3-8298-8034-5

31) *Studies in Oriental coins by Frederic Soret/collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.561 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 31) ISBN 3-8298-8038-3

32) *Studies in Oriental coins by Jean de Bartholomaei/collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.457 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 32) ISBN 3-8298-8039-1

33) *Studies in Oriental coins by Edward Thomas/collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.453 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 33) ISBN 3-8298-8040-5

34) *Studies in Oriental coins by Richard Vasmer I/collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.1. c. (331 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 34. Collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-8043-X

35) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (324 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 35) ISBN 1611-1869

36) *Arab-Sassanian coins I/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004. 1. c. (399 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 36. Studies collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-8044-8

37) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004. 2. c. (425 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 37) ISBN 3-8298-8045-6

38) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2004.3. c. (440 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 38) ISBN 3-8298-8046-4

39) *Umayyad and Abbasid coins I/studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.1. c. (278 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 39. Studies collected and reprinted; I) ISBN 3-8298-8048-0

40) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (451 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 40) ISBN 3-8298-8049-9

41) *Aynı başlık, Cilt.III.* 2004.3. c. (413 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 41.) ISBN 3-8298-8050-2

42) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 2004.4. c. (312 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 42) ISBN 3-8298-8051-0

43) *Coins and coinage of Egypt I /studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.1. c. (301 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 43. Studies collected and reprinted; 1) ISBN 3-8298-8053-7

44) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (380 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 44) ISBN 3-8298-8054-5

45) *Studies in Egyptian coins by Paul Balogf collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.306 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 45) ISBN 3-8298-8056-1

46) *Coins and coinage of Iran II /studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.1. c. (379 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 46. Studies collected and reprinted; 1) ISBN 3-8298-8057-X

47) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (IV, 432 s.) 24 cm. (Numismatics of the Islamic world, 47) ISBN 3-8298-8058 8

48) *Coins and coinage under the Mongols II /studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.1. c. (351 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 48. Studies collected and reprinted; 1)ISBN 3-8298-8062-6

49) *Aynı başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (377 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 49) ISBN 3-8298-8061-8

50) *Studies in Oriental coins by Evgenij Aleksandrovic Pachomov/ collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.342 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 50) ISBN 3-8298-8063-4

51) *Coins and coinage of Yemen and Oman/ studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.205 s.; 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 51) ISBN 3-8298-8064-2

52) *Miscellaneous collections of Oriental coins II /Inventories and studies collected and reprinted by Fuat Sezgin;* in collaboration with Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen

Wissenschaften, 2004.1. c. (305 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 52. Inventories and studies collected and reprinted; 1) ISBN 3-8298-8065-0

53) *Aynu başlık, Cilt.II.* 2004.2. c. (343 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 53) ISBN 3-8298-8066-9

54) *Aynu başlık, Cilt.III.* 2004.3. c. (433 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 54) ISBN 3-8298-8067-7

55) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 2004.4. c. (387 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 55) ISBN 3-8298-8068-5

56) *Aynu başlık, Cilt.V.* 2004.5. c. (373 s.); 24 cm. (Numismatics of the Islamic world; 56.) ISBN 3-8298-8069-3

ÇEŞİTLİ BİLİMLERE AİT SERİLER

1) *Muhadarat fi tarihi'l-uhumi'l-Arabiyye ve'l-Islâmiyye=vortraege zur geschichte der arabischislamischen wissenschaften/* Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.182 s. ; 24 cm. (Reihe ; A. Texte und studien ; Band 1)

2) *Relations de voyages et textes geographiques: Arabes, Persans et Turks relatifs a l'extremeorient du VIIIe au XVIIIe siecles=ahbarü rihleti ve nüsusü cografiya / traduits, revues et annotes par Gabriel Ferrand;* herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.743 s.; 21 cm. (Reihe ; B. Abteilung geographie; band 3)

3) *Traite des instruments astronomiques des Arabes compose au treizieme siecle par Abu l-Hasan Ali al-marrakushi (VII-XIII s.) intitule Jami al-mabadi wa-l-ghayat I-III/ Abu l-Hasan Ali al-Marrakushi, 660/1262;* herausgegeben von Fuat Sezgin; partiellement traduit par Jean-Jacques Sedillot, Louis Amelie Sedillot. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1984.2. c. (16, 630, 7 s.): skl.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke)

4) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1984.2. c. (630, 38, 7 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke)

5) *Beitraege zur erschliessung der Arabischen handschriften in Istanbul und Anatolien=dırasatu fima tahtaviyyi mektebetü Istanbul Anadol mine'l-mahtutai el-Arabiyye/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (793, 10 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilug handschriftenkunde; band 1, 1)

6) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (775, 8 s); 24cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; band 1,2)

7) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1986.3. c.(946, 8 s.); 24cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; band 1,3)

8) *Beitraege zur erschliessung der Arabischen handschriften in Deutschen Bibliotheken: Berlin und Bonn/* Fuat Sezgin; in zusammenarbeit mit M. Amawi, D. Bischoff, C. Ehrig-Eggert,

E. Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.1. c. (VIII, 772, VIII s.); 23 cm. (Reihe; B. Abteilung handschriftenkunde; Band 2, 1)

9) *Beitraege zur erschliessung der Arabischen handschriften in Deutschen Bibliotheken: München und Hamburg*/ Fuat Sezgin; in zusammenarbeit mit M. Amawi, D. Bischoff, C. Ehrig-Eggert, E. Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.2. c. (677 s.); 23 cm. (Reihe; B. Abteilung handschriftenkunde; Band 2, 2)

10) *Beitraege zur erschliessung der Arabischen handschriften in Deutschen Bibliotheken: Rostock, Erlangen, Halle, Karlsruhe, Göttingen, Tübingen, Leipzig, Heidelberg*/ Fuat Sezgin; in zusammenarbeit mit M. Amawi, D. Bischoff, C. Ehrig-Eggert, E. Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.3. c. (660 s.); 23 cm. (Reihe; B. Abteilung handschriftenkunde; Band 2, 3)

11) *Averroes et l'Averroism =Ibn Rüşd ve medresetühü fi Urubba*/ Ernest Renan, 1310/1892; herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.12, 16, 486, 8 s.; 24 cm. (Reihe; B. Abteilung philosophie; band 1)

12) *Kitâbü suveri'l-kevakibi's-sabite=Description des etoiles fixes: suwar al-kawakib/Abdarrahman as-Süfi, 376/986*; yay. Fuat Sezgin; trc. Hans Carl Schjellerup. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.12, 272, 10 s.: res.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung astoronomie; band 1)

13) *Memoire sur les instruments asronomiques des Arabes/ Louis Amelie Sedillot*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1989.VI, 229, 36 s.; 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung astoronomie; band 3)

14) *Marifetü'l-kevakibi's-sabite=description des etoiles fixes: suwar al-kawakib/ Abdarrahman as-Süfi, 376/986*; yay. Fuat Sezgin; trc. Hans Carl Schjellerup. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.12, 272, 10 s.: res.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung astronomie; band 1)

15) *Jawami ilm al-nujum wa-usul al-harakat al-samawiya=Cevamiu ilm'i-nücum ve usuli'lharekati's- semaviye/Ahmad ibn Mohammad b. Kathir al-Farghani, 235/850*; yay. Fuat Sezgin; trc. Jacob Golius. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.8, 109, 109 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung astronomie; band 2)

16) *Jawami ilm al-nujum wa-usul al-harakat al-samawiya=Cevamiu ilm'i-nücum ve usuli'lharekati's-semaviye/ Ahmad ibn Mohammad b. Kathir al-Farghani, 235/850*; translated and edited by Jacob Golius; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.109, 109 s.; 23 cm. (Reihe ; B nachdrucke. Abteilung astronomie; band 2)

17) *Geographie d'Aboulfeda=Takvimü'l-Bıldan/Imadüddin el-Melikü'l-Müeyyed Ismail b. Ali Ebi'l-Fida, 732/1331*; trc. Joseph-Toussaint Reinaud; herausgegeben von Fuat Sezgin.

Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.1. c. (CDLXIV s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 1, 1)

18) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1985.2. c. (327, 320 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 1, 2)

19) *Schriften zur Arabisch-Islamischen geographie aus den jahren=dirasatu fi'l-cografıya el-Arabiyye ve'l-Islamiyye: 1842-1879 / Ferdinand Wüstenfeld, 1317/1899*; herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.XII, 611, 9 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 2)

20) *Introduction a l'astronomie nautique Arabe=medhalu i'la ilmu'l-feleki el-bahriyyil Gabriel Ferrand*; herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.272 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 4)

21) *Etudes sur la geographie Arabo Islamique=dirasatu fi'l-cografıya el-Arabiyyeti ve'l-Islamiyye/Gabriel Ferrand*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (607 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 5, 1)

22) *Etudes sur la geographie Arabo Islamique=dirasatu fi'l-cografıya el-Arabiyyeti ve'l-Islamiyye/Gabriel Ferrand*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (607 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 5, 1)

23) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (597 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 5, 2)

24) *Beitraege zur Arabisch-Islamischen geographie nachdruck ihrer/ Else Reitemeyer*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1988.428, 9 s.; 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 7)

25) *Ahsanu't-taqasim fi ma'rifat al-aqalim=Ahseni'u't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim/ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisi, 380/990*; ed. Fuat Sezgin; trc. G. S. A. Ranking. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1989.331, 10 s.; 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geographie; band 8)

26) *Schriften zur Arabisch-Islamischen geschichte=dirasatu fi't-tarihi inde'l-Arab ve'l-müslimin/Ferdinand Wüstenfeld, 1317/1899*; herausgegeben Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (963 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geschichte; band 1, 1)

27) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (955 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung geschichte; band 1, 2)

28) *Schriften zur Arabisch-Islamischen geschichte/ Ferdinand Wüstenfeld, 1317/1899*; herausgegeben Fuat Sezgin. Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (955 s.); 24 cm. (Reihe; B. Nachdrucke . Abteilung geschichte; Band 1, 1)

29) *Beitraege zur erschliessung der Arabischen handschriften in Istanbul und Anatolien/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (793, 10 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung handschriftenkunde; Band 1, 1)

30) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1986.2.c. (775, 8 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; Band 1,2)

31) *Aynu başlık, Cilt.III.*1986.3.c. (946, 8 s.); 24cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; Band 1,3)

32) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1986.85 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung handschriftenkunde; Band 1, 4)

33) *Die Arabischen handschriften der Herzoglichen Bibliothek Gotha: nachdruck der ausgabe Gotha 1878-1892 = el-Mahtutatü'l-Arabiyye fi Mektebeti Gota fi'l-Almanya es-sarkayye/ Wilhelm Pertsch;* herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.1. c. (492 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung handschriftenkunde; Band 3, 1)

34) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1987.2.c. (495 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; Band 3,2)

35) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1987.3. c. (488 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke.Abteil. handschriftenkunde; Band 3, 3)

36) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1987.4. c. (564 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; Band 3, 4)

37) *Aynu başlık, Cilt.V.* 1987. 5. c. (562 s.); 23 cm.(Reihe; B nachdrucke. Abteil. handschriftenkunde; Band 3, 5)

38) *Arabische instrumente in orientalistischen studies: astronomische instrumente publikationen: 1805-1865,* Eggert Ehrig/ ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.1. c. (XI, 498, 8 s.); 25 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung instrumentenkunde; band 1)

39) *Arabische instrumente in orientalistischen studien: astronomische instrumente publikationen:1858-1892/* in zusammenarbeit mit Mazen Amawi, Eggert Ehrig; Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1991.2. c. (498, 8 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung instrumentenkunde; band 2)

40) *Arabische instrumente in orientalistischen studien: astronomische instrumente publikationen: 1893-1917/* in zusammenarbeit mit Mazen Amawi, Eggert Ehrig; Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1991.3. c. (423 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke.Abteilung instrumentenkunde; band 3)

41) *Arabische instrumente in orientalistischen studien: astronomische instrumente publikationen:1918-1925 /* in zusammenarbeit mit Mazen Amawi, Eggert Ehrig; Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1991. 4. c. (431 s.); 24cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung instrumentenkunde; band 4)

42) *Arabische instrumente in orientalistischen studien/in* zusammenarbeit mit Mazen Amawi, Eggert Ehrig; Fuat Sezgin. Tıpkıbasım Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1991.5. c. (400, [26] s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung instrumentenkunde; band 5)

43) *Arabische instrumente in orientalistischen studien: astronomische instrumente publikationen:1926-1931/* in zusammenarbeit mit Mazen Amawi, Eggert Ehrig; Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1991.6. c. (418 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung instrumentenkunde; band 6)

44) *Beitraege zur geschichte der mathematik und astronomie im Islam/ Heinrich Suter, 1340/1922;* herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (749, 10 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 1, 1)

45) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (716, 8 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; 1, 2)

46) *Etudes sur les mathematiques Arabo Islamiques/ Franz Woepcke; herausgegeben von Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (723, 11 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 2, 1)

47) *Etudes sur les mathematiques Arabo Islamiques/ Franz Woepcke; herausgegeben von Fuat Sezgin.* Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.2. c. (770, 7 s.); 24 cm. (Reihe ; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 2, 2)

48) *Tahriri'l-usul li-Euclidis (tahrir al-usul li-uqlidis)/ Ebu Cafer Nasiriiddin Muhammed b. Muhammed b. Hasan Tusi, 672/1274;* thk. Fuat Sezgin; mit einem vorwort von Matthias Schramm. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.18, 454, 18 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 3)

49) *Beitraege zur Arabisch-Islamischen mathematik und astronomie/ Carl Schoy;* herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1988.1. c. (349 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 4, 1)

50) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1988.2. c. (350-752 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung mathematik; Band 4, 2)

51) *Traite sur le calcul dans les reins et dans la vessie=Makale fi'l-hasa fi'l-kila ve'l-mesane/ Muhammad Ibn Zakariya al-er-Râzi Rhazes, 313/925;* herausgegeben von Fuat Sezgin; nrs. Pieter de Koning. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.8, 285, 8 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 2)

52) *Augenheilkunde im Islam=tabtı'l-uyun inde'l-Arab ve'l-Müslimin nusus ve dirasat ve tercemat/* herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (828 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 3, 1)

53) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (897 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 3, 2)

54) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1986.3. c. (711 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 3, 3)

55) *Aynı başlık, Cilt.IV.* 1986.4. c. (803 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 3, 4)

56) *Beitraege zur geschichte der Arabisch-Islamischen medizin aufsaetze: erster band: aus den jahren 1819-1869/* Mazen Amawi, D. Bischoff, Eckhard Neubauer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.1. c.; 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; 4, 1)

57) *Aynı başlık, Cilt.II.* zweiter band: aus den jahren 1870-1909/ 1987.2. c. (750 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; Band 4, 2)

58) *Aynı başlık, Cilt.III.:* dritter band: aus den jahren 1909-1913/ 1987.3. c. (VII, 490, 2 s.); 23 cm. (Reihe ; B nachdrucke. Abteilung medizin; Band 4, 3)

59) *Aynı başlık, Cilt.IV.:* vierter band: aus den jahren 1913-1920/ 1987.4. c. (VII, 504, 2 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 4, 4)

60) *Aynı başlık, Cilt.V.:* fünfter band: aus den jahren 1921-1928/ 1990.5. c. (VII, 524, 2 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; band 4, 5)

61) *Aynı başlık, Cilt.VI.:* sechster band: aus den jahren 1928-1931/ 1990.6. c. (VIII, 504 s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; Band 4, 6)

62) *Aynı başlık, Cilt.VII.:* siebenter band: aus den jahren 1931-1935/ 1991.7. c. (VIII, 437, V s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; Band 4, 7)

63) *Aynı başlık, Cilt.VIII.:* achter band: aus den jahren 1935-1942 / 1991.8. c. (IX, 429, V s.); 23 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung medizin; Band 4, 8)

64) *Studies in oriental music: history and theory=drasatu fi'l-musiki el-Sarkryye/Henry George Farmer, 1385/1965;* herausgegeben von Fuat Sezgin, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.1. c. (XV, 721, 16 s.): res., hrt.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung musik; band 1, 1)

65) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1986.2. c. (699, 9 s.); 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung musik; band 1, 2)

66) *Studien zur philosophie des Abu Rasid an-Nisaburi=drasatu havle felsefeti Ebi Resid en -Nisaburi/* Arthur Biram, Max Horten; yay. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.X, 424, 10 s.; 24 cm. (Reihe; B nachdrucke. Abteilung philosophie; Band 2)

67) *The contribution of the Arabic-Islamic geographers to the formation of the world map=Müsaahemeti'l-cografyyin el-Arap ve'l-müslimin fi sun'i haritati'l-alem/* Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.179, 48 s.: hrt.; 34 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 2)

68) *Monumenta cartographica Africae et Aegypti=el-Mecmuatii'l-kemaliyye fi coğrafıyyeti Mısr ve'l-karrati' -ifrikıyye/Youssouf Kamal*; herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften an der Johann Wolfgang Goethe-Universität, 1987.1. c. (424 s.); 37 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 3, 1)

69) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1987.2. c. (410 s.); 37 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 3, 2)

70) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1987.3. c. (425 s.); 37 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 3, 3)

71) *Aynı başlık, Cilt.VI.* 1987.4. c. (519 s.); 37 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 3, 4)

72) *Aynı başlık, Cilt.VI.* 1987.5. c. (439 s.); 37 cm. (Reihe; 5. Kartographie; band 3, 5)

73) *Aynı başlık, Cilt.VII.* 1987.6. c. (549 s.); 37 cm. (Reihe; D. Kartographie; band 3, 6)

74) *Menahici'l-fiker ve mebahici'l-iber/ Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. İbrâhim b. Yahyâ Cemaleddin Vatvat, 718/1318*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990/1410.1. c. (VIII, 437 s.); 24 cm. (Silsile c uyunü't-türas; 49/1)

75) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1990/1410.2. c. (483 s.); 24 cm. (Silsile c uyunü't-türas; 49/2)

76) *Die abhandlung über den nachweis der natur des möglichen=fi isbati tabiati'l-mümkini/ EbûZekerıyyâ Yahyâ b. Adı b. Hamid Yahyâ b. Adı, 364/975*; ed. Fuat Sezgin; trc. Carl Ehrig-Eggert. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990.V, 162 s.; 24 cm. (Veröffentlichungen des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften; Reihe A. Band 5)

TASNİFLENMEYEN TEK CİTLER

1) *Bestimmung des saekularen verhaltens der erdrotations/ Wifredo Dalmau Leon Velarde*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.6. c. (157, 4 s.)

2) *el-Cografya/Batlamıyus, 168*; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1987.4, 246, 16 s.

3) *Kitabü'l-Muht/Katibi Seydi Ali Reis, 970/1562*; ed. Fuad Sezgin. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997/1418.271, 19; 24 cm.

4) *Ma ittefeka lafzıhu ve iftereka musemmahu fi'l-emakin ve'l-büldani'l-müstebehe fi'l-hat=el-Mu'telif ve'l-muhtelif fi esma'i'l-büldan/Ebü Bekr Zeynüddin Muhammed b. Musa b. Hazim Hazimi, 584/1188*; tahkik Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986/1407.397, 13 s.; 24 cm.

5) *Museum des Institutes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften beschreibung der exponate: musikinstrumente/Daniel Franke*; herausgegeben von Fuad Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2000.1. c. (XIV, 273 s.); 24 cm.

6) *en-Nurü'l-bahir fi'l-hükmi'z-zevahir/Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Amidi*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2001.1. c. (10, 416, VII s.); 24 cm.

7) *Aynu başlık*, Cilt.II. 2001.2. c. (384 s.); 24 cm.

8) *Aynu başlık*, Cilt.III. 2001.3. c. (367 s.); 24 cm.

9) *Aynu başlık*, Cilt.IV. 2001.4. c. (282 s.); 24 cm.

10) *Le livre de l'avertissement et de la revision = Kitabü't-Tenbih ve'l-israf: übersetzung des Kitab al-tanbih wa'l-israf von al-Mas'udi (gest. ca. 956 n. Chr.)/ Ebtü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udi, 345/956; traduction Bernard Carra de Vaux; herausgegeben von Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1986.XII, 570, 7 s.; 24 cm. (Abteilung geschichte; 2)*

11) *The important persons of the age: A'yan al-asr waa'wan al-nasr=A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr/Salâh al-Din al-Safadi Khalil Ibn Aybak, 764/1363; ed. Fuat Sezgin, M. Amawi. TIP Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1990/1410.1. c. (VII, 438 s.); 24 cm. (Facsimile editions; 50; 1)*

12) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1990/1410.2. c. (480 s.); 24 cm. (Facsimile editions; 50; 2)

13) *Aynu başlık*, Cilt.III. 1990/1410.3. c. (470 s.); 24 cm. (Facsimile editions; 50; 3)

14) *Mathematical geography and cartography in Islam and their continuation in the occident: historical presentation/ Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005.1. c. (XXXII, 636 s.); 24 cm. (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science) ISBN 3-8298-0060-6*

15) *Aynu başlık*, Cilt.II. 2007.2. c. (VII, 693 s.); 24 cm. ISBN 3-8298-0061-4

16) *Aynu başlık*, Cilt.III. 2000.3. c. (XIII, 362 s.): hrt.; 32 cm. ISBN 3-8298-0062-2

17) *Compendium on the theory and practice of the mechanical arts=el-Cami' beyne'l-ilm ve'lamelü'n-nafi fi smaati'l-hiyel / Ibn ar-Razzaz al-Jazari, 1204; edited by Fuat Sezgin; in collaboration with Eckhard Neubauer, Mazen Amawi. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2002.XI, 32, 542, 22 s.; 33 cm. (Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science; 69) ISBN 3-8298-0299-4*

18) *Cümelü'l-felsefe/Muhammed b. Ali b. Abdullah Hindi; thk. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.6, 483, 6 s.; 24 cm. (Publications of the institute for the history of Arabic-Islamic science; Series C facsimile editions volume 19)*

İSLAMDA MÜZİK BİLİMİ SERİSİ

1) *Studies in oriental music: history and theory/ Henry George Farmer; ed. Eckhard Neubauer, Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1997.1. c. (719, 16 s.); 24 cm. (The science of music in Islam; 1)*

2) *Aynu başlık*, Cilt.II. 1997.2. c. (699, 9 s.); 24 cm. (The science of music in Islam; 2)

3) *Arabische musiktheorie von den anfangen bis zum 2/12 jahrhundert/ Eckhard Neubauer; ed.Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998.426 s.; 24 cm. (The science of music in Islam; 3)*

4) *Der essai sur la musique orientale von Charles Fonton mit zeichnungen von Adanson/ Eckhard Neubauer* ; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1999.IX, 311 s.; 24 cm. (The science of music in Islam; 4)

5) (Kayıtlarda bulunamamıştır)

6) Seydi's book on music a 15th century Turkish discourse=Kitabu's-Seydi fi'l-musiki/ edited by Fuat Sezgin; translated annotated and edited by Eugenia Popescu-Judet; in collaboration with Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 2004.XX, 276 s. ; 24 cm. (The science of music in Islam; 6)ISBN 3-8298-5007-7

YABANCI GEZİ KAYITLARINDA İSLAM DÜNYASI SERİSİ

1) *Embassy to Tamerlane 1403-1406/ Ruy Gonzales de Clavijo*; trc. Guy Le Strange; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. XV, 375 s.: hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 1)

2) *The travels of Ludovico di Varthema: in Egypt, Syria, Arabia Deserta and Arabia Felix, in Persia, India and Ethiopia A.D. 1502 to 1508/ Ludovico de Varthema*; trc. John Winter Jones; notlar ve giriş George Percy Badger; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. CXXI, 320 s.: ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 2)

3) *Vermehrte neue beschreibung der Muscowitischen und Persischen reyse/ Adam Olearius*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1. c. (36, 332 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 3)

4) *Aynu başlık, Cilt.II. 1994. 2. c. (333-778 s.): res., hrt 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 4)*

5) *Le voyage d'outremer de Bertrandon de la Broquiere/ Bertrandon de la Broquiere*; yay. haz. Charles Henri Auguste Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. LXXVIII, 323 s.: res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 5)

6) *India in the fifteenth century being a collection of narratives of voyages to India: in the century preceding the portuguese discovery of the cape of good hope from Latin, Persian, Russian and Italian sources/ trc. ve giriş R. H. Major*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1 c.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 6)

7) *Journal d'Antoine Galland: pendant son sejour a Constantinople (1672-1673)/ Antoine Galland*; yay. Charles [Henri Auguste] Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1. c. (XVII, 286 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 7)

8) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1994. 2. c. (220 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 8)

9) *Reisen im Orient/ Heinrich Petermann*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1. c. (XII, 408 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 9)

10) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1994. 2. c. (471 s.); 23 cm., 1 ktl. hrt. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 10)

11) *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliengenden Laendern/ Carsten Niebuhr*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994. 1. c. (XVI, 505 s.): res., tbl., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 11)

12) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1994. 2. c. (14, 479s.): res., tbl., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 12)

13) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1994. 3. c. (XIV, 238, 168 s.): res., tbl., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 13)

14) *Beschreibung von Arabien/ Carsten Niebuhr*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XLVII, 431 s.: hrt., res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 14)

15) *Le voyage d'Outremer: (Egypte, Mont Sinay, Palestine)/ de Jean Thénaud*; yay. [Charles Henri Auguste] Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XC, 297 s.: res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 15)

16) *Estat de la Perse en 1660/ Le P. Raphael du Mans*; yay. [Charles Henri Auguste] Schefer; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (CXV, 257 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 16)

17) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (258-464 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 17)

18) *Constantinopolis und der Bosphoros: örtlich und geschichtlich beschrieben/ Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, 1273/1856*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XXVIII, 333 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 18)

19) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (334-626, LXXII s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 19)

20) *Aynı başlık, Cilt.III.* 1995. 3. c. (310 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 20)

21) *Aynı başlık, Cilt.II.* 1995. 4. c. (311-534, LXXIV s.); 23 cm.+2 ktl. hrt. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 21)

22) *Reise in Syrien und Mesopotamien/ Eduard Sachau*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. X, 478 s.: res.; 23 cm.+2 ktl. hrt. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 22)

23) *Am Euphrat und Tigris: reisenotizen aus dem winter 1897-1898/ Eduard Sachau*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 8, 160 s.: res.,hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 23)

24) *Beschreibung der reisen des Reinhold Lubenau/ W. Sahn*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XIII, 321 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 24)

25) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1995. 2. c. (349 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 25)

26) *The travels of Pedro Teixeira: with his Kings of Karmuz and extracts from his Kins of Persia/ Pedro Teixeira; trc. William F. Sinclair; notlar ve giris Donald Ferguson*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.CVII, 292 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 26)

27) *The present state of the Ottoman Empire: containing the maxims of the Turkish politie: the moft material points of the Mahometan religion/ Paul Rycaut*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 12, 218 s.: res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 27)

28) *Ein neue reysbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem/ Salomon Schweigger*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 50, 341 s.: res; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 28)

29) *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and across the desert into Egypt: during the years 1799, 1800, and 1801, in company with the Turkish Army, and the British Military mission/ William Witman*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XVI, 320 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 29)

30) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1995. 2. c. (321-595 s.): res., hrt., tbl.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 30)

31) *Mittelsyrien und Damascus: geschichtliche, ethnografische und geographische studien wahrend eines aufenthaltes daselbst in den jahren 1849, 1850, u. 1851/ Alfred Von Kremer*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. IV, 257 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 31)

32) *Aegypten: forschungen über land und volk waehrend eines zehnjahrigen aufenthalts/ Alfred Von Kremer*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XXIV, 266 s.): tbl.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 32)

33) *Aynu başlık, Cilt.II*. 1995. 2. c. (336 s.): tbl.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 33)

34) *Anatolien: skizzen und reisebriefe aus kleinasion (1850-1859)/ A. D. Mordtmann; notlar ve giris Franz Babinger*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte

der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XXXIV, 284 s.): res., çiz.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 34)

35) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (284-285 s.): çiz., tbl.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 35)

36) *Adolph von Wrede's reise in Hadhramaut, Beled Beny Yssa und Beled el Hadschar/* ed. Fuat Sezgin; herausgegeben von Heinrich Freiherr Von Maltzan. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. VIII, 375 s.: tbl.; 23 cm. + 1 ktl. hrt. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 36)

37) *Le voyage de Monsieur d'Aramon/ Jean Chesneau/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. LXI, 295 s.: res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 37)

38) *The bondage and travels Johann Schiltberger: a native of Bavaria, in Europe, Asia and Africa, 1396-1427/ Johann Schiltberger; trc. J. Buchan Telfer; notlar P. Bruun/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XXXII, 263 s.; 23 cm.+ 1 ktl. hrt (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 38)

39) *Travels in Nubia/ John Lewis Burckhardt/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XCVIII, 149 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 39)

40) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (150-498 s.): hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 40)

41) *Travels in Syria and the Holy Land/ John Lewis Burckhardt/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XXIII, 309 s.) : res., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 41)

42) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (310-668 s.): hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 42)

43) *Travels in Arabia: an account of those territories in Hedjaz which the Mohemmedans regard as sacred/ John Lewis Burckhardt/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XV, 478 s.: hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 43)

44) *Notes on the Bedouins and Wahabys: collected during his travels in the East/ John Lewis Burckhardt/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. IX, 439 s.: hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 44)

45) *The travels of Monfieur de Thevenot into the levant/ Monfieur de Thevenot, 1667/* ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (38, 291 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 45)

46) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2-3. c. (200, 114 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 46)

47) *Travels of Ali Bey: in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey:*

between the years 1803 and 1807/ *Ali Bey el-Abbasi*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XLII, 339 s.): res., kimi ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 47)

48) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (IX, 373 s.): res., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 48)

49) *Travels in Arabia / J. R. Wellsted, 1842 (James Raymond)*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XVI, 446 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 49)

50) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (X, 472 s.): hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 50)

51) *Travels to the city of the Caliphs along the shores of the Persian Gulf and the Mediterranean: including a voyage to the coast of Arabia and a tour on the Island of Socotral J. R. Wellsted, 1842 (James Raymond)*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XIII, 405 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 51)

52) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (VIII, 347 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 52)

53) *Die Asia des Joao de Barros/ Joao de Barros; nakleden E. Feust*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XIV, 191 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 53)

54) *Aigentliche beschreibung der Raiss inn die Morgenlaender/ Leonhart Rauwolf*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 14, 487, 56 s.: çiz.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 54)

55) *Ein deutscher Kaufmann des sechszehnten Jahrhunderts/ Hans Ulrich Kraftt*; göz.geç. Adolf Cohn; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XVIII, 520 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 55)

56) *Le voyage du levant/ Philippe Du Fresne Canaye; yay. haz. H. Hauser*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XXXVII, 332 s.: res., ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 56)

57) *Travels in persia 1627-1629/ Thomas Herbert; özetleyen William Foster*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995.XXXIX, 352 s.: res.; 23cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 57)

58) *Travels or observations relating to several parts of Barbary and the Levant/ Thomas Shaw*; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XV, 318 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 58)

59) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (319-442, 60 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 59)

60) *The itinerary of Benjamin of Tudela: critical text, translation and commentary* / [Rabbi] Benjamin; haz. Marcus Nathan Adler; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XVI, 94, 75 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 60)

61) *Personal narrative of a pilgrimage to el-Medinah and Meccah* / Richard F[rancis] Burton, 1308/1890; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XIV, 388 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 61)

62) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (IV, 426 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 62)

63) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 3. c. (X, 448 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 63)

64) *Narrative of a year's journey through Central and Eastern Arabia (1862-63)* / William Gifford Palgrave; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c. (XII, 466 s.): ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 64)

65) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 2. c. (398 s.); 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 65)

66) *Travels in Arabia deserta* / Charles M. Doughty; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. 1. c., 1. bl. (XX, 300 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 66)

67) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1995. 1. c., 2. bl. (XX, 300 s.): res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 67)

68) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1995. 2. c., 1. bl. (XX, 300 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 68)

69) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1995. 2. c., 2. bl. (XX, 300 s.): res.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 69)

70) *Reisen in Süd-Arabien, Mahra-Land und Hadramut* / Leo Hirsch; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1995. XII, 331 s.: ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 70)

71) *Medieval resarches from Eastern Asiatic sources: fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century* / Emil Bretschneider; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. 1. c. (XII, 334 s.): hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 71)

72) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1996. 2. c. (X, 352 s.): tbl.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 72)

73) *His work on the Chinese and Arab trade in the twelfth and thirteenth centuries, entitled Chu-fan-ehi* / Chau Ju-Kua; trc. Friedrich Hirth, W. W. Rockhill; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt

am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. X, 288, 62 s.: ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 73)

74) *Chinese sources on Islamic Countries*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 476 s.: ktl. hrt., çiz.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 74)

75) *Mughal India according to European travel accounts: texts and studies I*/ed. Fuat Sezgin; yay. haz. Mazen Amawi, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1996. VI, 310 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 75)

76) *Aynu başlık, Cilt.II.* 1996. VI, 288 s.: res., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 76)

77) *Aynu başlık, Cilt.III.* 1996. VI, 341 s.: ktl., hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 77)

78) *Aynu başlık, Cilt.IV.* 1996. VI, 350 s.: ktl. hrt.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 78)

79) *Aynu başlık, Cilt.V.* 1996. VI, 363 s.; 23 cm. (The Islamic World in Foreign Travel Accounts; 79)

Ayrıca listede belli bir sınıflandırmaya tabi tutmadan, zikredilmesi gereken birkaç eseri de son olarak ilave etmek gerekir. Hocamızın kendi hiç yazmayıp sadece tercüme ederek tanıttığı Muhammed Behiy isimli yazarın 210 sayfalık "İslâm düşüncesinin ilahi tarafı" isimli bir eseri, 1948 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından (İstanbul) neşredilmiştir. Doktora ve Doçentlik çalışmaları ile bazı Türkçe dergilerde de yayınları vardır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz aşağıdadır:

Sezgin, F. (1956): *Buhari'nin kaynakları hakkında araştırmalar* (Die Quellen des Buchari (Türkçe), 406 s. İstanbul. (2. baskı 2000, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları).

Sezgin, F. (1956,57): *İslam Tarihinin Kaynağı Olması Bakımından Hâdis'in Ehemmiyeti*-İslam Tetkikler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Parça 1.

Sezgin, F. (1980-81): *Mecazi'l-Kur'an. Ebu Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsenna.* 1954-1962 (ed.) 2 Cilt, Cairo 1980/Beyrut 1981: Müessesetü'r-Risale.

Sezgin, F. (1979): Müslümanların ilimler tarihindeki yeri, *'Muhadarat fi tarihi'l ulûm'* dergisi, s. 9-23. Tercümesi: Bilim sanat dergisi, cilt 1/3, 1985.

YAZARINDAN SON SÖZ

Vakti son derece kısıtlı ve günü dolu olan Fuat Sezgin Hoca'mızla konuşmalarımız çeşitli zamanlarda kısa süreli oturumlar hâlinde sürmekle birlikte, pek çok tesbitleri ve düşünceleri değişik zamanlarda çeşitli gazete ve dergilerde röportajlar hâlinde zikredilmiştir. Bazen çok önem verdiği bir hususu -meselâ; Halife Me'mun haritası gibi- pek çok vesileyle zikretmekte, bazen de sohbetin gelişmesine ve farklı vesilelere tabi olarak yeni bir örnek verebilmekte veya enteresan bir tesbite bulunabilmektedir. Dolayısıyla farklı yayın organlarında mükerrer olmayan bazı bilgileri de hocamıza sohbet sırasında hatırlatarak, bu konuşmalardan da istifade edip edemeyeceğimizi sorduk. Böylece hem kendisinin fazla vaktini almamış, hem de farklı kaynaklardaki bilgilerle de desteklemiş olacaktık.

Fuat Hoca çeşitli yayınlarda çıkan konuşmalarının ve tesbitlerin doğru aksettirildiğini söylemekle beraber, bazılarında mübalâğaya kaçıldığını da itiraf etti. Dolayısıyla belki basın diliyle mübalâğa olarak görülemeyecek bazı hususlar, Fuat Hoca'nın ilim adamı titizliği ile karşı karşıya gelince mübalâğa olarak veya birebir tam mutabık olmadığı şeklinde değerlendirilebilmektedir. Bu tip, Fuat Hoca'nın ağzından birebir çıktığını duymadığımız bilgileri, çoğunlukla naklen aldığımız şekilde verdik. Bazen de farklı konuşmalarda farklı kelimelerle olan ifadeleri, birbiriyle çelişmediği müddetçe tek bir şekilde vermeyi tercih ettik.

TRT'de yayınlanan "*Dünyaya Doğan Güneş*" isimli 10 bölümlük belgeseldeki konuşmaların çözümünü yapan arkadaşlar bazı yerleri yanlış anlayıp hatalı yazmışlarsa, o kısmı mümkün olduğunca düzeltmeye çalıştık. Fuat Hoca'mızın bize konuştukları ile farklı yayın organlarında konuştukları cümleler mânâ bakımından aynı olsa bile hangisi daha güzel ve konunun akışına uygun gidiyorsa o cümleyi alarak, kitabın bütünlüğünü bozmamaya çalıştık. Ayrıca ikinci baskı sırasında elimize geçen Sefer Turan ile Kanal 7'de yapılan röportajlardan, daha

önce zikredilmemiş olan hususları alarak uygun yerlere yerleştirdik. Bu durumda hangi cümlenin hangi kaynaktan alındığı ve hangi cümleyi bize ne şekilde telaffuz ettiğini belirtmek çok güç olacağı için istifade ettiğimiz kaynakların hepsini toplu olarak zikretmeyi ve hepsine birden toplu olarak teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

Fuat Sezgin Hoca gibi ülkemizin medârı ıftihârı olan müstesnâ bir Zât-ı Muhteremî bilhassa genç nesillerin gerektiği şekilde tanınması için, bütün neşriyat organlarının böyle hayırlı bir işin içinde destek olarak katkı sağlamaları kendilerini de memnun edecektir. Aşağıda zikrettiğimiz istifade edilen kaynaklar dışında internette tarama yapıldığında çok daha fazla kaynakların bulunduğu görülecektir, fakat büyük çoğunluğu aynı bilgiler ve aynı çarpıcı hususlara dayandığı için birçok kaynağı da okuduğumuz hâlde buraya almaya gerek görmedik.

Prof. Dr. Fuat Sezgin hocamızın biyografisini yazmaya başladığım andan itibaren değişik vesilelerle yardımlarını gördüğüm Işık Yayınları çalışanlarından Fikret Yaşar ve Salih Gülen'e, İzmir'de kitabın hazırlanmasında çok emeği geçen Sedat Şentârhanacı ve Faruk Çetin'e bu gayretlerinden dolayı çok teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Akyol, T. (2006): CNN Türk Televizyonunda Taha Akyol'la Sohbet
- Aymaz, A. (2004): Prof. Dr. Fuat Sezgin. *Zaman Gazetesi*, 31 Ekim 2004
- Aymaz, A. (2004): İslâm Bilimler Tarihi. *Zaman Gazetesi*, 1 Kasım 2004.
- Balta, İ. (2004): Batı Uygarlığı, İslâm Medeniyetinin Çocuğudur. *Aksiyon Dergisi*, Sayı;489. 19.4.2004.
- Covington, R. (2007): Rediscovering Arabic Science, The Language, Lines of Transmission, The Third Dimension, The Astrolabe: A User's Guide. *Saudi Aramco World*. May/June 2007, Vol.:58, No: 3., s. 2-4, 5-9, 10-16, 17-21, 22-23.
- Fazlıoğlu, İ. (2004): Fuat Sezgin ile "Bilim Tarihi" üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 2, Sayı 4, s.355-370.
- Kenan, S. (2003): İslâm dünyasının duraklama sebepleri üzerine ünlü ilimler tarihçisi Fuat Sezgin'i dinlemek. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), 73-98.
- Kışlakçı, T. (2005): Prof. Dr. Fuat Sezgin, "Dünya Bilimler Tarihi Yeniden Yazılmalı" dedi. *Yeni Şafak Gazetesi*. 26 Eylül 2005.
- Korkmaz, T. (2009): 20. yüzyıl İslâm Bilim Tarihi Çalışmaları, George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği. Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enst. İlahiyât Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Bilim Dalında yapılmış ve basılmamış yüksek lisans tezi (414 s.), İstanbul.
- Sezgin, F. (2004) : İslâm Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri. 12 Nisan 2004 tarihinde TÜBA'da verilen Konferans. *Tüba Akademi Forumu* No: 29. 47 sayfa.
- Sezgin, F. (2005): Bilimler Tarihinde İslâm Kültür Dünyası. *Toplumsal Tarih* sayı 134, Şubat 2005, s.98-105.
- Sezgin, F. (2005): Türkiye AB yolunda kaybetmedi, çok şey kazandı. *Zaman Gazetesi*, Yorum sayfası. 1 Ekim 2005
- Sezgin, F. (2007): Batı, Varlığını Müslümanlara Borçlu. *Zaman Gazetesi*, Yorum sayfası. 31 Ocak 2007

- Şengör, C. (2002): Fuat Sezgin ve İslâm coğrafyası. *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*. sayı: 809 21 Eylöl 2002.
- Şengör, C. (2003): İslâm, bilim, Türkiye ve Fuat Sezgin. *Cumhuriyet Bilim Teknik*. sayı: 826.18 Ocak 2003.
- TRT (2005): Dünyaya Doğan Güneş (İslâm Bilim Tarihi). *Ankara Televizyonu Belgesel Programlar Müdürlüğü Bölümü*. TRT-2 de Salı akşamları 21.30 da yayınlanan 10 bölümlük belgesel.Yönetmeni: Mehmet Ali Özpolat
- Turan, Sefer (Kanal 7'de) Fuat Sezgin hoca ile yapılmış beş seri röportajların çözümünden yapılan derleme.
- Yılmaz, İ. (2005): Bilim Tarihinde Yüz Akımız. Dünya Çapında Bir Deha: Prof. Dr. Fuat Sezgin. *Sızıntı Dergisi*. Yıl:27, Sayı:319, Ağustos 2005.